HUGO ANGERVAKS

Ajaproov

HUGO ANGERVAKS

AJAPROOV

HUGO ANGERVAKS

Ajaproov

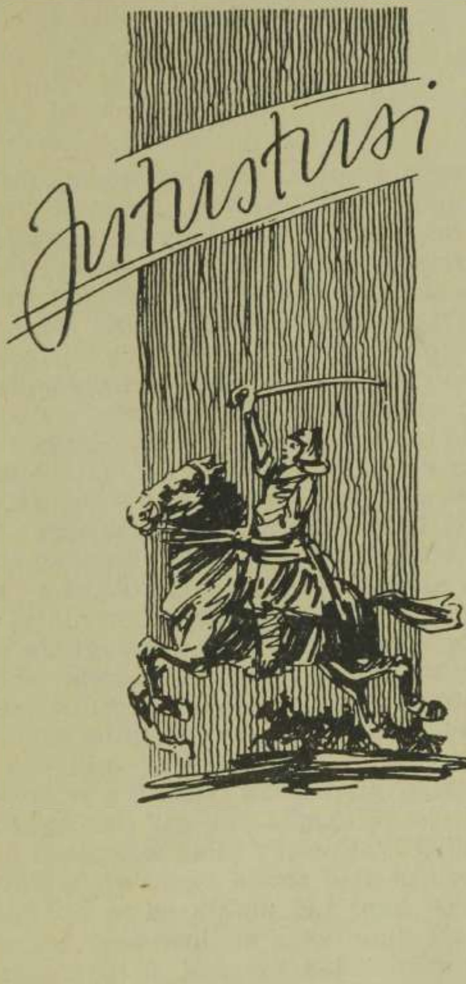
Jutustusi ja humoreske

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

KUNSTILISELT KUJUNDANUD

V. Vare

Jutustusi

LAUPÄEVA ÕHTUL

Mõisa kontori juures ootas summ inimesi palgamaksmise algust. Need olid päevatöölised, kellele igal laupäeval väljateenitud veeringud pihku visati. Suviti palgati ümberkaudsetest küladest ja ka linnastki mõnikümmend inimest mõisatöödele, sest oma moonakatega ei suudetud kõiki pakilisi töid õigeaegselt ära teha. Pealegi oli äsja alanud imperialistlik sõda hulga noori töölisi ka Kolmevitsa mõisast ära viinud. Sellepärast oli palka ootavate inimeste hulgas palju naisi ja lapsi.

Teistest eemal istus kontoritrepil salkkond poisikesi ja tüdrukuid, kelle iga ei ulatunud üle kümne-kaheteistkümne aasta. Need olid ka töömehed, kes ootasid palgamaksmist. Poisikesed ja tüdrukutirtsud ei olnud küll mujalt siia tööle tulnud, nagu suurem osa täiskasvanuid, need olid omad, Kolmevitsa mõisatööliste lapsed, keda kevaditi ja suviti kergemateks töödeks palgati. Niisugusteks «kergemateks» töödeks, mis pidid lastele kontimööda olema, peeti siinkandis mullakamakate pihustamist suurte puuhaamritega, ohakate maharaiumist kaera- ja odraorasest, naeripõldude harvendamist, kuid ka sõnniku- ja heinavedu. Kuhu vähegi andis, sinna rakendas valitseja, kõrgeaulik härra Otto Brunnenstein mudilasi, kes siis kümne kopika eest päevas tegid tööd hommikul kella viiest õhtul kella kaheksani. See ei pidanud ju ometi olema teab kui pikk tööpäev, sest sellest tuli maha arvata üks tund keskhommikut, kella üheksast kümneni, ja kaks tundi lõunavaheaega, kella kahest neljani. Kõigest kaksteistkümmend tundi tööd! Ja kümme kopikat päevas pidi selle eest olema ka üks kena ja priske hind! Nii arutas valitseja Otto

Brunnenstein ja kui ta sellest ette kandis mõisnik Erich von Stackelbergile, siis ütles see:

«Jawohl, rohkem maksta küll ei tasu, see ajaks inimesed hukka!»

Muidugi oli see ka mõisale kasulik, sest täiskasvanute palgaks oli 20—30 kopikat, olenedes töö iseloomust, ja alla selle ei saanud kuidagi maksta, sest see oleks võinud esile kutsuda rahulolematuse. Aga lapsed, need löövad ju tegelikult lulli, ja selle asemel, et päevad otsa niisamuti metsas hulkuda ja koerustükke teha, annab mõisahärra nendele jõmpsikatele ometi võimaluse kasulikult aega mööda saata ja laupäeva õhtul isale-emale priske kopika koju tuua. Seda mõtet on Otto Brunnenstein korduvalt seletanud mõisatöölistele ja, nagu näha, on need kuldsed sõnad, jumal tänatud, ka oma mõju avaldanud. Umbes kolmkümmend väikest krantsi käibki nüüd iga päev mõisapõllul töötamas.

Nad istusidki kõik kobaras kontoritrepil ja norutasid. Ei olnud kuulda vallatusi ega naeru, sest äsjalõppenud töö oli neist välja võtnud viimase jõuraasukese. Nad ei oleks viitsinud isegi palgale järele minna, aga Otto Brunnenstein oli omapärane inimene: ta nõudis, et töömehed saaksid ise oma palga kätte, olgu nad siis suured või väiksed. See pidi kasvatuslikult õige olema. Ja nii pidid ka väiksed töömehed ise oma palganatukese välja võtma ja oma isadele-emadele ise kätte viima. Et seda tehti viimases järjekorras, siis istusid nad rahulikult ja ootasid oma järge.

«Annus!»

«Mis?»

«Aga kui Prunn sul tõepoolest kolmkümmend kopikat maha arvab?»

Annus, mõisamoonakate Õisbergide vanem võsu, kümneaastane kondine poisike, sügas porise pöidlaga oma vesiseks kippuvat nina ja vastas:

«Siis saan ainult kolmkümmend kopikat kätte . . .»

«Siis saad aga isa käest rihma?» päris endine küsija, luitunud valgete juuste ja põlve otsast rebenenud püksisäärega poiss, kes Annusest oli vaksa võrra pikem. Annus ei vastanud midagi, sest ta teadis, et isa oli täna juba pehmes tujus ja siis oli ta leplik. Annus mu-

retses rohkem ema pärast, kes juba varakult oli Annuse kuuekümnele kopikale ehitanud rea tarvilikke ostusid: kaks naela suhkrut, kolm tükki pesuseepi, kaks arssinat sitsi väiksemate õdede jaoks ja... kolme kopika eest saia ning kompvekke pühapäevaks laste rõõmuks. Kuuskümmend kopikat pidi selleks just parajasti ära kuluma. Ta kartis ema murelikke silmi, mis kortsunud näost ainult etteheitvalt ja valusasti võisid teda riivata. Vitsakimp, mis köögis pliiditruubi taga alati valmis seisis, ei teinud Annusele hirmu... kes teda sellega, tema ju ise nüüd töömees!

Kontorist astus välja kõhetu ja vimmas mees ning vandus tulist kurja. See oli saarlane Taavet, kes kaevas mõisa heinamaal koos teistega kraavi.

«Tule, Peetrus, ise appi,» hädaldas mees, «nüüd võtab meitel naha koos karvadega selgast maha... Raav olnud, nätsa, neli verssokit madalam ja kedagi... ruubel taloi!» seletas mees teistele ja sülgas läbi hõredate hammaste. Teised kogunesid kobarasse Taaveti ümber ja pärisid asjaolude kohta täpsemaid seletusi. Jah, seletas Taavet vaikse, kuid tublisti ärritatud häälega, vana Prunn öelnud, et saarlased teinud seekord viletsat tööd, olevat tahtnud mõisat tüssata, et mõnes kohas olevat kraavi sügavus olnud neli verssokit normist madalam ja sellepärast arvatakse igale mehele trahviks rubla maha, kuna peale selle pidavat mehed homme, pühapäeval, oma praagi ära parandama.

«Taavet, kurat, kuda sa nenda jätad?» pahandas üks saarlane. «Mette ei saa nenda jätta... Mine ja ütle, et nenda jätta ei saa... Mis asi see söuke...»

«Ei, mehed, mina üksi ei saa mette sellest Prunnist üle... Kui menna, siis menna keigil, teeme lärmi, et maamuna müdiseb!»

«Öige mis öige! Kui menna, siis menna!» lärmasid saarlased ja kadusidki rüsinal kontoriuksest sisse. Trepile jäänud teised päevatöölised vaatasid saarlastele järele ja nende kõigi nägudel oli näha rõõmsat imestust.

«Kanged mehed need kraavihallid!» sõnas keegi vanem mees.

«Vaatame, mis nad selle Prunniga teevad!»

Ja rahvas kogunes kobarasse trepiservale, kust oli näha veidi kontori sisemust. Prunni ennast polnud näha, aga saarlased seisid küll barjääri ees ja kõnelesid kõik korraga. Taavet oli enda vedanud röötsakile barjäärilauale ja oli näha, kuidas ta kätega vehkis ja ägedasti rääkis. Et see aken, mille taga Prunn ise istus, oli luugiga suletud (mullu oli keegi päevatööline palgapäeval sealt kivi sisse lennutanud, sestsaadik hoidis valitseja akna alati kinni), siis jooksid inimesed teise akna alla, kust olid hääled selgesti kuulda.

«Oh-hoo!» hüüdis keegi. «Saarlased löövad kõva lahingut...»

Ja tõesti, kontoris käis äge lahing. Taaveti peenike tenor lõikas kõigist teistest häältest läbi.

«Vöta vöi jäta, aga seitse ruublit peab meitele välja andma, seda ei saa jätta. Eks ole öigus, mehed?»

«Ei saa jätta, mette ei saa!» kinnitasid mehed.

«Meite mehed parandavad ära, kus möni verssok puudu jääb. Eks ole öigus, mehed?»

«Parandame ära, see tühiasi... Aga raha jätta ei saa!» olid mehed jällegi nõus.

Siis oli kuulda ka vana Prunni enda häält:

«Teie teinud halba tööd, verstehen sie? Ja sellepärast on möisaherra teid vötnud straffida... Ja-jaa, straffida, et teie enam ei tegema seda halba tööd. Mina ei saa midagi tegema, see möisaherra vollmacht, ja-jaa...»

«Möisaherra ei käind meite tööd vaatamas, tema ei saa ka meid rahvida, mette ei saa... Eks ole öigus, mehed?»

«Öigus, öigus!» kinnitasid jälle mehed.

«Teie olgu tennolik, et möisaherra teid nii... nii empfindlich... nii magusasti straffida vöttis...»

«Magusasti?» hakkasid mehed naerma.

«Seitse ruublit pole magus, mette ei ole,» hüüdis Taavet, «see on päris häbematus ja pettus... Meite kaubas on viiskümmend kopikat päevas ja see on kolm ruublit nädalas, mette vähem. Eks ole öigus, mehed?»

Mehed olid ka seekord Taavetiga täiesti nõus.

Valitseja kõneles veel meeste halvast tööst ja mõisahärra kindlast otsusest mehi trahvida. Seepeale ütles Taavet:

«Kui asi sedaviisi, siis esmaspäeval meite mehed tööle ei hakka, mette ei hakka...»

Oli kuulda, kuidas kontoris tõusis lärm, mille hulka valitseja sõnad ära kadusid.

«Ja raavid ajame köik kinni... Eks ole öigus, mehed?»

Jälle tõendasid mehed, et nad kõik kaevatud kraavid kinni ajavad. Vana Prunn pani nüüd kisendama:

«Schlingeln! Teie seda ei tegema, ma kutsuma sandarmi! Politsei! Es ist etwas unerhört, etwas unerhört...»

Lärm muutus kontoris kohutavaks ja paistis, et saarlased on hakanud vana Prunni materdama. Rahvas kadus akna alt ja jäi kaugemal asja lahendust ootama. Kuid siis muutus kõik vaikseks ja varsti ilmusid saarlased lõbusate nägudega uksest nähtavale. Taavetil oli rahapatsakas peos ja ta lausus nähtava heameelega:

«Ega seda siis vöind jätta, mette ei vöind.»

Mehed olid sellega nõus:

«Kus sa sellega! Seda ei saand kuidagi jätta... Kurrat, kus meite töö ja vaev... Paneme nüüd menema!»

Ja mehed panidki «menema». Rahvas imestas saarlaste vapruse üle, et nad isegi selle vana Prunni käest, kes oma moonakatelt ja päevatöölistelt püüdis seitse nahka seljast koorida, olid osanud oma rublad kätte saada. Nii mõnigi mõtles nüüd julgemini vastu hakata, kui Prunn teda koorida mõtleb.

Siis tuli kord laste kätte. Poisid ja tüdrukud kutsuti kõik korraga kontorisse. Valitseja tõstis oma paksu näo, mille ümmargusel kartulisarnasel ninal hiilgasid kuldsed näpitsprillid, laste poole ja sõnas lahkelt:

«Nun, nüüd mina teile, armsad lapsed, see palk välja maksma... Aber mitte igaüks teie seast ei ole olnud fleissig und... Seepärast on möisaherra otsustanud mönda laiskat veidi straffima.»

Ta tõstis mingi paberi silmade juurde ja kõneles edasi:

«Straffitud on: Annus Öisberg — kolmkümmend kopikat sellepärast, et tema murrab ära üks redel; Mall Koore, et tema turnepsi juures jätab need kasvama, mis... pidama ausgerupften olema — kakskümmend

kopikat; Enn Kuusik — selle eest, et ei ütleb «tere» möisaherrale — kakskümmend kopikat... Nun, teised saama siis see raha kätte vollständig...»

Siis algas rahamaksmine. Lapsed olid vaiksed, ka trahvitud ei lausunud sõnagi, sest nad teadsid, et see ei võinud midagi head tuua. Ainult Mall Koore, üheteistkümne-aastane terava ninaga tüdrukuke, saanud kätte oma nädalapalga — nelikümmend kopikat —, tõstis naerikitkumisest korbatanud käe silmadele ja selle alt purskusid äkki välja pisarad nagu kaks hõbedast juga. Ta pöördus kähku ümber ja jooksis sõnalausumata kontorist välja. Kui valitseja kümneaastasele Ennule samuti nelikümmend kopikat — kaks hõbedast kahekümnekopikalist — peo peale ladus, jäi poisike nagu hetkeks, käsi siruli, ootama kolmandat kahekümnekopikalist. Valitseja naeratas ja ütles:

«See olema köik, poiss... Nun, teinekord sina teretab möisaherra, poiss. Siis ei straffima sind, armas laps, oleb üks höfliches Kind, siis...»

Kuid ka Enn ei soovinud kuulata Prunni manitsevaid sõnu, vaid astus nohisedes uksest välja. Kui järg jõudis Annuse kätte ja temale ainult kolm kümnekopikalist peole laoti, sõnas poiss ootamatult:

«Isa ütles, et redeli eest pole õigust trahvida... Et valitseja ise hirmutas hobust...»

Brunnenstein jäi juhmilt poisikest vahtima.

«Aber... kuidas sina ütlema? Straffima pole öige? Seda ütlema isa?»

«Jah, isa ütles küll...»

Kuid valitseja oli juba hämmastusest toibunud. Ta kartulisarnane nina lõi punetama, silmad klaaside taga aga kilama.

«Soo, soo... Sinu isa on vist betrunken, kui ta nii rumal rääkib. Ütleb isale, et tuleb kohe minuga rääkima, kohe heute... Ja raha ka annab siia, mina andma see isale...»

Ja valitseja haaras poisi peolt raha ning viskas mündid kõlinal karpi. Et Annus aga endiselt paigal seisis ja oma väikses peas arutas sündinut, käratas Prunn:

«Noh, läheb nüüd koju ja ütleb see isale... Noh, schneller, sina dummkopf!»

Kui Annus õhtuhämaruses kodu poole sammus, surus ta väikest südant nagu mingi raske kivi. Käsi püksitaskus oli tühi (eelmisel nädalal oli ta peos uhkelt hoidnud kolme kahekümnekopikalist hõberaha), ristluud valusad ja kurku kippus vägisi nutt. Ta kõverdas valuliselt suud ja püüdis nuttu tagasi hoida. Väike vihatuluke nagu märkamatu säde lõi südant vaevava kivi alt välja. Sest Annus ei olnud ju mõisa redelit murdnud.

See oli üleeile, tuulisel neljapäeval. Hommikul kell viis olid unised lapsed kontori ees koos, kus neid jaotati mitmesugustele töödele. Annus sai sõnnikuvedaja ameti. Hobusepoisiks oli ta ka varem olnud ja sellepärast töötas ta keskhommikuni rahulikult. Pärast keskhommikut, kui ilm juba kuumaks läks ja parmud hobustele enam rahu ei andnud, oli juba palju raskem. Annusele oli sattunud noor ja rahutu Üps (valitseja poolt pandud nimest Hübsch — ilus), kes parme ei kannatanud ja kogu aeg vankri ees vehkles ja koormaga siia-sinna vingerdas. Siis oligi see juhtunud. Kui Annus koormaga põllule jõudis, kus seisid veel eelmise aasta kärbispuud, ja mehed harkidega sõnnikukoorma vankrilt olid maha sikutanud, pöördus Üps äkki kärsitult ringi ja tahtis kiirujalul mõisa poole plagama panna, sest lootis nii parmude käest pääseda. Õnnetuseks seisis sealsamas Prunn ise, kellele Üps pidi aisaga peaaegu vastu kõhtu lööma. Siis oligi valitseja hobusele ratsapiitsaga ühe tulise vastu pead virutanud, mille peale loom kogu vankriga kärbispuudele otsa sõitis ja murdiski redeli. Annus, kes vankris püsti seisis, nagu hobusepoisid ikka teevad, oli kukkunud vankrisse pikali ja ainult ohjad pidasid kinni, et ta välja ei langenud.

On's Annus kõiges süüdi? Kui tal oleks olnud rahulikum hobune või kui valitseja poleks looma ratsapiitsaga löönud, oleks redel kindlasti terveks jäänud. Pärast keskhommikut oligi ta saanud teise hobuse, kes oli rohkem laisk kui virk. Ei see hoolinud parmudest ega kärbestest. Sellega oli hea töötada, ainult looma ennast tuli ühtelugu madjakaga tagant udida, muidu kippus see kronu kogu koormaga teele magama jääma. Sellest udimisest oli õhtuks käsi päris haigeks jäänud.

Annus astus aeglaselt ja vastumeelselt. Tal ei olnud

üldse tahtmist koju minna. Tõepoolest, mis sinna rutata. Ema ei ütle võib-olla midagi, sest ta teadis juba seda õnnetut lugu ja ka valitseja ähvardust poissi kolmekümne kopikaga trahvida, sest nii suur olevat redeli väärtus. Aga murelik korts suu ümber oli Annusele raskem vitsakimbustki, mis memmel köögis truubi taga seisis. See vitsakimp oli küll viimasel ajal määratud rohkem väiksemate — kaheksa-aastase vembumehe Väino ja kuueaastase, alati porise ninaga õetirtsu Ella jaoks ja sedagi rohkem hirmutamiseks kui tõeliseks karistamiseks. Annuse vastu, kes sel aastal juba kevadest peale mõisatöödel käis, oli memm oma suhtumist silmanähtavalt muutnud. Kui varem sai Annus koos teistega sageli mitmesuguste koerustükkide ja sõnakuulmatuse pärast pragada ja vahel ka vitsakimbuga mõne sähvaka turjale või sääri mööda, siis nüüd tundis ta kuidagi selgesti seda muutust, mis emas oli tekkinud tema vastu. Nüüd ei praganud ema temaga enam kunagi, vaid vastupidi — hoolitses isegi selle eest, et Väino ja Ella venda ei tülitaks, kui need lõunaajal pärast sööki tahtsid mängida ja poisil magada ei lasknud. Nüüd oli ta ema silmis juba töömees nagu isagi!

Ei olnud tõepoolest mingit tahtmist koju minna! Selle vastiku Prunni nägu kerkis tahtmatult silme ette. Näpitsad ta kartulisarnasel ninal seisid alati kuidagi viltu, rasvavolt lõua all oli naljakas nagu suurel konnal. Kui see volt lõua all liikus ja paisus, näis, nagu tahaks Prunn krooksuma hakata. Isa oli kord öelnud vihatujus Prunni kohta: «Kuradi vereimeja ja paruni sabarakk!» Vereimeja? Annus mõistis, et sel sõnal on mingi veider tähendus, sest vaevalt võis Prunn sedasi verd imeda nagu lutikas või kirp ... Ja Annus, kujutledes Prunni suure ja laia lutikana, kes istub laua taga ja imeb igalt palgasaajalt ka natuke verd, puhkes naerma ... Siis tuli talle meelde, kuidas Prunn oli kähku ta peopesalt kümnekopikalised ära napsanud, ja poiss sosistas raevukalt: «Kuradi vereimeja, paruni sabarakk!»

Annus sammus hajameelselt mööda teed, mis lookles mõisahoonete vahel. Karjalauda taga oli teel eriti palju paksu ja sooja tolmu ja poiss hakkas seda jalgadega õhku loopima. Ilm oli juba videvaks muutunud ja läbi

lahtiste uste oli kuulda lehmade inisemist, kettide kõlinat ja lüpsinaiste jutuvada. Tuuleõhk tõi ninna sooja laudalõhna, millesse olid segunenud sõnniku, lehmahigi ja piima omapärased aroomid. Lauda taga algas väike võsastik ja seal nägi Annus lõket, mille ümber askeldasid inimesed. Nähtavasti teevad poisikesed tuld, ja Annuse jalad vedasid tahtmatult sinnapoole. Kui ta lähemale jõudis, nägi ta, et need olid saarlased, kes tule ääres viina võtsid ja midagi peale hammustasid. Ta jäi nende lähedale seisma.

«Vaadake, mehed,» seletas Taavet, «kui nüüd meited oleks üksinda läinud seda Prunni kudama, ei tema, kurat, oleks kedagi kartnud, mette ei oleks... Ja seitse ruublit olekski olnud kuradi konna pugus... Aga, nätsa, nüüd oleme jälle kuival maal...»

«Koos peame niisugust vereimejat kudama, koos ikka...» sõnas teine saarlane. «Kus mees löi ikka vedelaks, kui Taavet ütles, et ajame raavid kinni, ikka kus karjus teine nagu öökull katusel: uuner ja uuner!»

Kõik naersid heameele pärast, et Prunn oli sedaviisi karjunud.

«Aga mis see «uuner» tähendab?» küsis üks saarlastest.

«Mis tähendab «uuner»?» kordas Taavet küsimust. Ta võttis tulest põleva rao, süütas sellega oma valgest puust piibu põlema ja jätkas:

«Vaat, meite pool, seal Kärla kandis oli ka kord ühes möisas, keda kutsuti Rotimöisaks, üks kibe valitseja nimega Pannkook, hoh, sellest Prunnist igati etem, laiem ja lohvkam... Vaata, viiendal aastal nabind need möisapöletajad ta natist kinni ja tahtnd teese pargis oksa tömmata. Noh, hästi, kisuvad seda Pannkooki öhe suurema puu alla, see aga röögib: mein kott ja mein kott...»

«Nujah, saksa keeles on ju kott — jumal...»

«Vaata, kui saand selle puu alla, siis kohe — mein kott ja mein kott! Mehed aga pole ühtigi kuulda vötnud, vaid tömmanud selle Pannkoogi keige oma «mein kotiga» oksa... Küllap see Prunngi arvas, et meite mehed talle halba tahavad ja panigi siis oma uuneri hüüdma... Mida muud!»

Kui Annus minema oli läinud, jäi talle ikka veel kõrvu helisema saarlaste naer Prunni üle, kes seda «uunerit» oli karjunud. Ja ta kujutas endale selgesti pilti, kuidas Kolmevitsa mehed seda Prunni mõisapargis suure tamme alla tassivad ja see karjub imelikul häälel: uuner! uuner!

Suveöö oli soe ja pime. Taevas sirendasid tähed. Annus astus kuidagi julgemini kodu poole, ta süda oli läinud nagu kergemaks.

1929

KOGRED

Peet sammus mööda kitsast teerada ja vahtis kartlikult ringi. Kuigi põõsad varjasid teda laial ja porisel mõisateel kõndivate inimeste eest, tõmbus poiss siiski kühmu, kui võsa kohati madalaks muutus ja ei suutnud enam tervenisti varjata Peedi porikarva ja rebenenud varrukaga vammust ning pleekinud ja võidunud nokaga sonilupardit. Ta astus pisut longates, sest just eile oli ta vasaku jala suure varba sandisti vastu salakivi lõhki löönud ja vaatamata sellele, et varvas oli musta voodritükiga hoolikalt mähitud ja valge linase niidiga kinni seotud, torkas seal iga kord, kui Peedi vasak jalg kogemata sattus mõnele kühmule või puujuurikale, nagu suure naaskliga.

Ta pidi ruttama, sest ainult varahommikul oli järveäärne võrdlemisi vaikne ja võis loota, et vana Reinuvader oma koote veel lagedale pole toonud. Kuid juba kella kuue ajal oli see vanamees alati platsis ja valvas hoolsasti, et keegi ei läheks mõisahärra järvest kalu varastama. Oi, siis oli ta väle ja, vaatamata oma ainsale silmale ja vigasele jalale, nägi nagu kuningakotkas mitme versta peale ja käis sama kiiresti nagu veskikividega mees muinasjutus.

Peet seisatas kohkudes: miski rabistas põõsas. Ei kedagi, see oli vaid vares, kes ärkas nähtavasti magusast unest ja rabeles kuusetihnikust välja. Suur lind kraaksatas korra ja, teinud Peedi kohal kohkunud uperkuudi, kadus mõisa pargi suunas. Sindrinahk sihuke! Peet istus maha, tõstis vasaku jala üles ja silmitses murelikult suurt varvast, millelt oli narts äsjase lopsu puhul minema lennanud, kuna lahtine nahalatakas oli

jälle ripakile läinud ja selle alt immitses musta, poriga segunenud verd. Ei midagi, tuli maha istuda ja kõik jälle korda panna. Ta leidis siitsamast eemale lennanud nartsu, harutas selle lahti ja sidus uuesti varba kinni. Siis astus ta sammu tagasi, uurides hoolikalt teerada. Siin see oligi — maa seest väljaulatuv juurikas. Peet tiris selle südametäiega välja ja viskas suures kaares põõsasse.

Uuesti astus poisike edasi, kuid nüüd juba tugevasti longates. Varsti aga ununes valu ja ta mõtted ruttasid ette, järve äärde ja veelgi kaugemale — järve põhja. Seal elasid kogred, suured ja laisad kalad, kes olid alati näljased ja nähtavasti tüdinud sellest ilmaelust, sest nad ei hoolinud oma nahast mitte sugugi. Nägid nad ju jumalaselgesti, kuidas nende seltsimehed konksu otsa sattusid ja veest välja tõmmati, kuid sellele vaatamata ootasid nad rahulikult sööda ilmumist, et sellele kohe laisalt, kuid kindlalt juurde asuda. Kui siis järjekordne kala konksu otsas veepinna poole rabeles, tõstsid teised oma rumalad koonud ülespoole ja vahtisid minejale nagu kadestades järele. Kui palju kordi on Peet niisuguse imeliku kalarumaluse üle naernud... Võta või jäta, nagu puusepa Aldi, kes on ka väga rumal. Kui mõisasepa kuri kukk Lontrus igale nokaga virutab, kes ta lähedusse satub, siis tuleb ennast ometi eemale hoida. Seda aga Aldi ei mõista ja sellepärast saabki Lontruse käest kõige rohkem nahutada. Kui möödunud pühapäeval Lontrus jälle Aldile kallale tungis ja teda isegi kannustega lõi, ütles puusepa naine Peedile:

«Mis sa, sõge, naerad siin! Selle asemel et kukele malgaga üle selja tõmmata, irvitad nagu vana sikk . . .!»

Kui Peet oli vastanud, et ärgu Aldi siis ise ronigu kukele lähedale, oli puusepa naine vaikselt öelnud:

«Aldi on ju väike ja rumal, kõigest kolme aastane . . . Sina aga oled juba seitse aastat vana, peaksid väiksemat järele vaatama!»

Peedi ema, kes seda juttu pealt kuulas, oli juurde lisanud:

«See Lontrus teeb veel mõne lapse pimedakski. Oleks vaja talle kirvest anda, ega muu aita . . .»

Peedi ema ettepanek meeldis kõigile, eriti aga Peedile endale, sest ka Peet oli paaril korral saanud tunda Lontruse teravat nokka ja veelgi teravamaid kannuseid. Kuid see oli varem, kui Lontrus oli veel noor kukk ja hakkas oma kurjust alles õppima. Siis oli Peet teda paaril korral vitsaraoga valusasti nüpeldanud ja sestsaadik kartis kukk teda. Selle-eest oli aga Lontrus eriti kuri Aldile ja ründas last igal juhul, kui see kanadele lähemale tuli. Imelik oli aga see, et Aldi kõigest sellest ei võtnud mingisugust õpetust. Alles röökis ta kohutavalt ja sügas oma selga ja kukalt, kust sageli isegi verd immitses, kuid paari tunni pärast sammus ta jälle kartmatult kanakarja poole. Varsti kordus uuesti endine lugu.

Peet seisatas. Siin lõppesid põõsad ja teerada läks üle väikse lagendiku järve äärde, kus algas pajupõõsaste rägastik, milles oli hea istuda, eriti mõne vana paju vee kohale kummardunud libedal tüvel, ja vaikselt vaadelda kokrede laiska askeldamist vees. Siit oli ka tore sööta pakkuda just sellele kalale, kes parajasti passis oma mõõtudelt mustale malmpannile.

Ümberringi oli vaikne ja veidi udunegi. Pajude all järve kohal heljus vaevaltmärgatav udulinik nagu hall suitsuvine. Päike ei olnud veel tõusnud ja lagendikul oli kaste eriti külm. Haige varvas valutas teravamalt, sest narts oli läbimärg ja muutis varba kuidagi ebamugavaks ja tülikaks, nagu oleks miski ülearune ja koormav ese jala külge seotud. Kui Peet oli aset võtnud tuttaval pajutüvel, harutas ta varba uuesti lahti ja leidis ka kohe valutamise põhjuse: see oli peenike raoraibe, mis oli kusagilt pugenud lahtirebenenud nahaliistaku vahele. Ta viskas rao põlastusega vette ja nägi, kuidas kaks kokre kohe juurde ujusid ja teine teisest otsast raagu alla neelata proovisid. Avastanud selle mittesöödavuse, jätsid nad rao rahule; see kadus aeglaselt veesügavusse. Oodake, maidad, oodake, praegu annab Peet teile suupärasemat, millel küll sinine metallkonks sees on, aga sellegipärast on see parem kui lihtne raojupp. Aga olgu, saate ka ilma konksuta. Ja Peet võttis põuest odrakaraski-viilaku, hõõrus peos selle sisu peeneks ja viskas raasud vette. Soo, nüüd sööge ja oodake, keda Peet teie

hulgast välja valib, nii et pannile passiks parajasti kolm kala. Ema oli ju äsja Peedile öelnud:

«Vaata suuremaid, neil on vähem luid!»

Peet oli küll tahtnud emale vastata, et ega's suurel kalal neid luid saa vähem olla kui väiksel, aga jätnud siiski selle ütlemata, sest kogemuste najal teadis ta, et emaga on raske vaielda. Ema teadis ju iga asja paremini kui Peet! Näiteks teadis ema väga hästi, et tänaseks lõunaks oli vaja nimelt kuus parajat kala tuua, sest muidu ei ole midagi lauale panna. Peet oli eile õhtul kuulnud, kuidas ema isale lausus:

«Ei tea, mida homme lauale panna . . . Liharaas on ammu otsas, tangud ka . . . Putrugi pole millestki keeta.»

Isa oli siis pisut nohisenud ja viimaks lausunud:

«Tuleb vist kevadel mujale minna, see Lipard võtab moonakatel hinge välja . . . Ega's selle kaheksa vakaga hinge saagi sees hoida.»

«Kuhu sa, hing, mujale ikka lähed . . . Igal pool on mingi Lipard ees.»

Siis oligi isa öelnud, et mingu Peet pealegi ja toogu kalu, et poiss on tragi ja varemgi selle asjaga hakkama saanud. Rohkem nad enam midagi ei rääkinud, sest isa oli päev otsa mõisapõllul rasket sügiskündi teinud ja surmani väsinud. Varsti oligi kuulda isa rasket norskamist ja ema ohkeid. Peet magas oma kahe väiksema õega laias voodis ühe laia lapitud vatiteki all, mida tarvitati aasta läbi, olgu see siis talvel või suvel. Soojal ajal oli see tekk täiesti paras, sest vatt oli tekis ammu juba kulunud ja kus see oligi veel alles, seal oli ta tükiline ja toppis. Talvel aga, kui tuba oli halvasti köetud, ei pidanud tekk sugugi sooja ja siis laoti tekile peale veel isa ja ema palitud. Noh, siis oli soe küll, aga hommikul vara, kui isa ja ema mõisatööle läksid ja palitud pealt ära võtsid, hakkas alati külm, mis lapsed juba varakult voodist välja pliidi juurde peletas, kus vanaema suppi keetis.

Peedil käis külmavärin üle ihu ja ta tõmbas oma vammuse koomale. Vee kohal oli õhk eriti rõske, küllap see vist panigi Peedi ihu värisema. Ta võttis põuest umbes küünrapikkuse kokkukeritud jämeda linase niidi, mille otsa oli kinnitatud sinine terasest õngekonks, ase-

tas sellele näppude vahel sitkeks muljutud karaskiraasu ja hakkas õngitsema. See oli võrdlemisi kerge töö, sest otse pajutüve all vees askeldasid laisalt mitmesuguses suuruses kogred ja otsisid toitu. Lamades puutüvel, laskis Peet õnge vette ja hakkas seda «leguleerima», s. o. passima sööta ainult vastava suurusega kokrede ette. Seda sõna oli ta kuulnud mõisasepalt, kes ratast rautades kaua aega «leguleeris» raudvitsa, kuni see ilusasti rattale peale läks. Sõna meeldis Peedile ja passis nagu rusikas silmaauku kogrepüügi kohta.

Imelik küll, mõtles Peet, et täna ainult väiksed kogred kipuvad karjana õnge otsa, aga suuremaid, mis oleksid parajad malmpannile, on vähevõitu. Peet «leguleeris» südilt oma õnge, kuid konksu otsa sattus siiski mitu kõhnemat ja väledamat kokre. Peedil tuli need välja tõmmata, konksu otsast maha võtta ja järve tagasi visata, sest nagu isa ütles, «polnud nihukeste luukottidega midagi peale hakata». Viimaks vedas Peedil ja ta tõmbas välja suure laisa ning rasvase kogre, kellele tal õnnestus sööt otse nina alla seada. Kala keerati lapi sisse ja pisteti põue. Varsti oligi Peedil neli suurt kokre põues, kus nad laisalt rabelesid. Siis nägi ta, kuidas kaks sihvakat ja täpilist kala kusagilt veesügavusest nähtavale ujusid ja Peedi konksust vaksa maa kauguselt mööda läksid. Peedil jäi hing rinnus kinni. Forellid! Ta oli kuulnud, et mõisnik sel kevadel oli oma järve forelle lasknud, kuid senini polnud veel keegi neid näinud, veel enam neid kätte saanud. Need juba karaskiga ei näkka; seda teadis Peet selgesti. Neile on tarvis leida hea punane vihmauss, ja see peab ometi leitama. Oh, missuguse näo teeb ema, kui Peet kas või ainsagi forelli koju toob! Ta ei hakkagi seda ise sööma, vaid loovutab selle isale, sest temal on kõige raskem. Aga ega vist isagi seda sööma hakka. Ta lööb käega ja vaatab emale.

«Söö sina, ema, sul seal lehmalaudas ju nii raske. Alati haised sa sest virtsast. . .» ütleb ta.

Kuid ega emagi hakka seda kala sööma. Ta vaatab isale ja paneb kala väikse Leeni ette.

«Söö, Leeni, siis kasvad suureks. . . Sa ju mul kõige tibatillukesem. . .»

Leeni võtab küll kala, aga teeb selle pooleks ja annab peapoole Mallele, oma vanemale õele. Endale võtab väiksema osa, sabapoole. Mall aga ei söö kunagi midagi maitsvat üksi, vaid teeb saadud osa omakorda pooleks ja ulatab siis Peedile. Mis Peet selle osaga teeb, on veel teadmata, aga praegu ronib ta kähku põõsastest välja, et mõne kivi alt forellide jaoks prisket vihmaussi leida. Sel silmapilgul, kui Peet ühe kivi üles tõstis ja vihmaussil oli peast kinni haaramas, tundis ta äkki, kuidas keegi ta turjast kinni naksas ja raske jõuga kivist eemale tõmbas.

«Ah siin sa oled, masuurikas!»

See oli ühe silma ja vigase jalaga Reinuvader, mõisniku järvevaht. Ta kandis peas luitunud kaabulotti, mille alt paistis muhe nägu suure punase habemega, mis oli nagu rebasesaba. Sellest oligi ta saanud Reinuvaderi sõimunime, kuigi ta õigeks nimeks oli Kusta Tüügas.

«Mis sa siin teed?» päris ta lõdisevalt Peedilt ja hoidis poisil tugevasti vammusekraest kinni, sest ta tundis poisi väledaid jalgu juba varemast ajast. Mitu korda oli ta seda kalaröövlit taga ajanud, aga nüüd oli see mõrtsukas tal peos.

«Noh, kas kukutasid keele järve või? Vasta mulle, mida sa siit otsid?»

«Liiva...» kogeles poiss suures hirmus juba varem väljamõeldud sõna.

«Liiva? Missugust liiva?»

«Onuke, lase lahti!» nuuksatas Peet.

«Vasta, saatan, mis liiva sa otsid?»

«Emale panni puhastamiseks.»

«Hm... Panni puhastamiseks? Ha-ha-haa, küll oled mul naljaorikas! Aga misjaoks see ema siis nii vara seda panni puhastab?»

«Onuke, lase lahti, mul varvas valutab!»

«Ära sa, kurat, rabele midagi... Ah, varvas valutab? Las ta valutab, see ei tee sulle midagi. Kui ütled, misjaoks ema panni tahab puhastada, siis lasen lahti... Noh?»

Peet vaatas läbi pisarate mingi salalootusega Reinuvaderile näkku ja ütles:

«Isa lubas liha tuua, aga pann oli praagatanud...»
«Ah, pann oli praagatanud? Kust see isa siis liha pidi tooma?»
«Onuke, lase lahti, ma enam ei hakka...»
«Mida sa enam ei hakka? Ahaa, ütle!»
Peet tundis, et on oma jutuga sisse kukkunud, kuigi liivatoomine ei ole ju mingi kuritegu. Ja nagu selle õnnetuse kinnitamiseks kobas Reinuvader käega poisi põues ja tõmbas sealt välja neli lapisse mähitud kokre. Kolm neist olid juba vaiksed, üks aga maigutas veel suud.
«Ah, siin ongi see sinu liiv? Tore, tore! Ja pann on siis emal ikka praagatanud? Tore, tore! Ja kus su õng siis on?»
Peet tundis nüüd korraga, et kõik on mokas, kõik lootused terve nahaga pääsemiseks asjatud. Ja ta hakkas suure häälega oma raskes ahastuses nutma ega teinud enam ühtki katset lahtirabelemiseks. Ja nähtavasti mõistis ka Reinuvader ise, et saak on nüüd igas mõttes kindlalt peos ja ei maksa enam poisi piinamisega aega raisata. Ta kaalus vasakus käes nelja prisket kokre ja mõtles sellele, kuidas ta eit need hommikusöögiks hapukooresoustis lauale paneb.
«Noh, läki siis kontorisse, seal teeme asjad klaariks!»
Ja nad hakkasid kahekesi minema, Reinuvaderil kalad vasakus käes, parem käsi aga kõvasti Peedi vammusekraes. See oli raske teekond poisile, sest kunagi varem polnud ta nii rängasti sisse kukkunud. Oleks ta vaikselt põõsastes istunud ja ainult kokredega tegelnud, ei siis oleks Reinuvader teda tabanud, sest varemgi oli järvevaht ainult mõne sammu kauguselt poisist mööda käinud ja ometi kalapüüdjat mitte märganud. See äratundmine hakkas poisikese ajus koitma ikka selgemini ja selgemini. Nende pagana forellide pärast kogu see õnnetus! Ja mida teeb ema praegu kodus? Ootab vist murelikult poja tulekut, käib aknal ja isegi õuel vahtimas. Vahib ja vahib järve poole, aga Peet ei tule ega tule. Leeni ja Mall istuvad pliidisuu ees ja vahivad ka, kuid nad vahivad seda, kuidas vanaema panni küürib, et sinna Peedi toodud kogred praadima panna. Kõike seda kujutledes puhkes Peet uuesti nutma ja ei pannud

tähelegi, et narts varba ümbert oli ammugi kadunud ja varvas tilkus nüüd juba helepunast verd, mis kastesele rohule jättis imepeenikesed punased viirud.

Mõisakontor asus mõisa keskel kahekordses kivimajas, mille ülemisel korral oli valitseja korter. Et jõuda kontorini, tuli minna mööda moonakatemajast, milles elas Peet. See oli kõige hirmsam, kuid vältimatu. Hirmuga mõtles Peet sellele, et ema ja õekesed näevad varsti, kuidas Reinuvader teda kraedpidi veab nagu lehmamullikat nööri otsas. Ta väikses südames lõi häbituluke võimsalt lõkkele ja poisi silmad hakkasid moonakatemajale lähenedes keerlema nagu puuripüütud metsloomal. Häbitulukesest tõusis väike vihaleek, mis varsti kasvas kõrvetavaks lõõmaks. Äkki tundis Peet suurt vihavalu oma südames ja enne kui Reinuvader suutis suudki maigutada, pööras Peet oma higist niiske näo vasakule, pingutas valusasti kaelalihaseid ja surus teravad hambad vanamehe käerandmesse. See sündis nii ootamatult, et Reinuvaderi käsi laskis vammusekrae lahti ja tõmbus raksudes poisi hammastest eemale. Järgmisel hetkel hüppas poiss hooga eemale, nii et soni kukkus ta peast maha ja veeres Reinuvaderi jalgade ette. Peet ise pani aga niisuguse kiiruga mõisa pargi poole, et juba järgmisel silmapilgul oli ta kadunud nagu vits vette.

«Oi sa põrgupeletis!» oskas Reinuvader ainult sisistada ja hakkas paremale käele puhuma, nagu oleks ta selle tules ära kõrvetanud. Siis aga tegi ta paar pikka sammu põgenejale järele ja karjus kiledalt:

«Võtke-ee kiinn-nii! Võt-kee kiinn-nii!»

Mõistes aga kohe, et see midagi ei anna, sülitas ta südametäiega mitu korda, vaatas kätt, millel oli selgesti näha rida punavaid hambajälgi ja hakkas maast kokri korjama. Ta oli need ehmatusest maha pillanud. Siis nägi ta maas lebavat soni. Midagi võidurõõmsat vilksatas ta ainsas silmas ja kähku tõstis ta mütsi üles, vaatas seda igast küljest ja pistis kaenla alla.

«See läheb sulle veel maksma, oi kuidas veel läheb! Oota, sa põrguorikas! Küll kasvavad aga mõrtsukad ja kõrilõikajad! Oota aga oota, küll ma näen, kuidas sa veel . . .»

Tema ümber hakkas mõisarahvast kogunema. Nad nägid küll kogu sündmust oma silmaga, aga tegid välja, nagu poleks midagi näinud.

«Mis on juhtunud, kallis Reinuvader?» päris väike moonamees, kes hobusega talli poolt tuli. «Kas järvel oli jälle torm?»

«Mis torm? Mine sa põrgu oma tormiga!» vandus Reinuvader.

«Vaat, mina mõtlesin, et torm... Et viskas kogred, nätsa, kohe meie majani, eh-hee...»

Paar naist, kes olid loo pealtnägijateks, muigasid samuti kahjurõõmsalt vanamehe üle. Kuid Reinuvader polnud mees, keda võis lihtsalt ära kohutada. Ta vaatas veel kord oma hammustatud käele, kohendas kokri kaenla all ja tõmbas siis mütsi lagedale.

«Vaadake seda siin. Kelle müts see on?»

Moonamees jäi hobusega seisma ja tunnistas mütsi. Naised tegid ennast samuti mütsi vaatama.

«Ju see su enda vana lätu...» sõnas viimaks moonakas, «mullu nägin sihukest sul peas, kui sa kirikusse läksid...»

«Mis sa jaburdad,» vihastus Reinuvader, «kas sa's ei näinud, kuidas selle Siirupi poeg siit praegu silkas?»

«Siirupi poega ma küll ei näinud, aga seda nägin küll, kuidas sina siin ihuüksi röökisid... Kuule, Reinuvader, sa ehk oled juba varahommikul seda va vopskit hinge alla võtnud?» Ja moonamees naeris täiest kõrist.

See ajas järvevahi hinge täis. Ta tõmbas oma kaabu tugevamini pähe, sülitas jälle mitu korda ja teatas väärikalt:

«Hea küll, ma sind, Triim, pean meeles tänase eest. Ja teid ka, naised... Tulete kõik kunturisse tunnistajateks, et Siirupi poeg käis järvest kalu varastamas... Näete seda mütsi, kui hakkate valetama, siis see müts räägib tõtt, pidage seda meeles!»

Ja järvevaht pani kontori poole minema, tõstes kuidagi veidralt oma vigast jalga.

*

Siirupi-ema leidis alles õhtu eel oma poja üles mõisa vanast heinaküünist, kus poiss oli enda ühte nurka ära peitnud. Ta värises kogu kehast ja nuuksus raskelt ning katkendlikult. Kodus sai ema kohe aru, et Peedil on palavik. Ta pani poisi voodisse. Väiksed õed istusid haige venna juures ja nutsid. Nad ei mõistnud, mis Peediga võis juhtuda ja pärisid vanaemalt, kuhu on jäänud kalad, mis Peet pidi tooma. Kuid vanaema ja ema olid väga tõsised ja sellest tegid tüdrukud järelduse, et Peedil pidi järvel juhtuma mingi õnnetus. Kuueaastane Mall päris kaastundlikult:

«Kas sa pidid ära uppuma?»

Peet silitas õhetava käega õe pead ja ütles rahustavalt:

«Ei pidanud.»

«Aga mis siis oli?»

«Midagi ei olnud.»

Kui aga Malle uudishimu sellega ei rahuldunud, ütles Peet tasakesi:

«Tead sa, Reinuvader tahtis mind ära tappa!»

«Tahtis sind tappa?» Ja Malle silmad läikisid hirmust.

«Nojah, tuli kallale, see salakoi... Aga ma talle andsin ka obaduse. Virutasin talle mõõgaga vastu pead...»

«Tapsid ta ära?»

«Ah, jäta mind rahule, mu pea valutab. Kui ma terveks saan, siis ma...» Ja Peet sosistas midagi, millest Mall aru ei saanud. Ema tuli juurde, katsus poja pead ja ta silmad muutusid murelikuks. Kui isa õhtul koju tuli ja teatas, et mõisavalitseja on teda Peedi pärast kolme rublaga trahvinud, ütles ema:

«Et see raha neile kõrisse kinni jääks!»

Isa ei vastanud midagi, kuid istus kaua murelikult laua taga, sest kolmekümne-rublase aastapalga juures oli kolm rubla suur raha, selle eest oleks saanud lastele jalanõud. Nüüd aga ei maksa sellest enam mõeldagi. Viimaks istus ta Peedi juurde ja ütles vaikselt:

«Pole viga, poisu, ära kurvasta. Loodame, et kõik läheb veel hästi. Ja ega's see koger pole ka miski kala, üks luukott teine...»

Peedil oli hea meel, et isa nii temaga rääkis. Ta tahtis isale jutustada forellidest, mis pidid olema toredad,

maitsva lihaga ja ka väliselt miljon korda uhkemad kui kogrelatakad. Ta ise ju täna nägi neid forelle oma ihusilmaga ja kui see Reinuvader poleks teda tabanud, oleks ta tingimata... Kuid see kõik jäigi jutustamata, sest Peet oli magama uinunud, õnnelik naeratus huultel.

1930—1953

HELISEVAD ÄÄRETUSED

1

Stepp ... Mõõtmatu ja ääretu Ukraina stepp ... Juba Gogol kirjutas sinust nagu mõni prohvet oma ettekujutatavast jumalast, täis armastust ja viha sinu vastu, täis kartust ja siiski emalikku hellust. Ta ehitas sinu mõõtmatusse sülle vanad karikatuursed Mirgorodid ja manduvate mõisnikkude pesad. Ta laskis lennata üle su lumes uinuvate lagendikkude kuraditel, turjal sepad, ta laskis ilusatel Oksaanadel peigmeeste järele õhata. Su helisevad ääretused täitis ta nõidade hullumeelse tantsuga, uppunud neidude lauluga ja elusate inimeste naeruväärilisusega ... Inimesed ei osanud tol ajal sind valitseda ega taltsutada, vastupidi — sina valitsesid inimeste üle.

Näe, siit ta algab, see helisev ja kumisev ääretus. Kaugel virvendab silmapiir kui hallikas siid tuule käes. Telefonipostid kaovad kusagil kaugel ja eemalt paistab, nagu oleks keegi imelik inimene tahtnud hakata aeda ehitama, teibad maa sisse löönud, aga vitsadest vahe punumata unustanud. Kaugel ees sõidavad edasi-tagasi piilurid. Need ja taga sõitev eskadron on esimesed inimesed, kes teevad katset stepi üle valitseda. Tõsi, esialgu ei andu peru hobune taltsutamisele, kuid kas taltsutaja sellepärast meelt heidab? Praegu viskab veel stepp oma pigimusta pilkenaeru sõitjate ninasõõrmetesse, kuid kas on vaja sellepärast siis meelt heita? Kes näevad ette aastate hämara eesriide taha nii hästi kui need inimesed? Mitte keegi. Ja need inimesed näevad helisevaid ääretusi hoopis teistsugustena, kuulevad hoopis teisiti helisemas, hoopis teisiti kohamas. Nad näevad

teda... Ah, kes teab, millistena näevad need tõsised inimesed neid ääretusi tulevikus, aga et nad neid valitseda tahavad, see on näha nende nägude tõsidusest ja silmade julgest tulest.

Tuiskas tolmu, peenikest ja musta nagu nõge. Hobuste kabjad vajusid üle paarikümne sentimeetri palavasse tolmu ja tõstsid terved pilved pigimusta pulbrit õhku, mille käes läkastasid hobused, inimesed ja püssilukkude tasane lõgingi näis nende aevastusena kuumas tolmus.

Anton aevastas ja sülitas pigimusta lörtsi kusagile allapoole. Siis nõõtas ta hobust, kes oli rivist maha jäänud. Piigi nahkne pide oli niiske ja libe. Anton kuivatas seda gimnastjorkasiiluga, kuid varsti libises piik jälle peos nagu äsja püütud lutsukala.

Ei ole tuult, mis selle neetud tolmu laiali ajaks! Ratsamehel on ainult kaks pääseteed tolmu käest: tuul ja kiire sõit. Tuult ei ole täna kübetki, aga sõitu ei või kiirustada: hobused väsivad ja bandiidid ei karda väsinud ratsamehi.

Et tolmu oleks vähem, sõidetakse küll tee ääri mööda, kuid ka ääred on juba tolmuks tallatud. Aga viljapõlde mööda sõidavad ainult bandiidid, punaväelasele see amet ei kõlba. Tuleb oodata, kuni lõpevad viljaväljad ja algab stepp oma kõrbenud rohuga, siis võib juba teelt kaugemal sõita.

Antonile kippus väsimus kallale. Kaugel on veel puhkekoht, võib-olla alles õhtuks jõutakse sinna suurde kasakate staniitsasse, mille ümbruskonnas elutsesid bandiitide salgad.

Nüüd sörkis eskadron juba tasast traavi. Ratsanikkude nägusid paitas nõrk tuuleõhk, mis sõidust tekkis. Terav hobusehigi hais ärritas ninasõõrmeid ja pani pead pööritama nagu tinkpiiritus. Päike oli paremale poole teed madalale vajunud, kuid ta kiired kõrvetasid veel nõgestena.

Pikk sõit tegi meeleolu ükskõikseks, keha rammetuks. Ühetooniline sadulas hõljumine mõjus hüpnotiseerivalt. Kuid oli siiski hea nii istuda ja mitte millestki mõtelda. Ainult ristluud jäid kangeks, seljamusklid surid ja pildusid sädemeid.

Kuid Anton on harjunud ratsamehe tooli — hobu-

sega. Ta võis selles istuda ööd-päevad vahetpidamata, tool väsis ennem kui istuja. Juba väiksena armastas ta hobuseid. Vaevalt ulatus ta aknaklaasile sülitama, aga hobuse turjal oli juba nagu takjas. Oma hobust Antonil ega ta vanematel ei olnud, kuid seda enam armastas ta teiste hobuste turjadele ronida ja siis meeleheitlikke ratastiire teha. Ja hobused armastasid teda nagu loomusunniliselt. Kui teisi poisikesi hobused põlgasid ja vahel ähvardasid neil peakapslit ära hammustada, siis hirnusid hobused alati rõõmsalt, kui silmasid Andut.

Ja Andu oli väle poiss. Enne kui hobune ja veel vähem inimesed suutsid aru saada, kuidas niisugune väike põngerjas suudab hobusele selga ronida, oli Andu juba kaksiti hobuse kaelal ja ei kukkunud sealt maha ka siis, kui hobune perutama hakkas ja ümberolijatele mulda ja kive vastu nägu saatis.

Jah, ilusana paistab noorus tagasi vaadatuna, ehkki seal ei olnud midagi ilusat.

«Eskadron, sei-saa!»

Piilurid olid jõudnud stepi niiskemasse piirkonda, kus kasvas sadulani ulatuv mõõkhein, ning leidnud arvatavasti vaenlase lähedaloleku tundemärke. Nende signaalid olid hoiatavad ja nõudsid ettevaatust. Eskadron reastus kahekaupa, muutus pikemaks ja hõredamaks. Nii ei tee vaenlase äkilised kuulid suurt hävitustööd. Kõiki valdas mingi elevus. Unine ja ükskõikne meeleolu oli nagu käega võetud, silmadesse valgus äkki halli, külma terast. Ärevus kandus hobustelegi: nende kõrvad tõusid kikki ja ninasõõrmed laienesid ning värisesid. Piigivarred pühiti hoolikalt kuivaks ja sõidust viltu vajunud padrunivööd ja käsigranaadid seati õigele kohale. Eskadroniga kaasas olevad neli kuulipildujate tatšankat[1] toodi ette ja relvad seati laskevalmis. Seisti tükk aega ja oodati. Kuid ärevus oli asjata olnud: vaenlast polnud kusagil näha ega kuulda.

«Eskadro-oon, ma-aarss!»

Jälle sahisesid hobuste kabjad heinas, jälle naksusid jalgrauad ja nagisesid tatšankade raudvitsadega löödud rattad.

---

[1] Tatšanka — kerge sõiduvanker kuulipildujaga.

Antonisse tekkis mingi kahetsus selle üle, et vaenlast ei olnud, et asjata sai oodata, et kaua juba sõidetakse ja midagi ei ole näha. Aegamööda muutub see kahetsus vihaks, eriti siis, kui vaenlane põikleb osavasti tõsistest kokkupõrgetest, salvab ainult salamisi väiksel viisil. See sünnitab viha, sageli jõuetut ja närivat. Siis on vihased sõdurid vaenlase vastu armutud, nad kallavad vangilangenu peale välja oma nädalate ja võib-olla koguni kuude jooksul kogutud sapi. Halvasti käib vangilangenu käsi, kui ta niisuguste meeste kätte satub. Ei aita siis palumine ega perekonna meeldetuletamine, ei lubadus truult uusi peremehi teenida.

See oli ainult paar kuud tagasi. Punaarmee eesti ratsaväebrigaad, mille koosseisus Anton võitles, tegutses juba mõnda aega Denikini seljataga. Hoiduti suurematest kokkupõrgetest, salvati salaja: raiuti öösiti hirmust lõdisevaid deniikinlasi-stabiste ja lasti taeva poole punase kuke lennul sõjaväeladusid. Siis aga juhtus õnnetus: brigaad piirati igalt poolt sisse ja ainult imekombel pääses ta hukust ja põgenes salkadena laiali.

Salka, milles Anton põgenes, jälitas deniikinlaste kümme korda suurem ratsasalkkond juba paar päeva. Kolmandaks päevaks olid hobused juba niivõrd väsinud, et salgal tuli lahing vastu võtta keset suurt kasakate staniitsat. Kõigile oli selge, et hukkumine on kindel, et pääsemine oleks seekord kaameli läbiminek nõelasilmast. Kuid ometi läks kaamel seekord nõelasilmast läbi!

Kui väike punaväelaste salk valmistus viimaseks veriseks heitluseks, nägid kõik äkki imestusega, et deniikinlased ei mõtelnudki staniitsat haarama hakata, vaid lendasid metsikul galopil ja piikide vuhinal otsekohe kiriku suunas, mille ees oleval platsil ja kirikuaia kaitsel väike paarikümne-inimeseline grupp otsustas osutada viimast vastupanu. Vaenlase kavatsus oli selge: väike väsinud salk äkilise ja kiire löögiga hävitada ja siis edasi minna.

Salga juhatajaks oli Antoni sõber Joosep, kes mitte esimest korda surmaga juttu ei ajanud, kuid seni oli ikka viimasest vestlusest pääsenud. Ka seekord oskas

Joosep õigesti mõista tekkinud olukorda. Ainukese kuulipilduja seadis ta kiiresti punutud kirikuaia varju, sealsamas võttis positsiooni kümmekond parimat laskjat, kuna ülejäänud asusid käsitsivõitluseks hobustele.

«Nagaanist pauk on märgiks,» hüüdis Joosep kahvatunud kuulipildurile, kes ei uskunud pääsemisse, sest kuulipilduja oli vana ja kulunud, deniikinlasi palju. Ja ega's deniikinlased otse mööda staniitsa laia tänavat kallale torma — küllap nad hajuvad kõrvaluulitsatesse ja haaravad salga igalt poolt raudsete pihtide vahele. Siis on ots kindel, siis ei päästa ükski abinõu. Kuid deniikinlased tormasid otse...

«Püssid valmis panna!» käsutas Joosep. Lukkude vaikne nagin rikkus vaikuse. Siis jäi imelik ootamine õhku rippuma. Staniitsa oli vaikne, polnud näha ühtki inimest, ainult savimajade helevalged seinad naeratasid hellalt soojale kevadtuulele vastu. Ja miks ei pidanud nad siis naeratama, kui see tuul tõi kusagilt põldudelt õitsva nisu magusat lõhna, kui ta kelmikalt sosistas midagi kirsi- ja ploomipuudele kõrva ja vallatult kõigutas päevarooside äsja puhkenud kolletavaid päid. Õudne oli näha inimesi selles rõõmsas kevadpildis: ühed — vaiksed ja kahvatud, kuid mehised, kivinenud näomusklitega, teised — lendavate hobuste seljas moondunud nägudega, pikad piigid kaugele ette sirutatud... Juba võis selgesti näha kasakate nägusid, nende hüplevaid punasepõhjalisi papaahasid ja hobuste mokkadelt lendlevaid vahutükke. Ainult paarsada sammu veel, siis puruneb väike salgake pealetungiva piigimetsa all. Anton tundis, kuidas ta süda nagu koomale tõmbub, nagu oleks see tahtnud kusagile kaduda.

Joosepi käes väriseb tasakesi nagaaniots, ta silmad on imelikult pilukil ja pahem käsi näpib närviliselt gimnastjorkasiilu, kuid pauku ei tule. Anton mäletab, kuidas tal mõte peas vilksatas, et inimesed saavad vahel hirmu tagajärjel halvatuse, et nende käed ja jalad kivinevad ning nad on võimetud ennast liigutama. Äkki on ka Joosepil niisugune seisukord?! Siis raiutakse ju salkkond kuivalt, pauguta maha...

«Seltsimees komandör,» hingeldab keegi juba selja

taga, «anna signaal, nii ei tohi, ei või, ma ise...» ja hingeldaja lükkab padruni püssirauda.

Välgukiirusel pöördus Joosep hingeldaja poole, kuid millised on ta silmad: kusagile kaugele vajunud ja teravad nagu nõelad. Terav, lõikav sosin:

«Kui lased, saad esimese kuuli, mõistad!»

Hingeldaja, noor punaväelane, tõmbus tagasi, ta näol peegeldus hirm ja ta selga väristas mingi värin nagu halltõbisel.

Viiskümmend sammu... Veel kümme sekundit, siis... siis...

«Kas tõesti...» vilksatas Antonil äkki peas metsik aimdus, kuid samal silmapilgul nõksatas Joosepi käes nagaan ja kuulipilduja aia ääres hakkas vaenlasi veriseks kangaks kokku õmblema. Kogupaugud kudusid sellesse kangasse purpurpunaseid ilustusi ja visatud käsigranaadid maalisid kõrvulukustavalt esimesi suuri kunstipilte.

Esimesed hobused ja inimesed langesid kümne sammu kaugusele kuulipilduja ette tulisesse tolmu, tagumised ei suutnud peatada metsikut galoppi ja lendasid surmasõlmi tehes esimestele langenutele otsa. Võrdlemisi suurest deniikinlaste salgast põgenes ainult paarkümmend inimest surmahirmus mööda laia staniitsa tänavat ja nad pääsesid ainult seetõttu, et kuulipildujal oli tekkinud rike.

Antonisse jäi peale seda sündmust kaks halba mälestust: esimene mälestus, õieti pilt, mis teda kaua vaevas, oli tapetud ja haavatud deniikinlastest barrikaad keset kevadtuule mahedat hingamist ja päikese sumedat naeru. Teiseks oli tal lõpmata häbi oma sekundilise kahtluse üle oma kõige parema sõbra Joosepi suhtes. Kaua oli Anton ennast sellepärast vaevanud, kuni viimaks Joosepile puhtsüdamlikult üles tunnistas. Sõbrale ei avaldanud Antoni pihtimus mingit mõju, ta ainult naeratas ja ütles:

«Oled küll sõber, aga nagu näha, tunned mind veel vähe.»

«Ei, nüüd tunnen sind, nüüd ma sinus enam ei eksi, usu mind!» oli Anton peaaegu palunud nagu jumalalt pattude andeksandmist. Kuid see jumal ei tunnistanud

pattu ega võinud ka sellepärast andeks anda. See jumal tunnistas ainult süütegu ja karistas eksijat kohe ja halastamatult.

«Kas sa tõesti oleksid selle poisi maha lasknud, kui ta oleks paugu teinud?» oli Anton Joosepilt kunagi pärinud.

«Kahtlemata,» vastas Joosep lihtsalt.

«Aga kui mina oleksin lasknud?» päris Anton kangekaelselt edasi.

Joosep oli siis hetke Antonile silmadesse vaadanud.

«Ka sinule oleksin kinkinud kuuli. Sest siis oleksid sina ju vaenlane olnud...»

«Vaenlane?»

«Muidugi.»

Kui lihtne, kuid siiski kui keeruline. Ja Antonile tekib silme ette rida mälestusi, kus nad Joosepiga kahekesi veel väikeste poisikestena kalal käisid või õitsitule ääres teineteisele muinasjutte jutustasid. Kui lihtne on verivaenlast maha lasta või tal mõõgaga pea nagu savipott lõhki lüüa, kuid seda inimest piigiga läbi pista või maha lasta, kellega oled kalal käinud ja muinasjuttude üle naernud ja nutnud, — seda ei suudaks Anton kuidagi teha. Tehku teised seda, aga Anton seda ei suuda. Kuid ometi laseb Joosep armutult maha oma lapsepõlvesõbra, ometi suudab ta piigi otsa tõsta kas või oma lihase venna, kui see talle vaenlasena tee peale ette juhtub.

Antoni mälestuste-ekraanile tekib uus pilt.

Nad on alles noored, väga noored.

Mõlemal kasvavad nina all alles esimesed udukarvakesed, mida hoolikalt ülepäeviti nüri habemenoaga või lihtsalt taskunoaga nühiti, et siis päris vuntsid kiiremini kasvama hakkaksid. Ja ühel suvisel kuumusest nõretaval laupäeva õhtul nühkisid nad aegsasti oma «udusuled» maha, tõmbasid nahast ja pigist haisvad vammused seljast ja pesid näod, kõrvatagused ja kaelad hoolikalt sooja veega puhtaks. Siis löödi kraed kaela ja «libedad» lõua alla, sest Anton ja Joosep läksid jalutama linna taha ja koguni mitte üksi — neid ootas kirikuaias lõhnavate sirelite all kaks noort neidu, kaks samasugust noort inimest, kes laupäeviti hoolikamalt

kui harilikult sooja veega kaelalt ja kõrvatagustelt tolmu ja nõe olid maha kraapinud. Need olid nn. paberiplikad, sest nad töötasid kohalikus paberivabrikus.

Nad läksid neljakesi jõe äärde ja kavatsesid paariks tunniks lootsiku üürida. Jõgi voolas läbi väikse linnakese ja kiskus end kõverasse ja looka nagu uss, kelle poisid on tulistele sütele kõrbema visanud. Jõe lained neelasid enesesse kogu mustuse, mida linn endast välja suutis heita. Ja seda mustust oli palju, väga palju. Paistis, et linna inimesed muud ei teegi, kui ainult mustust, sest jõe lained, mis ülevalpool linna selgelt ja läbipaistvalt voolasid, muutusid allpool tumehallideks, peaaegu rohelisteks, ja nende turjadel läigatasid mitmevärviliselt mingisugused õlilaigud. Jõe vee reostas paberivabrik, mille rootslasest vabrikant Vessen oli neli aastat tagasi siia rajanud.

Niisugune oli linnake, milles kasvasid üles Anton ja Joosep, milles kõige rohkem oli kõrtse ja kingsepaärisid, poris püherdavaid lapsi ja uulitsalaternaid, mis öösiti harilikult ei põlenud.

Nad istusid neljakesi lootsikus ja silmitsesid sõnalausumata rohekaid, segaseid virvendusi haisval veel. Siis otsustasid nad sõita ülespoole, linna taha, kus vesi on selgem. Nii sõudsid nad vastuvett mõlade kägisedes ega rääkinud midagi. Ja millest siis oligi neil rääkida? Päevad ja nädalad olid nad harjunud vaikima, ainult lõhnav nahk sosistas arusaamatul keelel ja pigitraadi rutakas naksumine täitis väikest pimedat tuba hommikust õhtuni. Tüdrukud oleksid tahtnud ehk rääkidagi, kuid nende jutt oleks paratamatult kaldunud masinatele, vedelale paberimassile, mida pangedega tuli masinasse kanda, raskele leitsakule tööruumis. Seesugune jutt poleks praegu aga sugugi kohane olnud. Aga missugust juttu alustada, mis oleks olnud kohane sellele ilusale õhtule, sinetavatele jõelainetele ja nende eneste kiirenevatele südamelöökidele — seda nad ei mõistnud.

Sellepärast olid nad vait ja ainult aerude lõgin kostis üle vaikse vee.

Linn oli kaugele jäänud, ees roosatas eha ja jõekaldad liikusid pehmelt ja kuulmatult selja taha.

Ei tea, millest mõtlesid tüdrukud sel ajal, kui nende silmad olid õhtuses hämaruses kodused ja näoilmed armsad. Vist mõtlesid nad ainult tänasest õhtust, ainult käesolevast hetkest, sest ei tulevik ega minevik oleks suutnud suruda nende nägudele säärast vaikset ilmet. Anton vaatas aerusid vette lastes tüdrukute nägusid ja ta südamesse tekkis midagi head ja lõpmatult kerget. Eks olnud ju need tütarlapsed ka inimesed, kellele on omased nii rõõmud kui ka kurvastused ja kelle südametes põleb samuti igatsus parema elu järele. Võib-olla pole selleks sageli aega, raske töö teeb juba noorelt inimese tuimaks. Kuid siiski, kas ei ole praegu mingi igatsuse õrn helk muutnud nende näod heaks ja koduseks ... Ja Antonile meenus, et nad kahekesi Joosepiga olid neist rääkinud kõlvatusi, olid nende üle isegi naernud, endid pidanud neist paremaks. Kuid ometigi ei olnud nad tüdrukutest paremad, vaid halvemadki. Senitundmatu õrnus hoovas Antoni südamesse, mingi kahetsus surus kõri nagu pihtidega. Ta oleks tahtnud tüdrukutele midagi head ütelda, midagi niisugust, mis nende südameid sulataks, silmad veel enam hiilgama paneks, kuid midagi niisugust ei osanud Anton sõnadega väljendada.

Ja kui tüdrukud aerutama tahtsid hakata, siis ei lasknud Anton neid miski hinna eest aerude juurde. Alles hiljem, kui tüdrukud selle üle kaebasid, et poisid tahtvat neid ära külmetada, pääsesid nad aerutama.

Kusagilt eest kostis äkki tuulehooga toodud harmoonika paar hüüratust ja kõriseval häälel visatud sõimusõna. Paari minuti pärast ilmuski jõe kääru tagant lootsik, milles lärmitses trobikond kõvakraelisi joodikuid. Need olid linna kaupmeeste ja suuremate ametnike pojad, seda tundis Anton juba kaugelt tuttavate häälte järgi. Vesi kandis nende lootsikut tagurpidi allavett. Et mõlasid näha ei olnud, pidi see mootorpaat olema. Ja tõesti, äkki hakkaski mootor põrisema, paat tegi paar meeleheitlikku tiiru ja, enne kui keegi midagi arvata suutis, jooksis ta täie hooga lootsikule, milles istusid Anton-Joosep, raginal küljest sisse. Silmapilguga olid mõlemad paadid vett täis ja inimesed vees. Imelikul kombel pääsesid aga kõik kaldale. Mõlemad tüdrukud

olid ujuva mõla leidnud ja Anton pukseeris nad kuivale. Ka käratsejad olid suplusest vaiksemaks jäänud ja askeldasid mootorpaadi juures, millest kühveldasid vett välja ja parandasid mootorit. Antoni-Joosepi paat kuivas ka kaldal, kuid selle vigastused olid niivõrd tõsised, et linnasõit selles oli täitsa võimatu.

Kaldale tekkis kolm tulelõket. Ühe ümber käratsesid mootorpaadimehed, teise juures kuivatasid tütarlapsed häbelikult oma kleite ja aluspesu. Ka Joosep ja Anton tõmbasid ülikonnad seljast, lipsud ja kraed kaelast ning kuivatasid neid tütarlastest veidi eemal kolmandal lõkkel.

Siis ilmus äkki tütarlaste lõkke juurde mootorpaadimehi. Nende riided aurasid veel, kuid nende näod olid endiselt uhkelt trotslikud. Nad kõikusid jalgadel ja vahtisid isukalt riideid kuivatavaid tüdrukuid, sülitasid särtsudes tulle. Postijaama ülema poeg Reinhold seisis tulele kõige lähemal ja vahtis käsi taskus hoides, kuidas tüdrukud oma hilpe püüdsid tule paistel kuivemaks teha. Ta rõugearmiline punane nägu avaldas põlgust ja ta uhke — kõht ettepoole — seisak tahtis väljendada julgust ja terve maailma tühisust tema ees. See oli üks suurematest linna vanderitest, kes noris igaga tüli ja kes ei heitnud löömariistadeta magamagi. Anton piilus altkulmu Reinholdile ja ootas midagi, mis pidi tingimata sündima.

Vanderid aga seisid vaikides tule ümber ja see vaikimine oligi rõhuv. Tüdrukud kohmetusid niisuguses seltskonnas, mis jälgis ahnelt iga nende liigutust. Kui üks tüdrukutest niisket sukka jalga ajas, ja see kuidagi ei tahtnud minna, istus äkki Reinhold ta juurde maha.

«Oota, tipsi, ma aitan!»

Ja enne kui tüdruk midagi vastata sai, kobasid ta käed tüdruku paljal ihul. Kuid siis kõlas laks ja Reinhold kukkus istukile. Minutiks valitses surmavaikus. Siis tõusis aga Reinhold tasakesi maast ja virutas äkki kõigest jõust jalaga maas istuvale tüdrukule, kuid samal silmapilgul langes ta ise Joosepi ootamatust löögist. Pausi seekord ei olnudki: nagu jahikoerad saagi kallale, langesid vanderid äkki igalt poolt kahe kingsepaselli

kallale. Tekkis äge lööming ööpimeduses, mida tõrjus eemale ainult lõkke värisev valgus.

Anton maadles kolme vanderiga, Joosepi kallal oli neli, nende hulgas rõugearmiline koljat — Reinhold. Kuid arvatavasti olid vanderid tugevasti purjus, sest nende löögid ei olnud tabavad. Nende pealetungimine oli ebaedukas. Anton oli juba kõik kolm vaenlast pikali põrutanud, kuid joobnud inimesel on visa hing — ikka uuesti ja uuesti tulid nad peale. Juba hakkas ta väsima, juba virutas üks vander talle kiviga tugeva hoobi vastu kaela, mis silmadest tule ja kõrvadest kumina välja lõi, kui kõrval üks tütarlastest kiljatas. Ühe hüppega oli Anton seal. Tütarlaps värises nagu haavaleht ja näitas käega pimedusse.

«Nuga!» sosistas ta, «tapavad Joosepi...»

Vanderid olid Joosepist tõesti jagu saanud. Nad olid hunnikus maas, mille all Joosep meeleheitlikult vähkres, kuna hunniku ümber askeldas Reinhold, läikiv puss käes. Et aga pimeduses oli raske aru saada, kes on vähkrevas hunnikus kingsepasell, kes vander, siis viivitas ta löömisega ja kiskus vandereid hunnikust eemale. Kuid need olid juba meeletuseni jõudnud, nad jagasid omavahel hoope ja karjusid kõigest jõust. Paar neist aga kägistasid Joosepit kõrist. Kolm vanderit, kelle Anton oli üksi jätnud, jooksid ka Joosepi kallale.

Paar sekundit oli Anton meelt heitmas. Tapavad Joosepi, tingimata tapavad. Seitse inimest ühe kallal. Mida teha, kuidas päästa sõpra? Juba tahtis ta uuesti vanderite kallale tormata, kui üks tüdrukutest teda käisest tõmbas ja hingeldas:

«Võta põlev teivas!»

Kohutava indiaanlaste sõjakisaga tormas Anton, põlev teivas seljas, vanderite hulka. Kui ta paar põletavat hoopi hunnikusse valas, põgenesid vanderid ulgudes laiali. Reinholdile, kes noaga juurde hüppas, äigas Anton tulise tukiga hoobi otse vastu nägu, nii et söed ja sädemed nagu vihm laiali lendasid. See otsustas lahingu. Kui peamees pussi kukutas ja nägu kätega kinni hoides maha istus, põgenesid teised pealetungijad Antoni ja Joosepi tuliste teivaste eest igale poole laiali.

Et vanderite uuest kallaletungist pääseda, kadusid

Joosep ja Anton tüdrukutega põõsastesse ning jõudsid varsti linna.

Nii lõppes seekord lahing. Sõprus Joosepi ja Antoni vahel muutus veelgi kindlamaks. Kui nad hiljem kodulinnast lahkusid ja suurte linnade vabrikutes ja tehastes töötasid, jagasid nad alati oma rõõmud ja mured pooleks. Kui nad olid tööta ja tuli nälgida, siis nälgisid mõlemad koos, kui leidsid tööd ja tekkis natuke raha, siis rõõmustasid jällegi mõlemad. Sõprus juhtis nende mõtteid, nende tahtmisi ja soove.

Sõpruse peale vaatamata ei olnud nad siiski üheväärilised. Joosepi tahtejõud oli Antoni omast tugevam ja alateadvusetult valitses Joosep Antoni üle. Ta ei tarvitanud seda valitsemisvõimet kunagi kurjasti, õigemini — ta ei teadnudki selle olemasolu, kuid seda selgemini tundis seda Anton. Seda ei olnud näha, kuid igast asjast paistis see selgesti silma. Läksid nad riideid ostma, siis osteti ikka see ülikond, mis Joosepile meeldis. Kui Anton vahel mõne asja või riide iludust ära märkis ja kui Joosep selle siiski maha laitis, siis muutus see asi ka Antonile kohe inetuks.

Joosepi iseloom oli kindlam, tahtevõim tugevam, mõtlemisvõimegi selgem kui Antonil. Ja alati seadis Anton endale Joosepit eeskujuks, ta peaaegu jumaldas oma sõpra.

2

Staniitsa magas. Vähemalt tegi ta niisuguse näo, nagu oleks talle ütlemata magus uni langenud, ehkki siinseal naksatas vaikselt püssilukk ja rihmal nagises ettevaatlikult padrunitask.

Must lõunaöine uni oli kõikjal, kõikjal . . .

Anton seisis valvepostil ja ta silmad olid pimedusega juba harjunud. Ainult kui ta tähti taevas vaatles ja tuttavaid tähekogusid leidis, siis ei näinud ta silmad pimedusesse pöördudes enam nii selgesti kui varem. Kuid natukese aja pärast oli ta jälle pimedusega harjunud.

Kusagil pahemal pool läigatas miski kõrguses. Arvatavasti oli see kiriku katus või rist, sest valges oli Anton selles suunas kirikut silmanud.

Öö oli vaikne ja pime. Kuu lükkas verise serva üle magavate majade, kuid ta valgus oli niivõrd ähmane, et ei avaldanud ööpimedusele peaaegu mingit mõju.

Jalad väsisid seistes ja Anton istus mingile pakule, millel ka eelmine tunnimees oli istunud ja millelt olid hästi näha tatšankad ja eemal vaikselt heinu närivad hobused. Kuid istudes kooldusid selg ja jalad. Pealegi imbus niiskus suvesinelist läbi.

Miski läigatas jälle kõrguses ja Antoni pilk kiindus tahtmatult sellele. Millest see rist siis nii läigatab, ega ta ometi ole seal lahtiselt, et tuul teda liigutaks... Pealegi pole praegu tuule kübetki.

Signalisatsioon? See mõte sundis Antonit imelikku läigatamist hoolikamalt jälgima.

Rist — Antoni arvates oli see kindlasti rist — läigatas tihti ja ebaühtlaselt, nagu liigutaks tõesti seda tuul.

Siis lendas üle staniitsa veniv ja halemeelne heli, nagu oleks keegi jõuetult oianud mingi äraräägimata suure valu pärast.

«Öökull, kes muud,» mõtles Anton. Kuid oie oli imelik ja Anton arvas selles ära tundvat paari kärisevat kurguhäält.

Kuu oli määratu suure rattana kerkinud staniitsa katustele ja ta helk näis pimedusele siiski mõjuvat: siin-seal võis juba selgesti näha valgeid majaseinu ja mõni aknaklaas vilksatas edeva sädemena.

Staniitsa tänav joonestus pimeduses vaevaltnähtava lindina, kuid pimedusega harjunud silm võis eraldada tee hallikat tolmu mustavast punutud aiast ja unistest majadest. Antoni silm seletas kaunis selgesti madalate kirsipuude varjus heinu krõmpsutavaid hobuseid ja kuulipildujaid laiadel tatšankadel.

Ebamäärastest häältest ja risti vilkumisest tekkinud ärevus vaibus. Asemele jäi magus rammestus, midagi väga unetaolist. Niisugune rammestus on vahel pärast sauna, kui ihu vabaneb mustusest ja ahnelt kõikide pooride kaudu hingab värsket tuult...

Saun! Milleks tuleb meelde see rumal sõna, sest pool-teist aastat pole Anton sauna näinud. Suplused ja sooja veega pesemised pole aga hoopiski see, mis mõnus vihtlemine. Ukrainlased ei armasta sauna. Neil ei ole

ehitusigi, mida võiks saunaks nimetada. Anton oli kaua selle üle mõtelnud, miks kohalikud elanikud saunu ei ehita, kuid polnud sellele siiamaani vastust leidnud. On selles süüdi soe kliima või ei kannata savist tehtud saunad niiskust ja leili — pagan seda teab... Kuid ukrainlane, kui ta tahab head leili, kütab leivaahju kuumaks, laotab ahju õlgi, et jalgu ära ei põletaks, ja ronib ahju end leilitama ja pesema.

Ent ihu igatseb sauna järele, iseäranis aga inimesel, kes lapsepõlvest saadik on sellega harjunud. Palju annaks Anton selle eest, kui praegu kuidagi kuumale lavale pääseks... Vihelda kõrvetavas leilis, nii et külmavõdinad üle ihu jooksevad, siis välja joosta ja hetkeks jahedasse jõkke või tiiki sumatada...

Antoni isa, pikk kondine vanamees, oli pojale pärandanud vihtlemiskire. Ja juhtusid poeg ja isa korraga saunas olema, siis viheldi teineteisega võidu. Pärast sauna kiitis isa: «Missugune taevalik tundmus!»

Kaugel seljataga on need ajad, kaugel üleelatud mõnud. Võib-olla polnudki need mõnud nii suured ja veetlevad, aga inimestel on juba omadus: minevikust, eriti noorpõlvest, jääb meelde rohkem head kui halba, olgugi et seda head võis seal olla väga napilt.

Rindeelu kõrval paistavad rahuaja mõnud muidugi roosadena ja õnnest tilkuvatena. Kuid möödub kodusõda, tuleb rahulik aeg, siis näeme selgesti, et selles rahuliku elu meepotis on liigagi palju tõrvalaike... Siis toimub otse vastupidine protsess — möödunud rindeelu hakkab paistma läbi heleroosade prillide... Ununevad raskused, unetud ööd, mustus, tappev väsimus, meeleheitlikud pingutused, ööd-päevad varitsev surm — ja järele jääb heroiline romantika, millest luuletajad hakkavad kirjutama õõnsaid sonette... Mispärast just sonette, seda ei osanud Anton endalegi seletada...

Ah, milleks praegu säärased mõtted! Nendega ühes tuleb kõige õelam vaenlane — uni...

Ja Anton peletab roidumuse, pigistab sõrmed tugevamini vintpüssi ümber ja astub paar sammu punutud aia äärt mööda edasi.

Suvine öö on umbselt soe. Kuu nõrgas valguses tekivad vaevalt märgatavad varjud. Antoni terav silm näeb

hallil tolmul ja mustadel põimaedadel isegi varjude nüansse, imelikke nagu nikerdusi pildiraamis . . .

Varsti tuleb vahetus. Siis saab neli tundi magada, tervelt neli tundi! Ja magada saab sängis õlekotil, mõtelda ometi . . . Pererahval oli miskipärast palju tühje voodeid ja õlekotte, nii et punaväelaste meeleolu kerkis õlekottide najal vägagi kõrgele.

Paarsada sammu eespool jooksis paremale poole põiktänav. Seal kasvasid mingisugused puud. Nende all oli tintmust pimedus. Kuid Anton märkas äkki, et selles tintmustas pimeduses miski liigub, liigub tasa, vaevaltmärgatavalt. Esiti näis Antonile, nagu liiguks tasakesi edasi põimaia tükk nagu suur tigu. Imelik, mis see võiks olla . . . Uni oli kummipallina lennanud kusagile kättesaamatusse kaugusesse. Antoni pilk puuris ainult seda musta tinti seal põiktänava juures, seda edasiroomavat suurt tigu . . .

Tuli vahetus. Joosep, kes oli valveülem, tõi Antoni asemele postile unise punaväelase. See nohises ja venitas kleepuvaid silmi pärani.

Anton näitas Joosepile edasiliikuvat kogu ning jutustas ka lühidalt imelikust vilkumisest kirikutornis. Joosep pingutas kaua silmi, kuni nägi hiilivat kogu. Kähku tõi ta valveruumist kuus sõdurit, saatis neist kolm läbi aedade põiktänavasse vastu, kolm kiriku juurde; ise võttis ta suuna saladusliku teo poole.

Tasa ja kuulmatult liikusid nad aedade varjus. Ettevaatlikult kobades otsisid nad jalaga kohta, enne kui maapinnale toetuda.

Hiiliv kogu jõudis põiktänavani, kus põõsad olid veelgi tihedamad. Sinna pimedusse kaduski saladuslik kogu ega ilmunudki enam.

«Kähku järele!» sosistas Joosep. Ja mõlemad hüppasid vaikselt nagu kaks suurt kassi sinna, kuhu oli kadunud saladuslik hiilija. Ent puudealune pimedik oli tühi, seal polnud midagi liikuvat. Kõik oli vaikne, ainult sirelipõõsad kahistasid tasa naerda kahe mehe üle, kes nõutult ainult nohisesid . . .

Joosep kobas aia kallal ja leidis varsti selles kitsa avause, millest inimene vaevalt võis läbi mahtuda.

«Siia! Siit ta läks . . . Järele!»

Mõlemad sattusid mingisugusesse aeda. See oli täis igasuguseid viljapuid, tarude rägastik tunnistas peremehe rikkusest. Eemal paistsid mingid tumedad ehitused, mille keskel helendas väike valge majake. Sinnapoole astusid mehed vaikselt ja ettevaatlikult. Nad said ainult mõned sammud astuda, kui äkki kusagil eespool kajas naisterahva hele kiljatus, siis kostis rabelemine ja pauk.

Joosep ja Anton jõudsid paari pika sammuga sündmuskohale. Asi selgus varsti. Mehed, keda Joosep oli saatnud põgenejale vastu, tabasid tumedalt riietatud naisterahva sel hetkel, kui see parajasti ronis üle aia. Naine aga oli haaranud püstoli ja lasknud paugu kinnivõtjate peale.

Joosep ja Anton vaatlesid hetkeks tabatut. See oli noor mustajuukseline naine. Kuuvalgusel põlesid ta silmad ja huuled värisesid veidi ärevusest.

«Kes oled?» päris Joosep.

«Ei ole tähtis, kes olen . . .» vastas naine, täis trotsi.

«Ära haugu, asi on tõsine . . . Kuhu tahtsid minna, ütle!»

«Ei tea . . . Niisamuti jalutasin . . .»

«Läbi otsida!»

Leiti mingi lipakas, millele olid kirjutatud leiva, või, jahu ja muude toiduainete nimetused. Joosep arvas, et see on šifreeritud kiri. Ta saatis naise ja kirja staapi. Mehed hakkasid oma asukoha poole sammuma. Äkki kostsid paugud kirikupoolsest küljest.

«Asi on päris keerukas . . . Tuleb välja, et staniitsa kubiseb bandiitidest,» arvas Joosep kirikupoolset teed teravasti silmitsedes. «Näe, sealt jookseb üks siiapoole, vist põgenema pääsenud. Hoiame kõrvale, saame äkki ise pihta . . .»

Mehed hüppasid maja nurga taha ja jäid sealt vaatama. Põgeneja oli suure kasvuga mees ja jooksis nii, et selja taha tekkis tolmupilv. Kiriku juurest lasti lakkamatult põgeneja pihta ja oli näha, kuidas kuulid teel tolmusambaid üles lõid, kuid põgenejat ei tabanud. Varsti lõppes tulistamine, nähtavasti otsustati põgenejat joosta lasta.

See jättiski surmahirmus põgenemise ja hakkas teisel pool tänavat üle aia ronima. Kuid enne, kui Joosep ja Anton oleksid midagi suutnud ette võtta, ehmus äkki põgeneja millegi üle, kalpsas aialt maha ja võttis suuna selle maja poole, mille nurga taga seisid Joosep ja Anton.

Nüüd langes kuuvalgus mehele ja nurga taga seisjad jahmusid: nende ees seisis suur koljatitaoline punase rõugearmilise näoga mees. Tulid äkki meelde väikse kreisilinna tolmused tänavad, öine paadisõit, kaklus vanderitega ... Kahtlust ei olnud — nende ees seisis Reinhold. Ta inglise frentš oli must ja katkine. Määrdunud kalifeedel oli üks põlv katki ja sellest paistis tõmmu ihu. Reinhold seisatas hetke maja nurga juures, pühkides varrukaga otsmikult higi. Ta suur keha väri-ses jooksust ja väsimusest, nägu oli sisse vajunud ja kõhn. Ainult suured rusikad rippusid endiselt käsivarte otsas nagu rasked pommid.

Aia tagant, millest Reinhold oli tahtnud üle ronida, kuid tagasi põrkus, kostis pragin. Oli kuulda kõnekõminat. Varsti hakatigi sealt üle aia tänavale ronima. Et Reinhold sellest ehmus ja põgeneda kavatses, otsustasid Anton ja Joosep, et need seal on punaväelased.

Reinhold astus kiiresti väikse aiavärava poole, mis viis idapoolsesse külaotsa. Kuid enne kui Reinhold käe jõudis aia väravale panna, hüppas Joosep talle ette.

«Seisa! Käed üles!»

Joosepi nagaan kõneles selget keelt, kuid Reinholdi käed ei tõusnud, ta surus need veel sügavamale püksitaskutesse.

«Lase!»

«Käed üles, või ma tulistan ...» käsutas Joosep nüüd eesti keeles.

«Ah nii! Tobra, eks ma siis tõsta käed üles, kui eesti vennad seda nõuavad ...»

Ja Reinholdi käed tõusid aeglaselt üles. Ta nägu kiskus virilale naerule ja hambad läigatasid nagu kiskjal.

«Seda ma näen jah,» lausus ta käsi üleval hoides, «suguvendi igal pool, terve Ukraina eesti komissarisid täis, eh-hee ... Kui palju teid siis on? Nädal tagasi raiu-

sime ühe suguvendade polgu maha, aga näe sunnikuid, ikka neid veel... Ja koguni lapsepõlve suuremad sõbrad, tobra, tobra!»

Üle aia ronisid kolm punaväelast püssidega ja tulid meeste poole.

«Ah, kinni saite raisa! Ühe meie omadest laskis kiriku juures maha. Otsige läbi, tal on nagaan taskus!»

«Mis te ikka otsite, sähke, annan ise,» naeratas Reinhold reipalt, võttis frentši taskust nagaani ja ulatas torust kinni hoides punaväelasele. Ent Anton arvas nägevat, kuidas Reinholdi suunurgad korraks tuksatasid...

«Läbi otsida,» käsutas Joosep. Reinhold tõstis käed rahulikult üles. Ent kui punaväelane teda läbi otsima hakkas, sai ta ootamatult tugeva rusikahoobi pähe, ja Reinholdi käes välgatas äkki revolver.

Reinhold kasutas ära hetkelise segaduse: ta oli välgu kiirusel üle aia hüpanud, ja kui Joosep põgenejale järele tormas, välgatas aia vahelt tuli ja öövaikuse käristas pihuks hele pauk. Joosep vaarus ja langes aia äärde tolmu sisse.

«Veel oli kuradil revolver,» kirusid punaväelased ja hakkasid põgenejat aia aukudest tulistama.

Kui Anton sõpra nägi põrmu langevat, tundis ta, kuidas ta enda põlved muutusid nõrgaks, nagu oleks ta ise kuuli kerre saanud. Ja äkki tundis ta midagi kõrisse tungivat ja hingamist kokku pigistavat.

3

Aiast kuuldus okste murdumist ja kõrte sahisemist — seal põgenes Reinhold.

Punaväelased tulistasid põgenejat, kuid see oli juba marjapõõsaste taha kadunud. Anton käsutas punaväelased põgenejat eestpoolt haarama, ise ronis aeda ja hiilis sinnapoole, kuhu oli kadunud Reinhold.

Kusagil eespool praksatas oks. Siis oli kuulda, kuidas keegi ronis üle aia; see ägises ja oigas ronija all. Kiirust, kiirust! Vaja ta enne tabada, kuni pole hoopis jälgi kaotanud.

Kui Anton aiani jõudis, nägi ta, kuidas Reinhold joostes pikkade sammudega põgenes staniitsa ääres kasvavas kõrges kuluheinas. Selle taga algas vihmaveest uhutud lõhestikkude ja orukeste rägastik, mille põhjas kasvas paks võsastik. Sinna kaob iga põgeneja jäljetult, kui ta silmist kaotad.

Anton kiirustas sammu. Juba jooksis ta, kuid nii tasa ja ettevaatlikult, nagu seda oskavad teha ainult vilunud sõjamehed. Ega ta polnud asjata maskeerimist kuude ja aastate viisi praktiliselt õppinud.

Reinholdi kogu tumenes madalate põõsaste vahel. On vaja mitte vähem kui viiskümmend sammu, et nagaanist märki tabada. Anton jooksis hääletult, surus tahtejõuga alla oma hingamise ja südamelöögidki. Peas aga hakkas midagi kumisema nagu määratu suur kell. Reinhold ei aimanud nähtavasti, et teda jälitatakse. Ta aeglustas samme.

Kuuskümmend sammu... Nagaan helgib paremas käes sinise terasena, nimetissõrm kobab päästikut ja pihk surub laskeriista karedat pära.

Viiskümmend sammu... Nelikümmend... Äkilise viskega tõuseb nagaan, nõksatades viskab tulekeele suust ja langeb jälle alla.

Reinhold seisatas hetkeks nagu imestunult ja vaatas korraks tagasi, haaras õlast käega kinni... Kuid ta ei kukkunud, nagu seda ootas Anton, vaid pistis uuesti kiiruga jooksma.

Ainult pahemasse õlga tabas, ainult pahemasse... Aga vaja oli tabada madalamale, natuke madalamale.

Põõsad rabisesid ja vajusid selja taha. Nüüd ei katsunud kumbki enam vaikselt joosta. Reinhold hakkas väsima, pahem käsi rippus tal kuidagi imelikult, see oli Antonilegi pimeduse peale vaatamata näha.

Keset kibedat jooksu pöördus äkki Reinhold ümber ja tulistas. Kaks vilinat möödusid Antoni peast nii lähedalt, et Anton haaras käega kõrvalestast. Hästi laseb Reinhold, võib-olla paremini veel kui Anton. Niisuguse vastasega peab olema ettevaatlik, väga ettevaatlik...

Anton hakkas aegamööda tagaaetavale järele jõudma. Nähtavasti väsis Reinhold, ta jalad nõtkusid ja vahel oli kuulda üle sammude müdina rasket hingeldamist.

Nad olid juba staniitsast kaugele jõudnud. Kuu valgustas paremalt poolt, ja nendega jooksis kaasas kaks imelikku looklevat varju. Maapind oli täis kraave ja vihmaveest uhutud ojasänge, milles kasvas põõsaste rägastik ja lebasid vihmaveest uhutud suured kuluhunnikud. Jooksjad hüplesid üle põõsaste, kukkudes mitu korda sügavatesse lõhestikkudesse, nende riided olid tolmused ja rebenenud, mütsid kadunud... Eemalt paistis, nagu ajaks kahte inimest taga mingi elukas, nad jooksid nii üksmeelselt.

Antoni peas tagus nagu suur kell, süda vasardas kiiresti ja tugevasti. Jalad on ära pekstud, valutavad, ihu leemendab higist. Aga Reinhold ei näi väsivat, ta selg õõtsub sammu viiskümmend ees, ja kõik Antoni katsed tagaaetavale läheneda jäid asjatuks.

«Kui jätta tagaajamine! Niikuinii ei jõua järele, homme otsiks tingimata üles . . .!»

Ainult hetkeks tekkisid säärased mõtted. Anton äigas käega üle näo, nagu tõrjuks sealt ämblikuvõrku. Kõrvus helises veel hele nagaanipauk staniitsas ja silme ette tekkis sõbra langev kogu... Ei, veel täna peab ta Reinholdile järele jõudma, siin ei või olla mingisugust kahtlust. Kui palju on Reinholdil veel padruneid? Kolm laskis ta välja, neli on veel järel. Ülekaal kahe padruni näol on siinpool...

Reinhold kadus metsatukka, mis aga oli nii hõre, et sellest võis vabalt läbi näha. Anton nägi, kuidas mees vaarudes ühe võrdlemisi peenikese puu taha pikali laskus. Oli pikematagi selge, et Reinhold võtab selles metsatukas vastu viimase heitluse.

Anton lähenes aga püsti. Ta pidas teravasti silmas puu taga lamavat meest, selle liigutusi. Kuu valguses oli Reinhold selgesti näha. Anton astus aeglaselt lähemale. Parem käsi hoidis nagaani kõvasti rusikas. Nelikümmend sammu, kolmkümmend . . . Reinholdi pea oli püsti, nähtavasti pidas ta pealetungijat teravasti silmas. Kakskümmend viis sammu . . . Pea puu taga vajus madalamale, parem käsi tõusis. Anton langes äkilise liigutusega rohtu, nagu piksest rabatud.

Siis algas lahing. Meeste vahet võis olla kahekümne sammu ümber, kuid tabada oli raske, sest mõlemad peit-

sid ja maskeerisid end eht sõjameheliku osavusega. Nagaani heledad paugud rebisid vaikust, soojas suveöös lendasid vihased eestikeelsed vandesõnad...

Anton luges hoolikalt vastase pauke. Ainult üks padrun oli sel veel. Sellega katsub ta veel päästa või hetkekski pikendada oma viletsat elu. Tunneb ta hirmu surma üle? Mõtleb ta aju palavikuliselt pääsemise võimaluste üle? Või on talle elu tühine asi, mille hoidmine ei tasu vaeva. Inimesi on mitmesuguseid, kuid surma võtavad nad kõik ühtemoodi vastu — vastumeelselt. Ainult siis minnakse surma enam-vähem külmavereliselmalt, kui kõik pääseteed on suletud. Reinholdil ei ole pääseteed, seda teab Anton kindlasti. Kuid ta ei anna elu siiski võitluseta käest, ta loodab siiski... Millele? Viimasele padrunile?

Äkki leidis Anton jahmatades, et vastane on kadunud. Seal, kus Reinhold pidi olema, valgendas selgesti tühi koht. Kuidas ometi võis see juhtuda! Ja Anton vandus inetult ja tigedasti. Eespool oli noor kuusik, sinna see bandiit nähtavasti lipsaski. Järele — ja kiiresti! Siin ei või olla mingit kahtlust.

Anton tõusis kähku püsti ja hüppas ettepoole. Raske pauk nagu granaadiplahvatus lõi talle ootamatult valusasti vastu paremat kõrva ja samal ajal käis tugev hoop vastu pahemat käsivart. Anton vaarus ootamatusest. Siitsamast põõsast tõusis Reinhold aeglaselt püsti, viskas tühja nagaani maha ja vandus kurjasti.

«Sinu võit,» ütles ta siis alistuvalt, «vannun alla. Nii lähedalt lasen esimest korda mööda... Noh, viruta, surra tuleb ikkagi ükskord, minul täna, sinul homme...» Ja ta kiskus parema käega tolmuse frentši rinna eest lahti.

Anton tõstis käe nagaaniga. Sõrm kobas päästikut, et sellele vajutada sujuvalt nagu märkilaskmisel. Siis relv ei värahta käes ja kuul tabab märklaua südamikku. Ei, praegu polegi ta ees märklaud, vaid vaenlane — bandiit ja mõrtsukas... Antoni parima sõbra mõrvar.

Sõrm vajutas sujuvalt päästikule, kuid pauku ei tulnud. Mitte sellepärast, et relv oleks rikkis, ei — relv on igati korralik ja lahingutes läbi proovitud. Pauk jäi tulemata sellepärast, et Anton ei surunud lõpuni... Veel üsna väike nimetissõrme surve ja lask oleks taba-

nud vaenlast otse südamesse, kuid Anton ei surunud lõpuni.

Ta laskis nagaanil langeda. Ei, praegu ei saa ta nii lihtsalt maha lasta seda lurjust... Mispärast? Kas see lurjus pole siis kõige alatum vaenlane! Surm talle, enne kui ta pole mõne kavala nõksu abil ära putkanud. Antoni nagaan tõusis uuesti, kuid hetke pärast langes jällegi alla. Ah, see neetud halemeelsus: ta ei saa tappa relvastamatut inimest, pealegi viie sammu kauguselt. Kui Reinhold püüaks põgeneda, siis oleks teine asi... Ei, see mees ei pääse siiski tema käest, mitte iialgi. Ta peab kätte saama teenitud palga — surma! Anton ainult vaatleb seda inimest, uudishimutseb veidi, vestlebki võib-olla veidi... Vaatamata kõigele on nad ju siiski tuttavad.

Nii seisid teineteise vastu kaks inimest, ühel nagaan käes, teisel rind paljas. Ümber aga kahisesid põõsad, nahkhiired tegid kuulmatuid tiire ümber kahe, teineteist uudishimulikult silmitseva ja millegi üle järelemõtleva mehe.

Siis märkas Anton, et ta pahema käe sõrmedelt tilgub verd. Ka Reinhold silmas seda.

«Oo, ma olen sind siiski tabanud, ainult halvasti, väga halvasti. Sa luba mul istuda, tappa sa mind jõuad, puhkan ometi vähe enne surma,» püüdis Reinhold nalja heita. Naeratus moonutas nagu mõni odav peegel mehe näo koledaks. Anton nägi, et ta rõugearmiline nägu oli must ja pleekinud habemetüügastega nagu hallitusega üle kasvanud.

Nad olid juba tükk aega teineteise läheduses istunud ja puhanud, üks selleks, et surra, teine selleks, et tappa... Nad olid mõlemad endi haavad sidunud, üks läbilastud õla, teine käe.

«Hea oleks nüüd üks mahv suitsu...» unistas Reinhold, «kaotasin paberossid kirikusse. Teie omad muidugi leidsid, nüüd imevad...»

«Mis sa kirikus tegid?» päris Anton.

«Noh, sulle võin ütelda... Mitte sellepärast, et sa nüüd mõni tähtis isik oleksid, aga teie omad seal teavad niikuinii, ainult sina ei tea... Ma signaliseerisin tornist omadele teie tegevusest ja seisukorrast...»

«Millega?»

«Peegliga. Kolme versta peale on selgem kui selge...»

«Kelle pool sa teenisid, Mahno pool või?»

«Mispärast Mahno! Siin on teisigi, keda teie bandiitideks nimetate... Ega's see teie kommunistlik paradiis siis igaühele meeldi... Eh-hee, seda ärge lootkegi...»

Kuu oli veerenud juba kesktaevast üsna madalale. Ta parempoolne serv oli sulanud, viimane veerand... Niisuguse kuu loojaminek oli hommiku liginemise tundemärgiks.

«Kui su käest pääseksin, tuleks mul paar kuud haigemajas vedelda,» arvas Reinhold hajameelselt, «aga küllap nüüd paranen kiiremini...»

Ta naeratas ja ta nägu vedas end jälle inetult viltu. Siis jutustas miskipärast oma eluloo, vahepeal oigas valust, mida sünnitas õlahaav.

«Olen tööta elama harjunud, ja sellest ongi mu õnnetus... Vanemate patud... Juba maast-madalast oli mul raha rohkem kui teistel minusugustel. Kasvasin üles albi ja kõrgi poisina. Enamlased tulid Eestisse. Suhtusin neisse vaenulikult, sest need õpetasid: kes tööd ei tee, see ei pea ka sööma. Tahtsin aga süüa ilma tööta. Olin eesti valges polgus, käisin enamlasi püüdmas ja maha laskmas. Judenitšiga ühes tungisin Peterburile peale. Võtsin osa Krasnaja Gorka kindluse vallutamisest, lõime ühe madruste roodu viimase meheni maha... Kui Judenitš taganes, jäin Venemaale, ei tahtnud Eestit ega ta vabariiki nähagi... Ka siin ei vedanud, istusin aasta kinni, siis saadeti Siberisse tööle. Põgenesin, sattusin Ukrainasse bandiitide hulka. Ühe sõnaga, ma ei oska elada, mida varem saan otsa, seda parem...»

Anton kuulas ja ta meel oli kurb. Ta tajus nüüd selgesti, kui lihtsad on inimeste vahekorrad, kui nad on võõrad ja seisavad huntidena üksteise vastu, kui ees on ainuke ülesanne — hävitada vaenlane. Kui raske on aga praegusel korral otsustavalt tegutseda, pealegi kui viha äkiline uimastus on juba haihtunud.

«Tule meie poole üle, aita bandiite hävitada, võib-olla andestaksime...» rääkis Anton Reinholdile, endal hääl nagu lõhkisel pajuvilel.

«See oleks täielik mõttetus,» lõi Reinhold käega, «olen kadunud inimene, mind ei tee enam keegi uueks. Mis sest oleks — homme reedaksin teid rahuliku südamega bandiitidele... Ma ei oska ega taha tööd teha, ma tahan elada tööta, distsipliinita, teha, mida tahan, mida süda soovib...»

«Oled siis anarhist?»

«Jah, kui soovid, olen anarhist, kuid neil on maailmavaade... Minul aga ei ole midagi... Niisuguseid inimesi nagu mina on palju, need on elust mitut moodi välja löödud inimesed, nendest koosnevad kõik bandiitide salgad ja nendega olete hädas mitmed aastakümned veel pärast kodusõda... Nad tahavad hästi süüa ja juua, aga ei taha tööd teha, nad jäävad teile jalgu, haaravad teid käsist...»

«Kas bandiidina saad nii elada, nagu tahad?»

«See'p see asi ongi, et ma kusagil ei saa elada nii, nagu tahan. Hall igapäevasus ajab mind hulluks... Bandiidina on siiski parem, seal on seda elu hallust vähem, ehkki selle eest tuleb eluga maksta...»

«Jah, sa oled kahjulik inimene...» arvas Anton.

«Seda ma ütlesin kohe, ja mida rutem ma hukkun, seda parem on mul ja teistel...»

Kaua ajasid veel kaks meest keset rägastikku juttu. Nad tuletasid meelde lapsepõlve väikses kreisilinnas, nende ühiseid mänge alguses ja lõpmatut vihavaenu lõpupoole. Nad tuletasid meelde viimast kaklust tule ääres jõekaldal, Antoni lööki tulise tukiga, mille eest Reinhold oli otsustanud veriselt kätte maksta. Palju armsaid ja kurbi mälestusi kerkis nende silme ette sel imelikul ööl...

Kuu oli juba looja vajunud ja hommikune tuul sahistas kuluhunnikutes, aga vaikne jutukõmin kostis veel kaua põõsaste vahel.

*

Hommikul vara tuli Anton staniitsasse. Ta pahem käsi rippus elututult ja ta nägu oli kollane ja sissevajunud. Riided olid mitmest kohast rebenenud ja üleni tolmused. Esimesena küsis ta Joosepit taga. Tahtis näha oma sõpra veel viimast korda.

Kuid Joosep elas. Kuul oli rinnust südant puutumata läbi tunginud. Joosepi huultel oli veel näha verist vahtu, kui Anton sisse astus.

«Haav on raske, aga paraneb tingimata,» ütles sõjaväearst vaikselt.

Kaua istus Anton haigevoodi ees murdunud jalaga toolil. Jutustas põhjalikult viimase öö sündmusi, peatudes üksikasjaliselt igal pisiasjal. Jutustas oma kahtlustest ja halemeelsusest...

Haavatu nägu oli pingul, silmades välkus hirm.

«Ja siis?» päris haavatu vaevaltkuuldava sosinaga. «Lasksid minema joosta? Ei jätkunud julgust... Andsid bandiidile armu?...»

Kuid Antoni silmad olid rahulikud ja nägu selge.

«Maha lasksin,» ütles ta vaikselt, «otse südamesse... Kaks pauku...»

1930

KUUES LINT

Ants laseb kuulipildujast täpsemalt kui punaväelased vintpüssidest, kuigi ta on ainult neljateistkümne aastane. Peale selle on Ants külmavereline ja kaval. Vaenlasel on raske teda petta.

Kord lõunarindel jooksid valged tormi — ees ratsavägi, taga jalamehed. Punaväelasi oli selles rindelõigus kõigest käputäis ja nende tuli ei näinud valgetele mingit mõju avaldavat. Ainuke lootus oli kuulipildujale, mis pidi asuma küla otsas maja pööningul. Kuid kuulipilduja vaikis kurjaennustavalt, kuigi vaenlase ratsasalk lõhkus mulda juba paarisaja sammu kaugusel... Ratsameeste käes välkusid mõõgad... Juuksed tõusid punaväelastel püsti... Kas tõesti kuulipilduja on rikki läinud? Või on Ants kuhugi kadunud, vahest koguni hirmuga plehku pistnud? Püssidest käskluseta tuleavamine oli aga keelatud, sest ühelgi mehel ei olnud mitte rohkem kui kümme padrunit...

Võis juba selgesti eraldada ohvitseride paguneid ja ratsurite käes välkuvaid mõõku... Roodukomandör — pikk kõhn Allik — komandas tuld, sest ainult sammu viiskümmend eraldas neid vaenlastest. Kuulipilduja hakkaski katuse alt valju häälega kõnelema. Antsu ootamatu «kõne» lõi valgete read sassi ja segamini. Esimesed kukkusid hunnikusse, hobused sõtkusid mehi, tagumised jälle ei suutnud pidurdada ja sõtkusid esimesi...

Punaväelased patsutasid pärast Antsule õlale:

«Sa oled päris noor kurat, kaval ja külmavereline!»

Täna aga oli Antsu nägu väga murelik. Kui ta kuulipilduja äärmise maja katuse alla laskis kanda ja padru-

nite tagavara kontrollis, nägi ta, et kõigest kuus linti oli järele jäänud. See on poolteist tuhat padrunit. Sellega vaenlasele kaua vastu panna ei saa.

Kui Ants ülevalt alla tuli, oli roodukomandör Allik osa punaväelasi kokku kogunud ja rääkis neile tasakesi:

«Oleme igalt poolt sisse piiratud. Rinne, nagu näha, on läbi murtud. Võib-olla on siin tegemist äraandmisega... Võime ainult siis pääseda, kui mehiselt vastu paneme. Meil on praegu kaks teed — lööme vaenlase tagasi ja ootame, kuni omad appi tulevad, või hukkume kõik... Armu pole meil loota — meie vastas on eestlased-vabatahtlikud...»

Punaväelased vaikisid. Allik rääkis edasi:

«Selja tagant nad meile kallale ei pääse, seal on jõgi järsu kaldaga. Samuti on raske põhja poolt meid rünnata — seal on põhjatu mädasoo. Tõsine oht varitseb meid õhtupoolsest küljest. Sinnapoole tuleb meil peajõud koondada. Luurajad teatasid ka, et nende peajõud kogunevad õhtupoolsesse metsatukka. Niisiis, sõbrad, võitlus tuleb raske, elu ja surma peale... Meie peame vastu, selles pole kahtlust... Aga kui tuleb surra, siis sureme koos, nagu oleme siiamaani võidelnud...»

Punaväelased vaikisid. Olukorra tõsidus lasus raske kivina südamel. Igale oli selge roodu äärmiselt raske seisukord. Kuid siiski, keegi hüüdis äkki:

«Kur-radi kurat! Ei mina veel surra taha!»

See oli roodu naljahammas Tiit Kipasto. Punaväelased hakkasid naerma.

«Mis sa, Kipasto, vannud kurja! Katsu parem oma hingeõnnistuse eest muret kanda...»

Kuid Kipasto oli parandamatu. Juba käis ta punaväelaste keskel ja lubas jutustada uut naljalugu, kui aga kuulajaid leidub... Näis, nagu oleks temas peidus naljajuttude ja anekdootide allikas. Keegi ei teadnud, kas ta neid kusagilt ammutas või mõtles ise välja. Kuid alati oli tal uus nali keelel...

Naljaloo kuulajad kogunesid varsti Kipasto ümber, kes istus mingisugusele kastile, tõmbas oma kuivetunud ja pisut lookas jalad istmiku alla ja algas peenikese tenorihäälega:

«See oli möödunud suvel Lätimaal. Marssisime pataljoniga rindele. Mäletate, kui meil pataljoni komandöriks oli Altsoo, kelle valged talvel üles poosid! Nojah, läksime ja läksime. Olime vist juba versta viiskümmend maha vantsinud . . . Jalad väsinud nagu puupakud all . . . Jäime õhtuks ühte Läti asundusse öömajale. Mehed jaotati ära talude kaupa . . . Mina sattusin oma rooduga ühe vesiveski juurde. Oli ka tore koht, ma ütlen. Järv oli kõrgele tõstetud, mägede vahel . . .»

Surmaoht oli hetke jooksul ununenud, kõikide nägudel helkis hääletu naer. Punaväelaste silmad särasid ja puurisid Kipasto kõhna, hõredate valkjate vuntsidega nägu, mis jutustuse kestel alatasa oma ilmet muutis. Keset lõbusat jutuhoogu muutus mehe nägu äkki nukraks, hetke pärast oli näoilme juba saladuslik, varsti aga jälle uhkelt tõsine. Koos Kipasto näoga muutusid ka kuulajate näod samas järjekorras. Niisugune oli juba Kipasto, kolmanda roodu naljahammas.

«Ümberringi õitsesid toomed just nagu praegugi,» jätkas Kipasto, «koht aga oli hulga ilusam . . . Kivist veski, kivist elumaja, kivist laudad ja teised hooned olid veskipidajal — nagu mõnel eesti mõisnikul. Nojaa, jäime siis öömajale, käisime järves suplemas ja heitsime magama. Enne magama heitmist panin tähele, et möldril oli kuradi ilus tütar: sihvakas, punaste põskede ja pikkade patsidega . . . Ja kui mulle vastu sattus, naeratas alati. Ja vaat, see naeratamine panigi mu südame nagu kipitsema ja mu sõjamehekolu mõtlema. Ei saanud kuidagi rahu — mõtlesin ja mõtlesin, et ei tea, miks ta pidi mulle naeratama . . . Võib-olla, mõtlesin, meeldib tüdrukule punaväelane Tiit Kipasto . . .»

Punaväelased naersid. Üks noorem sõnas pilgates:

«Noh, missugune tüdruk siis niisugusele mehele suudab vastu panna: mees tugev kui purikas, pea kui kaalikas, jalad kui rangid . . .»

Kuid Kipasto ei pahandanud. Hüüdis ainult noorele punaväelasele Joonas Kurikale, kes teda oli seganud:

«Sa, Kurikas, oled ise purikas! Ära sega vahele, ega juttu jätku siis kahele!»

Ümberringi naerdi tabava nalja üle. Kipasto aga jutustas edasi:

«Nojah, korraldasin siis salajast luuret, et kuhu see Irma (nii oli tüdruku nimi, nagu teada sain) magama läheb. Luureandmed näitasid, et tüdruk oli eeskojas olevat redelit mööda üles läinud... Soo, mõtlesin endamisi, andmed kuluvad vahel marjaks ära. Aga mitte ei olnud julgust järele minna: kartsin, et peremees kuuleb või perenaine näeb ja et mul käsi siis üsna räbalasti võib käia. Samuti oli Irma tugev tüdruk ja minusugust meest oleks ta visanud nagu rannamees rotti... Magasime kahekesi roodukomandör Kusta Varesega peretoas voodis, samas voodis, kus Irma varem oli maganud. Ta loovutas voodi lahkesti meile ja ronis ise lakka magama. Pikutasin juba tükk aega teki all, keerlesin ja veerlesin ühelt küljelt teisele, aga und ei tulnud. Tõusin siis üles ja hakkasin suitsu keerama. Vares ka ei maganud veel, ütles, et kui ta liiga ära väsivat, siis uni niipea ei tulevat... Päris minu ülevalolemise põhjust. Jutustasin talle puhtast südamest kogu loo ära. Vares mind kohe õpetama:

«Oled aga loll nagu labidavars! Tüdruk selle jaoks ju naerataski, et sa talle pööraselt meeldid... Kas sa siis tüdrukuid ei tunne!»

Ütlesin, et peaksin tüdrukuid küll veidi tundma, aga et Irma, kuramus, on väga tugev näitsik ja vastuhakkamise korral võib mu käsi õige räbalasti käia. Kuid Vares naeris mu lihtsalt välja, nii et mul päris häbi hakkas. Ajas mind voodist minema, seletades:

«Sa mine lakka oma pruudile külla. Mul on siis väga hea siin üksi magada. Mine, mine rutem, mul hakkab juba uni peale kippuma!»

Mis siis ikka! Ronisingi voodist maha ja venitasin enda tasakesi toast välja. Aga hirm puges põue nagu vastik konn! Seisin eeskojas ja vahtisin avatud aknast õue. Hoidsin küll kätt redelipulgal, aga üles ronida ei julenud. Hirm pigistas südant! Öö aga oli ilus, täis kaskede magusat uimastavat lõhna ja ööbikute lõbusat tralli. Kuusirp oli end peaaegu seljali keeranud ja näis metsatuka otsa tukkuma jäänud olevat. Vaatlesin tükk aega seda nõiduslikku pilti, kui äkki meelde tuli, et vaja on siiski üles ronida. Sain hirmust jagu, kuigi jalasääred veidi värisesid. Leidsin hämaras eeskojas redeli ja

hakkasin nagu kass hääletult ronima. Luuk. Tõstsin selle üles. Ei kriiksatanud. Katusealune oli täitsa pime, midagi näha oli võimatu. Jäin kuulatama. Esiti ei kuulnud midagi, sest süda kippus rinnust välja kargama ja kõrvades tagus nagu mõni vaskne kell. Siis hakkasin ka teisi hääli tähele panema. Kusagil sädistas unine pääsuke, kusagil krabistas keegi katuse all ja vehkis nagu tiibadega... Uhh! See on küll vist nahkhiir, sest tundsin äkki jahmatades, kuidas keegi ligidalt mööda lendas ja tuult näkku lehvitas. Siis kuulsin kusagilt vaikset, rütmilist hingamist... See kostis pahemalt poolt. Hakkasin kohe ettevaatlikult sinnapoole roomama. Natukese aja pärast leidsingi üles magava Irma... Ei mäleta hästi, kuidas ta kõrvale pikali kobisin ja tüdrukul ümbert kinni võtsin. Samas tundsin korraga oma kaela ümber kaht imepehmet kätt ja palgel Irma pehmeid huuli. Tüdruk sosistas läbi une mingisugust nime, millest ma aga aru ei saanud. Korraga libisesid Irma huuled palgelt mu vuntsidele ja põrkasid sealt hirmunult tagasi... Käed kadusid kaela ümbert. Tüdruk tõusis istukile ja ma kuulsin pimedusest hirmunud lätikeelset küsimust:

«Kes siin on?»

Ma tundsin vähe läti keelt ja vastasin julgelt:

«Mina!»

«Kes?» kostis jälle küsimus pimedusest.

«Punaväelane Tiit Kipasto,» vastasin julgelt ja tahtsin oma Irmat jälle kaissu haarata. Kuid siin juhtus midagi kummalist: tundsin äkki, kuidas keegi mu kraest kinni krapsas ja mulle niisuguse võmmu selga andis, et ma kui kummipall lakas veerema hakkasin. Veeresingi luugiaugu kohale ja kukkusin sealt ülepeakaela alla! Mingi asi läks hirmsa raginaga puruks ja ma tundsin, et istun millegi libeda, taignasarnase pudru sees... Nüüd ei olnud enam aega mõtelda, jooksin ruttu tahakambrisse ja pugesin Varese selja taha teki alla. See magas õnneks nii kõvasti, et midagi ei kuulnud. Pererahvas ja mõned sõdurid ärkasid suure kolina peale ja jooksid välja. Kuulsin, kuidas keegi eeskojas libastus, põrandale maha prantsatas ja pärast vandudes tikust tuld

tõmbas. Olin teki all vait kui hiir, endal rõõmus meel, et kondid terveks jäid...»

Tiit jäi vait. Punaväelased istusid kivinenud kujudena ümber ja kuulasid, näod hääletul naerul. Ilm oli juba pimenenud ja videvikus valendasid sõdurite naerul hambad ja silmavalged.

Ainuke kuulaja, kes ei naernud, oli Ants. Ta istus suurel puupakul ja kuulas kõnelejat, vali korts kulmude vahel. Ta peas vilksatasid pildid valgetest, kuulipildujast ja kuuest lindist segamini Irma, veski ja ööbikulaulu kujutlustega.

«Nojah, aga edasi? Kuidas oli edasi?»

«Hommikul oli asi päris hull. Peremees kaebas, et keegi olevat tema leivajuuretise anuma öösel puruks löönud ja eeskoja taignaga üle ujutanud. Vares aga leidis ärgates, et teki alt tuleb mingisugust haput haisu ja et tema püksisäär on millegagi koos... Hakkas mind kobama ja leidis, et mu alusriided olid peaaegu üleni taignased. Jutustasin talle õnnetuse ära ja pidasime nõu, mis teha. Noh, mida sa ikka teed! Riietusin ja silkasin metsa oma alusriideid puhastama, võttes ühes ka pererahva voodilina, mis oli tublisti taignane.»

Tiit vaikis jälle. Uuesti kostis ärritatud hääl:

«Noh, aga edasi? Mis juhtus edasi?»

«Edasi ei juhtunud enam midagi,» vastas Kipasto väsinult. «Eks ma homme jutusta edasi, täna ei viitsi enam...»

«Homme?» küsis seesama ärritatud hääl.

Punaväelased jäid mõtlema. Sõna «homme» virgutas neid unistuste ja kujutluste vallast, tuletas meelde nende rasket seisukorda, mille nad väheseks ajaks olid unustanud. Ja nagu selle tõenduseks jooksis äkki rakett vastu taevast, valgustades külma roheka valgusega ümbrust ja kustudes sädemeid laiali puistates.

Õhku rebestas kogupauk, siis teine, kolmas... Kuulid hakkasid parmudena ümberringi pirisema ja undama.

«Kohtadele!» komandas Allik.

Sõdurid jooksid, püssid käes, appi oma seltsimeestele, kes vaenlast juba tagasi tõrjusid. Ants asus kuulipilduja taha ja jäi korraldusi ootama.

Valged tungisid visalt peale. Arvatavasti teadsid nad, et tühjas ja inimesteta külas on vähe punaväelasi, ja tahtsid sellepärast, maksku mis maksab, küla vallutada. See küla oli nagu valus ja terav ork valgete jalas, mis nende edasitungimist takistas, ja sellepärast võtsid nad tarvitusele kogu oma jõu ja osavuse, et seda orki välja tõmmata. Külakese peale paiskas kuulirahet valgete kolm kuulipildujat. Ka mehi oli neil arvatavasti viis korda rohkem kui punaväelasi. Ants vaatles vaikselt läbi pööninguaugu, kuidas vasakul, otse ja ka paremal pool vaenlase kuulipildujate torudest lendasid välja tulejoad ja sõdurite püssidest välkus iga pauguga tuli. Jah, tuline ring tõmbus iga tunniga koomale, taganeda polnud aga kusagile. Rinne oli neist nähtavasti juba mööda läinud, sest kaugel taga kõmises kahurite mürin.

Tuline ring nihkus külale ikka lähemale ja lähemale, kuid punaväelased vaikisid. Näis, nagu oleksid nad viimseni metsiku kuulivihma all hukkunud. Antsu südames tekkis vastu tahtmist niisugune mulje, sest vaenlase ahelik asus juba nii lähedal, et komandosõnad olid juba läbi ragina kuulda. Antsu terav kõrv püüdis kinni, et vaenlase komando kõlas eesti keeles. Tähendab — eesti valgekaartlased . . .

Siiamaani olid nad enamjagu võidelnud Balahhovitši ja Judenitši vene väeosadega, vahel harva ka soomlastega. Eestlastega kokkupuutumine ei parandanud aga olukorda sugugi, sest armu ei saanud siin vend vennalt ega isa pojalt. Klassisõja seadused olid halastamatud.

Juba jõudis vaenlase ahelik esimeste majade juurde. Sammu viiskümmend jäi veel vahet vaikivate punaväelaste ja vaenlase aheliku vahel.

Keegi valgete poolt hüüdis valju irvitava kurguhäälega:

«Hei, seltsimehed-kaabakad! Andke heaga alla! Anname armu kõigile peale kommunistide ja komissaride!»

Sel silmapilgul kostis tume pauk külast ja rakett, hele nagu miniatuurne päike, lendas vastu taevast, valgustades vaenlase ahelikku, milles mõned sõdurid istudes, mõned seistes sihtimata lasksid küla peale. Rakett oli signaaliks. Mõlema pöidlaga vajutas Ants kuulipilduja

päästikule ja korraga hakkas kõik ümberringi kõrvulukustavalt paukuma. Kuulipilduja tantsis kui halltõbine Antsu kätes ja toru otsast jooksis vahetpidamata tulejuga välja. Teine rakett, kolmas, neljas... Punaväelased sihtisid täpselt ja tulistasid vaenlast kogupaukudega. Kui rakettide sädemeid pilduv valgus vaenlase ahelikku valgustas, nägi Ants, kuidas valged segaduses põgenema hakkasid, kuidas kuulipilduja tabavad kuulid neid hulganisti maha sirutasid...

Kuulipilduja vaikis äkki: lint oli läbi. Ants asetas uue lindi kuulipildujasse ja jäi ootama. Samuti vaikisid ka punaväelased.

Ka vaenlaste pool saabus väheseks ajaks vaikus. Kuid siis välgatas tuli ühest kuulipildujast, siis teisest, kolmandast. Uuesti hakkas ahelik tuld sülitama ja külale visalt lähemale nihkuma. Vaenlase kuulipildujate tuli oli nüüd saunale sihitud ja Antsul tuli kuulipilduja terasest kaitseplaadi taha asuda, sest maja seinad plaksusid ja ragisesid vinguva kuulivihma all.

Valgete kuulipildujad tulistasid kogu aeg üle oma sõdurite peade küla, mis vaikis saladuslikult ja kurjakuulutavalt. Vaenlaste ahelik vaikis samuti ja nihkus pimeduse katte all uuesti küla poole. See tekitas Antsus ärevust. Sedaviisi hiilivad valged ligi ja vallutavad küla äkilise tormijooksuga... Miks Allik ei signaliseeri raketiga? Või on ta hukkunud?!

Ants pöörles ärrituse pärast kuulipilduja taga ja uuris pimedust, kuid seal polnud midagi näha. Ainult vaenlase kolm kuulipildujat ragisevad metsaserval järelejätmatult ja külakese tänavail, majade vahel vinguvad ja plaksuvad tuhanded lendavad kuulid. Ants jookseks alla ja käsiks raketiga vaenlast valgustada, kuid ta ei tohi kuulipilduja juurest hetkekski ära minna. Niisugune on käsk. Eh, oleks tal praegu siin ükski mees, saadaks alla. Kuid Ants ise ju saatis punaväelase-kuulipilduri teiste sõdurite hulka, seletades, et tuleb kuulipildujaga üksi toime.

Äkki vaikisid vaenlase kuulipildujad...

«Nüüd tulevad tormi,» vilksas Antsul kole mõte ajust läbi.

Seal lendas üles äkki kolm raketti korraga. Vaenlase

ahelik oli kui peopesal. Kramplikult vajutas Ants päästikule ja kuulipilduja hakkas jälle rõõmsalt tantsima. Kruvis toru vähe madalamale, sest vaenlane oli külale õige lähedale tulnud. Uued raketid, ikka kolm korraga... Pagana õnn, et roodus rakette veel küllalt leidus, muidu oleks asi juba ammu otsas olnud.

Lint lõppes. Kuid vaenlane ei taganenud tolligi. Alt lasti rakett raketi järel, kogupauk kogupaugu järel. Kuulipilduja sõi ahnelt kolmandat linti.

Alt kostsid komandosõnad:

«Pataljon, tuld!»

Ants naeratas: Allik oli roodu pataljoniks ümber ristinud, et vaenlases, kes komandot tingimata kuuleb, valearvamust tekitada.

Uuesti taganes vaenlase ahelik metsa äärde. Uuesti algasid vaenlase kuulipildujad ja püssid oma õudset muusikat. Punaväelased vaikisid jälle kangekaelselt, sest igal mehel oli vaid kolm-neli padrunit veel järele jäänud. Mõned punaväelased ronisid, riskeerides eluga, vaenlase aheliku poolt maha jäetud surnutelt padruneid otsima. Mõned tulidki tagasi, nahast padrunitaskud padruneid täis, kuid mõned jäid sinna lamama, tabatuna kuulidest.

Juba hakkas valgenema. Majade siluetid eraldusid aegamööda üldisest pimedusest. Idataevas punetas verisena selja taga ja hommikueelne tuul sahistas katuseõlgedes. Antsu terav silm nägi, kuidas vaenlase kolmas ahelik, pikk ja looklev nagu madu, eraldus metsatukast ja ligines kiiresti küla poole. Siitpoolt vilksatas rakett, kuid selle valgus oli hommikueelses videvikus kahvatu ja nõrk. Nüüd võis ahelikku juba ilma raketivalgusetagi näha.

Punaväelased hakkasid ükshaaval vaenlase ahelikku tulistama. Siin ja seal vilksatasid sähvatused ja kõlasid vintpüsside matsatavad paugud. Vaenlase metsatukast sülitas aga kolm kuulipildujat vahetpidamata tinalarakaid.

Juba oli nii valge, et Ants hakkas ka punaväelasi tähele panema. Kiiruga kaevatud kaevikutesse, palkmajadesse, mille seinu oli seestpoolt vooderdatud lõhutud ahjudest võetud tellistega, kiviaedade taha olid

mehed endid peitnud vaenlase tormilise tule eest. Sauna lähedal, värskelt kaevatud kaevikus, oli näha kaht tuttavat sõdurit: Tiit Kipasto ja Joonas Kurikas. Mõlemad sihtisid täpselt ja tulistasid vaenlase ahelikku. Vahetevahel sirutasid nad pead kõrgemale, et järele vaadata, kas kuul vaenlast tabas.

Ants nägi ka, et mitmed olid selles marutules juba hukkunud. Nad lamasid nagu teisedki, hoides vintpüsse kramplikult käes. Kuid neid oli siiski kerge eraldada elusatest: nad ei pööranud vaenlasele mingisugust tähelepanu, ei teinud mingisugust liigutust.

Ahelik ligines uuesti külale. Hallid kogud lähenesid roomates hommikuses hämaruses külale nagu kari arge rotte. Juba olid nad jälle külale õige ligidale jõudnud ja peitsid endid üksikutes põõsastes ja pikas rohus.

Siis nägi Ants äkki imestusega, et esimesele ahelikule järgnes teine. Valged roomasid ettevaatlikult, joosti küürus ühe puhmastiku tagant teise taha. Esimene ahelik tõusis äkki jalule ja, püssidega õhus veheldes, veeres pika köiena küla poole. Kostis nõrk ja segane hurraa-hüüe. Alt kuuldus komando:

«Pataljon, tuld!»

Raksatas kogupauk. Antsu kuulipilduja hakkas ragisema... Valgete ahelik vajus pikali maha. Kuid seekord vaenlane ei taganenud, vaid jäi liikumatult lamama. Teine ahelik nihkus aga ligemale ja ligemale. Ants tulistas kord esimest, kord tagumist ahelikku, kuid raske on lamajaid tabada.

Kuid ka vaenlane oli kogu tule suunanud sauna peale. Ümberringi vingus, ulus ja plaksus kui herilaste hiigelpesas. Vallatu kuul oli juba kuulipilduja kestale augu sisse puurinud, kust tuline aur nagu katlast välja vuhises. Kestas kees vesi juba ammu, kuid nüüd jooksis ta hoopis välja. Relva toru võis niiviisi kokku sulada... Kuid Ants rahustas ennast — viies lint... Veel üks ja siis vaikib kuulipilduja, siis tuleb surm! Raske südamega vaatas ta katuseräästa alt alla: Kipasto sihtis ja tulistas endiselt, Kurikas aga istus kraavi põhjas ja püüdis verist pead särgiga siduda.

Viies lint lõppes. Kuulipilduja kõrvale oli tekkinud terve virn tühje padrunikesti. Ants asetas viimase

lindi kuulipildujasse, sihtis toru vaenlase aheliku lähema tiiva peale ja tahtis juba päästikule vajutada, kui äkki lõi miski raske vastu pead. Silmade ees muutus kõik imelikuks, mustjasroheliseks, süda oleks kerkinud nagu kusagile kõrgemale... Kuid ajus oli veel mingisugune nurk selge. Nagu läbi udu mõtles Ants:

«Vist kukkus midagi pähe, mõni palgijupp katusepaaride küljest... Imelik, et ma seda ennem ei näinud...»

Siis vajus Ants viirastustevalda. Ta nägi koletisi, kes teda taga kihutasid, viimaks kätte said ja püüdsid tervelt alla kugistada. Kuid Antsul oli tohutult suur pea, see ei mahtunud koletise kõrist alla... Elukas muljus ja näsis Antsu pead nii, et poiss siples ja vintskles koleda valu pärast. Siis kadus valu, haihtus kusagile. Ka koletised kadusid. Ants oli siis pimedas aias, ümberringi puhus tuul, kuid läbi tuule ulumise kostis kusagilt viiulimängu, nii mahedat, nii armsat... Viiul nuttis ja kaebas, oli hea kuulata, sest Ants on nii koledasti väsinud. Ta on tulnud pikalt teelt ja tahab ometi puhata. Kui hea on kuulata mahedat viiulihäält...

Kuid viiuliheli hakkas järjest kõvenema. Tuul muutus aegamööda tormiks, viiulihääl läbilõikavaks, kõrvulukustavaks. Ants katsus end hirmuga liigutada, kuid ei suutnud... Siis rebenes midagi, plahvatas kõrvulukustavalt...

Ants avas silmad. Kõrvus kumises veel plahvatus, kui alt kajas äkki kogupauk. Siis sai Ants kõigest aru. Tahtis tõusta ja kuulipilduja taha asuda, kuid lõikav valu peas ajas silmade ees jälle kõik segi. Jäigi lamama.

Alt kostis kellegi nõrk kähisev hüüe:

«Elagu töölisklass! Maha tim...!»

Viimase sõna mattis kogupauk. Ants võpatas ja haaras kätega peast kinni: see oli Allik, kes hüüdis. Peas kippus kõik segi minema, pisarad tungisid tulise tukina kurku. Tähendab, valged on külas. Tähendab — ots. Ants võttis viimase jõu kokku ja ronis hambaid valu pärast kiristades kuulipilduja taha. See seisis nagu ennegi: viimane, kuues lint ahnete lõugade vahel.

Kuues, viimane lint! Veel kaks ja poolsada padrunit, millega langenute hinda tõsta! Oo, Ants müüb iseenda ja oma seltsimeeste elu kallilt. Kakssada viiskümmend

korda viskab Ants veel oma tulise viha ja põlguse vaenlasele näkku, enne kui sureb. Kuid ei — Antsul on veel väike mauser paarikümne padruniga. Ka see ihaldab kätte maksta vaenlasele . . .

Küla serval vana rehe seina ääres lasksid valged vangistatud punaväelasi maha. Ümberringi seisid kolonnidena valged sõdurid ja vaatlesid tapmist. Ohvitserid istusid uhketena hobustel, käed püstolitaskutel.

Ants kruvis kuulipildujatoru kõrgemale ja sihtis hoolikalt. Ta nägi läbi sihtraua, kuidas grupp punaväelasi seina äärde seati. Nende hulgas seisis vaevalt jalgel kinniseotud verise peaga sõdur. Ants tundis ta kohe ära: see oli Joonas Kurikas. Ääretu viha ja valu valdasid Antsu. Ta vajutas pidemele ja lint hakkas hüpates kuulipilduja lõugade vahele vajuma. Ebainimliku pingutusega vajutas Ants päästikule, suur valu ja viha muljusid ta südant. Nägi valust rebeneva hingega, kuidas koos valgetega ka punaväelased kuulide all langesid . . . Nägi, kuidas Kurikas tahtis midagi karjuda, viibutas Antsu poole käega tervitusi nagu hüvasti jättes ja siis, niidetuna Antsu kuulidest, langes . . . Parem oma kuulide all langeda, kui vaenlase poolt irvitades tapetud saada! Kindlasti parem!

Hetke jooksul oli rehe seina ääres hunnik inimesi maas. Ülejäänud jooksid meeletus hirmus laiali, kuhu aga keegi sai. Valgetele oli see nagu välk selgest taevast. Kuid kohe koguti end ja Antsu katusealust hakkasid puurima õelad kuulid . . .

Kuulipilduja vaikis äkki.

Kuues lint oli läbi. Viimane lint oli otsas. Ants haaras kabuurist mauseri, vajutas selle magasini kümme tillukest nikkelkuuliga padrunit ja jäi ootama. Kuid valged ei julenud rünnata, ainult kuulirahega puurisid nad osmiku seinu ja katust. Juba tabas üks kuul Antsu jalga, teine jooksis pähe, vedades otsmikule verise kraavi. Näole hakkas verd tilkuma. Parem silm täitus verega ja Antsul oli imelik vaadata, kui sulges pahema silma, — siis paistis talle kogu maailm purpurpunasena . . .

Ants vaatas katuseserva alt vasakule. Seal lamas poolelikaevatud kraavis selili Tiit Kipasto. Selgesti

paistis ta kõhn nägu ja kõverad jalad, mis nüüd olid valuga konksu tõmbunud. Mõlema käega hoidis ta kramplikult rinnast kinni: vist oli kuul sinna tabanud... Kuid nägu oli tal selge ja rahulik, suu karedate vuntside all naerukil. Antsule tulid meelde Kipasto eilsed sõnad:

«Eks ma homme jutusta veel, täna olen väsinud...»

Oo, Kipasto on täna väga väsinud. Nii väsinud pole ta kunagi olnud kui täna!

Siis nägi Ants, kuidas üks poisikeseohtu sõdur saunale lähemale hiilis, revolver käes. Teised jätsid tulistamise. Sõdur laskis paar pauku sauna katusesse ja hakkas siis redelit mööda üles ronima. Juba ilmuski ta pea seina kohale ja hakkas silmi pilutades pimedat katusealust uurima. Seal nõksatas mauser Antsu käes ja pea kadus seina taha. Alt kostis tume kukkumise mütsak. Kohe hakkasid kuulid uuesti vinguma. Sõdurid hakkasid saunale lähenema, püsti jalu sihtides ja tulistades. Miski lõi Antsule valusasti pahemasse õlga. Varsti jäi käsi tuimaks ja külgepidi hakkas midagi sooja alla valguma. Süda kippus vägisi pahaks minema ja janu kuivatas keele suulae külge. Saaks ometi kusagilt lonksu vett, siis oleks asi jällegi hea...

Seal märkas ta, et sõdurid olid juba üsna lähedale nihkunud, kuna keegi veltveebel või allohvitser oli otse sauna külje alla hiilinud, hoides käes käsigranaati. Arvatavasti kavatses ta selle pööningule visata. Kuid mauseri kirp liikus ähvardavalt ohvitseri rinnal, otsides peatuskohta. Jälle nõksatas revolver Antsu käes. Ohvitser pillas granaadi käest ja vajus aegamööda põlvili, imestanud pilguga sauna vaadeldes. Sõdurid põgenesid kaugemale, vihaselt saunale rusikaid näidates ja järelejätmata tulistades.

Ants tundis, et ta süda nõrkeb. Tundis, kuidas kuul kuuli järel ta ihusse puuris. Kuid ta nägi ikka veel vaenlasi ja mauser nõksatas ikka veel ta käes. Siis visati pööningule granaat, mis kõrvulukustavalt lõhkes. Ants kaotas meelemärkuse.

Jälle ajasid teda taga koletised, muljusid ja närisid ta keha lõugade vahel. Siis viibis Ants kusagil teel, kus kihutasid vankrid ja hobused kohutava kiirusega. Nii

pime ja porine oli tee. Ja kihutavad vankrid ja hobused tallasid ta väsinud keha. Viimaks langes Ants kuhugi sügavusesse, kuristikku. Ta ehmatas nii, nagu ta polnud iialgi ehmatanud, ja virgus äkki viirastusest.

Avanud silmad, nägi ta läbi verise udu enda ümber vaenlase sõdureid ja ohvitsere. Ta parem käsi hüppas kähku sinna, kus oli asunud mauser kollasest nahast kabuuris. Lähedal olevad sõdurid ehmusid ja taganesid eemale . . .

Keegi ohvitser astus lähemale ja vaatas Antsu veristesse silmadesse, kust helkisid vastu ääretu põlgus ja viha. Ohvitser taganes ehmunult:

«See pole inimene, see on vanakurat ise! Olge head, härra lipnik, vaadake ise!»

Viimased sõnad käisid lipnik Karaski kohta, kes lähemale astus. Lipnik Karask, kes oli kuulus oma toorusega, vaatas korra Antsu näkku, virutas siis jalaga talle hoobi ja hüüdis:

«Koristage see siit . . . Hei, Kalpus, siin vajab seltsimees «operatsiooni»!»

Kalpus, kes oli Karaski parem käsi pataljonis, vedas Antsu jalgapidi rehe juurde ja tegi talle «operatsiooni», see on — vajutas täägi rinnakorvist läbi.

1929

METSALISE MÄRK

1

Jõelt hakkas tõusma udu nagu piima. Aegamööda vajus valge linik heinamaale laiali ja ronis lõpuks otsaga Uduojalegi, heljudes iga väiksemagi õhuliigutuse juures nagu vedel sült. Täiskuu alumine äär oli veel udus; seetõttu näis see tumepunasena nagu veri...

Oli vaikne suvine laupäev. Uduoja mehed käisid saunas. Küla laial tänaval heljus kuumas vees kupatatud vihtade lõhna ja kerise vingu. Igal peremehel oli oma kerisega saun. Ainult vaesematel polnud sauna ja nad käisid rikkamate naabrite saunades, kui pererahvas oli juba ära käinud. Selle helduse eest tegid mõned heinamaal päevi, mõned jälle olid kohustatud selle eest igal laupäeval sauna oma puudega kütma. Vaestele oli see küll vastumeelt, kuid kuidas sa hing siis vastu võid ajada. Peremees ei lase sind siis enam sauna ligigi, aga inimene ei või ju ilma saunata maailmas elada, iseäranis palaval heinaajal. Nii arutasid Uduoja sulased ja maatamehed ning orjasid rikkaid peale muude orjuste ka veel sauna eest.

«Noh, kas saab siis kord sauna?» päris Julius kärsitult. Hilda vaatas aknast välja tõistre sauna poole. Sauna uksel rippusid püksid, särgid, jalarätid... Uks ise oli praokil ja selle vahelt viskas vahetevahel välja valkjat auru. Ukse ees kummardus ihualasti tõistre peremees Jüri ja vuhtis toobrist kahe käega külma vett enesele pähe.

«Oota nüüd vähe: näe, tõistre rahvas veel sees...»

«Mida kuradit nad seal nii kaua laristavad. Pärast on

saun külm, pese siis . . .» vihastus Julius, pead uuesti raamatusse vajutades. Hilda astus tasakesi juurde, pani käe mehe õlale. Julius luges edasi, pead pööramata.

«Julius!»

«Mis?»

«Oled sa vihane?»

«Mina? Mispärast?» pööras Julius aeglaselt pea naise poole.

Hilda vaatas vaikselt mehe silmadesse ja nägi, kuidas neis, enne nii elurõõmsates, oli nüüd aset leidnud mingi kurbus.

«Sa oled viimasel ajal nii iseäralik, väsinud või . . . Ma ei tea isegi, missugune sa viimasel ajal oled. Enne olid sa hoopis teistsugune, hoopis parem . . .»

Hilda tundis, kuidas Juliuse käed ta ümbert kinni haarasid.

«Rumalake oled sa, Hilda. Sa ei tea siis, et kõik muutub, sealhulgas ka inimene . . .»

«Ah, jäta, Julius, oma filosoofia, ma ei kannata seda,» liigutas Hilda ennast Juliuse põlvel. «Räägi parem sellest, mispärast sa minu vastu halb oled!»

«Ah, jäta lori. Mina sinu vastu halb?! Sinu vastu? Tahad, pigistan sinust hinge välja!?»

«Oi, kulla Julius, jäta hing siiski sisse, ai-ai,» hädaldas Hilda naerdes. «Muidu kõdistan sind, ausõna kohe, et kõdistan . . .»

Julius oli suur kõdikartja. Sellepärast jättis ta oma koeruse silmapilk. Jälle asus ta näole kurblik ilme ja suunurgad vajusid allapoole . . .

«Sestsaadik, kui meid hakati taga kiusama, on mu tuju ja meeleolu, mis seda salata, tõepoolest halvemaks läinud . . . Vahel vihastun, vahel jälle naeran, pagan teab kohe, mis teha. Saad aru, Hilda, vist sellepärast olengi sinu silmis imelik. Kui meil kevadel saun ära põles, arvasin kohe, et siin pole lihtsa põlemisega tegemist; kui meil lehm otsa sai, arvasin sedasama. Aga . . . ma ei tagane, mitte põrmugi. Varem või hiljem jääb võit siiski meile . . .»

Hilda jäi mõtlema.

«Aga mis siis, kui nad su maha lasevad? Ära tapavad?» päris hirmust värisev hääl.

Julius ei vastanud. Oli näha ainult, kuidas ta pimeduses korra silmavalgetega välgatas.

Eeskoja ukse link lõksatas.

«Noh, Julius ja Kusti, sauna! Või ootate, kuni ära jahtub,» pahandas taat.

«Silmapilk, praegu kohe!»

Saun oli väike ja madal.

Julius astus kummargil, käsikaudu kobades, sauna ja süütas väikeste lõpustega «tattnina» põlema. Lambi vabisev leek valgustas pigimusta lage, millest rippusid alla mingisugused heinad ja ämblikuvõrgud, ja postidel viltuvajunud lava. Nurka, kus asus suurtest kokku korjatud maakividest keris, millesse oli müüritud suur paigatud põhjaga pada, ja katkisele põrandale valgus ei ulatunud.

Eeskoda saunal polnudki. Riidest võeti lahti väljas. Suvel oli see üsna mõnus, kuid kevaditi ja sügiseti oli see ebamugav. Talvel aga joosti lihtsalt alasti tuppa ja riietuti seal.

Taat vihtles laval, ise urises:

«Kuradid, kõik leili ära lõgistanud. Kuule, Kusti, sähva veel üks kapatäis!»

Kusti sähvas kapaga vett, kuid mis tulemata jäi, see oli leil.

Lamp suitses ja valgustas ähmaselt kolme alasti kogu, kes endid hoolega nuustiku, seebi ja vihaga küürisid. Taat heitis lavale pikali, torkas jalad peaaegu vastu lage ja tagus vihaga tigedalt vastu karvaseid sääri.

«Kusti, sähva veel üks täis!»

«Mis ma sest veest sinna kerisele ikka larbin. Leili niikuinii ei tule, ainult susiseb vähe . . .»

Kuid vanamees ei tulnud siiski lavalt maha, vaid kloppis ennast vihaga, nii et lehed aina lendasid. Julius pesi vaikselt, sõnalausumata.

Äkki müratas miski vastu sauna seina. Lamp kargas aknalt maha ja kustus. Vihamatsakad laval jäid vait.

«Jessuke, püha ristike, mis see's nüüd oli!» kuuldus taadi ehmatanud hääl pimedusest.

«Mis see's ikka nüüd oli,» arvas Julius, «keegi virutas suure kiviga vastu seina ja muud midagi.»

Julius käis väljas vaatamas, kuid kusagil polnud

midagi kuulda. Vaevalt sai ta sauna tagasi, kui käis uus mürakas. Seekord jäi veel lamp aknale.

«Tule nüüd akna eest ära,» hädaldas taat, «viskavad veel kiviga pähe».

«Oh ei, seda nad ei tee. Siis tuleks neil ju Toominga Jüriga tegemist teha. Oleks see meie saun, vaat siis oleks teine jutt . . .»

Taat ronis lavalt maha, määris enda seebiga ja hakkas siis hoolikalt nuustikuga hõõruma.

«Ja-ah, eks ma ole sulle alati kõnelnud, et poeg, ära mine teistele nii vastu . . . Ära teota jumalat, sest jumal ei jäta karistamata enda pilkamist. Nüüd on ta sul käes, see karistus. Ainult misjaoks pean siis veel mina, vana inimene, sinu pattude pärast vastutust kandma ja kannatama, mispärast . . .»

«Ah, jäta n'd, isa, sa oled seda juba sada korda kõnelnud. Tüüdanud on juba . . .»

«Ja-ah, aga mind pole tüüdanud need mürtsud vastu seina, ähvardused? Need kõned külas sinu ja Hilda kohta? Või mind pole tüüdanud su ema alaline nutmine ja . . .»

«Nojah, mis ma siis pean tegema, sinu juurest ära minema või? Ole hea . . .»

«Ah, Julius, miks siis ära minema. Ma ei aja ju sind kuhugi. Mis ma, vana inimene, sinuta peale hakkan.»

«Nojaa, no mida ma siis sinu arvates pean tegema?»

Natuke aega oli saunas vaikne. Kuuldus ainult vee sulinat ja nuustikute sahinat. Siis ütles taat:

«Laulata end Hildaga õpetaja juures ära, poeg . . . Astu komsomolist välja . . . Siis saad lahti metsalise märgist, mis praegu su küljes on ja mille pärast sa karistust kannad . . . Ei tohi, poeg, ei tohi maailma vastu sõdida . . . Kuidas ilm elab, nii pead sinagi elama.»

Kuid Juliust ei olnud enam saunas. Toas end kuivatades ja puhast pesu selga ajades käis ta tuba mööda edasi-tagasi ja mõmises vihaselt endamisi.

«Mis sa jorised? Oled jälle vihane või?» päris Hilda.

«Mis nüüd vihane või . . . Aga vanamees saunas ajas hinge täis, jälle hakkas oma vana laulu jorisema . . .»

«Ei tea, kust ta selle võttis. Üksvahe oli juba üsna vagune. Arvasin juba, et kõik hakkab ununema.»

«Eks Korvi Peetri kamp pommitas jälle sauna, sellest see vanamees valu hambasse sai. Muudkui aga — metsalise märk küljes ja vaja aga papi juurde laulatama minna. Mis sa arvad, kas lähme või?»

«Sa teed muidugi nalja,» arvas Hilda.

«Aga kui ma seda tõsiselt mõtleksin, mida sa siis teeksid?» päris Julius, pükse jalga tõmmates.

«Saadaksin su kus kurat!»

«Ah sa, mu väike konn!» haaras Julius Hildat.

«Konn? Mis konn?»

«Mis? Kas ei meeldi? Aga konn on ju ilus loom, liigutab alatasa ja nii mahedasti oma lõuaalust ja ei pilguta sugugi oma kuldseid silmi . . .»

«Kuid ta on kole libe ja külm!»

Tagatoa uks kriiksatas. Sealt astus välja Juliuse ema Madli.

«Noh, kas taat jäi veel sauna?»

«Jah, taat jäi Kustiga veel sauna.»

«Lähme, Hildake, kihutame nad välja, mis nad seal nii kaua sulistavad . . . »

Julius jäi mõttesse. Võis arvata, et Peetri kamp kiusamisest tüdineb, kuid nagu näha, on neil kannatust rohkem kui hiidlastel. Kuid tänasest peale tuleb võtta teine taktika.

«Olen tüdinenud kõigest, mu kannatus on lõppenud. Näitame siis neile metsalise märki . . .»

2

Oli see talv või suvi, öö või päev, sellest oli raske äkki aru saada. Joosep tundis ainult, et ta mõtles . . . Kunagi pole tal olnud niisugust tundmust, aga nüüd oli . . . Millest ta mõtles, ka sellest oli raske aru saada, kuid mõtted olid tal tohutult suured, alguseta ja lõputa. Nad tulid ja läksid pikkade ridadena ja asjata püüdis Joosep pidurdada nende otsatut pillerkaaritamist, mõista nende sisu, tähendust. Joosepi mõtted olid sisuta, sihita, alguseta, lõputa . . .

Äkki hakkas miski liikuma — vististi oli see tuul. Keegi tuli kusagilt ja jäi Joosepile väga lähedale

seisma. Joosep ei näinud tulija nägu, kuid aimas ta olevat enda ees.

Siis hakkas tulija rääkima ja Joosep mõistis korraga, kes see on; see oli jumal. Joosep kuulas jumala häält rahulikult, kartmata, iga sõna läks ta kõrvast sisse ja jäi pealuu keskele seisma. Sõnad kogunesid pea sisse nagu kartulid kotti. Ja Joosep tundis, kuidas ta pea paisus jumala sõnadest ikka suuremaks, ikka suuremaks, ikka suuremaks...

«Mina olen issand, sinu jumal...»

«Sul ei pea mitte olema teisi jumalaid minu kõrval,» vastas Joosep.

«Tubli,» ütles jumal. «Sa tead mu käskusid ja pole mind mitte veel ära unustanud. Ja sellepärast olen ma sind, Joosep Raudvasar, valinud oma prohvetiks, et sa pead mu sõnaga nagu tulesambaga käima maa otsast otsani läbi ja kuulutama: vaata, issanda kohtumõistmise päev on teps kätte jõudnud...»

«Aga peremees...» vilksatas Joosepi pealuus.

«Ära karda, Joosep Raudvasar, su peremees Jüri Toomingas on üks minu sulastest, nagu sina tema sulane oled...»

Ja äkki seisiski Joosepi ees peremees, punane habe kahele poole kammitud, pea võiga siledaks lakutud ja teradeta valged silmad nagu keedetud kanamunad ülespoole pööratud.

«...Ja vaata, siis tulevad inimesed, kellel on metsalise märk otsa ees ja nad kuulutavad endid jumalateks. Aga nad on valekristused ja viivad hulga inimesi ära õigelt teelt...»

Siis puhus kusagilt vaikset tuult ja jälle kõlas jumala kähisev hääl:

«...Ja vaata, siis tõuseb seitse kuningriiki idast, lõunast ja läänest üles ja tungivad põhjakuninga kallale, kes on mu ära unustanud. Ja põhjakuningas heidab alla kõik teised ja siis algavad metsaliste valitsemise aastad... Ja valekristus võtab võimust üle maa...»

Sel kohal rebenes miski, kärises katki nagu vana tekk... Nagu kinoekraanile ilmus äkki Julius Andersoni nägu ja jäi Joosepile nõelteravate silmadega otsa vahtima. Ta nägu oli kahvatu kui lubi, lõug nagu Juu-

dasel karvane ja otsa ees helendas veripunane viieharuline täht, mille otsad liikusid nagu ussid siia-sinna.

«Ja neid inimesi tuntakse ära selle läbi, et nende otsa ees on metsalise märk,» kõmises kusagilt.

Siis hakkas Joosepi ümber jooksma inimesi. Ühed, kellel metsalise märgid otsa ees, ajasid taga teisi, kel seda ei olnud. Ja Joosepil hakkas hirm.

«Oh, issand!» ohkas Joosep.

«Jah, ma olen siin,» kõlas jumala hääl selgesti selja taga. Joosep pööras end ringi, sest ta tahtis väga näha jumala palet. Kuid sealt vahtis talle vastu jälle kahvatu nägu, mille otsa ees vingerdasid ja sisisesid punased harud. Hirmuga tõmbus Joosep tagasi, kuid ta tundis, et pole enam kuhugi minna . . .

«Ja vaata, siis avanevad maa-alused sügavused ja mäed nihkuvad paigast ja langevad inimestele kaela. Ja häda neile, kes sel ööl uinuvad ja on unustanud oma lambid õliga täitmata . . .»

Joosep pööras end ringi ja tardus: sealt vaatas jälle vastu Julius Andersoni valge nägu . . . Siis tabas Joosepit äraräägimata õuduse ja hirmu tunne: Julius hoidis käes pikka musta revolvrit, mille kirp sihtis Joosepi otsaesist.

«Haa, see oled sina, Joosep Raudvasar, kes mu sõprade ja seltsimeeste seinalehe kevadel maha rebis! Häda sulle, sa põlatum inimeste seas. Rebastel on augud, lindudel on pesad taeva all, aga sul ei pea kohta olema, kuhu sa oma pea võiksid panna. Häda, surm sulle patu palgaks!»

Ja äkki kõlas, õigemini venis revolvrist kõmisev pauk. Joosep tundis, kuidas kuul ta otsmikust aeglaselt sisse läks ja kukla tagant välja tuli. Siis kõlas aeglaselt teine, kolmas, neljas . . . Kuulid läbistasid valuhoogudena pea ja Joosep tundis, kuidas ta kukal sõelaks muutus ja sealt hakkas peaajju tuult puhuma . . .

Meeletus hirmus rapsas ta jalgade ja kätega, kuni miski suur, massiivne talle mürinaga peale langes ja ta oma alla mattis.

Hirmust lõdisedes ärkas Joosep. Kell lõi aeglaselt seinal viimaseid pauke ja jäi köhatades seisma. Tuba oli kottpime.

«Mida kuradit sa seal kolistad! Kui toas magada ei oska, võid sealauta kolida,» pahandas unine peremees. Perenaine ronis voodist välja ja viis voki, mille Joosep unes jalaga oli pikali virutanud, eeskambrisse.

«Ah, häda on nende sulastega kohe,» kädistas perenaine unise häälega. «Kui neile järele ei vaata, siis on kohe puru taga. Näe, vokil löönud koonlalaua lõhki, no mis sa ütled niisuguse inimesetüki kohta...»

«Küll ta homme teeb sulle uue, jää n'd magama, ää n'd kädista nõnda palju...»

Joosep ei saanud kaua magada. Ta vintskles rahutult nurgas põrandale visatud õlest kotil ja püüdis uinuda. Kaks korda oli ta juba issameie ära lugenud, kuid ikkagi veel virvendas ta silmis kahvatu nägu verise tähega otsa ees.

Alles hommiku eel uinus ta.

3

Korvi majas oli suur pidu. Peremees Jaan, pintsak palavuse pärast tooliõrrele heidetud, tassis pudeleid lauale, ise sealjuures sõnades:

«Sähke, pojukesed, sähke, kullakesed! Jooge, jooge, siis olete julgemad, siis peksate paremini enamlasi. Aga sina, Joosep, mis sa nurgas konutad, säh, viska see tops ära ja jutusta leitnandihärrale oma vägitegudest... No-noh, roni nüüd nurgast ilusasti välja!»

Joosep võttis kandilise klaasi puskariga ja jõi aeglaselt ära. Siis jäi ta jälle vaikseks ega liigutanud ennast nurgas vanal taburetil, kuhu oli enda istuma asetanud. Ta vaatas ohvitseride joobnud lällutamist ja talle paistis kogu see asi väga imelikuna. Vähemalt niisugust asja ta valgetest ei oodanud. Missugused need valged pidid olema, seda ei teadnud ta isegi. Kuid niisugustena olid valged talle vastikud.

Joosep nägi, kuidas Korvi Jaani naine liikus nagu suur pudrunui ohvitseride vahel. Talle näis äkki, et see tuba on nagu suur pada, inimesed keedetud kartulid ja keegi suur kokk tambib perenaisest pudrunuiaga kartuleid peeneks...

Ja-ah, imelik on see asi küll! Eile lasksid valged kaksteistkümmend Uduoja inimest maha. Tervelt kaksteist-küm-mend! Kolm olid neist sulased, teised kehvad talupojad ja mitte ühtegi rikast! Seda pani Joosep iseäranis tähele.

«Oh, oh-hoo, kurat ja põrgu põhilauad...» lällutas joobnud ohvitser ja vibutas nagaaniga. «Vaat, mina olengi see talumeeste jumal ja... kurat, eh! Kes kurat julgeb vastu hakata, kes? Viis punast saatsin eile põrgu, otsekohe saatana enda juurde, viis enamlast, eh!»

«...Ja vaata, siis tulevad inimesed, kellel on metsalise märk otsa ees ja nad kuulutavad endid jumalateks. Aga nad on valekristused...» tuli Joosepile äkki unenägu meelde. Hirmunult vaatas ta lällutaja otsaesisele: seal veretas suur arm...

«Eh, kurat ja põrgu!» lällutas ohvitser pehmel keelel edasi. «Talupojad, need on vaja maa pealt ära hävitada, nende majad maha põletada, eh! Selged mässajad ja enamlased, viimane kui üks.»

«Mis te nüüd, vaše plagoroodije,» naeratas hirmunult peremees, nähes, kuidas ohvitser nagaani kuke vinna tõmbas. «Ilma talupojata poleks ju leiba.»

«Mis sa kuradi... lasen su praegu nagu... koera...» ja ohvitseri nagaan sihtis Jaani tüsedat magu.

Kuid teised ohvitserid nabisid märatseja kinni. Pauk põrahtas vastu lage, täites toa vänge püssirohusuitsuga.

«Mis sa nüüd sedasi,» rahustasid teised märatsejat, «ega's peremees ole talupoeg, ta ju kaupmees, tähendab — meie mees.»

Joosepile ei pööranud keegi tähelepanu. Ta istus nurgas vaikselt ja imestas, miks teda siia kutsuti. Ta peremees Jüri Toomingas istus lauas Korvi Peetri kõrval, kel olid uhked ohvitseripagunid õlgadel ja ilmatu suur revolver puusal.

Joodud viin hakkas Joosepile veidi pähe, ajas ta peas salajased mõtted esile ja muutis ta endagi julgemaks. Ta ronis nurgast välja ja astus laua juurde. Kuid kusagil polnud ruumi. Joosep astus pingi juurde, kus istus peremees Jüri kahele poole kammitud punase habemega, ja sõnas:

«Kuule, nihuta ennast sinnapoole, tahan ka härrade hulgas istuda!»

Jüri valged teradeta silmad puurisid imestunult Joosepile näkku. Hääl sisises nagu ussil:

«Ssina, ssiga, kasi nurka! Kas ssul häbi ei ole...»

«Ega vist ole küll,» vastas Joosep väljakutsuvalt. Kuid Jüri kartis skandaali.

«Kuule, ssa mine ikka mujale, mine parem koju. Pole ilus, kui ssulased lauass istuvad koos peremeestega. Nnäe, Jaan juba ka vvaatab ssinu peale vihaselt.»

Jaan, kes oli asetanud lauale uue tšetvertnoi samagonni, astus juurde:

«Mida tahad, Joosep? Viina? Säh, viska veel klaas ja istu, vot sinna!»

Joosep vaatas nurka tabureti peale, kuhu Korvi Jaan näpuga näitas, siis Jaani ümmargusse naiselikku näkku ja istus sõnalausumata laua äärde pingile, teisi istujaid koomale pigistades. Sellest tõusis kära. Pingi teisel otsal istuv endine märatseja ohvitser kukkus põrandale. Nagu suur vedru hüppas ta punase näoga üles.

«Jolki-palki, või nii! Tahad meid jälle narrida, mis?» tükkis ta Jaanile kallale.

Jaan kohkus näost siniseks, sest nägi, et ohvitseri käsi vajus nagaanile. Ta taganes sammu ja, kugistades sõnu, seletas:

«Vaše pla... plagoroodije, teie... vaat, mitte mina ei tõuganud... tõukas, näe, Toominga Jüri sulane, näe seesama...»

Ohvitser astus Joosepi juurde.

«Sina? Kelleks sa ennast pead, eh? S-säh sulle!»

Silmis lõi saadud hoobist pimedaks ja käed kiskusid rusikasse. Kuid Joosep taltsutas veel end. Ohvitser astus eemale.

«Iga sulasenäru ronib kurat teab kuhu... Hei, peremees, viina! Ja korista see inimene sealt minema. Mul pole kuhugi istuda, eh.»

Jaan tõi nurgast tabureti ja sosistas tasa Joosepile:

«Istu, kullake, siia! Säh, viska veel üks tops ära, ole nüüd kallis.»

Joosep jõi ja ta mõistus vajus hämarasse uttu. Ta nägi nagu läbi valge auru, kuidas ohvitserid pärast joo-

mist ja söömist teise tuppa tantsima läksid. Harmoonikahääled ujusid lae all ja karglesid vastu nurki. Joosep istus nurgas, pea lõdvalt allapoole vajunud, ja sosistas:

«Metsalised . . . elajad . . . Ole neile koer . . . sulane on koer . . . härrad . . . verised . . .»

Ta silme ette kerkisid segased pildid. Kord nägi ta, kuidas küla taga Uduoja mehed kuulide all vajusid ja ise oigasid: o-o-o . . . o-o-o . . . Siis nägi ta, kuidas Julius ta juurde tuli ja rääkis:

«Noh, sõber Joosep, kas oled nüüd paradiisis, oled nüüd issanda prohvet, mis?»

Siis ilmus kusagilt leitnandi nägu punase armiga. Ta silmad olid punased ja pungil, suu pärani nagu kartulikoopa ava.

«Vaat, meie olemegi metsalised, näe, märkki otsa ees, eh,» räuskas ohvitser. «Põletame, tapame, poome, eh! Meie oleme teie jumalad ja kuradid, eh!»

Siis raputas keegi Joosepit tugevasti õlast. Viirastused kadusid. Joosep nägi enda ees Jaani. Vihatuluke tärkas Joosepis:

«Mis sa mind saputad? Tahad ära tappa või, kaksteistkümmend inimest eile tapsid juba, aitab sulle sellestki . . .»

«Oled purjus, lontrus, ära lorise. Tule teise tuppa, ohvitserihärrad tahavad sind näha. Oled meil täna kangelane, ehhee . . .»

Jaan tassis Joosepi vastu tahtmist tahatuppa. Tants oli lõppenud. Ohvitserid istusid ehitud ja mukitud peretütardega seina ääres pinkidel ja suitsetasid paberosse.

«Ah, seesama ongi siis teie kange mees! Eh, seesama mühakas,» imestas verise armiga ohvitser. Teised ohvitserid näisid ka Joosepist huvitatud olevat. Nad hakkasid Joosepilt pilgates pärima, milliseid kangelastükke sihuke mühakas on korda saatnud. Joosepit vaevas raske viha, ühtlasi ka raske südamepiin, raske nagu veskikivi . . . Sest eks olnud ju Joosep see, kes oli valgeid oodanud ja neid taevani kiitnud. Nüüd lahkus see joovastus Joosepist nagu udu päikese käes. Joosepis oli tekkimas tume aimdus, et ta on eksinud, rängasti eksinud, et ta on toime tulnud tohutult suure ülekohtuga ja et see ülekohus tuleb võib-olla eluga tasa teha.

«Noh, jutusta ohvitserihärradele, kuidas sa kommuniste ja komsomolusid klohmisid, eh, eh-hee,» naeris kaupmees peenikese häälega. Kuid Joosep vaikis, ainult ta silmavalged keerlesid aeglaselt pealuus ja ta palavikuline pilk libises ühelt ohvitserilt teisele, nagu tahaksid nad ütelda: või siis sihukest rämpsu ootasin ma isamaad päästma . . .

«Hee, ta on ju ppurjus, ssunnik. Aga ttubli poiss on ta ssiiski. Kus ta üksinda ppeksis molude ppidu llaiali, oh-oh-hoo,» naeris Jüri nii, et punane habe tudises. «Kus klohmis siis teine tterve ppidu laiali, jah. Ja ssuflööri kkastigi lõi sisse, jah. Ssuflööril pea lärtsti! lõhki, oh-hoo-oo . . .»

«Eh, he-he-oh, ah-haa,» naersid ohvitserid. Ka peretütred kihistasid itsitada.

«Aga, mu austatud härrad, kuidas ta seda meie küla punast Julius Andersoni varitses, vot oli tubli poiss! Meil siin, austatud härrad, oli oma, nõnda ütelda, organisatsioon. Mu poeg Peeter, kes praegu viibib teie hulgas, mu austatud härrad, oli, nõnda ütelda, selle juht, eks ole, Peeter, mis?»

Peeter noogutas jaatavalt pead.

«Meie isamaa päästmise organisatsioon, mu austatud härrad, otsustas Andersoni, nõnda ütelda, teise ilma saata. Ja selle ülesande pidi täitma, nõnda ütelda, meie organisatsiooni liikme Jüri Toominga sulane Joosep Raudvasar. Eks ole nii, härra Jüri Toomingas?»

Jüril oli hea meel, et teda härraks nimetati. Ta noogutas mitu korda rõõmsalt pead ning hakkas ise sõnu neelates ja sisistades kõnelema:

«Hee, Jjoosep-ssunnik on ikka tore poiss kkülll! Kus varitses teist mitu nädalat püssiga ja ühekorra ssiis ikka andis teisele ära — mmauhti, oh-oh-hoo . . .»

«Ih-õh-hõõ-hõõ,» irvitasid jälle pidulised.

Joosepis rebenes midagi. Ah, vaat kuidas asi oli. Või siis Joosep laskis Juliust teiste tahtmise pärast. Siiani oli ta arvamisel, et on Juliusega isiklikult tülis. Joosepile tuli meelde, kuidas teda ohtralt kiideti ja joodeti, kiideti ja joodeti, ja siis viimaks saadeti kurja tegema. Tuli meelde, kuidas ta seinalehti maha rebis, aknaid kividega purustas, teibaga noorsoolasi peksis ja majasid

põlema süütas. Jah, seda ta oli teinud ... Ja viimaks siis see viimane vägitegu ... Nagu valuviirg lõi talle ettekujutus teadvusesse, kuidas ta Juliusele jahipüssist jämeda karukuuli oli rindu kihutanud ja ise selle üle rõõmustanud, kui Julius maas vingerdas ... Oo, ta ise oli ju olnud see metsaline, see elajas ...

Joosep tundis end nagu piinarattale tõmmatuna, kuulates, kuidas peremees ja kaupmees tema vägitükke seletasid, kuidas pooljoobnud ohvitserid selle üle vaid jõhkralt irvitasid. Ta vaarus eeskambrisse ja istus uuesti nurka, haarates pea käte vahele ja muljudes seda nii, et pealuu näis ragisevat ...

«Eksinud olen ... raskesti eksinud ... kuidas seda parandada ... kuidas?» vaevles ta poolpimedas nurgas. Tagatoas aga jutustas Jüri vahetpidamata ikka uusi ja uusi Joosepi vägitegusid, poole omalt poolt juurde luisates, ja kuulajad naersid ikka jõhkramalt, ikka jõledamalt.

Siis astus keegi tasakesi väljast sisse ja hiilis Joosepist mööda. Joosep tundis mehes ära köster Taanieli. Ta läks tagatuppa ja sosistas midagi Jaanile kõrva. Natuke aega oli vaikne. Kõik jäid kuulatama, sest Taanieli näol peegeldus selgesti ärevus.

«Mu härrad,» alustas Jaan pühalikult. «Mul on teated, et kommunist Julius Anderson, kes praegu, nõnda ütelda, redus on, täna õhtul on salaja külla ilmunud. Ta asub praegu, nõnda ütelda, oma isatalus.»

Siis läks tormiks lahti. Ohvitserid hüppasid üles, hakkasid kohe igaüks oma püstoleid katsuma ja rihmasid pingutama. Näis, nagu oleks vaenlane peale tungimas. Jüri silitas oma ilusat habet ja naeris:

«Eh-eh, ttuli vist naisele kkülla. Täna ju ppühapäev, kus sa, noor inimene, nüüd ilma naiseta ... Kas või ppühapäevitigi, eh-ah-hoo.»

«Küll me talle näitame, kuidas naise juures magatakse, eh,» kurjustas armiga ohvitser revolvrit kõvemini rihmale kinnitades. «Küll me näitame juba nii, et ta iialgi enam naise peale ei mõtle ...»

Joosep võeti teejuhiks. Kaasa tulid armiga ohvitser ja veel kaks. Väljas oli sügisene öö, nii pime, et torka või silm välja. Külavaheline tee lirtsus kõrdina jalgade

all. Astuvad neljakesi mööda tänavat, kolmel nagaanid laskevalmis käes. Pimedusest äkki püss, püssi järel mees.

«Parool?»

«Padrun.»

«Vastus?»

«Petrograd.»

Läksid edasi. Jõudsid külaäärse majani. Andersoni majas põles tõepoolest väike tuluke. Kas tõesti on Julius kodus ja langeb nüüd lõksu! Kuidas ometi häda-ohtu ette teatada! Joosep mõtles nii, et tundis, kuidas veri peas tuksub. Siis valmis plaan.

«Vaše plagoroodije, oodake vähe, tulen kohe tagasi.»

«Pea! Kuhu lähed? Tulistan....»

«Ma siiasamasse aia äärde, vaše plagoroodije, saate aru, ei või enam... Ei tea millest, aga kere valutab kangesti, vist sõin midagi halba.»

«Ah nii. Noh, mine, aga tee kähku! Peaksid sa mul midagi mängima, siis saad otsekohe kuuli...»

Kähku hüppas Joosep kraavi põõsastesse. Otsis kraavi põhjast paraja kivi ja vaatas Andersoni akende poole. Majani mitte rohkem kui viiskümmend sammu. Kivi lendab pärale küll. Viskas kõigest jõust ja jäi hinge pidades ootama. Klirr — kõlisesid aknaklaasid ja kukkus mürtsudes aknaraam...

«Ah, sa kuradi vanaema ise...» ehmusid ohvitserid ja sirutasid revolvrid ettepoole. «Kuhu jäi sulane, kuhu?»

Kuid Joosep oli juba siin ja näis ka ehmunud olevat. Julgustas ohvitsere:

«Lähme ruttu, saame sunniku kätte... Vist kakleb jälle vanamehega, ta ühtelugu kisub ja kakleb...»

Hiiliti kähku maja juurde ja jäädi kuulama. Uks lõksatas, keegi tuli seest.

«Seisa, kes oled?»

Tulija oli taat, kes kohe vanduma pistis:

«Mida kuradit te aknaid peaksite lõhkuma! Ega's te uusi ette pane.»

«Vait, vanamees, muidu...» ähvardas ohvitser, revolvri otsa taadile habemesse torgates. See taganes hirmunult ja vaikis. Mindi tuppa. Ehmunult seisid

Hilda ja eit katkise akna ees. Hildal oli suur sulepadi käes, mida ta nähtavasti kavatses aknale ette panna. Tuba hoolikalt läbi otsides ei leitud midagi. Siis hakati üle kuulama. Armiga ohvitser pöördus Hilda poole, revolvrit ühest käest teise veeretades:

«Nnoh, iludus, kus su mees on?»

«Ei tea.»

«Ei tea? Aga ta ju oli täna siin?»

«Pole kedagi näinud.»

«Oo, kangekaelne oled, madu. Ta ei pääse ju kuhugi, varsti tuuakse siia, siis vaatame... Küll me sul selle välja peksame. Noh, kas ütled, kus su mees on peidetud?»

«Miks te seda küsite, otsige ise.»

Viimastes sõnades oli juba võidurõõmu, midagi väljakutsuvat.

«Ei meil olnud täna mitte kui kedagi, huligaanid viskasid jälle akna sisse,» hakkas eit hädaldama. Kuid taat tõmbas teda salaja varrukast:

«Ole nüüd vait, saad veel kere peale...»

Armiga ohvitser vandus kõige ropemate sõnadega, muutudes ise nagu härg ikka vihasemaks. Viimaks pani nagaani plaksatades lauale ja pöördus teiste poole:

«Minge toast välja! Kuulan selle mao nelja silma all üle, pärast lasen maha...»

Eit hakkas kohe suure häälega nutma ja hädaldama, kuid vanamees tiris ta uksest välja, sõnades:

«Ega's ta ometi metsaline ole, et ilmaasjata maha laseb.»

Teised ohvitserid tõmbusid muiates tillukesse kööki. Ainult Joosep poetas end tähelepanematult ahju taha pimedamasse nurka ega lahkunud toast. Sealt nägi Joosep midagi kohutavat... Sõnalausumata ja osavalt vajutas ohvitser noorele naisele suhu mingisuguse topise. Siis haaras ta Hilda kätele ja tiris seinaäärsesse sängi, seelikut jõhkralt üles rebides. Kõik see sündis ootamatult kiiresti ja suurema kärata. Pärast hetkelist ehmatust hüppas Joosep ahju tagant välja ja vaatas abiotsivalt ringi. Siis nägi laual nagaani. Ühe hüppega oli ta, nagaan käes, sängi juures. Nagaan välkus õhus. Kuul-

dus murduva luu raksatus. Lükkas tuksleva keha üle Hilda tahapoole sängi ja sosistas Hildale, kes räbalat suust kiskus:

«Tss! Katsu üsna vait olla ja pane end riidesse.»

Ise hiilis kööki. Sealt kuuldus kaks rutakat pauku ja jälle ilmus Joosep uksele.

«Lähme, aga õige ruttu. On Julius siin?»

«Ei. Sai õigel ajal minema. Ootab küla taga.»

Tapetud ohvitseridelt võeti nagaanid ja kõik padrunid. Siis mindi mööda pimedaid tänavaid, nagaanid laskevalmis käes. Pimedusest tuli patrull vastu.

«Parool?»

«Padrun.»

«Vastus?»

«Petrograd.»

*

Nädala pärast vallutasid punased väed uuesti Uduoja. Kaupmees Korv koos pojaga läks valgetega ära. Lubas varsti tagasi tulla ja siis kõik talumehed, kes rõõmustasid punaste tuleku üle, viimseni maha lasta.

Hommikul vara, päikese tõusu ajal, marssisid sisse punased väed. Kõige ees astusid Julius ja Joosep, mõlemal veripunased tähed rohelistel sõdurimütsidel.

Aga küla taha vennashauda maeti seekord kaks vanakest: need olid kortsus nägudega Andersoni-taat ja -eit, kelle valged teisel päeval pärast Hilda põgenemist maha lasksid. Terve nädala vedelesid nende laibad inimeste hirmuks külatänaval.

1931

KAVALUS

1

Õhtul kogunes noorsooühingu büroo Aino tagakambrisse. Kamber oli väike, ühe aknaga, mille ees kasvasid tihedad toomingad, tikripõõsad ja mõned õunapuud. Sellepärast oli toas ka selgel päeval poolvidevik. Kõige enne tuli büroo liige Kuhja Kusta, valgepäine poiss, pikk nagu telefonipost. Viskas mütsi nurka kohvri otsa ja, pöördudes Aino poole, kes laua taga büroo protokolle lehitses, ütles pahaselt:

«Vot, on alles kurat! Vanamees lubab tossu seest välja taguda, kui ma leeri ei lähe. No mida nüüd küll teha?! Kaklema hakata? Mis sa vanamehega vehid — korra tonksad, ongi õhk väljas... Endal aga vintske hing kui kassil, muudkui aga ähvardab mind vaeseomaks taguda ja majast välja kihutada. Vot sulle kehviku klassiteadvus! Temale on nimelt leeritatud poega vaja... Aga kuidas sul asi on?»

«Mul ei ole häda praegu midagi,» vastas Aino. «Isa on mul arusaaja, ütleb, et tee, kuidas tahad. Ema veidi uriseb, aga ta annab ka järele.»

Äkki lendas uks suure müraga lahti ja sealt peaaegu veeres sisse lühike ja ümmargune Külaotsa Joonas, büroo liikmekandidaat. Tükk aega ta hingeldas ja ringutas käsi, enne kui sai sõna suust:

«Isa ja ema ajavad leeri! Aga ma jooksen minema... Jooksen metsa... Las nad siis kahetsevad... Suren parem nälga, kui lähen papi juurde...»

Joonas välgatas korraks oma väikseid silmi ümmargusel tedretähnilisel näol ja vajus siis väsinult toolile

nagu tühi kott. Silmist veeresid tillukese nina ääri mööda suured, läikivad pisarad. Aino ja Kusta tõttasid Joonast rahustama. Kusta patsutas täismehelikult Joonasele õlale ja sõnas võimalikult jämedama häälega:

«Ole nüüd ikka mehe eest. Sa nutad nagu mõni vanaeit. Kas sedasi kasvab sinust revolutsionäär? Ei kasva. Inimene peab olema julge ja kaval. Eks ole nii? Kui sa metsa silkad, siis pistavad sind seal hundid nahka või sured nälga koos oma suure julgusega . . . Sellest ei ole ju revolutsioonile mingit kasu. On ju nii? Vaata, Joonas, Lenin kõneles, et kui röövlid tulevad sulle vastu, siis anna ära oma auto, oma revolver ja oma rahakott, sest siis jätavad nad sulle elu, aga elu on üks suur kavalus. Ja pärast võid sa jälle tagasi saada oma auto, oma revolvri ja oma rahakoti . . . Eks ole nii? Aga sina, Joonas, tahad peaga vastu seina joosta. Sinul ei ole õiget revolutsioonilist maailmavaadet ja sinul on ka «pahempoolne» lastehaigus . . . Eks ole nii?»

«Sa ära võltsi Leninit,» segas Aino vahele. «Kus kohas on Lenin öelnud, et elu on kavalus? Lenin pole seda kusagil öelnud, sest kavalus on alati seotud teise petmisega.»

«Oled sa ka üks suhkruraasuke, ise au poolest sekretär . . .» kähvatas Kusta. «Mis on strateegia ja taktika sõjas? Muud mitte midagi, kui teineteise sula tüssamine. Eks ole nii? Ja mida meie siin täna tegema hakkame — jällegi kedagi tüssama . . . Aga see on ju tarvilik, see ei ole seotud meie isikliku huviga. Lenin ei ütle ju otse, et on vaja kaval olla, aga küllap ta seda mõtleb . . . Kui meie ei ole kavalad vaenlaste vastu, siis oleme lollid . . . Eks ole?»

Väljast kuuldus samme. Teised büroo liikmed astusid tuppa. Need olid suurevõitu näoga sulane August, punasejuukseline Helmi ja 15-aastane Siim, endise mõisamoonaka poeg. Siim oli büroo liikmete hulgas noorim, ta oli ka kõigist elavam ja püsimatum. Kusta parim sõber ja alatine vastuvaidleja — niisugune oli Siim. Ka praegu tahtsid nad juba kavaluse probleemi üle vaidlema hakata, kuid Aino kuulutas büroo koosoleku avatuks. Kõik vaikisid. Päevakorras oli ainuke punkt: kas kommunistlik noor võib leeri minna või ei.

Aino oli koosoleku avanud istudes, kuid nüüd tõusis laua tagant üles, köhatas veidi ja kandis büroo liikmetele ette selgitava informatsiooni. Nii oli teda kord õpetanud rajoonist sõitnud instruktor ja nüüd püüdis Aino alati sellest tavast kinni pidada. Rahuliku ja selge häälega teatas sekretär, et paar päeva tagasi oli kohale sõitnud rändav pastor Alfred Jõgi, kes gastroleerib mööda eesti asundusi ja levitab nii rahva hulgas usumürki. Pastori siiatuleku eesmärgiks oli kevadleeri läbiviimine, millele kommunistlik noorsooühing peab andma paraja vastulöögi. Raskeks muutub olukord selletõttu, et paljud vanemad sunnivad vägivallaga oma lapsi leeri minema.

«Noored võib-olla ei lähekski omal algatusel,» rääkis Aino ja pilgutas oma pruune silmi, sest neisse oli läbi akna lipsanud loojeneva päikese kiir, «aga vanemate vägivald paneb mõnegi minema... Meie noored on vanu kombeid juba hakanud unustama, aga nüüd on papp kohal, et neid kombeid jälle ellu äratada... Meil on veel tagurlikke vanemaid ja nendega tuleb mehemoodi maadelda... Kus ei aita meie jõud, seal võtame nõu appi...»

«Ja kavaluse,» ütles Kusta.

«Kas või kavaluse,» oli Aino naeratades nõus.

Algasid läbirääkimised.

Joonas arvas, et kommunistlik noor ei tohi milgi tingimusel leeri minna, et ta peab ükskõik mistahes ära kannatama, kuid oma noorsoolase au ei tohi ta mudasse tallata.

«Idealist, vähemlane,» urises Kusta, kuid sõna ei võtnud, sest oli juba enne koosolekut Joonasele epistli maha lugenud, mis aga mingit mõju ei avaldanud. Sõna sai Siim.

«Joonasel on õigus,» ütles Siim püsti tõustes ja peatus hetkeks, nagu oma sõnade mõju uurides, «kuid Joonasel on ainult pool õigust. Ta lahendab leeriskäimise küsimuse väikekodanliku au seisukohalt, sellega ei ole ma sugugi nõus... Tema arvab, et noorsooühingu liikmel ei kõlba üldse leeri uksestki sisse vaadata, et see rikub ära tema au igaveseks ajaks. Ma arvan, et kommunistlik noor ei pea kartma ei leeri, ei kirikut ega

pappi . . . Kui see on tarvilik meie huvides, võib ta isegi leeris ära käia. Kas on aga käesoleval juhtumil tingimata tarvilik meie hulgast kellelgi leeri minna? . . .»

«Aga kuidas siis teisiti?» imestas Aino protokolli lehitsedes.

«Kuidas teisiti?» kordas Siim küsimust. «Aga meie ei ole midagi teisiti teha katsunudki. Kas on meil küllalt selgitustööd tehtud kulakute leerikampaania vastu? Ei ole . . .»

«Oli ju mullu üks ilmatuma pikk ettekanne kirikute ja leeriskäimise kahjulikkusest,» hüüdis August mürgiselt ja lükkas käega üle oma ilusate pruunide kiharate, «aga inimesed, näe, ei tulnud kuulamagi . . .»

«Vaat siia see koer ongi maetud,» vihastus äkki Siim, «mitte midagi pole me senini teinud, aga nüüd, säh sulle, olge head, seltsimehed kommunistlikud noored, astuge leeri . . . Tänavu tahab viis kommunistlikku noort leeri minna, tuleval aastal läheb ülejäänud kakskümmend kaks . . . Ongi kogu me rakukesest järele jäänud, nagu räägib Joona vanaisa, — nitševoo, jei boogu nitševoo . . .»

Kõik hakkasid naerma. Ka Joonasel endal näis tuju tagasi olevat tulnud, sest ta naeris koos teistega ja hakkas oma vanaisast teistele veel muidki asju jutustama.

Kuid Aino kutsus korrale ja andis sõna Kustale.

Kusta tõusis samuti viisakalt üles ja köhataski nagu kord ja kohus.

«Siin ennist Siim rääkis nii pikalt ja laialt sellest, et meie rakuke pole midagi ära teinud. Aga sa ise? Mida oled siis sina ära teinud?»

«Tont võtaks, nüüd oled sa mees õpetama, aga kus olid sa siiamaani? Siiamaani olid sama loll kui meiegi . . . Teen ettepaneku Siimult sõna ära võtta, mis ta loriseb . . .»

Kuid sõna Siimult siiski ära ei võetud ja ta jätkas:

«Mina? Noh, mina olen ka süüdi, mis seda siis nina peale visata . . . Aga ega mina sekretär ei ole . . . Noh, olgu peale, ära sa, Aino, siis kohe põlema karga . . . Teen ettepaneku: võtta vastu otsus, et ükski kommunist-

lik noor ei tohi leeri minna, sest selleks pole mingit vabandavat põhjust...»

Siis tõusis lärm, kõik kõnelesid läbisegi. Suure vaevaga sai Aino korra majja tagasi ja kaua kostis toast kirglik diskussioon küsimuse üle: võivad asunduse viis kommunistlikku noort leeri minna või ei või? Viimaks jõudis büroo enamus kokkuleppele ja Helmi kirjutas protokolli sinakale leheküljele, iga lause kallal mõteldes ja kirjutatud ridu mitu korda maha kriipsutades:

«Lääne-Siberi Barabinski ringkonna Alataguse eesti asunduse Kommunistliku Noorsooühingu rakukese büroo konstateerib oma koosolekul 12. mail 1926. aastal, et usuvastane töö, arvesse võttes leeriküsimust ja papi küllasõitu, on olnud vilets, see on — väga nõrk. Peale ühe ettekandekoosoleku pole midagi korda saadetud. Usuvastase ringi organiseerimine jäeti pooleli, mingisugust selgitustööd ei ole rakuke teinud. Tunnistame enamlikult, et rakukese usuvastane töö on äärmiselt lohakile jäetud, mis nüüd ongi papi küllasõitmise ja kulakute leerikampaania peamiseks põhjuseks.

Arvesse võttes kõike seda, millest eespool räägitud, ja ka seda, et anda väärikas vastulöök mõnede vanemate iganenud vaadetele, samuti veel seda, et osa kommunistlikke noori ähvardab tõsine konflikt vanematega, kuni majast väljaajamiseni, mis aga ei ole sugugi soovitav, lubab büroo viiel kommunistlikul noorel vormiliselt leeris ära käia, s. o., et nad pärast seda rumalat tegu avalikult mõistaksid hukka oma leeriskäimise ja paljastaksid pappide tegevuse.»

Aino ise oli pingutusest punane nagu vähk. Kõik pühkisid otsmikult higi, kui viimaks resolutsioon valmis sai. Siim oli resolutsiooni vastu, kuid nõudis, et otsuses, kui juba niisugune vastu võetakse, ära märgitaks, et rakuke hakkaks pärast seda juhtumit hoolega usuvastast tööd tegema.

Sellega oldi nõus ja see kirjutati resolutsiooni lõppu. Kuid kõigele vaatamata tundsid büroo liikmed ennast kuidagi kehvasti. Mingi asi, vaatamata uhkele resolutsioonile, näis siiski katki olevat. Otsus pandi hääletamisele.

«Häda ajab härja kaevu,» tähendas August, «ja lohakas büroo ajab kommunistlikud nooredki leeri. Hääletan resolutsioonile vastu!»

Helmi tõstis silmad protokollilt ja vaatas Augusti ilusale käharpeale, nagu selle üle mõteldes, kas ka temal hääletada resolutsiooni vastu. Kui aga hääletuse kord kätte tuli, tõstis ta käe siiski «poolt». Vastu hääletasid põhimõtteliselt ainult Siim ja August, kuna Joonas jäi ootamatult erapooletuks. Niiviisi võetigi vastu «kaval» resolutsioon leeriküsimuse kohta, mille poolt hääletas kolm liiget, vastu — kaks ja mille eest hiljem Alataguse noorsooühingu büroo sai rajoonikomiteelt tugeva «peapesu» ja Aino kaotas oma sekretärikoha.

2

Pühapäeva hommik oli vaikne. Paar pilverahnu ujusid taevas nagu eksinud laevad merel. Ka Alataguse külas valitses vaikus. Kari oli juba metsa läinud ja lehmalüpsjad kas magama heitnud või jälle kodusele tööle asunud.

Kuid suurem osa taludest olid inimestest tühjad, nagu oleks täna mõni kibedam tööpäev. Sellevastu kihas Tuule Jaani õu inimestest nagu laadaplats. Mehed ja naised istusid rohelisel murul pühapäevarõivastes ja rahvahulga jutukõminat oli kaugele kuulda. Paremal pool kaevu ääres, kõige ilusamal ja kuivemal muruplatsil, istusid küla jõukamad peremehed ja perenaised. Nad olid kõik täna uutes ülikondades, läikivates saabastes ja helendavates siidrättides. Neid võis teiste hulgast eraldada tähtsate nägude ja naiste paksude kõhtude järgi. Pisut eemal istusid nende väärilised võsukesed — perepojad ja peretütred uuemates, linnamoodi riietes. Peretütardel olid jalas moodsad prantsuse kontsaga kingad, mis pahatihti tütarde raskust välja ei kannatanud ja kontsapidi maa sisse tükkisid. Mis sellest? See-eest aga viimane mood. Perepoegadel olid seljas suuremalt jaolt omakootud ülikonnad, kuna mõnel uhkemal ei puudunud ka linnast ostetud «tolstovka».

Ühel olid koguni tuliuued kalossid saabastele otsa tõmmatud, ehkki ühtki vihmapilvekest näha ei olnud ja päike kõrvetas sinisest taevast juba tugevasti. Nad kõik olid väga uhked ja iseennast kõrini täis.

Sellest rühmast vasakul pool istusid segamini juba vähema jõukusega asunikud suguluse järgi. Igas rühmas olid koos lähedased sugulased. Mida enam värava poole, seda viletsamaks muutusid riided, kõhnemaks näod ja kärarikkamaks kõned. Üsna värava kõrval takjapõõsaste taga istus salkkond sulaseid ja kehvikuid odavates hilpudes ja tökatist haisvates saapanärudes ning mängis kaarte.

Kaardimängu kõrval aeti aga ka üsna tõsist juttu. Väike kõhetu Kaarli, kes Tuule Jaani juurde hiljuti uueks sulaseks oli võetud, kaebas oma naabrile, Korvi sulasele:

«Kust saab, sealt pitsitab, kust annab, sealt rebib... Vaata, Värdi,» näitas ta kaaskõnelejale oma pükse, «näed, selle suure lapi peale on juba kaheksa vähemat õmmeldud ja nende vähemate peal on ka lapid... Kõik Tuule sulased on neid pükse kandnud. Kirbud poevad lappide vahele, no aga kuda sa neid sealt kätte saad? Tee või tina...»

«Pista põlema,» õpetas Värdi. «Ma olen juba nõnna kaks paari ära kärsatanud... Torkan nagu kogemata tulisele pliidile, pärast teen ise kära — keegi kurat ajanud püksid nöörilt pliidi peale...»

«Ei tule sest kedagi välja,» õhkas Kaarli ja kergitas oma kõhetuid õlgu, «minu peremees saab asjast aru ja teeb kohe tuule alla...»

«Oled ikka arg mehike küll,» osatas August vahele, «mis sulle viga tuult alla teha... Kurat sa neid vereimejaid kardad, löö rusikas nina alla: kas sulane siis inimene pole või! Kas sa ikka veel pole peremehele lepingust midagi rääkinud?»

«Ei ole... Ja teabki, kudas selle asjaga saab...» piiksus Kaarli hädiselt.

«Mida pehmem sa nende vereimejate vastu oled, seda rohkem nad sind pigistavad. Kas või pükstelugu...»

«Pane tuli otsa, Kaarli,» õpetas Värdi uuesti.

«Õigus, esimeseks teoks aitab sellestki,» oli August nõus, «kuid sellest on vähe. Sulased peavad kõik ühiselt tegutsema, kõigi kulakute vastu korraga . . . Homme tulen ise sinu peremehega sinu kohta lepingut sõlmima. Kaua sa's ikka ilma lepinguta oled . . .»

«Kus sa sellega, kihutab minema,» vehkis Kaarli kätega.

«Tohoo sõge säh, kus me siis elame, nõukogude vabariigis või kapitalistlikul maal?» vihastus August.

Vaidlejate ümber oli terve salkkond kehvikuid ja sulaseid kogunenud, kes omavahel sama küsimuse ümber vaidlema hakkasid. Kuid Kaarli seisukohta ei kaitsnud keegi. Kulakud ja jõukamad poolkulakud olid paljudel elu kibedaks teinud ja sellepärast sadas nende arvel vaidlejate hulgast paljugi raskeid sõnu.

Läheduses liikusid ka peremehed ise ja üksikud sõnad, mis nende kõrvu lendasid, samuti ka pilgud, mis nagu teravad nooled neid valusasti riivasid, andsid selgesti märku, et sulaste jutt liigub jälle nende meelest halvas suunas. Peremeestele tegi peavalu eriti see Paluka August, kes oma peremehe, va Lusti Peetri oli nii pehmeks osanud teha, et see oma sulase kuuldes ei julgenud enam piiksatadagi. August oli ju siinkandis ametiühingu volinik ja valvas hoolikalt selle järele, et peremehed sulastega inimlikult ümber käiksid, et sõlmitud lepingud oleksid täidetud. Need saatana lepingud, eks need just teegi pärisperemeeste tuju üsna sandiks . . . Neis on ju ette nähtud kõik: palk, söök, puhkepäevad, riided, saapad jne. Et August selle täitmise järele valvab ja rikkujaid halastamatult isegi kohtusse on tirinud, kas see ei tee siis viha!

Käratsevast hulgast vähe eemal, vana vedruvankri taga, istusid «õnnetud» kommunistlikud noored — pikk Kusta, väike Joonas ja kolm tüdrukut. Üksi Kusta oli uljas ja tegi vägevat nalja, kuna teised olid nukrad. Eriti nukker oli Joonas.

«Noh, Joonas, kas peatükid juba selged?» päris küla sepp Andres lähemale hiilides ja oma pikka kollast habet käega siludes.

«Tal peatükid juba ammu pealuu sees, terve nädal

otsa tuupis, peagi nüüd juba neist peatükkidest paisunud,» lõõpis Kusta.

Sepp hiilis lähemale ja, heitnud uuriva pilgu ümbrusele, hakkas poolsosinal ruttu rääkima:

«Hoidke ennast, sõbrad! Sain juhuslikult kuulda, et kulakuvõsud tahavad kangesti teile kallale tungida, kui peaksite koos nendega leeri minema. Parve Peeter tahtvat selles peaosa mängida. Ta olevat juba niisuguse bande organiseerinud, kes kavatseb teid pärast leeriskäimist läbi peksta. Vaat, kuidas on lood . . .»

Kommunistlikud noored jäid pärani silmil seppa vahtima.

«Aga mispärast?» päris Joonas hirmunud häälel ja huuled lõid vabisema.

«Mispärast? Aga sellepärast, et teie nii, noh, ainult silmapetteks sinna leeri lähete ja sellega tahate pappi alt vedada. See ju selge nagu vesi. Nemad, sunnikud, on teada saanud, et teil olnud büroo koosolek, kus lubatud nii vormi pärast leeris ära käia . . . Seda aga peavad kulakuvõsukesed oma au haavamiseks . . . Nojah, nüüd on vaja ennast vastulöögiks organiseerida, mida siis muud . . . Neil olevat asi kavalasti organiseeritud: kargavad teile pimedas kallale, tümitavad malakatega vaeseomaks ja ise kaovad nagu tina tuhka. Võta pärast veel kinni, kes kaikamehed olid . . .»

«Aga kust nad selle kõik teada on saanud? Büroo koosolek oli ju kinnine, ja kust sina ise seda kõike tead?» päris Kusta umbusklikult.

Joonas hakkas äkki kohapeal kihelema, nagu oleksid talle õelad sipelgad kallale tikkunud. Siis tõmbas ta taskust välja oma hõbedase uuri ja hakkas seda vahtima.

«Aitab juba sellest, kui tean,» vastas sepp. «Kust ma tean, see on kõrvaline küsimus ja selle kohta räägime pärast. Kui ei usu, ega ma vägisi ennast kaela topi . . . Aga ma soovitan olla ettevaatlik. Rohkem veel — tarvis neile väike vingerpuss mängida. Tule siia, Kusta, ma jutustan sulle vähe . . .»

Andres viis Kusta kõrvale ja seletas talle midagi kõrva sisse. Aegamööda venis Kusta nägu ikka rohkem

ja rohkem naerule ja lõpuks pahvatas ta täie häälega naerma.

Äkki lendas kahin läbi rahvahulga. Tuule Jaani maja-uks läks lahti ja kõrgele trepile ilmus pastor — kehakas kogu mustas mantlis, lauluraamat pikkade valgete sõrmede vahel. Papi taga ilmusid nähtavale Tuule Jaani lühike punase näoga kogu ja ta naine, jäme kui veskivõll. Inimesed tõusid maast raskelt ja ähkides ning jäid papi mustade raamidega prillidesse vahtima. Ainult kaardimängijad ei pannud mängutuhinas sündinud muutust tähele ja trumpasid üksteist hoolega, vahetevahel hüüdes:

«Trump lamooriga — neli silma!»

«Võit jänniga ja pada abi!»

«Ära sa, Juhan, pilguta seal silma ühtigi ... Vaat kui pilgutan sulle ühe ...»

Keegi vaga näoga habemik astus mängijate juurde:

«Ega te ometi kõrtsis ole! Minge sealauta ja lööge seal niipalju, kui süda soovib, aga siit koristage endid ...»

«Tohoo, sõge! Kust sa, onuke, välja oled karanud?»

«Mis su sarvenumber on?»

«Oled sa, mees, jumalat näinud?»

Vanamees kadus vandudes. Mängijad jätsid mängimise alles siis järele, kui pastor lühikese kõnega rahva poole pöördus.

«Kuulame ka seda kallist hingeõnnistust,» muhelesid mehed, kaelu pikale venitades.

Pastor algas vaikse ja maheda häälega sellest, et jumal olevat inimesi jällegi katsuma tulnud igasuguste hädade ja viletsustega ja ainult need pääsevat taevariiki, kes neid viletsusi jõudvat kannatlikult taluda. Hingekarjase hääl muutus aga mehisemaks, kui jutt läks sellele, et kurat olevat maa peale tulnud inimesi kiusama ja paljud nõrgausulised olevatki juba tema võrku langenud. Ja ainult üksikud olevat need väljavalitud, keda jumal tahtvat nüüd ühtekokku koguda ... Peale niisugust sissejuhatavat kõnet lauldi lauluraamatust ja siis hakati minema küla teise otsa, kus kolme sulast pidava peremehe Parve Jakobi majas pidi sündima leeritamine ja laualevõtmine.

3

Leerilapsed seisid ridastikku pinkidest ja laudadest kokkuklopsitud altari ees. Neid oli üldse neliteistkümmend. Vasakul seisid tüdrukud, paremal poisid. Poiste seast paistis silma Kusta, kes oli pea jagu teistest pikem. Ta kõrval seisis Lusti perepoeg Jaan. See oli väike kohmetu poiss. Tuliuued riided tegid ta veelgi kohmetumaks, sest püksid olid veidi laiad ja kippusid vägisi üle rebade maha libisema. Sellepärast pidi Jaan neid kogu aeg kergitama, mis mõjus pealtvaatajate naerunärvidele. Kui Jaan jälle kramplikult oma pükse kergitas, kostis siin-seal edevaid naeruturtsatusi.

Avar tuba, mis kiriku osa täitis, oli rahvast viimase võimaluseni täis kiilutud. Õhk muutus varsti palavaks ja raskeks. Papp kõneles «altarist» jumala imetegudest ja pühast vaimust. Ta nägu muutus ikka punasemaks ja higisemaks. Suured higitilgad veeresid paledel, nina aga oli väikeste tilgakestega nagu pärlitega üle külvatud.

Rahvas köhis tasakesi ja hingas raskelt. Oli kuulda, kuidas inimeste kopsud vuhisesid nagu suured lõõtsad. Naised nutsid.

Hingekarjane pööras selja rahva poole ja vajus põlvili.

«Palugem!»

Kobinal ja müdinal vajusid inimesed põlvili, üksteist küünarnukkidega mügides. Tõusis väike segadus. Äärmised tõugati pikali või rõhuti vastu seina. Kusagil seina ääres vandus keegi vaikse häälega:

«Jaan, kurat, ää nüüd mügi nii kõvasti!»

«Ole nüüd vait, näe, issameiet loetakse,» sosistas naaber.

Õhk oli raske ja paks, täis mitmesuguseid aure ja lõhnu. Palavus tõusis viimase kraadini, avatud aknad ei toonud kergendust. Naised nõrkesid palavusest ja vajusid poolminestunult meestele peale. Kantslist aga kõmises tumedalt:

«Ja ära saada meid mitte kiusatuse sisse . . .»

Ümberringi kõik korises, nohises ja nuuksus.

Esimeses reas põlvitas kaupmees ja suurkulak Saamuel Korv. Ta rõugearmiline nägu oli uhke ja tillukesed silmad ninale vajunud prillide taga olid niisked. Masinlikult luges ta palvesõnu. Palve ajal vaatas ta üle õla tahapoole ja tardus imestusest: ukse läheduses seisis terve salkkond inimesi ja ei mõtelnudki põlvili laskuda. Nende hulgas tundis Korv ära kommunistlikud noored, kooliõpetaja, külanõukogu esimehe ja veel mõned talupojad, nende naised ja lapsedki. Mõned neist muigasid lausa pilkavalt. Saamuel Korv tundis, kuidas tal meelekohtadest tuksatus läbi lõi, vihahoog ähvardas matta hinge. See oli ju lausa häbematus! See oli ju kiriku ja selle ausa koguduse teotamine! Vaevalt suutis Korv ennast taltsutada, et mitte kohe käsitsi jumalapilkajatele kallale tungida. Ainult suure karvase rusikaga ähvardas ta üle palujate peade.

«. . . Sinu päralt olgu riik, vägi ja au igavesti. Aamen,» lõpetas papp ja pööras higise näo rahva poole. Robinal tõusis rahvas põrandalt, sirutas põlvitamisest valusaks jäänud põlvi ja kangeid selgi. Lauldi jälle igavat laulu. Siis algas leerilaste katsumine. Koorina deklameerisid nad nädalate jooksul päheõpitud sõnu.

«Mina usun jumala, kõigevägevama maa ja taeva looja sisse . . .»

Ainult üksikutel olid sakramendi sõnad hästi kätte õpitud, kuna suurem osa liigutas ainult moe pärast suud ja tegi segast häält. Kõrvalt kuulates võis arvata, et lambakari läheb kobinal üle külmunud tanuma või keeb suur pada vedela jahupudruga ning podiseb midagi segast . . .

Leeritamine lõppes. Algas uute «koguduseliikmete» esimene laualevõtmine. Hingekarjane käis karikaga rida mööda, jagades palvesõnade saatel veinilonkse, mis pidi olema issanda veri, koogikesi — issanda ihu, ja väikestele paberilehekestele kirjutatud salmikesi. Viimaks jõudis ta otsaga Kusta juurde. Uuel koguduseliikmel keerlesid peas igasugused mõtted. Näis kohutavalt naljakana, et tema, Kusta, peab vastu enese tahtmist mängima niisugust kometit, ennast siin palavas toas nagu saunas higis leotama. Kui kuradima mõnus oleks praegu spordiväljakul jalgpalli lüüa või jahedas jõe-

vees sulistada... Eeh, unistus! Kusta ei pannud tähelegi, kuidas pastor talle juurde astus, karikat suu äärde tõstes. Kusta haaras masinlikult oma pikkade tugevate näppudega karika, mille pastori kahvatud sõrmed ehmunult lahti lasksid, tõstis suu äärde ja jõi selle paari sõõmuga tühjaks. Märkas sündmust alles siis, kui papp tühja karika võttis ja Kustale kurjade silmadega jäi otsa vahtima. Keegi turtsatas kusagil nurgas. Keegi hakkas sosistama. Papp muutus näost tulipunaseks. Suured higitilgad paisusid ta ninal ja kukkusid sealt tühja karikasse. Kohmetus kestis ainult mõne hetke. Siis toibus hingekarjane, tatsas kiiresti nurka ülespandud lina taha ja tuli sealt varsti uuestitäidetud karikaga tagasi. Laualevõtmine läks endiselt edasi.

4

Õhtul toimus Aino toas büroo laiendatud koosolek. Kõik leeriskäinud kommunistlikud noored olid kohal. Peale nende istus toas veel sepp Andres ja silitas vaikselt oma ilusat kollast habet. Sekretär istus nagu alati büroo protokollide taga. Kuid tänane koosolek oli siiski isesugune. Päevakorras oli üks punkt: Kommunistliku Noorsooühingu Alataguse asunduse rakukese üldkoosoleku kokkukutsumine ja selle päevakorra kindlaksmääramine. Kuid kõrvaltubades kolistati mingisuguste plekknõudega, Andres ja August käisid saladusliku ilmega ühest toast teise ja laua taga nurgas läikis Andrese tuliuus kaheraudne püss. Kusta ronis vahetevahel redelit mööda lakka ja küsis, kusagile pimedasse nurka vaadates, poolsosinal:

«Noh, on juba midagi näha?»

«Ei, veel ei ole midagi... Paistab, et Parve poole kogunevad juba,» vastas keegi kusagilt nurgast. Häälest tundus Joonas.

«Noh, vahi siis hoolega, ja kui midagi näed, karga kohe alla!»

Ametis oli ka Siim. Tökatipott näpus, määris ta jänesekäpaga õue piirava plangu pealmisi laudu. Siis hiilis ta ettevaatlikult ümbrust vahtides õue tagapoolse

aia juurde ja määris ka seal pealmise lati paksult tökatiga kokku.

Väljas muutus juba päris pimedaks. Nõmme Juhani talu õues valitses vaikus. Ainult harva kostsid läbi seinte inimeste hääled — seal peeti büroo koosolekut. Ka aevastas keegi vahetevahel pööningul. Peremees kuivatas seal tubakat ja Joonas oli nüüd lausa hädas: ühtelugu ajas tubakatolm teda aevastama. Poiss istus seal ühe vana kasti otsas, kuna pea kohal liikusid tuule käes tubakakimbud. Õhk oli tolmu ja tubakahaisuga täidetud. Joonasele tükkis vägisi uni peale. Kui hea oleks praegu toas pehmes voodis põõnata. Isegi büroo koosolekul on parem istuda, kui siin kogu aja aevastada. Ent Joonas peletas need mõtted energiliselt eemale. Tal on ju praegu väga vastutav ülesanne. Pealegi on ta ju hirmus suur süüdlane: eks lobisenud ta õhtul enne leeriminekut oma õele kommunistlike noorte «kavalusest» . . . Ja küllap õde siis ei suutnud tähtsat saladust hoida, lobises omakorda kõik teistele edasi. Nii said varsti ka «parvepoisid», nagu Alatagusel Parve Peetri kulakuvõsude jõuku kutsuti, sellest saladusest teada ja eks ole ka praegune olukord kõik Joonase lobisemise tagajärg. Nüüd vaja asja parandada. Temast oleneb, kas kommunistlikud noored saavad täna ise peksa või peksavad teisi. Kõik oleneb kavalusest, nagu seletas Kusta. Joonas oli väsinud. Päevane leeritamine mõjus uimastavalt ja praegune valvekord ajas vägisi une peale . . .

Äkki virgus Joonas. Õue taga puhmastikus liikus midagi. Joonas hõõrus rusikatega silmi ja hakkas tähelepanelikult pimedust puurima. Talu õue taga kasvas kase- ja lepavõsastik, mis ulatus alla jõeni. Võsastik oli õuest eraldatud lattaiaga, mille värav oli nimelt lahti jäetud. Joonas nägi, kuidas võsastikust hiilisid välja tumedad kogud nagu tondid ja tulid läbi lahtise värava sisse. Joonas pingutas silmi ja nägi, et igal oli käes mingi nui või malk. Üks, kaks, kolm . . . Veel kaks kogu . . . Lõpuks oli neid kuus. Nõmme suur hunditõugu koer Miira haugatas korra ühe peale, kuid hakkas varsti saba liputama — inimene oli nähtavasti tuntud. Pimeduse peale vaatamata tundis Joonas kõik «külali-

sed» ära. Need olid «parvepoisid», eesotsas oma ninamehega. Kassina hiilides ronis Joonas redelit mööda alla. Büroos tõusis Joonase ilmumisega kohe kihinkahin. Kõik taipasid, et nüüd on tegutsemisaeg kätte jõudnud. Joonas teatas poolsosinal:

«Kuus inimest, kõigil malakad kaasas... Parve Peeter karauulib maja nurga taga, Korvi Albert on köögi ukse ees. Kaks tükki on kaevu juures ja kaks on aida nurga taga...»

Kusta hakkas kohe sosinal kamandama:

«Mina lähen Peetrile külla, sina, Siim, võtad Alberti käsile, August jookseb kaevu peale tormi ja ülejäänud katsuvad aita «vaenlaselt» tagasi vallutada... Andres avab tule «kahuritest» ja ülejäänud on «muusikamehed». Ärge vilistamist ja vene keelt ära unustage!»

Kõik naersid tasakesi. Andres võttis püssi, pani kaks padrunit sisse.

«Aga kust ma lakka pääsen?» päris ta.

«Eeskojas on redel, aga tasakesi, ilma kolinata... Noh, marss, pealetungimine on alanud!»

Õues valitses endiselt vaikus. Lakkamatult siristasid tirtsud. Kusagil õuenurgas tõmbas oma laulu «võtmemees», nagu siinkandis seda tirtsu hüüti, sest kuulates ta laulu lähedalt, näis, nagu hüüaks ta vahetpidamata:

«Võtmetükk! Võtmetükk! Võtmetükk!»

Äkki katkestas «võtmemees» oma laulu. Kusagil katusel või pööningul röögatas keegi. Siis vilistas keegi plärisevalt ja pikalt nagu miilitsamees. Oli kuulda selgelt venekeelseid komandosõnu. Siis kargas maja uks prantsatades lahti ja sealt ilmus nähtavale kuus imelikku kogu. Nad olid riietatud nagu mingid mardisandid imelikkudesse hilpudesse ja palakatesse... Raske oli taibata, olid need mehed või naised. Peale selle paistis igal käes olevat pang või mingi muu nõu, mis kõik kolisesid ja kärisesid... Nurkade taga varitsejad jahmusid, kuuldes imelikke röögatusi, aga nüüd, nähes kummalisi kogusid, jäid hoopis keeletuks. Tulijad aga astusid kindlalt varitsejate peidupaikade poole, just nagu teaksid nad täpselt, kus keegi on peidus. Jälle röögatati kusagil. See polnud enam ühe inimese hääl, vaid terve saatanate koor. Öösel kõlas see õudselt. Äkki

rebestas õhku kõrvulukustav kärakas. Peidupaikades tekkis rüselemine. Pealetungijad hüppasid pangesid ja puust anumaid eespool hoides peiduurgastesse. Varitsejad tundsid äkki, et neile puistati kaela midagi väga halba. Mõnele puistati kaela tuhka, mõnele lihtsalt vett. Siis algas mingisugune kole kontsert. Kusagil hakati hirmsa häälega karjuma. Oli võimatu aru saada, tuli see hädakisa ja lihtsalt röökimine pealetungijate või varitsejate suust. Pööningu aknast välgatas vahetpidamata tuli, kärgatasid kõrvulukustavad paugud ja plärisev vile lõikas öist pimedust nagu nuga pehmet leiba. Õuel aga karglesid inimesed öises pimeduses edasi-tagasi. Üle kogu asunduse kõlasid metsikud röögatused, aialattide ragin ja pleki kolin . . .

«Võtke röövlid kinni, siduge vargaid!»

«Püüdke mõrtsukaid!»

«Derži bandiitov!»

«Anna kuraditele tina, löö maha!»

Andres, kes lakast kogu aeg oma kaheraudsest valu andis, nägi, kuidas tuhased ja märjad pealetungijad malakaid kaotades surmahirmuga üle plankude ja aedade ronisid. Ta nägi, kuidas Parve Peeter üle kõrge plankaia tänavale püüdis ronida ja libisedes teisele poole nagu kott maha prantsatas.

Natukese aja pärast oli õuepealne varitsejatest puhas. Siim vaatas tikutulega kõik aia ja plangu pealmised puud üle ja teatas teistele, kes toas «ülikondasid» seljast võtsid:

«Peeter on oma uue sinise ülikonnaga plangu tökatist nagu keelega puhtaks lakkunud . . .»

*

Teisel päeval liikusid asunduses jutud sellest, kuidas Parve Peeter oli oma ettevõttega haledasti sisse kukkunud ja oma tuliuue ülikonna täiesti ära rikkunud. Teiste käsi olevat ka üpris halvasti käinud, sest aiad olnud kõik tökatiga kokku määritud. Üks varitsejatest olevat hüpanud pimedas koguni suurde seasöögitõrde, kust suure vaevaga elusalt välja pääsenud.

1929

LAHINGUTULED

Põhjataevas vehklesid virmalised: seal tekkisid taevakaarele kummalised valguselaigud, mis muutsid alatasa oma värvi ja asupaika. Taevas näis tohutu suure kinoekraanina, millel suur mehaanik proovis oma aparaati.

Vaher seisis majatrepil ja jälgis kütkestavat loodusmängu. Toast tuli peremees — habemik Mihkel.

«Põhjas taob tuld, ega see head tähenda!» poetas ta tasakesi ühe silmaga taevasse piiludes. «Enne ilmasõda, neljateistkümnendal, oli just samasugune tuletagumine. Äkki, teab kust, kargasid taevasse tulesambad ja vehklevad mõõgad. Ja vaata, poole aasta pärast oligi vehklemine lahti. Ega see head tähenda,» kordas ta vaikimise järel, «eks sõda või katk hakka maad laastama.»

Vaher oli linnast. Teda oli partei saatnud külasse läbi viima suure võitluse viimaseid lahinguid — küla kollektiviseerimist. Juba kolmas kuu elas ta Orava eesti asunduses, võttes osa ägedatest lahingutest kolhooside loomise eest, pani sellesse töösse kogu oma jõu, kogu nooruse-entusiasmi, kõik rõõmud ja mured, mis tal üldse olid ja võisid tekkida. Toosamane habemik Mihkel, kes praegu judinaid tunneb virmaliste üle, on hiljuti asutatud kolhoosi üks aluskividest. Kuid praegu tunneb ta judinaid virmaliste üle ja ta ajud uurivad neid jumalikke või kuratlikke sidemeid, mis tema arvates peaksid olema nende virmaliste ja inimeste saatuse vahel. Kui hakkaksid selle Mihkliga tõsiselt rääkima jumala ja kuradi üle (muidugi siis, kui taevas «tuld ei tao»), siis aiva imestaksid tema asjaliku meele ja praktilisuse üle. Vaher teab, et Mihkel on igasuguse jumaluse ja tontluse vastu teoreetiliselt, kuid praktiliselt . . .

praktiliselt tunnistab ta, et virmalised tähendavad sõda, haigust ja tont teab veel, missuguseid hirmsaid asju!

Põhjataevast, heleda valgusmere keskel asuvast tumedast plekist, pritsis äkki kõrgele üle poole laotuse juga, nagu prožektorikiir, mille lõpp kusagil Väikse Vankri ligikonnas värises ja hüples.

Mihkli rinnust tuli kuuldavale mingi hääl, mis oli midagi imestushääle ja oigamise vahepealset. Vaher vaatas imestades vanameest: selle nägu oli pingul, käed sügavasti püksitaskutesse surutud ja keha natuke küüru tõmbunud nagu kassil, kui teda mingi asi on kohutanud.

«Vanamees, tule n'd ometi tuppa, hommik juba käes, mida sa seal pias konutama . . .»

Eltsu viimased sõnad surid huultele, kui nägi virmaliste heleroosat heljumist kusagil pealpool hõredaid pilvi. Ta kuivatas masinlikult põllega käsi, kuigi need olid juba toaş kuivatatud. Nii vahtis ta kivistunult virmalisi, endal samasugune pinguletõmmatud imestus nagu vanamehelgi näol. Unustaski vanamehe tuppa kutsumast, kuivatas vaid kuivi käsi ja vahtis virmalisi seni, kuni hambad suus klõbisema hakkasid. Aiateibad naksusid külma käes, kusagil kaugel krudises lumi kellegi jalge all.

Siis läksid mõlemad vaikides tuppa, ja Vaher kuulis veel kaua läbi õhukese vaheseina, kuidas Mihkel Eltsuga kahekesi asjalikult «tuletagumist» arutasid ja selle halbu tähendusi hoolikalt kaalusid. Viimaks jäi kõik vaikseks ja varsti kostis teiselt poolt seina kuiva, kuid vägevat norinat.

Vaheri aga oli uni hoopis ära unustanud. Arvatavasti oli see närvipingest. Sageli oli ta üleval hommikuni, vaatamata sellele, et ta luges mõnikord pikki ridu mõttetuid arvusid või püüdis tahtejõuga tüütavaid mõtteid eemale peletada. Ei aidanud niisugused võtted, und ei tulnud hommikuni ja kogu järgmise päeva kestel tundis Vaher endas väsimust ja tüdimust. Nii oli praegugi: ei tulnud und ega tulnud. Mis sa paganaga teed? Une asemel on tulnud teised külalised — mõtted, mõtted, mõtted. Tekivad teised teab kust ja venivad läbi ajuekraani nagu veidra kinolindi kaadrid. Ja oleksid need veel asjalikud mõtted, ei — kui juba natuke uni-

semaks jääd, aga und siiski ei tule, lendavad läbi aju nagu suured hirmunud linnud ainult mõtete katkendid. Mõned neist on alguseta, mõned lõputa. Vaher lubas neil katkendeil vabalt liikuda ja siis tekkis tundmus, nagu istuks ta kusagil kinos ja vaatleks imelikku filmi, millel on tükid välja lõigatud ja sinna asemele asetatud lõigud mitmesugustest tundmatutest filmidest.

Ei, ei, see on väsimusest, vaja on tööd nii korraldada, et see nii palju närve ei pingutaks, siis läheb kõik mööda. Miks linnas vabrikus töötades tal niisuguseid asju ei olnud? Muidugi mõista sellepärast, et seal oli töö paremini korraldatud. Siin aga pole su tööl mingit normi, mingit korrapärasust. Lausa hullumaja! Koosolekute rodu kuni hommikuni, sõda ja kaklus iga tühisema küsimuse ümber, närvid kogu aeg huugavad nagu telefonitraadid... Seleta tõdesid, mis peaksid metsinimeselgi selged olema... Oi, on inimesed, on alles rahvas!

Vaheseina taga nohiseb keegi ja oigab peenikese häälega, see on vist Elts. Mihkel keerab end teisele küljele, lõpetab hetkeks norina ja ägiseb unes. Ah jah, see on siiski huvitav — kes seda võis teha, selle organiseerida? Ja kui paljud kohkusid sellest provokatsioonist! Kohkus vana Mihkelgi, see külmavereline mees, kes oli teoreetiliselt juba ammugi jõudnud õigete arusaamadeni, praktiliselt aga veel... Mõistagi, miks ei pidanud Vaher siis kohkuma, kui väikse paki sees saadeti presiidiumile paljutähendavalt haljas soome puss... Hea oli, et Vaher saatekirja lugema ei hakanud, vaid asja taibates pussi kiiresti tasku pistis, nagu oleks see tema oma, mille keegi talle näiteks pärast kasutamist tagasi on saatnud. Kuid esimestes ridades oldi asja siiski taibatud, pealegi oli ootamatu sürpriis Vaheri hetkeks tasakaalust välja löönud. Haljas teras, mis Vaheri näppude vahel läigatas, lõi koosoleku mõneks ajaks tummaks. Sõnavõtjaid enam ei leidunud, ka hääletada ei soovinud keegi ei poolt ega vastu. Vaher oli talurahva hingeelu selle lühikese ajaga veidi tundma õppinud, ja muidugi tegi ta õigesti, kui koosoleku seks korraks pooleli jättis. Teine kord võib sama asja arutada; pealegi oli juba hommik kätte jõudnud ja kukkede kiremist oli siia

koosolekuruumigi selgesti kuulda. Kui palju tähendab meeleolu, seda teavad ainult need, kes talurahva keskel on töötanud. Seda meeleolu on vaja luua ja seda peab looma targasti. Sellest said väga hästi aru ka need, kes «saadetise» presiidiumile üle andsid. Jah, «saadetisel» oli ka kiri kaasas, ja mis võis seal olla! Tõepoolest, peaks läbi vaatama...

Vaher tõusis voodist, süütas lambi ja leidis pintsaku põuetaskust kortsutatud paberilehekese. Sinna oli pliiatsiga kirjutatud:

«Väega auustatud koloosi asutajadele!

Meie küla talurahvas saadab siin teile esimese kingituse ja suuremad kingitused tulevad pärast kui teie kõik maa olete ära röövinud sest käes on päevad kus rebastel on koopad maalused urkad aga inimese pojal ei ole kuhu oma pea võis panna...»

Ahaa, mõtles Vaher, ühe omakootud eesti asunduse papi või piiblinärija näputöö. Leidub neid peaaegu igas eestlaste asupaigas Venemaal. Kuidas nad püüavad jumalasõna rakendada maapealsete asjade lahendamisel!

«Ilm ägab pisarad tal laugel ja vaevleb orjaahelas kirjutate teie ja see on väega õige kõik talurahvas on orjusesse sunnitud minema kellel oli maatükk higi ja vaevaga haritud või loomad ilusaste hoijetud ja kellel ei olnud aega laiselda ega metsa mööda luusimas käija selle kääst võtate nüüd ära ja annate laiskatele...»

Hm, tee mis tahad, aga kulaku nägu kerkib ridade vahelt. Suitsukate piiblisõnadest ja revolutsioonilaulust on liig õhuke, et katta kirja autori või autorite tõelisi tahtmisi ja soove.

«Valekristus on lahti pääsenud Venemaal ja käib ringi mööda maad aga ta saab jälle varssi oma palga sest rooma paavst Piuus üksteistkümnes kuulutas ette valekristuse otsa ja väga suurt sõda tema vastu. Kõik kes koloosi lähevad saavad koledad surma surema ja üksgi ei pia neist pääsema. Elagu vaba rahvas!

Must käsi.»

Kui imelik segu usust, banditismist ja vanadest röövliromaanidest, ja kui hästi need elemendid üksteisega sobivad!

Vaher vaatas kella: kell oli pool viis. Väljas vingus aknaluukides tuul ja kusagil kääksus määrimata kaevuvinn või mingi muu asi.

Ei tulnud und. Homme, õigemini — juba täna, oli vaja naaberkülas läbi viia samasugune koosolek nagu eilnegi. Ja ega sealgi inimesed olnud teistsugused, sealgi vaadati kartlikult jõukama naabri kätt, enne kui enda käsi hääletamiseks püsti tõsteti. Sealgi oli võim nõndanimetatud jõukate keskmikkude käes, kellest oli kulakuni ainult pool tolli maad, nagu kehvikud seda omavahel tõendasid...

Vaherile paistis äkki, nagu käiks keegi väljas ja puudutaks ettevaatlikult maja seinu. Kuuldus tasast sahinat ja vahetevahel lume krudisemist. Siis vajutas keegi rohmakalt vastu aknaluuke. Vaher tõmbus aknast eemale, võttis lauasahtlist musta nagaani ja jäi vaikselt ootama. Sahin kestis edasi. Keegi liigutas ettevaatlikult eeskoja ust, kõndis siis krudisevalt paar sammu ja hakkas jälle seina kallal sahistama. Pagana elukas see võiks küll olla? Bandiit? Vaher võttis varnast mantli ja ajas selga, tõmbas säärikud paljaste jalgade otsa, läks ettevaatlikult eeskotta ning tõstis hääletult ukselt haagi. Lükkas ukse äkilise tõukega lahti ja tõmbus ise uksepiida varju.

Väljas oli vaikne. Selges taevas sirendasid tähed ja noorkuu sirutas sarvi idasse. Maja kõrval asuval puupinul oli õrnsinine lumetekk peal, aiateibad seisid kui valgetesse karvamütsidesse peidetud poisikesed.

Oli juba varahommikune agu. Vaher astus välja ja pistis nagaani tasku. Pakane vajutas hambad ahnelt paljastesse kätesse ja kõrvalestadesse.

Kui Vaher nurga taha vaatas, nägi ta imestusega, et maja seina ääres seisab hobune, väristab nahka ja kisub ahnelt seinapalkide vahelt sammalt. On need talumehed ka hooletud, lasevad hobusel ringi kolada ja külmetada! Pealegi võivad vargad kasutada head juhust ja hobuse tšervoonetsiteks teha. Siis märkas Vaher, et hobusel kõlkus küljes kaunis suur neljakandiline valge latakas. Vaher astus imestades lähemale ja nägi nüüd, et hobune oli üks nälginud setukas, kelle küljekondid looreha meelde tuletasid ja kelle nahk oli kaetud kär-

nadega ning kes üleni karva ajas. Setukas tõstis pea, vaatas korraks tulijale otsa ja jätkas rahulikult sambla otsimist. Ent sammalt oli seinapalkide vahel liialt vähe ja hobuse alumine värisev mokk kobas mööda külmunud seina, ilma et ta sealt midagi olulist oleks leidnud.

Vaher astus nüüd hobuse juurde. Lõi ninna vastikut hobusehigi haisu. Setukas väristas nahka, kui Vaher püüdis teda sõbralikult lakale patsutada. Paksule papile maalitud plakat oli vana nöörijupiga ühelt poolt laka külge köidetud ja peksis teravate nurkadega iga kord vastu hobuse silmnägu, kui see pead kummardas. Pimeduses võis veel tähele panna, et hobuse kabjad olid lõhkised ja tagumiste alla olid suured jäätükid jäänud, mille tõttu hobune lonkas ja libises.

Vaher päästis plakati setuka kaelast ja katsus seda pimeduse peale vaatamata lugeda. Sinna oli tökatiga maalitud:

«Sirguvitsa kammuunas nälja ja viletsusega ära piinatud. Olin ilus hobune, kammuuna tegi minust kronu. Alastage armsad suguvennad mu peale andke natuke heinu.»

Nii. Uus agitatsiooniline võte kollektiviseerimise vastu: vanale kronule plakat selga ja mööda maailma reisima . . .

Sirguvitsa oli eesti asundus, mis asus Oravast umbes kolmekümne kilomeetri kaugusel. Seal oli juba möödunud aastal loodud artell, mida siinkandis vana kombe kohaselt oli harjutud kommuunaks nimetama. Nii siis — näete, mida see kolhoos võib tuua, hobusedki peavad minema maailma endale söödapoolist kerjama! Niisugune oli selle «võtte» agitatsiooniline mõte. Vaher naeratas — ega saa keelata neile leidlikkust, kuidagi ei saa . . .

Kõrvalestad külmetavad, õigemini küll kuumendavad, nagu küpseksid nad tulisel pannil. Vaheril vaja tuppa rutata, muidu võib siin purikaks muutuda. Ta toob talliesiselt vähe heinu, viskab «märtrile» ette. See asub sööma, tõstab heameele pärast sabagi kõrgele.

Tõsi, hobune on viimase võimaluseni näljutatud. Ega tast enam asja saagi, ta rohitsemise ja remondi rahaga võib uue osta.

Toas hõõrus Vaher kaua kõrvu, soojas hakkavad nad valutama. Ka varbad tuikavad valukiiri. Vaher tõmbab saapad jalast ja hakkab külmetavaid varbaid kätega soendama. Kui külmad nad on! Nagu jäätükid.

Kui Vaher oli oma kõrvalestade ja varvastega toime tulnud ja veendunud, et nad olid külma käes ainult näpistada saanud, pöördus ta mõte uuesti hobuseloole. Oli ta ju kuulnud palju ülesostetud santidest, kes paluvad andeid jumala nimel, ise sealjuures seletades, et nad on kunagi rikkad olnud, hästi elanud, aga kommuuna teinud nad kerjajateks, oli kuulnud põrandaalustest agitaatoritest, kes tegid näo, nagu oleksid nad terve ilma läbi käinud ja kommuunade elu-olu põhjalikult tundma õppinud ning leidnud, et ainuke inimsoo hukatus on kommuuna ja Nõukogude valitsus; oli kuulnud soolapuhujatest, posijatest, kes kuulutasid ette maavärisemisi, taude ja igasuguseid muid õnnetusi, kuid niisugust agitatsioonilist võtet nägi ta esimest korda.

Kaua mõtles Vaher, mida teha hobusega, kuidas kasutada seda juhtumit kulakute agitatsiooni paljastamiseks. Oli juba valge ja Mihkel Eltsuga askeldasid oma murede ümber. Kuuldus nende samme ja kõnelusi vaheseina taga. Vaher otsustas tänasel koosolekul Mustajõel sellest rääkida, ehk avab see silmad mõnelgi kehvemal talumehel. Peaks leidma üles hobuse omaniku, siis oleks veelgi kergem näidata klassivaenlase viimaseid meeleheitlikke võtteid. Aga kust seda leida? Otsi tuult taga mööda laia lagendikku, kui ta on põlise puu maha murdnud! Kes ütleb, kust ta tuli ja kuhu läks! Mitte keegi. Aga siiski, kulak ei saa kaduda tuule kombel, teda võib leida, ehkki see on kaunis raske ülesanne, sest hobune on võib-olla selleks otstarbeks laadalt ostetud.

Mihkel astus koputamata tuppa, nagu see on maal kombeks. Miks koputada? Vargaid ei ole, häbeneda üksteist pole vaja, asjata kuluta sõrmekonte.

«Kelle see hobune on seal talliesisel, sa ei tea?» päris Mihkel. Kui Vaher oli talle seletanud öise juhtumi, naeris Mihkel laialt.

«Sellelt hobuselt saab veel hea naha ja liha võime

kanadele või sigadele sööta,» naeris ta. «Pealegi ei agiteeri see hobune enam. Arvan, et keegi pole teda üldse näinudki.»

Varsti sõitsid Vaher ja Mihkel Mustajõele. Sadas paksu lund ja Vaheri silmad tikkusid kinni. Mihkel oli aga rõõmus, tõmbas muhedat juttu vahetpidamata terve tee, kuni Mustajõe asundus suure kroonumetsa tagant paistma hakkas.

Koosolek Mustajõel läks küll üldjoontes korralikult, mingeid üllatusi ei olnud, kuid ka rõõmustada polnud millegi üle. Kaheksakümne kahest talust oli nõus kolhoosi looma ainult kuus. Teised lubasid mõelda, aga seda teevad nad juba mitu kuud.

Õhtul oli Vaheri meeleolu hoopis tusane. Kaua see nii võib kesta? Kevad polegi enam kaugel, enne seda vaja ju selgusele jõuda. Eltsu askeldamine toas ja Mihkli muretu laululümin seina taga ärritasid miskipärast Vaherit. Miks need seal on nii muretud? Tõsi, vahel muretsevad nemadki, kuid nende mure on teistsugune. Nende mure on kui must kõuepilv, mis äkki silmapiirile ilmub, välgu ja müринaga ümbruskonda täidab, kuid viimaks siiski kaob, jättes järele selge taeva ja värske õhu. See on hea mure, sest peale selle möödumist näed, kui hea on selge ilm.

Vaheri mure on teistsugune. See on nagu sügisene päev, mis tibab hommikust õhtuni, nii et seened katusele ja korstnatelegi kasvama hakkavad. Niisuguse murega unustad üldse ära, kuidas muretult elada, harjud viimaks sellega ja kannad teda eesli kannatusega.

Niisugune mure tekib nähtavasti siis, kui kannad suurt vastutust mingi suure ülesande puhul, kuid tunned ennast veel poisikesena selle ülesande ees. Nagu praegugi — partei on pannud Vaherile suure ja raske ülesande: viia nelja eesti asunduse talupojad sotsialistliku põllumajanduse rööbastele. Nii sõnastati ülesanne nõupidamisel, millest ka Vaher osa võttis. Kuidas seda kõike aga konkreetselt teha, missugused peamised raskused seisavad teel, sellest räägiti vähe, sest puudusid kogemused. Neid puuduvaid kogemusi tuli elust võtta ja see oligi pearaskuseks, muret tekitavaks pearaskuseks. Kuidas kõik head kavatsused ja plaanid

pihuks ja põrmuks muutuvad elu raskete sammude all, sellest võiks Vaher palju jutustada. Tõsi, nüüd tal on neid kogemusi, veidike on, aga kaugeltki mitte niipalju, et neist leida vastused kõigile küsimustele. Muidugi võib ka lihtsamini asjade peale vaadata. Vaherile meenus seltsimees Kivilind, samasugune partei volinik nagu Vaher ise. Too seltsimees ütles korra Vaherile:

«Aasta pärast, seltsimees Vaher, on Nõukogude maa täielikult kommuunade maa, aasta pärast on sada protsenti talupoegadest kollektiviseeritud ja pealegi kõige kõrgema vormiga — kommuunadega.»

Kui Vaher talle selle kohta vastuväiteid tõi, sai Kivilind koguni pahaseks, nimetas Vaherit liberaaliks, tõi tuntud tsitaadi, et «mõnel ajab arenemise kiirus pea pööritama». Kivilind töötas naaberrajoonis ja varsti hakkasid Vaherile kõrvu ulatuma jutud sellest, milliste meetoditega töötab Kivilind. Tema rajoonis olevat leitud, et veerand talumajapidamistest on kulakud, ja et üle poole majapidamistest on kulakute mõju all. Kollektiviseeriti ainult kommuunadesse, kes vastu seisid, need lubanud Kivilind maalt välja saata. Vaher vangutas pead, kui kuulis neid jutte, ja temas tugevnes veendumus, et Kivilind kahjustab kollektiviseerimist, moonutab jämedalt parteiliini. See arvamus osutus varsti tõeks: kohalesõitnud komisjon tegi selgeks tõepoolest kõige hullemad asjad, ja Kivilinnu laul oligi lauldud. Mees aeti minema ja kuuldavasti võeti isegi vastutusele. Aga niisuguse töö tagajärjed! Ülespuhutud kommuunad lõhkesid kärinal ja pikaks ajaks jäi toppama artellide loomine. Kahju, ainult kahju oli teinud äärmiselt pahempoolne Kivilind, muud midagi . . .

Õhtune videvik haigutas uniselt toanurkades. Vaher süütas lambi ja luges värske ajalehe põhjalikult läbi. Sealt said ka Vaheri mõtted kinnitust. Paljudes rajoonides moonutati klassiliini ja tarvitati vägivaldseid võtteid, ühiskondlustati kanu, hanesid ja võib-olla mõnes kohas koguni kasse ja koerigi. Vaherile meenusid kusagilt loetud Anatole France'i sõnad: «Kui inimene, tegutsedes üksikasjadega, unustab terviku, või, tegutsedes tervikuga, unustab üksikasjad, siis võib ütelda, et see inimene pole organisaator.»

Elts astus vaikselt tuppa.
«Tee on valmis, tule jooma.»
Seisis veidi ja vaatas kuidagi haletsevalt Vaherit. Siis õhkas ja läks. Imelik, mõtles Vaher, kuidas ta mind vaatas, nagu kadunud ema, kui nägi, et pojal on raske. Jah, raske on Vaheril, raske...
Kuum tee lõi vere meelekohtadel tukslema. Hakkas nagu kergem, ainult mingi roidumus surises veel kehas. Täna puhkab ta välja, et homme juba varakult tööle asuda. Mustajõel tuleb nüüd asuda artelli põhikirja läbitöötamisele. Oi, on see alles töö, seda teab Vaher juba, tal on kogemusi. Talumehed seisavad nagu kinniste väravate ees, nad ei tea, mis nende väravate taga on, aga teada tahab igaüks. Huvitav on iga peensus, arusaamatu iga lihtne küsimuski, nad suhtuvad kahtlustavalt igasse pilpasse, mis selle värava taga asub, kuigi nad sellele pilpale pilkugi ei heidaks, kui see tema toas kas või söögilaual vedeleks.
Kuidas on kolhoosis lugu palgaga, kas makstakse seda iga kahe nädala järel nagu linnas, või kord kuus? Mis asjad on need normipäevad? Kui palju saab rahas ja natuuras iga normipäeva kohta? Kõneldakse, et kolhoosis mehed ja naised hakkavad ühiselt, ühe suure teki all magama. Teki pikkus olevat seitsekümmend meetrit. Aga kui ma ei taha niimoodi, mis siis? Kuidas on lugu laiskadega, mina näiteks teen tööd, aga tema põõnutab kusagil puhmastikus, tasu aga tahab ometi saada? Kust kirjutatakse välja sundijad ja kiltrid, kas Moskvast või (selle küsimuse juures, mis tuleb kusagilt pimedamast nurgast, naerdakse kihvtiselt)?
Oo-jaa, klassivõitluse seadused on keerulised, inimeste vanad harjumused ja vaated kohutavad. Ei oleks Vaher võinud kunagi arvata, et nendega just tulebki kõige ägedamad lahingud maha lüüa. Ja kui oivaliselt oskavad kulakud ja teised klassivaenlased ära kasutada neidsamu vanu harjumusi ja vaateid. Eriti rasked ja visad on usulised eelarvamused, eriti siis, kui neid osavasti suunatakse uue elusuuna vastu.
See oli ju alles hiljuti. Nad sõitsid koosolekut läbi viima, õieti — kehvikute koosolekut. Sattusid ühes talumajas jutule vene sektandi ehk nn. «sestritškaga».

See oli «feodorovlaste» lahkusuliste killast ja naise ülikond või «univorm» oli täis riste ja ristikesi. «Sestritška» pidas Vaherit ja Mihklit kaupmeesteks ja pidas neile poolteist tundi hingepäästvat jutlust. Millest see veel noorepoolne naine küll ei rääkinud! Ajad olevat möödas, rääkis «õde», mil imeteod olid maailmast kadunud. Nüüd kubisevat kogu ümbruskond imetegudest. Kusagil lähedal asuvas vene külas olevat nähtud, kuidas õunapuu taeva läinud. Nüüd käivat püha kännu juurde vaevatuid ja koormatuid kogu ümbruskonnast. Känd aga nirisevat mahla, ja sel mahlal olevat imetegev võim: haiged saavat terveks, hukkaläinud naised tulevat meeste juurde tagasi ja kommunistid astuvat parteist välja. Rajooni täitevkomitee esimees esmalt naernud, läinud siis ja maitsnud irvitades mahla, olevat siis olnud paar päeva nagu hull, kolmandal aga viinud parteikaardi miilitsasse. Niisugune olevat see esimene suur ime.

Teises külas käivat jumalaema igal öösel suure tamme juures ja nutvat haledasti. Eks ta ikka näe seda hirmsat pattu, mis maailmas võimule pääsenud, ja küllap ta nutab inimeste peatse hukkaminemise pärast. Usklikud käivat hulgana kuulamas jumalaema haledat nuttu ja kirjutavat endid kolhoosidest välja, et hinge veel viimasel minutil päästa.

Viimnepäev olevat viimaks ometi kord ligi jõudnud, seda võivat koguni Johannese Ilmutamisraamatu järgi välja arvata.

Ja «õde» tõi hulga imelikke arvusid, käänas ja väänas neid, võttis tagant ära ja asetas ette, kuni viimaks tarvisminev number välja tuli.

Kaua kõneles «õde» ja ta hääl heljus lae all ja toa nurkades nagu suure sääseparve haletooniline, kuid siiski ähvardav pinisemine. Talumehed ja -naised kuulasid vaikselt ja nende nägudel oli ainuke küsimus: on see nii või ei ole?

Noormees — kommunistlik noor, kes «õde» katsus ümber lükata, sattus piinlikku olukorda: ta ei osanud oma lauseid õigesti ritta panna, ta häälel polnud usaldavust, mis on nii väga välja töötatud sektantidel. Tõsi, «õega» vaieldi pärast kogu õhtu ja lõpuks saatsid jul-

gemad talumehed «õe» priiküüdiga rajooni, kuid Vaher nägi omaenda silmaga, kuidas vanemad naised ja mehed kuulasid kohkunud nägudega «õe» ennustusi ja jubedamatel kohtadel kaitsesid ennast ristimärgiga kurja saatuse eest. Küllap «ennustaja» sõnad jäid neile kauaks jalgu nagu suur takune nööripundar.

Teine juhtum. Saarepera oli suur küla; punanurk seal oli. Kuid äkki tekkis seal «mäss», naiste mäss. Kogunesid suure karjana külanõukogu ümber, laulsid suure häälega omatehtud laulu:

Kolhoosi me ei lähe
kas või nuiaga löö pähe...

Ähvardasid küla maha põletada ja iseendid naabruses olevas järves ära uputada, kui mehed mõtlevad siiski kolhoosi astuda.

Kuipalju Vaheril oli siis unetuid öid, närvepingutavat tööd! Iga pisemat asja tuli kaaluda, enne kui läbi viid. Tuli mobiliseerida kogu küla aktiivsemad jõud «naiste mässu» likvideerima. Kui linnast tööliste brigaad kohale jõudis ja nädal otsa selgitustööd tegi, muutus pilt. Kõik mässulised naised, peale mõne erandi, hääletasid artelli loomise poolt ja otsustasid isehakanud papi, kes oli selle «mässu» salajaseks õhutajaks, külast välja saata.

Kui raske on inimese harjumusi muuta, seda ei suuda igaüks enesele ette kujutada. Lenin nägi seda ette, kui kirjutas: «Miljonite ja kümnete miljonite harjumuse jõud — see on kõige hirmsam jõud.»

Vaher haigutas. Uni heljus kusagil nurkades ja täitis varsti kogu toa. Täna tuleb magada, otsustas Vaher. Ta tundis, et pea on mõtlemisest väsinud. Homme vaja jälle töötada, mõõta väikeste, kuid kindlate sammudega seda teed, mis meid viib lõppsihile. Lõppsihile? Missugune on see lõppsiht ja kas Vaher näeb seda? Nelikümmend seitse aastat pole ju teab kui kõrge vanadus. Aga siiski, noorus pole see ka enam kaugeltki.

Vaher vaatas peeglisse, mis siinsamas laual seisis. Teravad kurrud pisut täidlaste huulte ümber, ninal juba selgesti märgatav siniste soonekeste rägastik. Pöetud vurrud ülahuulel andsid näole karmi ilme, mida suurendasid veelgi terashallid silmad paksude valkjate kulmu-

puhmaste all. Juuksed olid veel tihedad ja pealaelgi polnud need hõredad, nii et vanadus varitses veel kusagil kauguses. Ei, Vaher jõuab lõppsihile, jõuab sinna kas või hallipäise raugana. Ta näeb kindlasti seda aega, kus praegu loodavad kolhoosid muudavad meie mahajäänud külad uuteks, rohelusse uppuvate väikeste linnakeste taolisteks. Tööstus annab tehnika — masinad, elektri, linn toob siia uue teaduse, kultuuri. Siis avab ka maa, mida seni on aastasadade jooksul rohkem narritud kui haritud, oma lahke süle ja annab inimesele edasi oma rikkused. Maa on muinasjutt, mida seni pole osatud lugeda. Selle ümber on ainult tülitsetud ja kiseldud. Alles nüüd teame, kuidas seda muinasjuttu peab lugema. Nüüd teame, et selle muinasjutu lugemiseks on vaja inimeste tarkust, oi kui palju tarkust...

Kas jätkub seda tarkust, et maa-muinasjuttu õigesti mõista? Küllap esialgu jääb sellest puudu, kindlasti jääb puudu. Kuid see ei kohuta meid, sest selle õige lugemise võti on meil peos ja sellest tuleb kinni hoida kümne küünega. Et see võti meil käest ei libiseks! Olgu nii raske kui tahes. Siis, kui teadus ja tehnika, haridus ja kultuur on kindlalt jala toetanud külatänavale, siis peaks ka tarkus inimesel käes olema.

Seni aga — halastamatu võitlus kõige selle vastu, mis takistab inimesi astumast õigele teele.

Juba voodis olles lõi Vaher korraks lahti Lenini köite ja luges sealt: «Proletariaadi diktatuur on verine ja vereta, vägivaldne ja rahulik, sõjaline ja majanduslik, pedagoogiline ja administratiivne visa võitlus vana ühiskonna jõudude ja traditsioonide vastu.»

Luges natuke aega mõnuldes, siis väsis ja kustutas tule.

1930

SÜGISENE RÕÕM

Öö on kottpime. Tuulehood veavad raskeid pilvekangaid ühest taevaservast teise. Silmapiiri ei ole. Taevas on kusagil peakohal, seal, kus kihutavad rasked pilvekangad ja kust tuuleiil puistab kaela viltulangevaid piisku. Vihm, tuuleiilid ja tükk nõgimusta ööd. Ja muud mitte midagi . . .

Kuid . . . Selles tükikeses nõgimustas öös helendab siiski midagi. See on üks ehitus ja selle õlgkatusel krabistab vihm magusalt kevadist unelaulu.

Kuid siiski veel . . . Selles nõgises pimeduses on veel miski, mis liigub. Inimene? . . . Tõesti, see on inimene ja ta nahksel kasukal krabiseb vihm veidi erksamini kui õlgkatusel.

Andres Sarapuu valvab kolhoosi aita juba kümnendat ööd, kuid niisugust ööd pole nende kümne hulgas veel olnud, niisugust pigimusta, tuulerikast ja märga. Sajab, sajab . . . Vahel aeglasemalt, vahel jälle hoogu võttes . . . Andres vaatab itta, kust tuul ajab aida suunas vesiseid pilvevoore: seal pole näha ainsatki heledamat triipu, mis saju lõppu ennustaks.

Täna toodi aita viimased tsentnerid seemnevilja, viimased terad, kõik hoolikalt peitsitud ja rõõmsalt külvivalmis. Andres nägi päeval neid puhtaid ja raskeid seemneivasid, laskis neid läbi karedate peopesade voolata . . . Jaa, ta ei ole üksi selles pigimustas öös . . . Ei . . . ei . . . Seal aidas magavad magusat, hommikueelset und väiksed elavad seemneivad, kolhoosi sügisene rõõm. Sügisel voolavad nad sahiseva jõena salvedesse, tuues jõukust, ilusat elu, rõõmu tehtud töö üle. Ja Andres näeb, kuidas need väiksed pruunjad ivad mulda lange-

vad, sealt julgelt idud välja tõstavad ja ahnelt päikest joovad, kuni nad ise juba kollaseks, päikese-taoliseks muutuvad, viimaks pead raskelt, uniselt longu lasevad... Viige meid salve — paluvad rasked pead — viige salve...

Andres Sarapuu suur habe on märg, kuid see ei suuda siiski peita muhelevat naeratust. Ainult pimedus ei salli seda, ta mähib hoolsalt selle lapseliku naeratuse oma musta liniku alla ja ta on nähtavasti oma tööga rahul — keegi ei näe Andrese naeratust. Kuid Andres ei pahanda pimeduse peale, ei pahanda tuuleiilide märgade rünnakute üle, ta naeratab vaid edasi, ta silmad soendavad aida halle seinu ja selle vana sabisevat õlgkatust.

Siis katkeb äkki naer, äkki ja ootamatult. Andrese silmad kiinduvad kaugusesse, nende soendavatesse teradesse tekivad hallid terashelgid... Ja jällegi ruttab pladisev pimedus hoolikalt katma seda muudatust Andrese silmades... Ei... ei... keegi ei pea ka seda muutust nägema.

Kaugusest kostis veel üks häiriv hääl, nagu oleks keegi kogemata loiku astunud. Siis jäi kõik vaikseks ja erapooletu pimedus ruttas kiiresti häälesünnitajat oma linikuga katma. Ent see ei meeldinud enam Andresele. Ta astus sammu kümme ettepoole, kuuldud hääle suunas, märga berdankat ees hoides. Kuid kõik oli vaikne, ainult vihmapladin ja tuuleiilide kontsert raagus kase okstes täitis öist vaikust.

Andres tuli tagasi. Ta mõtted hiilisid pimedusse, sinna, kust oli tulnud lortsuv hääl. Keegi pidi ometi selle hääle süüdlane olema, ei võinud ju hääl iseenesest tekkida ja kaks korda korduda... Ja äkki asus Andrese hinge rahutus, ärev ootus. Nüüd tundis ta end äkki üksikuna, jõuetuna ja mahajäetuna... Hea oleks, kui lähedal oleks veel keegi, kelle abi peale võiks loota. Ärevust ja hädaohutunnet suurendas veel varitsev pimedus. Andres nihkus aida seina varju, toetas viimaks seljaga vastu seina ja jäi püssi valmis hoides pimedusse vahtima. Vaja võimalikult vaiksem olla, seljatagune on ometi tugev. Seljatagune? Need väiksed elavad olevused, rõõmsalt magavad seemned, see kol-

hoosi sügisene rõõm, peksumasinate rõkkav naer ... Ja Andres pigistas tugevamini püssi käes, ta silmad püüdsid pimeduselinikut auklikuks puurida ja kõrvad harutasid vihmakrabina ja tuuleiilide häältekobaraid, otsides hoolikalt võõraid, vaenulikke hääli. Hetkeline rahutus ja kartus taganesid kusagile kaugemale, eemale, sabisevasse võsastikku ja jäid sinna asjata ootama: Andres ei vajanud enam neid, sest ta seljatagune oli küllalt tugev.

Aga võib-olla oligi ärevus asjatu, võib-olla tuli see kõik Andrese vanadusest nõrgenenud närvidest, sest juba kümnendat ööd valvab ta neid väikseid olevusi igasuguste hädaohtude eest. Võib-olla! Viimane öö... Homme on revisjon, siis läheb vahikord teise öövahi kätte, ja tema, Andres, läheb päevasele tööle, hakkab mesipuid ja viljapuuaedu korda seadma. Oo, seal tuleb tal tegemist ja tööd... Mesilased juba sumisevad puudes, tahavad välja, aga ilm ei luba, külmad ööd ja niisked päevad valvavad veel lennuavade ees. Ja ka väljas pole mesilastel veel midagi teha, ainult mõned lumelilled on juba õitsema löönud. Kui aga ilmad soenevad ja päike on kõik lilled lahti paistnud, siis laseb Andres oma sumiseva pere põldudele ja heinamaadele lõhnavat mett korjama. Esialgu jätkuks neile aiastki, kus valges õitelumes helendavad õuna- ja ploomipuud, kuid väiksed mesilinnud ei rahuldu sellega: nad lendlevad läbi kõik lähedalolevad aasad ja heinamaad, metsad ja põllud, et kõik meeallikad üles otsida ja mesipuusse võimalikult rohkem mett kanda.

Andres ise teeb vabal ajal ära mõne hommikuse jahiretkegi. Oo, jahiga on Andres ammugi hädas: tedred kudrutavad ja lasevad sossi hommikuti ja õhtuti, juba lumesulamisest saadik, kuid Andres pole veel kordagi saanud oma jahimehekirge rahuldada. Hommikul kaob Andresel uni varakult, ja kui ta siis haigutades õue astub ja kuuleb, kuidas metsad ümberringi tedrelaulust lõkerdavad, kuidas metsad kaugel ja lähedal on tulvil heledat ja õrna kudrutamist ja vihast sossisahinat, siis hakkab Andresel kusagil rinnas miski valusalt ja pakitsevalt hõõguma. Tulevad meelde nooruspäevad, kus ta pidi sulasena oma paremad kevaded ja suved

teistele andma, kuid mis ta jahimehekirge siiski ei ole hävitanud. Talle tulevad meelde pühapäeva koidikud, mil ta okstest kokkulöödud jahilöövis istudes ja hinge kinni pidades jälgis kohevil isatetrede tantsu, lindude raskete, armastusest veripunaseks paisunud harjade välkumist, vihast sossi ja ematedre salakavalusest nõretavat kudrutamist. Kui ta siis mõned isatedred maha põmmutas, hoolitses ta piinlikult selle eest, et kogemata mitte tabada mängupaiga ainukest ematetre, tagasihoidlikku ja igapäevaselt halli, kuid kelle jaoks oligi kogu see värvirikas pillerkaaritamine lavastatud.

Läbi nende mõtete kuulis Andres äkki selgesti kusagil kauguses platsuvaid hääli. Ta virgus oma mõtetest ja jäi kuulatama. Kusagil pahemal pool, võsastikus või selle taga, oleks nagu mingi puutükk murdunud. Andres näis kuulvat koguni tasaseid vandesõnu. Ärevus hiilis jälle julgemalt lähemale, kuid Andres tõrjus selle valjult eemale ja astus otsustavalt pimedusse, sinna, kust olid kõrvu kostnud kahtlased hääled.

«Ole ettevaatlik ja valvas, sest selleks on ka põhjusi. Kes öösel aidale ligineb, ava kohe tuli!» Kelle sõnad need olid? Kust nad äkki Andrese peaajju tulid? Ah jah, seda rääkis esimees, vana Kustas, eile õhtul. Ta oli sedagi öelnud, et isegi aidameest ennast ei või lasta öösel aidale läheneda. Pikem see jutt polnudki, aga Andres tundis nüüd äkki, et nende sõnade taga peitub midagi, mis aidale ja nendes puhkavatele seemnetele head ei kuulutanud.

Habe oli märg ja kleepus kasukaesisele. Käed olid kohmetunud ja püssiraud jääkülm. Kõrgelt aga tuli järjest tihedamalt jämedat vihma, ümbrus täitus sulina ja pladinaga... Ta ees oli pime võsastik ja sealt kostis selgesti mingisugune rabelemine. Mis see küll võis olla? Andres hoidis püssi laskevalmis ja ligines aeglaselt. Ta tähelepanu oli pingul nagu peenike kandlekeel... Ta püüdis astudes toetuda nõtkuvatele varvastele, et pori astudes ei lortsuks. Andres ligines saagile, olgu see siis hunt või karu... Sügav ürgmets on ümberringi... Karukuul on rauas, möödalaskmist pole karta... Kuid see minutiline viirastus haihtus kohe. Jäi veel sammu kümme võsastikuni, kui Andres sealt tasast vingumist

ja nõrka haugatamist kuulis. Koer?! Aga kuidas sattus koer siia? Kelle koer? Jahikirg kustus ja kümned harilikud küsimused kerkisid Andrese ootamatusest rahunenud peaajju. Äkki keeras Andres enda välkkiirelt ringi ja jäi tardunult seisma: aida juures kolksatas midagi. Siis veel kord ... Hirmus mõte sähvatas peaajus, sähvatas ja kustus, andes teed hirmule: koer oli ... selleks siia toodud, et Andres ...

Nagu meeletu pistis Andres aida poole jooksma, unustades ettevaatuse, kohutav aimdus põues ja hirm oma rumaluse üle südames. Süda hakkas kohe vasardama ja Andres vähendas samme ... Ehk on see ... ettekujutus, närvide nõrkus? Muidugi, näe, ait on siin ja midagi iseäralikku pole. Vanadus tükib peale, teeb inimese väetiks ja jõuetuks. Ooh, kuidas süda peksab ja silmis sätendab, ei näegi midagi!

Miski välgatas ja lõi raskelt vastu Andrese rinda ... Kusagil ajunurgas tekkis ja kustus mõte: «Kes öösel ligineb, ava tuli ... nüüd avatigi ... sügisene rõõm ... aga koer ...» Siis mattis pimedus kõik oma rüppe ja suured vihmapiisad krabisesid Andrese kasukaseljal, veeloik aga uhtis hoolikalt ta toredat habet. See kestis kaua. Lõpmata kaua mattis pimedus nagu raske uni Andrese hinge. Kui ta viimaks ärkas ja sügavalt hinge tõmbas, tungis oie ta rinnast kuuldavale. Loiguvesi voolas suhu. Andres sülgas vee suust ja tõstis pea kõrgemale. Siis avas ta silmad ja virgus imestusest: ait oli kuidagi elama hakanud. Hääled, vaiksed ja sumbunud, kostsid läbi vihmapladina kümme sammu eemal lamava Andreseni. Need olid vaiksed, kuid siiski nii tuttavad hääled, et Andres kõik oma jõu kokku võttis, et neid paremini kuulatada. Nad kõnelevad või vaidlevad millegi üle, kuid sõnadest on võimatu aru saada. Siis tõmmati tikust tuld ... Ja siis nägi Andres hetkeks nende nägusid: üks neist oli aidamees Peeter ise, teine — tundmatu. Andres tahtis enda püsti rabada, kuid järsk valu vasakpoolses rinnas vajutas ta uuesti pimedusse. Ent hetke pärast avas ta uuesti silmad ja nägi, kuidas aida seinas miski lõi leegitsema, esiti aeglaselt, siis ikka heledamalt ja heledamalt. Öö haaras oma musta liniku ja hakkas seda ikka kaugemale ja kaugemale vedama.

Ainult tuuleiilid keerutasid vihmasagaraid otse leegitsevasse tulle, surus alla selle, mis kahe inimese vaikseid vandesõnu kuuldavale tõi. Siis süütasid nad aida veel kahest kohast. Tuul tõi Andreseni teravat lambiõli lõhna.

Nüüd sai Andres kõigest aru. Ta katsus ennast uuesti üles upitada, kuid teravad valuhood sundisid uuesti langema. Kui ainult valuoigeid saaks ära hoida, kàs või ristis hammastega... Janu kõrvetab suud... Ta joob loigust kevadmullast lõhnavat vett... Ja ta tunneb, kuidas maa raskelt, teravalt lõhnab, kuidas ta igatsus käib nende seemnete järele, mis nüüd tuleroaks langevad. Püss! Kus on püss? Ah, see on siinsamas loigus... Pahem käsi on tuim, elutu. Kuid parem on selle eest täiesti korras. Aeglaselt, hambaid risti surudes keerab Andres enda kõhuli... Berdanka on laetud, padrun on sees, ainult ühe käega on vist võimatu sihtida... Ooh, jõudu on vaja, jõudu üheks minutiks, siis võib ta kas või surra...

Mehed kohendavad tuld, mida vihm tahab summutada. Nende varjud paistavad selgesti tõusva leegi paistel. Üks seisab nüüd eemal, tal on püss käes, kuna teine askeldab rutuga tule juures. Siis lööb tuleleek kõrgemale, mehed taganevad eemale ja jäävad vaatama...

Andres sihib ühe käega, kuid püssiraud ei värise. Ei värise! Ja kui pauk ööliniku tuhandeks tükiks rebestab, siis teab Andres, et aidamees enam aida juurest ära minna ei raatsi. Teise mehe hirmukarjatus ja jooksupladin kaovad kaugusesse. Ait hakkab rohkem ja rohkem leegitsema, vaatamata vihma ennastsalgavale võitlusele. Tuli on ju veel väike, põleb ainult lambiõliga üle kallatud sein, seda on kerge kustutada, kui aga kustutaja oleks... Andresel on vile kaasas. Ta leiab selle kobamisi kasukataskust, vilistab natuke, siis jätab selle — jõudu ei jätku! Pahemas küljes ja õlas laguneb aga tume, nõrgestav valu laiali... Kui aga mõistus ei kaoks... Kui süda veel vastu peaks, veerand tundigi... Ja Andres rüüpab veel loigust kõrvetava janu kustutamiseks ning hakkab aida poole roomama, raskelt ja aeglaselt, kuid kindlalt, valust oiates ja püssi enda järel lohistades. Viimaks jõuab ta aida juurde,

roomab selle trepile ja katsub tuld ainsa käe ja märja käisega kustutada. Tuli aga võtab hoogu, kõrbeva kasukanaha hais seguneb petrooleumi lõhnaga. Vihmahood ja Andres, Andres ja vihmasagarad võitlevad tulega, võitlevad puhkevate seemneivade, töörikka kevade ja kolhoosi rõõmsa sügise pärast. Kui Andres nõrkeb, siis keerutab tuulehoog suurema vihmasagara tule poole, jääb aga vihm nõrgaks, kogub Andres oma viimase jõu ja sumbutab endaga tuld, kustutab seda sentimeetrihaaval, et see ainult õlgkatusele ei pääseks.

Kuid tuld on juba märgatud. Abimehed jooksevad kohale ja veavad põleva Andrese aidast eemale. Ja nagu läbi udu kuuleb Andres kustutajate sõnu: «. . . taheti kolhoosile surmahoop anda . . . süütasid seina, et kõik maha põleks . . . katus on vana, turba ja saviga imbunud . . . ei võta kohe tuld . . . teadsid, raisad, seda . . . koerale koera surm . . . vedas salaja seemnevilja turule, nüüd tahtis jälgi kaotada . . .»

Aidas aga puhkasid rahulikult hoolikalt peitsitud seemned, ootasid õnnelikult külvimasinate rõõmsat tärinat, et sügisel kuldse rõõmuna salved ääreni täita. Vihm leotas aga maad, leotas ta pehmeks ja kohedaks, imbudes sügavale mullapõue, et sealt kevadel joota janunevaid viljataimi.

1933

SININE BLOKNOOT

«Nonoh, sõgesikk Tõnnokene, no tõsta ometi jalg kõrgemale. Vaat nii... Ära vehi nüüd oma hännaga, ega's ma mõni parm ole... Tohoh, pagan, või hammastega jälle kuklasse... Ära sa mõtle siin midagi, tunnen sind läbi ja läbi... Vaata, vennas Tõnnokene, see oli kord lõuna-väerinnal, üks tuhat üheksasada ja kahekümnendal aastal... Noh, tõsta nüüd teine jalg tsipake kõrgemale, sooh, vaat nii, ilus!... Eks siis meie punane ratsavägi tegi tollele Wranglile merulit küll, mäletan, justkui praegu kohe... Ah sa raibe, jälle hammastega peanahas kinni, no ma sulle praegu tõmban viglavarrega... Mis sa arvad, et mul kuklas heinad kasvavad või... Nonoh, sõgesikk Tõnnokene...»

Ja Juhan silitab õrnalt noore, kolmeaastase täku siledaid külgi. Loom aga pillub sõstrasilmast tuld ja rabab hammastega Juhanit kord ühest, kord teisest õlast. Kuid see hammasteproov on rohkem meelituseks kui tigeduse väljendamiseks, sest Tõnno hõõrub siinsamas oma põske vastu Juhani halli kulunud pintsakut ja looma silmad säravad sõbraliku, pehme tulega. Ainult siis, kui Tõnno meelitused natuke liiale lähevad ja ta oma noorte hammastega koos mütsiga ka tuti Juhani hallikaid juukseid suhu haarab ja neid sõbramehe poolest halastamatult tirib, ainult siis kargab Juhani hing hetkeks täis, sest valus meelitus ei meeldi vist kellelegi. Kuid koos valu kadumisega haihtub ka Juhani meelepaha ja ta silmis põleb jälle endiselt sama hell ja armastav tuluke, mis teeb ta vana näo nii päikesepaisteliseks ja külgetõmbavaks.

Kui satute kolhoosi hobusetalli, kus Juhan töötab, siis paneb teid peale tallis valitseva puhtuse ja kodu-

suse imestama veel see, kuidas hobused oma tallimehesse suhtuvad. Tema ilmudes löövad nende silmad sama helgiga põlema, mis soendab nende hoolitseja silmi, nad ajavad pead latritest välja ja hirnahtusi kostab igast talli nurgast. Ja pole hoopiski nii, et Juhan mööduks oma hoolealustest külmavereliselt. Ei, tulge ja kuulake, missuguse häälega Juhan oma sõpradega, nimelt sõpradega, kõneleb, nende hädade ja valude kohta järele pärib! Ja siis kuulake samuti, kuidas hobused talle kordamööda jutustavad kõigest sellest, mis nende hinge ja ihu vaevab. Tulge ja kuulake seda omapärast jutuajamist pool tundigi, ja teie saate kasu sellest rohkem, kui oleksite kümme suurt raamatut inimesearmastuse, nimelt just — inimesearmastuse kohta läbi lugenud.

Praegu astubki Juhan lähema hobuse, kõrbja mära Pinta juurde.

«Sõbrakene, kuidas õhtune künd ka läks? Oled vähe nagu väsinud? Noh, pole viga, Pintakene, puhkad välja, puistan sulle täie normi kaeru... Ahaa, näed, meeldib... Mis? Tükikese leiba tahaksid? Noh, olgu peale, toon, toon... Kuidas sa ütlesid? Pahemal jalal... No näita, näita ta siia, soo... Tõesti, sooneke on välja veninud... Komistasid? Noh, pole viga, seome kinni, kõvasti seome kinni. Homseks on sul kõik korras, nii...»

Juhan käib kõik oma hoolealused läbi. Igaühega on tal eri jutt, eri toon, kuid kõigiga on ta sõbralik, hell... Mõnele jutustab ta isegi lugusid möödunud aegadest, räägib sosinal salajuttu ja hobused kuulavad teda tähelepanelikult, nagu mõistaksid nad tõepoolest vana tallimehe juttu. Mõned näksivad tänutundest Juhani pintsaku selga, millest sinna sageli mõni märg plekk jääb. Ent niisugusele pisiasjale ei pööra ta mingisugust tähelepanu.

Ei või ütelda, et Juhan ainult hobustega oleks nii sõbralik ja hell, nagu see juhtub mõne inimese juures, kus loomasõbralikkus on seotud põlgusega inimeste vastu. Juhan on selle helluse ja armastuse loomade vastu toonud just inimeste juurest ja tema hoolitsusel ja sõbralikkusel on juures inimlik maik. Väiksed kooli-

lapsed peavad oma parimaks sõbraks just Juhanit ja neil pole mõnusamaid silmapilke, kui Juhan neile oma hobustest jutustab.

Niisugune oli Juhan Kivi, «Edasi» kolhoosi tallimees. Ta nimetas ennast vanaks agitaatoriks ja mitte just asjata. Kunagi ammu, kodusõja tulistel päevadel, kui noor nõukogude kord võitles, relv käes, oma eluõiguse eest, saadeti Juhan Kivi ühte külla agiteerima, see on — talupoegadele selgitama viljavarumise plaani täitmise vajadust. See oli raske küla — valgekaartlased ja kulakud tegid avalikku agitatsiooni nõukogude võimu vastu —, kus ei tahetud kuidagi viljavarumise plaani täita. Ja just sinna külasse saadetigi Juhan Kivi selgitustööd tegema. Vana agitaator jutustas sellest loost, kui juhtus jutuhoos olema, järgmist:

«Noh, oli alles lugu! Vallakomitee saatis mind ühes seltsimees Ingeriga sellesse vene külasse Sosnovkasse, mis oli üks igavene valgekaartlaste pesa ja kubises sektantidest. Hullemat küla siin meie kandis vist ei olegi. Sõitsime vallast välja hommikul vara, aga sinna jõudsime alles pärast keskpäeva. Noh, sõidame külla sisse.

Lai tänav, tugevad majad, kohe näha, et siin on peremeestel rikkust laialt ja ka sulaseleiba küllalt. Küla keskel kõrge koha peal asetses lahmakas seltsimaja, aga selle ümber oli rahvast nagu laadal... Tohooh, sõgesikk, mõtlen, siin käib juba ilma meieta miiting. Vaatan, tõesti — maja ees rõdul on suur laud, selle taga istub presiidium, aga keegi mustavuntsiline mees vihub parajasti kõnelda, suu aina vahutab peas, ise, kurivaim, muudkui aga vehib rusikatega... Kui meid silmati, käis nagu kahin rahva hulgast läbi ja meid piirati silmapilk sisse, ning rõhuti sinna presiidiumilaua poole. Mustavuntsiline aga lõugab nagu hull: «Näete, enamlaste esindajad on ise kohale tulnud, neile on vaja viljanorm täielikult kätte anda, et teinekord enam ei tuleks.» Noh, näen, asi on üsna halb. Valgekaart on platsis, vaat mis! Näen, kuidas kahtlased mehed hulguvad juba ringi, püssid käes ja revolvrid puusal. Asi on halb, tõepoolest halb. Ma ise ei tee väljagi, et süda madalamale vajub, vaid vastuoksa — ronin sõjakalt lähemale ja nõuan sõna. Antakse. Noh, aga kes sul laseb rääkida,

nii kui hüüdsin «seltsimehed», igavene lärm lahti, karjutakse: «Siga pole hanele seltsimees. Lähed varsti sinna, kus su seltsimehed juba on.»

«Noh,» räägin neile, «kui «seltsimees» ei meeldi, siis olgu peale «kodanikud», aga tean kindlasti, et teie hulgas on ka seltsimehi, aga nende suud on praegu suletud.»

Keegi hüüab rahva hulgast: «Õigus, seltsimees!»

Mustavuntsiline aga karjub: «Siin pole kõrts ega laadaplats, siin on vaja «härra» öelda . . .»

Noh, alustasin kuidagi oma kõnet, rääkisin vilja vajadusest riigile, kontrrevolutsioonist . . . Kus sa sellega, presiidiumi ümber on aga valgekaartlased koos, kes sul rääkida laseb. Tõusis kõva lärm. Siis kõnelesingi seltsimees Ingerile vaikselt:

«Otsas oleme! Ainult üks pääsetee on: lase otsemat teed vallakomiteesse, too abi. Aga mina katsun siin niikaua . . . vastu panna!»

Noh, Inger puges kuidagi tähelepandamatult rahva hulgast läbi ja kadus ära. Mõtlen, mis nüüd minust saab. Laua taga aga kõnelevad pagan teab kust tulnud oraatorid, kutsuvad rahvast otsekohe ülestõusule nõukogude korra vastu. Asi on tõepoolest halb. Märkan, et rahvas seisab kõhklevalt ja kuulab kõnelejaid, vaatab pealt, aga tuld ei võta, kuid ühtlasi ei tee ka takistusi valgekaardi organiseerimiseks. See pole ju hoopiski halb, mõtlen omaette, nähtavasti pole valgekaartlastel siin veel kindlat pinda. Siis näen äkki, et minu juurde on siginenud kaks püssimeest. Noh, mõtlen, nüüd kõmmutavad sõgesikud kas või maha. Küsisin uuesti presiidiumilt sõna, antigi. Võtsin siis kogu oma osavuse kokku ja hakkasin kõnelema. Alustasin vist, kui ma ei eksi, paradiisist ja Aadama ning Eeva elust selles inimese esimeses asukohas, lasksin parajal sörgil läbi piibliloo, sest kuhu mul ikka rutata . . . Kõnelesin vanaaegsest kommunismist, millest poliittunnis olin kuulnud, vanast heast elust, mille mõisnikud ja kapitalistid on ära rikkunud, ja pagan teab, millest veel.

Mustavuntsimees oli juba maruvihane ja katsus oma sellidega mind mitu korda takistada, nõudes siinsamas mu mahalaskmist, kuid rahvas karjus: «Las lõpetab

kõne, küll jõuad veel tappa!» Eks ma siis kõnelesingi, nagu oskasin. Jutustasin rahvale oma eluloo otsast otsani ära, kõnelesin oma elust Eestimaa mõisates, raskest tööst ja sandipalgast... Presiidium oli vihast sinine, kuid rahvas kuulas mind tähelepanelikult. Päike hakkas parajasti vajuma, kui jõudsin tsaari kukutamise juurde ja alustasin Oktoobrirevolutsioonist. Siin katkeski mustavuntsilise kannatus, ta karjus täiest kõrist: «Küllalt, selle võllaroa laul on läbi!» Maja nurga tagant astusid välja vintidega valgekaartlased — neid võis olla nii kaksteist või viisteist meest — ja hakkasid rahvahulgale, kes visalt teed andis, peale suruma. Keegi virutas mulle millegi raskega selga, siis tõmmati mind laua juurest eemale, keerati käed selja taha ja seoti nööriga kinni. Toodi kusagilt veel viis või kuus kinniseotud kätega inimest ja meid hakati nagu loomi püssipäradega ajama. Noh, mõtlesin omaette, ei aidanud su agitatsioon ja eluloo jutustamine, ikka löövad su maha nagu koera... Sai see mõte läbi pea vilksatada, kui äkki kusagilt kajasid paugud. Valgekaartlased panid kohe nagu lambad plagama. Rahvas aga — kes jooksma, kes jäi rahulikult paigale. Korratu laskmine kestis edasi. Meie juurde aga ilmusid inimesed, kes meil kõigil vabastasid käed. Korraga kargab seltsimees Inger juurde: «Noh, oled veel elus, tänu jumalale!»

Räägin talle: «Mitte jumalale tänu, aga mulle endale ja sulle. Olen hea agitaator, agiteerisin endale elu alles. Aga sina, sõgesikk, tõid ruttu abi.» Vaat, kuidas oli lugu tol ajal, kallid seltsimehed!»

Ja kaua põlevad agitaatori silmad heledalt, kui ta jutustuse lõpul käega üle oma halli habeme laseb ja ta sõrmed seejuures erutusest tasakesi värisevad...

*

Ja ometi muutus vana agitaator kuidagi imelikuks. Kõik inimesed tunnistasid seda. Kõigepealt ostis ta endale siniste kaantega bloknoodi ja sama värvi uue pliiatsi, teritas selle otsa nõelteravaks ja hakkas bloknoodi ruudulistele lehekülgedele mingisuguseid märkmeid tegema. Kõige imelikum oli see, et nende mär-

kuste kirjutamise juures võttis vana agitaatori nägu kibeda ilme, silmad aga muutusid nagu naasklid teravaks. Teiste eest varjas Juhan hoolikalt oma bloknoodi sisu.

Mõnel koosolekul või nõupidamisel, kus peeti palju mitmesuguseid kõnesid, võis sageli näha, kuidas Juhani kulmud äkki kurjalt alla vajusid, suunurkadesse aga pilkav joon ilmus. Varsti tõmbaski ta põuest välja oma siniste kaantega bloknoodi ja hakkas sinna hoolikalt mingisuguseid märkmeid sisse tegema. Ta huuled liikusid seejuures tasa, nagu oleks ta kellegi nähtamatuga tähtsat kõnelust pidanud.

Külarahvast hakkas sinine bloknoot huvitama. Mõnele uudishimulikule ei andnud see väike sinine raamat enam isegi unerahu. Külas hakkas liikuma igasuguseid jutte. Kõige rohkem oli erutatud kaks vanaeite — Muldi Kai ja Säärvandi Juula, kaks tasuta «raadioaparaati», kelle armsamaks ametiks oli igasuguste tühjade juttude väljamõtlemine ja laialikandmine. Erutatud olid nad üsna tähtsa asja pärast: kumbki ei osanud siiamaani veel ühtegi rahuldavat tühja juttu vana agitaatori sinise bloknoodi kohta välja mõelda. Muldi Kai näiteks seletas, et vana Juhan kavatsevat baptistiks hakata ja kirjutavat oma sinisesse taskuraamatusse kõik patud üles, mis on eluajal teinud, et siis, kui kohtumõistmine tulevat, raamatust kõik issandale ette lugeda ja andeks paluda. Säärvandi Juula aga ei sallinud niisugust rahvapimestajat nagu Muldi Kai, kes kõik oma tühjad jutud viis alati viimsepäevani ja baptistideni välja. Juula katsus oma sõnumites rohkem tänapäeva tasemel püsida ja sellepärast teadis ta jutustada, et Juhan koguvat külanõukogu esimehe ja kooperatiivi juhataja kohta materjali, et neid hiljem hirmsate kuritegude pärast Siberisse saata.

Rahvas aga ei uskunud kumbagi tühja juttu, sest ta tundis väga hästi vana agitaatorit. Baptistiks võis Juhan minna ainult siis, kui ta oleks peast segaseks muutunud, sest nii külanõukogu kui ka kooperatiivi tegevuses ei olnud viimasel ajal näha midagi häirivat.

Kuid salapäraseks jäi asi siiski.

Juhan aga täitis oma sinist bloknooti, päris vahel ühte

ja teist kolhoosnikute käest, kuid neis pärimistes polnud inimeste arvates midagi erilist — palju on kellelgi saapaid, kunas ostis, mitu kleiti on tütrel või ülikonda pojal jne.

Mõnikord küsiti küll Juhanilt avalikult: missuguse eesmärgiga ta bloknoodi ostnud ja mida sinna sisse märgib. Ent Juhan põikles vastusest kõrvale, vihjas hobustele ja heintele. Kuid kõik nägid, et Juhan varjab midagi, ta vaade oleks nagu ütelnud: oodake veidi, ärge ometi nii kärsitud olge!

Inimesed aga veeretasid tasapisi jutte vana agitaatori sinise bloknoodi kohta, sest mis sa teed inimestega, kes uudishimust lausa põlevad! Nende suud ei saa keegi siduda!

Nii veeresid mõnedki head kuud kaduvikku ja aegamööda hakkasid inimeste meeled ja mõtted teist rada käima — vana agitaatori sinine bloknoot hakkas tasapisi ununema. Eks ole ju kõigil tööd ja tegemist küllalt, elu oma kiire tempoga ei luba kunagi kaua ühel ja samal peatuda, eriti veel siis, kui see on mõni tühine bloknoot. Unustusetolm hakkas vana Juhani sinist bloknooti katma oma paksu korraga. Ainult Muldi Kai ja Säärvandi Juula südametes kipitas vahetevahel midagi kibestumise taolist, kui nad kolhoosi tallist mööda astusid ja Juhani häält kuulsid, kuid ka neil oli küllalt tegemist muude asjadega. Elu on ju nii keerukas ja kiire, et ole aga mees tühjade juttudega kõike seda kajastama!

*

Ühel sumedal sügisõhtul oli suur koosolek. Kolhoosi esimees andis aru möödunud aasta tegevusest, kõneles partei loosungist: muudame kolhoosnikud jõukateks. Et kolhoos kevadel ja suvel oli küllalt tööd teinud ja vaeva näinud, loodreid lohminud ja venivillemeid vemmeldanud, siis oli ka tööpäevake üsna kobedaks paisunud — oma kaheksa kilogrammikest tuli ikka ära. Oli muidugi ka puudusi ja nende üle pahandati üsna kurjasti.

Vana agitaator oli ka koosolekul. Ta nägu oli kuidagi eriliselt pidulik ja selge. Vana rohelise frentši taskust paistis tal sinise bloknoodi serv. Kuid võis siiski

tähele panna, et vana agitaator on veidi erutatud. Ta liigutas vahetevahel oma halle vuntse ja nühkis pöidlaga pöetud lõuga. Seda tegi vana Juhan ainult siis, kui oli millegi üle erutatud. Ka tema teised liigutused reetsid mehe erutatud olekut: äkki tõmbas ta taskust oma sinise bloknoodi välja, vaatas sinna sisse, pani jälle tagasi, vähe aja pärast lehitses ta jälle seda salapärast asja.

Ja siis, kui aruanne lõppes ja koosoleku juhataja inimeste hulka küsimuse «kes tahab sõna?» paiskas, tõusis vana agitaatori käsi sirgelt püsti.

«Sõna on seltsimees Juhan Kivil.»

Rahva hulgast käis läbi mingi kahin, kõik seadsid ennast paremini istuma ja vana agitaatorit kuulama.

Juhan astus rahulikult kõnetooli poole. Tema ärritus, nagu see alati juhtus otsustavatel silmapilkudel, oli nagu käega võetud. Kõnetoolis (milleks kasutati vana noodipulti) võttis ta taskust oma bloknoodi välja ja avas selle sinised kaaned.

«Noh, nüüd on neil lõõg täis,» sosistas Säärvandi Juula ja vaatas kahjurõõmsalt kooperatiivi esimehe Koti Kaarli pikale ninale. Koti Kaarel ise istus siinsamas rohelise ahju juures ja ei teadnud aimatagi sellest hirmsast hädaohust, mille Säärvandi Juula oli talle kaela nõidunud. Muldi Kai viibis aga suures kohmetuses, sest oli ju selge, et tema ettekuulutus oli nurja läinud. Ta ei julgenud Säärvandi Juulale otsagi vaadata, sest tundis kogu aja enda peal selle võidujoovastuses läikivaid silmi, mis nagu oleksid ütelnud: eh, sina pimedusejünger. Aga näe, mina, minul on juba nuppu!

Vana agitaator algas oma kõnet veidi kohmetult. Ta ütles «seltsimehed» ja jäi vait. Siis vaatas oma sinisesse bloknooti, sügas vähe pöidlaga lõuga ja lausus juba julgemalt oma natuke käriseva häälega:

«Seltsimehed! Eks ma siis või vähe ütelda kah... Vaat seesama, noh, sõgesikk, see aruanne oli küll hea ja ilus kah... Eks me siis ikka teinud tööd ja nüüd on ka, vennas, ikka kena küll — see kaheksa kilogrammi, vot...»

Alguses raske ja nurgeline, hakkas vana agitaatori kõne mõne aja pärast ikka ladusamalt ja ladusamalt

voolama. Ja see polnud mingi tühi lobisemine, vaid need olid ikka hästi ja tähelepanelikult märgitud vead ja puudused, mis on kolhoosielus tarvis parandada ja kõrvaldada. Inimesed kuulasid huvitatult Juhani kõnet, kuid panid tähele, et vana agitaator oma sinisesse bloknooti ei vaatagi, vaid teab kõik peast. Rahva imestus ja arusaamatus aina kasvas.

Kuid siis tuligi vana agitaatori kõnes järsk pööre. Ta lõi oma sinise bloknoodi lahti, ta hääl muutus teravaks, suunurkadesse ilmus pilkav naeratus.

«. . . Aga nüüd tahan ma teile ühest väga tõsisest loost pajatada, vaat nii . . . Seesama, ma tahtsin ütelda, et näe, toosamane frentš, mida te mu seljas näete, on üks tuhat üheksasada üheksateistkümnendal aastal saadud. Ilus! Aga missugune aasta on praegu? Üks tuhat üheksasada kolmkümmend kolm, nii . . . Aga kas ma olen selle aja kestes endale uut pintsakut või kostüümi ostnud? Ei ole. Ajan sedaviisi läbi ja hoian kokku. Olen sedasama frentši kaks korda värvinud, ära luitub, kurivaim. Aga saapad? Kui otse öelda: nad on juba kuus aastat mind teeninud. Ilus! Aga kuidas meie kolhoosnikud elavad? Seesamane . . . võta või (Juhan lehitses oma sinist bloknooti) meie Pärtli Arno, noh, tunnete teda kõik. Mis tal enne oli?»

«Paar lapitud sulasepükse,» hüütakse kusagilt.

«Need polnud omad, vaid perenaiselt laenatud,» parandatakse tagumiselt pingilt.

«Ilus! Aga mis tal nüüd on?» jätkab vana agitaator, «tal on (loeb ette bloknoodist): uus ülikond, vana ülikond, säärikud, kamassid, kallused, vihmamantel, kasukas . . . ja veel üks, sõgesikk, seesamane . . . punane siidilips . . .»

«Kaks lipsu!» hõikab Arno rõõmsalt vahele, «ja mõlemad on selgest siidist.»

Vana agitaator peatub ja heidab pilgu rahva poole, kes rõõmsalt sumiseb. Ta on nagu hämmastunud, tume vari lendab üle ta näo. Siis vaatab ta jälle oma bloknooti ja jätkab:

«Ehk võtke seesamane Krumbi Ants, kes mineval aastal, näh, oma moorile kraega talvepalitu ostis . . .»

«Õigus,» muheleb Krumbi Ants vahele, «kakssada üheksakümmend neli ruublit läks maksma...»

«Aga Nõgese Peeter, näh, ostis endale tänavu jalgratta ja naisele kollased saapad ja kallused sinna veel otsa...»

«Õigus,» on ka Peeter nõus, «veel ostsin rohelise vekkeri kah!»

«Ja põriseb teine nagu hull,» naerab habemik Kempersoni Andres ta kõrval. «Kus ikka hommikul paneb nii, et ikka kilomeetri peale on selgesti kuulda, paneb nagu vastu panni...»

«Aga seesamane Udrase Marta, sõgesikk, ostis oma tütrele käeuuri ja tütar käib nüüd nagu mõni preilna, ja veel ostis ta endale suure peegli, mis maksab nelikümmend kaheksa rubla...» heliseb vana agitaatori hääl kurjalt koosoleku vaikses saalis. Ja imelik asi — keegi ei vaidle vastu, kõik on sellega rõõmsalt nõus, lisavad veel juurdegi, kui agitaatori bloknoot mõne asja on unustanud.

Juhan keerab aga oma bloknoodi lehekülgi ja loeb ette, mida keegi on sel või möödunud aastal ostnud, kui palju kauba eest maksnud. Selles nimestikus on palju kraami: riideid, jalanõusid, majatarbekaupa, kuid ka jalgrattaid, peegleid, kaks grammofoni ja seitse raadioaparaati. Ta hääl muutub ikka kurjemaks ja kurjemaks, nagu loeks ta suurt kuritegude registrit. Kui bloknoodi viimane lehekülg on läbi, hüüab vana Palgi Mart esimesest pingist:

«Sa, Juhan, korrat, oled mu ühe väikse, kuid tähtsa asjaga vahele jätnud. Eks ma ostnud ka hiljuti linnast ühe tobra piibu, näe sellesamase, maksin teise eest oma kaheksa rubla ära. Eks vanamoor oli küll vastu, aga... Noh, kirjuta see siis ka oma raamatusse üles.»

Vana agitaator on vaikinud. Kuid ta seisab endiselt kõnepuldis. Ta nägu on kahvatu, silmad libisevad üle kolhoosnikute rõõmsate nägude ja neis peegeldub mingi arusaamatus. Ta vaatab niisuguse pilguga, nagu näeks kolhoosnikuid esimest korda, nagu oleksid need võõrad tundmatud näod ja inimesed. Vana agitaator seisab veel tükk aega kõnepuldi taga ja bloknoot väriseb tasakesi ta käes. Inimesed ootavad veel midagi vana agitaatori

suust, kuid selle huuled on kõvasti kinni surutud. Siis paneb ta äkilise liigutusega bloknoodi frentši taskusse ja astub sõnalausumata eemale.

Nüüd pääseb käteplagin lahti, imestuse ja kiiduhüüete torm lendab hetkeks üle inimeste. Siis astuvad uued oraatorid kõnetooli, kõnelevad tuliselt, vahel küll kohmakalt ja oskamatult, kuid seda ei pane vana agitaator enam nagu tähelegi. Ta istub nurgas Nõgese Peetri kõrval, kes jutustab tasakesi talle veel midagi oma ostmistest, ja nagu läbi kauge kohina kuuleb ta, kuidas kõnelejad tema nime nimetavad, sellest räägivad, et alles nüüd võivad kolhoosnikud endale kõike osta, et jõukalt ja kultuurselt elada.

Vana agitaatori hinges on midagi nagu murdunud, valusalt rebenenud ja nüüd on seal valus arm tekkinud, mis ei anna rahu, ühtelugu valutab ja tuikab...

Juhan tõuseb vaikselt ja läheb koosolekult ära. Veel uksel kuuleb ta, kuidas Palgi Mart kõneleb:

«Ei pannud nagu tähelegi, et juba nii kangeteks oleme läinud, aga näe, korrat, eks va Kivi Juhan, tark mees, on kõik selle kirja pannud ja nüüd näed tõesti kohe, et — pagana pihta — nagu klaarim oleks see elu kohe ja et nagu eespool tuleks veelgi parem... Va nupukas mees see Kivi Juhan. No kuule, Juhan, ära siis veel koju mine, tule, tõmba ka minu uut piipu...»

Kuid vana agitaator ei võinud enam jääda. Kogu öö ei saanud ta nahka silmale, uni oli nagu maa alla kadunud. Kuid kui paljud mõtted ja mälestused külastasid see-eest sel ööl vana agitaatorit!

Teisel päeval oli Juhan jälle tööl. Ta silmad läikisid kuidagi väsinult, kuid ta käsi oli endiselt hell ja sõnad pehmed:

«Vaata, vennas Tõnnokene, kui loll võib olla üks vana inimene... Noh, anna siis teine jalg ka siia, sooh, vot nii, ilus... Eks ma tahtnud siis neid hurjutama hakata, et elatakse pillavalt, raisatakse palju kallist kraami, et kui rahanatuke käes, siis muudkui aga ostetakse, muudkui ostetakse... Noh, mis sa, sõgesikk, rapsid oma sabaga, pole siin kärbseid ega kedagi... Eh, Tõnnokene, Tõnnokene, mina kõnelen neile kurjalt, aga nende näod aina säravad... Siis äkki... nagu välk val-

gustas mu mõtet. Sain aru, et olen omadega rappa läinud, et minu jutt on hoopis-hoopis teisest kandist... Nemad ju tahavad kõik ülesmäge minna, aga mina oma jutuga nagu tiriks neid jälle alla, eh... Hea, Tõnnokene, et lõpetasin õigel ajal, võib-olla ei pandud tähelegi mu rumalaid mõtteid. Eh, vana agitaator, mis on sinust küll saanud? Midagi tähtsat oled sa maha maganud... Tohoo kurat säh, jälle hammastega kuklas kinni, mis sa arvad, et seal malts kasvab või. Eh, sõgesikk Tõnnokene... Kuidas võib inimene ometi nõnda juhm olla... Vaata nüüd, Tõnnokene, seda frentši — neliteistkümmend aastat olen teda kandnud... Aga nüüd ostan uue, päris uue ja tugeva... Proovi, proovi, Tõnnokene — mis sul viga teda näksida, vana ja pehkinud teine... Aga oota, ostan uue, kõige tugevamast kalevist, katsu siis, sõgesikk, kas hammas enam võtabki...»

1934

PAHUR ISELOOM

Raevere koolimaja oli kahekordne puuehitus. Mõlemaid korruseid ühendas maja keskel asuv lai ja kulunud puutrepp, mille käsipuudele olid sisse puuritud niidirulli-suurused puunupud, et lapsed ei saaks trepipuudel «kaksiraksit» teha, see on — kõhuli või istukil mööda trepipuid alla sõita ja sedasi oma kaelaluid murda. Kooli direktor Andres Joosua, viiekümne kaheksane pöetud lõua ja kõhna kortsulise näoga mees, oli omal ajal lasknud need nupud käsipuudele külge teha, sest «kaksiraksi» kippus laste hulgas moodi minema ja keegi poisiklutt lendaski ühel ilusal päeval teiselt korruselt alla. Tõsi küll, poisil vedas: ta kukkus trepi läheduses olevale õlekottide hunnikule ja sellepärast pääses ainult ehmatusega. Oli ju lihtsalt õnnelik juhus, et need õpilaste eluruumidest toodud kotid trepi alla olid jäetud, korrapidajate laiskusest muidugi. Aga kui korrapidajad oleksid olnud virgad poisid?! Joosua süda ei saanudki enne rahu, kui trepipuudele olid tekkinud need nupud nagu väiksed seened.

Sinna oli oma üheksa või kümme aastakest tagasi, kui need nupud tehti, vist kolmekümne viiendal või kuuendal aastal... Andres Joosua mäletab väga hästi seda aega. Siis oli ka Joosua ükskord jõudnud nii kaugele, et ta tolleaegse haridusministri korraldusega määrati Raevere algkooli juhatajaks. Juhataja palk oli ainult paarkümmend krooni suurem kui tavalisel õpetajal, kuid ometi pidi Andres Joosua sel päeval mitmel korral palderjanitilku võtma, sest süda tagus nagu narr lööke rohkem, kui see oli talle ette nähtud looduse poolt.

Ja-jaa ... Ligi kümme aastakest oli ta seda oodanud ning sellest unes ja ilmsi unistanud ... Mõne aja pärast ilmnes aga, et sellel õnnekarikal on ka omad vägagi halvad küljed: nüüd vastutas ju tema kui juhataja kõige selle eest, mis koolis toimus ja isegi võis toimuda. Kord karjus vihane inspektor Joosua peale sellepärast, et oli ühe õpilase vihikust leidnud mõnitava märkuse vabariigi presidendi pihta, kord jälle käis konstaabel temalt salajasi andmeid kogumas mõne õpetaja kohta. Niisugused asjad olid Joosuale vastumeelsed, ja kui neid hakkas ikka sagedamini esinema, avaldas see omapärast mõju koolijuhataja iseloomule: senine hajameelne ja kõigega leppiv haritlane muutus aegamööda, kuid visalt pahuraks ja mis kõige hullem — ninakaks. Seda ütles kord inspektor Alepõld, kui ta oli Joosuale teinud etteheite selle kohta, et Raevere koolis kasvatatavat lastes väga nõrgalt rahvuslikke ja isamaalikke tundeid. Kui Joosua oli sellele vastanud põlastava muigega ning öelnud: «Härra inspektor, neid asju kasvatame meie täpselt niipalju, kuipalju on ette nähtud ametlikes programmides ja ettekirjutustes!», oli inspektor Alepõld niisugust vastust pidanud ninakuseks ja selle oma aktis nii formuleerinudki.

Selle «ninakuse» ja upsakuse tekkimise tagajärjeks oli asjaolu, et aasta pärast oli Raevere kooli juhataja kohal uus mees. Andres Joosua jäi küll keeleõpetajaks edasi, kuid nüüd käis konstaabel juba uuelt juhatajalt tema kohta salajasi andmeid nõudmas.

Aga nüüd, hulk aastaid hiljem, oli Andres Joosua siiski järele andnud ja uuesti koolijuhataja koha vastu võtnud. Siis, kui tema iseloom oli rikki läinud ja ta sellepärast koolijuhataja kohalt vabastati, oli Andres Joosua hukka mõistnud oma varasema ea rumalad unistused ja endale sõna andnud mitte kunagi hakata koolijuhatajaks. Ta oli sellest sõnast kinni pidanud esimesel nõukogude aastal, ta ei andnud järele ka okupatsiooni rasketel päevadel. Kuid neljakümne neljanda aasta sügisel oli Andres Joosua järele andnud.

Kool alustas sel sügisel oma tööd hilja — oktoobri keskel, sest sõjategevus oli üle valla rullunud alles septembris. Endine koolijuhataja, härra Voldemar Rebase,

kes okupatsiooni-aastatel väga hästi oskas uute võimudega koos töötada, eriti aga selle Otto Lieblingiga, ringkonnafüüreriga, kelle nõukogude partisanid hiljem maha nottisid, oli taganevate sakslastega Tallinna suunas jalga lasknud, võttes kaasa kooli mikroskoobi ja paksu geograafiaatlase. Miks ta seda tegi, see on Joosuale tänini ebaselge. Ta mäletab ainult Rebase närvilist jooksmist koolis enne minekut ja läbi hammaste kirumist, et parem oleks kõigele tuli otsa panna kui kommunistidele jätta. Viimaks oli Rebase siiski mikroskoobi ja atlasega põgenema pannud.

Siis oligi see imelugu juhtunud, mis Joosua pahurat iseloomu oli tublisti parandanud, nii et ta oli oma sõna muutnud ja uuesti koolijuhataja kohale asunud.

See oli vist oktoobri algul, kui Raevere koolimaja juures peatus maastikuauto ja sellest ronis välja suur ning tugev mehekolakas. Mees näis väga hästi koolimaja tundvat, sest ta pööras sammud tiibhoone poole, kus asusid õpetajate toad ja õpilaste ühiselamu, mis praegu seisis tühi. Õpetajate toad asusid teisel korrusel ja sinna viis eritrepp. Sinnapoole seadiski noormees oma sammud. Üldse oli õpetajate jaoks teisel korrusel neli tuba, millest kahes praegu elati, kuna kaks olid veel tühjad, sest osa õpetajaid oli sõjategevuse päevil kusagile varju läinud ja seni veel tagasi tulemata. Tühi oli ka direktori kahetoaline korter alumisel korrusel, kuid noormees ei läinud sinna, vaid sammus trepist üles.

Andres Joosua toa aknad olid tänava poole. Tõstnud prillid otsmikule, vahtis ta aknast, kuidas sõdurisinelis mees autost välja tuli ja majja astus. Kelle poole võiks see külaline tulla? Küllap see on õpetaja Leontiine Meigase külaline, kelle muu siis? Ja Joosua laskis oma prillid ninale langeda ning hakkas jälle rahulikult Tolstoid lugema. Mis asja võib Joosual olla Leontiine Meigase külalistega? See loodusloo õpetaja töötab koolis alles möödunud sügisest saadik, ja kas võib selle lühikese aja jooksul inimese kohta ütelda midagi head või halba? Näib, et Meigas on ettevalmistusega inimene, et ta on vist isegi Tartus ülikooli lõpetanud . . . Et ta on veel üksik, mis võib see puutuda Joosuasse,

kes on kogu elu üksikuna ära elanud ja kavatseb ka viimased aastad, mis talle veel elada on jäänud, samuti üksikuna ning vabana ära elada.

Kuid siis jäi Joosua äkki kuulatama, sest külalise sammud olid Meigase toast juba mööda jõudnud... Mis see pidi tähendama? Järgmine uks oli ju tema toa oma... Võib-olla eksis külaline siiski uksega?

Uksele koputati energiliselt nagu haamriga. Koputajal pidid olema tugeva kondiga ja kuivetanud käed, sest lihavate sõrmede koputus on hoopis teistsugune...

Kui Joosua pisut ärritatult ukse avas, nägi ta seal seismas koljatitaolist sõdurisinelis noormeest naeratavate täidlaste huulte ja ajamata heleda karvaudemega ülemisel huulel.

«Tervist, seltsimees Joosua!» Ja noormees ulatas Andresele käe, mille see ettevaatlikult vastu võttis.

«Tere... Astuge, palun, sisse...»

Noormees rabas energilise liigutusega rohelise sõdurimütsi peast ja astus tuppa. Nüüd nägi Joosua, et külalisel olid lopsakad pruunid juuksesalgud.

«Kas teie mind siis ei tunne, seltsimees Joosua?»

Joosua laskis prillid otsmikult ninale ja jäi noormeest tunnistavalt vahtima.

«Uuno Lepp?»

«Täpselt, seltsimees Joosua...» naeratas noormees ja tõmbas tugevate muhklike sõrmedega üle juuksesalkude. «Uuno Lepp ongi teie ees, seltsimees Joosua...»

«Ja kust teie siis tulete?» päris Joosua, sest ta ei osanud äkki muud midagi küsida.

«Aga otse maakonnalinnast, seltsimees Joosua...»

«Palun, võtke istet!»

Mõlemad istusid: Joosua voodi servale, külaline seina ääres olevale neljakandilisele lauatükkidest tehtud toolile. Samal hetkel käis äkiline raksatus ja laudade kolin... Joosua kargas püsti, kuid jäi hiljaks... Uuno Lepp oli seina äärde pikali langenud. Ainult sinelivarrukast sai Joosua veel kinni haarata, kuid see ei suutnud enam takistada seda, mis pidi tulema. Ja tulemus oli kurb: külaline seina ääres, toolirusude otsas pikali maas...

See kõik sündis kiiresti nagu kinoekraanil ja Joosua ei saanud kohutava sündmuse kohta veel midagi lausudagi, kui külaline oli kähku maast üles tõusnud ja vahtis punase näoga valge tooli jäänuseid seina ääres.

«Vaat sulle prohmakat!» pomises noormees, «lõhkusin teie mööblitüki pilbasteks...»

Joosual oli väga piinlik, ta vabandas külalise ees, tõstes prillid kord otsmikule, kord jälle laskis need ninale vajuda.

«See oligi vana logu... Suve jooksul teine lahti kuivanud ja... et te ka pidite just sellele istuma...»

Vahejuhtum lõppes sellega, et Uuno Lepp istus teisele toolile, mis pidi tugevam olema ja mis oligi tugev mööblitükk, sest see ei ragisenud sugugi isegi niisuguse külalise all. Ainult Joosua tundis, kuidas tal põsenukid õhetasid ja süda rahutult rinnas peksis... Oli seda häbi nüüd vaja! Ja pidi see viperus juhtuma just siis, kui Andres Joosuale tuli külla ta parim õpilane Uuno Lepp, kel pärast Raevere algkooli lõpetamist tingimata oli vaja minna edasi õppima, sest ta oli andekas ja lahtise mõistusega poiss. Tõsi küll, Uuno Lepp ei saanud omal ajal sellele mõteldagi, sest õnnetuseks oli ta sündinud vaese sauniku perekonnas ja sellepärast pidi edasiõppimise asemel varakult minema sulaseks. Aga neljakümnendal aastal oli Uuno Lepp siiski kooli pääsenud, millest oli kohe kirjas teatanud oma armsale õpetajale Andres Joosuale. Siis aga tulid rasked ning umbsed aastad, kus kõik oli segi ja sassis, kus inimeste teed käisid kuidagi omapäraselt ning saladuslikult. Sel raskel ajal oli ta silmapiirilt kadunud palju häid sõpru ja lihtsalt toredaid inimesi, nende hulgas ka ta andekas õpilane Uuno Lepp.

Ja nüüd istuski see armastatud õpilane jälle tema ees ja vahtis ikka süüdlase näoga neid... toolitükke! Ah, olgu see tool neetud!

Joosua haaras toolijäänused sülle ja viis need kiiruga toast välja, viskas kolinal koridorinurka. Kui ta tuppa tagasi tuli, nägi ta, et ka Uuno Lepp oli oma kohmetusest jagu saanud ja laualt võetud Tolstoi köidet hakanud sirvima.

«Ka minule on see alati armas kirjanik olnud...»

ütles Uuno Lepp mõtlikult. «Aga nüüd pole enam mitu aastat midagi niisugust kätte saanud...»

«Olite sõjaväes?»

Jah, Uuno Lepp oli möödunud aasta jaanuarini Punaarmees, siis aga Velikije Luki all haavata saanud, neli kuud haiglas lamanud ja seejärel töötanud valitsuse operatiivgrupis. Praegu töötab ta maakonna haridusosakonna inspektorina. See oli Joosuale uudis: tema endine õpilane on ju nüüd tõusnud tema ülemaks. Miski torkas temas valusalt — mis inspektor võib olla nii väikse haridusega inimene, ta on ju haridust ainult pisut nuusutanud! Kuid teisest küljest oli Joosual siiski heameel — inspektoriks on tema parim õpilane, kahtlemata andekas inimene!

«On vaja õppetööga viivitamatult alustada!» kõneles Uuno Lepp, ja Joosua nägi, et tema andekas õpilane on juba täiskasvanud inimene, et ta pruuni näkku on elusahk kündnud mõnedki varased vaod...

«Teie, seltsimees Andres Joosua, olete määratud Raevere kooli direktoriks!» pahvatas äkki Uuno Lepp ja läks näost miskipärast punaseks.

«Mina? Direktoriks?» imestas Joosua ja tõstis prillid otsmikule. «Kuidas siis nii, ilma minult küsimata!»

«Maakonna täitevkomitee eilsel koosolekul tegi seltsimees Pilvet ettepaneku teid määrata Raevere Mittetäieliku Keskkooli direktoriks, mis ka ühel häälel kinnitati...» Uuno Lepal oli nähtavasti väga raske niisugust pikka ja ametlikku kõnet ära pidada, sest ta pühkis oma õhetavalt näolt rätikuga higi.

«Pilvet? On see Hans Pilvet?»

«Just, just, Hans Pilvet... teie endine kolleeg...»

«Ja mis ametimees siis Hans Pilvet on?»

«Ta on haridusosakonna juhataja... Ka tema mäletab teid väga hästi, seltsimees Joosua... Ja siin on selle kohta ametlik paber.»

Uuno Lepp avas välitasku, mis tal külje peal rippus, ja ulatas sealt Joosuale mingi paberi. Joosua luges maakonna täitevkomitee esimehe Juksaare allkirjaga paberit, milles tõendati, et Andres Joosua on alates 1944. aasta esimesest oktoobrist määratud Raevere Mittetäieliku Keskkooli direktoriks. Kõik oli ju õige. Joosua

luges vaikselt veel kord paberi läbi ja tõstis silmad Uuno Lepale, kes süüdlasliku ilmega istus ja Tolstoid lehitses. Joosua ulatas paberi Lepale tagasi, kuid see pistis käed miskipärast kähku selja taha, nagu seda teevad väiksed lapsed, kui neile pakutakse midagi, mis neile ei meeldi.

«E-ei, ei, see paber jääb teile, see on ju dokument...»

«Aga kuidas siis nõnda?» hakkas nüüd Joosua äkki vastu. «Minuga pole keegi sõnakestki rääkinud... Ja kas ma üldse tahangi seda ametit vastu võtta... Mõtelge ise!»

Ja Joosua tundis, kuidas ta süda jälle paisub kibedustundest, sest kuidagi valusalt oli puudutatud tema hella enesetunnet... Kuidas siis nii, võetakse ja pannakse, kuhu tahetakse, ilma et tuntaks vähematki huvi inimese enda arvamise ja seisukoha vastu! See on ju... lihtsalt ennekuulmatu. Noh, okupantide võimu ajal küll tehti sedaviisi, aga see oli ju okupantide ajal! Kuid praegu? Nõukogude korra ajal?

Aga mida rohkem närvitses ja pahandas Andres Joosua, seda rahulikumaks muutus Uuno Lepp. Igasugune kohmetus oli tema käitumisest kadunud, kui ta kõneles oma lugupeetud õpetaja Andres Joosuaga.

«Seltsimees Joosua, meie kaalusime kaua teie kandidatuuri... Ja jõudsime üksmeelselt otsusele, et paremat koolijuhatajat on võimatu leida... Et ei küsinud teie seisukohta? Aga meil oli teie nõusolek juba olemas, seltsimees Joosua...»

«Minu nõusolek? Oli teil olemas?» läksid Joosua silmad imestusest suureks ja ta tõstis prillid kähku otsmikule, et paremini vaadata seda noormeest, kes ajab lausa pöörast juttu. «Kunas ma olen selle nõusoleku siis andnud?»

Uuno Lepp arvas, et asja peab ajama ruttamata ja teatud psühholoogilise efektiga, sellepärast naeratas ta ebamääraselt ja hakkas välitaskust midagi rahulikult otsima — ning tõepoolest ruttamata... Siis leidiski ta selle, mida otsis: see oli mingi ajaleht.

«Siin on teie nõusolek, seltsimees Joosua!» Ja Uuno Lepp ulatas ajalehe oma õpetajale. «Ma mõtlen teie

artiklit meie ajalehes... «Töörahva Hääles», mis ilmus möödunud nädalal...» lisas Lepp juurde.

See oli muidugi tõsi, et maakonna ajalehes ilmus Joosua kirjutus «Taastada nõukogulik koolielu», mille ta kirjutas Raevere valla materjalide põhjal ja milles ta konkreetsete andmete varal näitas, missugust kahju ja laastamistööd tegid okupandid meie koolidele. Jah, selle ta kirjutas küll puhtast südamest, aga mis ühist on siis sellel artiklil kooli direktoriks määramisega? See ei ole ju mingi formaalne nõusolek direktorikoha vastuvõtmiseks...

Siis oli aga juhtunud veel midagi ootamatut, mis mõjus lõplikult Joosua pahurale iseloomule, muutes selle märksa pehmemaks. Kui Joosua lehte oma artikliga mehaaniliselt käes hoidis ja endamisi vastulauseid haudus selle omapärase tõlgitsemise kohta Uuno Lepa poolt, lausus külaline äkki:

«Ah jaa-aa, pidin peaaegu unustama... Mul on teile, seltsimees direktor, ka midagi praktilist üle anda...» Ja vastust ootamata kadus Lepp toast niisuguse kiirusega, nagu oleks ta põgenema pistnud. Andres Joosua prillid käisid jälle paar korda ninalt otsmikule ja tagasi, viimaks astus ta akna juurde ja püüdis sealt jälgida, mis väljas toimub. Ta nägigi, kuidas Uuno Lepp ja autojuht tõstsid masinast välja kaks toekat, paberisse pakitud ja nööridega tugevasti kinniköidetud pakki ja kandsid need koolimajja. Minuti pärast olid pakid Joosua toas ja siin ta alles nägi, et need olid kohutavalt suured pambud. Mis see võiks tähendada? Raamatud? Remondimaterjal? Mõistatus lahenes varsti, kui Lepp saatekirjad Joosuale ulatas. Suuremas pakis pidi olema kuuskümmend paari lastejalatseid, teises vihikuid, pliiatseid, kriiti, paberit ja muud selletaolist materjali.

Kas oli see tuuleiil, mis pakkide sissetoomise ajal toast läbi tõmbas, või oli siis Joosua silma mõni prügi sattunud, kuid vana õpetaja tundis äkki silmis kipitust ja miski soe oli laugude vahele valgudes ta nägemisvõime tumestanud. Taskurätinurk, millega ta silmadest korra üle laskis, muutus niiskeks. Ja südamegi võttis korraga härdaks, sest vägisi kerkis silme ette hiljutine pilt: külmas klassitoas istuvad lapsed ja klobistavad

laua all puusaapaid, koledaid ja kohmakaid... Ainult mõnedel on toornahast pastlad jalas, sest iga naharaas tuli ära anda hitlerlaste armeele... Puuklobakad! See oligi siis see uus elu ja uus kultuur, mida need metslased endaga kaasa tõid! Ühtegi paari nahkjalatseid polnud Raevere lastel kogu kooli kohta, mitte ainsatki! Ja nüüd koguni kuuskümmend paari korraga... Pahurus muutus härduseks, mis mõne hetke pärast asendus rõõmutundega. Jah, Joosua võtab, ajutiselt muidugi, selle direktorikoha vastu, eriti veel sellepärast, et seda tahavad ta parim sõber Hans Pilvet ja ta parim õpilane Uuno Lepp...

Uuno Lepp sõitis varsti edasi Krootuse valda, sest ka seal käisid lapsed puuklobakates ja ka sinna viis Lepp kaks pakki kingitusi nõukogude võimu poolt...

Nii oligi Andres Joosua saanud Raevere kooli direktoriks.

1950

MEES MEDALIGA

Sovhoosi direktor seltsimees Kurvits näitas meile, pealinnast külla sõitnud õpetajatele, külalislahkelt sovhoosi moodsaid masinaid, ehitusi, karjalauta... Eriti uhke oli ta oma tõukarjale ja tehnika viimase sõna järgi mehhaniseeritud laudale. Meie peale avaldas suurt mõju elektrilüps. Kaua ja mõtlikult vaatlesime tarku masinaid, mis vaakuumi lihtsal põhimõttel töötades vabastasid inimese käed väsitavast ja tüütavast tegevusest, kuulasime vaikset kahinat, mida tekitas vaakuumtorustik meie pea kohal.

Meist sammus rahulikult mööda keegi sovhoosi töölistest, turjakas vanapoolne mees. Tal oli seljas valge kittel ja peas luitunud soni.

Ma ei oleks mööduvat töölist üldse tähelegi pannud, kuid mees saatis meile niisuguse pilgu, mis äratas minus äkki ellu mingi terava mälestuse. See pilk ümmargustest öökullisilmadest, liimjas ja ühtlasi puuriv, oli mulle piinavalt tuttav... Kus ja kunas olin ma seda pilku varem näinud? Et ma kunagi varem seda meest olin kohanud, oli mulle kohe selge, kui sattusin vastamisi selle puuriva pilguga. Nii äkki aga ei andnud mu mälusalv mingisugust vastust sinna saadetud kahele järelepärimisele: kus ja kunas? Kolmas küsimus: kes? oleks selgunud esimestest vastustest.

Päev otsa istus nagu roostetanud raudnael mu ajus see neetud küsimus. Ikka ja jälle leidsin ennast juurdlemas ühe ja sama ülesande kallal: kus ja kunas olen ma seda pilku näinud?

Ja alles õhtul, kui olin voodis sooja vaiba all uinumas, tuli mu mälusalvest äkki kuller ja tõi vastuse päeval esitatud küsimustele. Nagu välgusähvatus valgustas

see vastus sündmust, mis mind päev otsa oli piinanud. Ärevusest hüppasin voodist välja, tõmbasin mantli õlgadele ja hakkasin mööda tuba edasi-tagasi käima.

...See oli hulk aastaid tagasi, kui viibisin Raevere vallas ühel talurahva koosolekul. Kolhoosikorda meil siis veel ei olnud. Talurahva koosolekul arutati uusmaasaajate küsimust ja päevamuresid, ning ühtlasi tulid loomulikult kõne alla ka kulakud, sest ilma nendeta ei saanud tol ajal üldse mingit tähtsat küsimust arutada: ikka jäid hallparunid jalgu, kes igal pool püüdsid vastu töötada ja kaikaid eluvankri kodaratesse loopida.

Mina kui üks ettekandjatest istusin presiidiumis, kuulasin sõnavõtte ja vaatlesin koosolekust osavõtjaid. Mu pilk jäi peatuma ühel mehel esimeses reas.

See oli jässakas ronditaoline mees tugevate lõuapäradega, luitunud nokats näpus ja mingi omapärane, ennenägematu lapergune medal rinnas. Ta kuulas ettekannet kuidagi erilise tähelepanuga ja vahtis esinejaid pilguga, mis meenutas kirgliku õngitseja kivinenud, kuid nõelteravalt puurivat vaadet korgile: näkkab või ei näkka?

Vahetevahel laskis medalikandja oma silmad aeglaselt ja takseerivalt üle presiidiumi koosseisu, peatus tähelepanelikult igaühel eraldi ikka sama omapärase ilmega: näkkab või ei näkka?

«Kes see medaliga mees on?» küsisin vaikselt enda kõrval istuvalt külanõukogu esimehelt Lilleselt. See sirutas oma pisut torus huuled otse vastu minu kõrva, nii et kõrvalestal hakkas kannatamatult kõdi, ning sosistas:

«See on meie nurga kõva kulak, va Vähkja Kusta... Ta tahab nüüd kange meie mees olla...»

«Meie mees? Kuidas seda mõista?»

«Tahab nüüd ka nõukogude korra eest, sinder, võidelda... Kuidas siis muidu... Aga okupatsiooni ajal hõiskas: surm kommunistidele — selle eest pandi isegi ajalehte...» sosistas Lilles.

«Aga mis orden või medal tal rinnas on?»

Lilles ei suutnud naeru pidada ja hakkas läkastama. Mul oli piinlik, sest saalist võidi tähele panna meie sosistamist ja Lillese ootamatut läkastamist.

Nihutasin enda Lillesest eemale, kuid see oli läkastusehoost juba jagu saanud, kummardus uuesti mu kõrva juurde ning sosistas: «See tal kuldi eest saadud...»

«Missuguse kuldi eest? See on mingi lollus...»

Lillese nägu muutus tulipunaseks.

«See ei ole lollus... See medal on tal tõepoolest kuldi eest saadud...»

Pärast koosolekut jutustas Lilles mulle pikemalt sellest kangest kulakust Vähkjast, kes kandis rinnas kuldimedalit. Neid olnud kolm venda, kõik kandilised ja rässakad rondid Viljandimaalt. Nende isa ostnud Raeveres kodanliku maareformi ajal võileivahinna eest suure lahmaka põllu- ja heinamaad, sest tol ajal kaubeldi ning spekuleeriti maaga suurejooneliselt.

Siis pandud sajahektarilisele talule jalad alla: viis sulast ja tosinaosa päevilisi teinud juba mõne aastaga päris eeskujuliku mõisatalu valmis. Selleks käidud eesti rahva hulgas kulakute ja mõisnike poolt aastasadu propageeritud põhimõtte järgi: vara tööle, hilja voodi jne. Jah, hilja olevat Vähkja talu töömehed ja -naised alati koju tulnud, isegi karbiiditule valgusel olevat seal niidetud ja muud talutööd tehtud.

Kolme venna isa, vana Märt Vähkjas, samasugune rontjässakas ja punaste ümmarguste silmadega vanamees nagu ta pojadki, ainult selle vahega, et oli oma poegadest tublisti vanem ja armastas laupäeviti kontide pehmendamiseks liikvat, kuna pojad pidasid selleks otstarbeks paremaks omakeedetud puskarit, — seesama kolme venna isa võttis ühel ilusal laupäevasel päeval kätte ja suri ära.

Pojad avastasid küll, et vana Märt oli tol laupäeval seda liikvakest nagu rohkem võtnud — terve poole toopi oli vanamees tol korral kontide pehmendamiseks ära tarvitanud —, aga oli see siis kuidagi seotud vana peremehe surmaga? Märt Vähkjas oli auga oma kaheksakümmend kaks aastakest siin patuses maailmas ära elanud, kõik patud läbi proovinud ja lõbud maitsnud, ja oli see siis suur patt ükskord ka oma elukoha vahetamisele mõtelda!

Nüüd jäid pojad peremeesteks. Kuid aasta pärast oli

ainuperemeheks juba Kusta Vähkjas, kuna ta kaks venda silmapiirilt kadusid. Kurjad keeled teadsid rääkida, et Kusta olevat oma mõlemal vennal naha üle kõrvade tõmmanud. Ta ise aga jutustas õhinal oma vendadest-kaupmeestest Tallinnas.

Nii kestis see elu 1940-nda aastani, kui Vähkja talust seitsekümmend hektarit maad riigistati ja sellele kolm uustalundit loodi. Hitlerlaste võimutsemise ajal kihutas Kusta Vähkjas uusmaasaajad oma pesadest välja, tõi nõukogude korra ajal peidetud sõiduauto «Opel-Admiral» uuesti lagedale ning sõidutas sellega hitlerlasi.

Pärast hitlerlaste minemakihutamist oli ta jälle vaikne ja vagune mehike, jutustas Lilles, täitis korralikult kõik kohustused, ainult ... tema silmad, ümmargused ja kleepjad, takseerisid ümbruskonda kiindunud õngemehe pilguga: näkkab või ei näkka?

Nüüd käis ta alati koosolekutel, oli endale isegi medali rinda soetanud. Et kunagi näitusel sugukuldi eest saadud medalit rinnas kanda, oli ta sellele lasknud aasagi külge joota. Kogemata või nimelt oli sepp aasa teinud teisele servale, ja nüüd kandis Kusta rinnas medalit, millel oli seakujutis ülespoole pööratud jalgadega.

Külarahvas pilkavat teda selle medali pärast, Kusta aga taluvat seda kõike erakordselt kannatlikult, lõpetas Lilles oma jutustuse.

Hiljem, Raeverest juba eemal olles, meenus mulle mitmelgi korral imeliku medaliga mees, tema takseeriv pilk ja rontjas kuju. Siis, kollektiviseerimise perioodil, jõudsid minunigi teated, et Kusta Vähkjas on oma talu sinnapaika jätnud ja teadmata suunas kadunud. Et nii mõnedki kulakud seda teed kasutasid, ei avaldanud ka see juhus erilist muljet.

Nüüd aga, kohates Vähkjat siin sovhoosis, jooksis mul mingi värin üle selja: maskeeritud vaenlane sotsialistlikus ettevõttes!

Kui ma pool tundi hiljem seda lugu unisele direktorile jutustasin, laskis ta tuua sovhoositöötajate nimestiku ja me nägime oma silmaga, et seal polnud Kusta Vähkja nime.

«Võib-olla on siin mingi eksitus?» haigutas direktor.

«Eksitus? Võimatu...» vaidlesin vastu. «Ainult Vähkjal olen ma näinud seda puurivat pilku: näkkab või ei näkka?»

«Haa, teie mõtlete laudatöölist Vidrik Rääku, temal on tõepoolest... tõepoolest niisugune imelik vaade...» ütles direktor elavnedes. «Ta töötab meil teist kuud. Jaa, jaa... Nüüd tuleb mul meelde, et... Oli see Rääk, kes nii nädal tagasi ühel õhtul uuris salaja üksipäini vaakuumtorustikku?»

«Tema jah,» vastas asetäitja kaadri alal, energilise näoga noormees. Ja ma märkasin, et ta silmis lõi põlema kahtlusetuluke.

Tulime kolmekesi otsusele, et veel täna, vaatamata hilisele ajale, on vaja selle imeliku mehega kokku saada. Kuid meil ei õnnestunud enam Kusta Vähkjaga kohtuda. Ta oli nagu tina tuhka kadunud. Ka järgmistel päevadel ei tulnud ta kusagilt nähtavale. Tema puuriv pilk oli ära näinud, et tema saladus on avalikuks tulnud. Nähtavasti otsib ta nüüd uut pragu, millesse võiks nagu prussakas varjule pugeda, vuntsid välja sirutada ning ümbritsevat elu oma ümmarguste maosilmadega ootavalt takseerida: näkkab või ei näkka?

Kuid elu, uus ja noorusest ruttav, vastab Vähkjale halastamatult:

«Ei näkka!»

1949

JUTUSTUS SUURE ST RÕÕMUST

1

Tsehh sumises vaikselt. Elektrimootorite summutatud hääl tuletas kuidagi meelde maamesilaste madalat suminat kevadisel aasal, kus õis seisab õie kõrval, kus kogu aas on lilleõitest kirju nagu idamaa vaip. Elmar käis vaikselt mööda tsehhi ja talle näis ajuti, et ta tõepoolest käibki mööda kevadist pehmet lilletekki ja maamesilased ehk mummud sumisevad ja lendavad õielt õiele...

Juba hommikust saadik oli Elmaril meeleolu, mida võis nimetada roosiliseks selle sõna otseses mõttes. Selle meeleolu oli ta ju kodunt kaasa toonud, aga ta kodu oli eilse õhtu ja tänase hommiku jooksul kujunenud tõeliseks roosiaiaks.

Kui palju siis pidi praegu ta korteris olema neid roosikimpe ja -korve, ja missugused neist peab ta kaasa võtma? Eile õhtul tõi naaberkorteris elav professor Joosep Ventsel, väike elavate silmadega ja härmatises peaga mees, suure kimbu punaseid roose ja ütles:

«Tingimata võtke kaasa... Ütelge — Ventseli poolt, küllap ta siis isegi... Tingimata, eks?»

Ja lahkudes oli professor tugevasti pigistanud Elmari kätt. Nad elasid juba kauemat aega heade naabritena, kuid ei olnud sinasõbrad. See oli sisse juurdunud vist juba Isamaasõja päevilt, mil professor võitles okupantide vastu alampolkovnikuna, tema, Elmar Pappel, aga nooremleitnandina.

Teise lillekimbu tõi õde, kolmanda — ema. Tõsi, nende lilled polnud küll roosid, vaid imelopsakad pujengid, kuid Elmar ei teinud mingit vahet rooside ja pujengide vahel.

Hommik tõi uusi lillekimpe juurde. Tuli naiskomisjoni esimees (õigemini küll esinaine) Alviine Luutus, mustajuukseline lüheldane naine, ja tõi kimbu roose. See oli oivaline kimp, tervenisti valgetest roosidest... Ja kuidas need roosid veel lõhnasid!

Enne tööleminekut toodi veel lillekorv majavalitsusest ja paluti jälle tingimata kaasa võtta ja otse adressaadile üle anda.

Nii oligi Elmar Pappeli korter üleöö muutunud lilleaiaks, kus võis näha mitmesuguseid lilli, mitut sorti lõhnavaid roose, tunda mitmesuguseid erinevaid lillelõhnu...

«Seltsimees Pappel, palun minutiks siia!»

See oli noor, suurte hallide silmadega tüdruk sinistes töötunkedes. Et ta silmad harilikest pisut suurematena näisid, sellest arvas Pappel kohe, et tööpingil on midagi korrast ära.

Nad astusid mõlemad tööpingi juurde.

«Mis tal's viga?»

«Ei tea. Kümme minutit tagasi tekkis rike...»

Elmar lülitas mootori. See algas oma töölaulu vaikse madala tooniga, mis tõusis kiiresti kõrgemaks, kuni muutus maamesilase suminaks. Siis hakkas aga mootori hääles kuulduma pingutust, nagu oleks keegi mesilasel jalgadest kinni haaranud ja nagu püüaks see meeleheitlikult pääseda, töötades kogu jõust tiibadega, mille sumin oli tõusnud juba kandlekeele kõrge helini.

Elmar lülitas mootori välja ja avas ülekandekarbi. Sealt leidis ta varsti rikke, kõrvaldas selle ja ütles:

«Soo, jälle on korras. Määrdeõli hammasrataste jaoks võtke üks number paksem... Praegu on ju suvi ja väga palav.»

Ta nägi, kuidas tüdrukul, kes oli veel noor ja vilumatu tööline, tõusis vaikne puna näkku, sest niisugust lihtsat asja polnud ta ise taibanud. Elmar naeratas tüdrukule sõbralikult ja läks eemale.

Tsehh sumises endiselt. Tsehhijuhataja Elmar Pappel kõndis tööpinkide vahel ning kuulatas töö ühtlast rütmi, kuulatas võimsate maamesilaste rahulikku suminat. Ja ta mõtted lendasid hetkeks koju, lillekimpude ja -korvide juurde, sealt aga sinna selle juurde, kellele need

lilled olid määratud. Kui palju lõhnavaid roose ootab teda, ootab neid mõlemaid! Kui palju mett saaksid nende õitelt mesilased! Ja ta kujutluses tekkis pilt: koju jõudes avab ta ukse ja näeb, et lilledel lendlevad loendamatud mesilased . . .

Ametiühingukomitee tsehhiorganisaator, väike nirginäoga naine, ütles Elmarile:

«Seltsimees Pappel, ega te kohe peale töö lõppu pea ära minema?»

«Ei pea. Aga mis siis?»

«Paljud tahavad teile õnne soovida käepigistusega . . . Ega's teil midagi ometi selle vastu ole?»

Elmar kohmetus, sest talle näis see üleliigsena, kuid südames nagu oleks rõõmule veelgi tilgake juurde tulnud . . .

Organisaator nägi tsehhijuhataja hämmeldust ja lausus:

«Ärge pahandage, see tuleb kõik puhtast südamest . . .»

2

Kui Elmar pärast töö lõppu direktori kabinetti astus, tõusis laua tagant üles direktor Hans Madar, aasta viiekümnene palja pealaega mees, kahe terava kurruga suunurkades. Ta surus Elmari kätt ja soovis õnne. Kui ta märkas oma eesrindliku tsehhijuhataja veidi hämmastunud pilku ja kohmetut naeratust, mis reetis tundmuste ülikülluse, asetas ta Elmari tugitooli, istus ise ka ja ütles vaikselt:

«Nojaa, mõistan . . . Tean omast käest, kuigi see oli väga, väga ammu . . . Mis ta sul on: poeg või tütar?»

«Poeg.»

«Esimene?»

«Esimene.»

«Nojaa, sa oled ju veel lausa nooruke, jah, üsna roheline veli . . . See mitte halvas mõttes, seltsimees Pappel, mitte halvas mõttes . . . Noorus on ju vägev asi, oi kui vägev . . . Siis on ju kõik veel ees, nii rõõmud kui ka mured . . . Nojaa!»

Direktor tahtis nähtavasti täna miskipärast pisut lobi-

seda. Seda joont polnud Elmar direktoris varem tähele pannud ja ta vaatas imestades Madarale otsa. Siis nägi ta, et direktori silmi varjutab mingi kurbuse niiske vari, ja äkki, nagu välgusähvatuse valguses, mõistis ta, et tema, Elmar Pappeli rõõm oli kuidagi riivanud Madara igavesti valutavat südant: saksa okupandid olid surnuks piinanud ta ainsa, armastatud poja... Elmar mäletab väga hästi, kuidas Madar selle üle elas: raskesti ja valuliselt... Nüüd ei tahtnud ta nähtavasti reeta oma valupuhangut, mis teise rõõmu puhul oli temas hetkeks tekkinud, ja püüdis seda varjata. Elmar vaatas mõistvalt direktorile ja tõusis, et pisut hiljem sisse astuda, kuid Madar oli juba üle saanud oma nõrkusest ja surus Elmari uuesti tooli pehmesse embusse.

«Nojaa, jutusta siis, missugune ta sul ka on... Oled ju vaatamas käinud?»

«Ei ole. Seal ei lasta juurde...»

«Ei lasta juurde? Nii et siis polegi veel näinud?»

«Ei ole jah.»

«Täna näed esimest korda?»

«Jah, täna näen esimest korda.»

Vestlus ei edenenud, sest Pappel oli suuteline kõigile direktori küsimustele ainult napisõnaliselt vastama. Teda ennastki pani imestama tänane sõnakehvus. Südames tundus tal täna nagu mingi salavedru olevat, mis südameseinu alatasa paisutas, keelepaelu aga kuidagi kinni nööris...

Kui Elmar oli siiski Madaraga kokku leppinud, et õhtul kell kaheksa saadab direktor talle oma auto, lahkus ta tehasest. Tõsi, tal oleks olnud veel mõndagi teha oma klaaskontoris, aga täna ei suutnud ta enam seal istuda. Tehase kontrollputkas pilgutas talle vuntsikas valvur sõbralikult silma ja ümahtas oma kollakaid vuntse liigutades:

«Kuulsin jah... Soovin, jah, õnne siis...»

Ja ta pigistas nagu terastangidega Elmari kätt.

Tänaval astus keegi Elmarile juurde ja pani käe õlale. See oli meister Richard Pehme, jämedate näojoonte ja laia lõuaga mees.

«Kuhu's nii krobinal? Ah jaa, soovin õnne, soovin õnne... Oled ju siis nõnna kaugel...»

Elmar ei sallinud seda meest tema labaste mõttekäikude ja samasuguste elukommete pärast, kuid võttis tervituse siiski viisakalt vastu. Ega's tal sobi siis tänaval meistriga tülli minna!

«Nnjähh, õnne soovin, aga kadedust ei tunne ... Jah, ei tunne sugugi,» lausus Pehme oma kandilist lõuga sügades. «Naine, lapsed — see kõik võib ju kena olla, aga ... milleks need rangid kaelas, kui niigi vaata, kuidas hing sees seisab ...»

«Head aega!» ütles Elmar järsult ja keeras meistrist eemale, kes talle midagi järele hüüdis.

Kas ta siiski polnud praegu veidi jäme, mõtles Elmar kodu poole sammudes. Tuletanud meelde mõningaid fakte, mida ta teadis selle meistri elust ja mis olid küllaltki eemaletõukava iseloomuga, jäi ta rahule. Selle mehe vaated ei sobi tema omadega ja sellepärast ei või ka nende vahel olla midagi ühist.

Ta jõudis Stalini väljakule. Juulipäike kõrvetas pilvitust taevast ja Elmaril hakkas palav. Ta istus pingile ja vaatas korraks ringi. Rahvast sõelus edasi-tagasi, paljudel pinkidel istusid inimesed ja puhkasid. Tuul tõi kusagilt levkoide magusat lõhna, paplid kohisesid meretuule hinguses. Ja nagu esmakordselt oleks Elmar täna näinud selle uut elu ehitava rahva ühisel jõul loodud väljaku võimsat ilu ... Tõepoolest, mis oli siin enne? Räpane turuplats kõigi tema atribuutidega. Otse teatri kõrval, keset linna turg! Turg pole ju põhimõtteliselt halb asi, aga igal asjal peab olema õige koht. Ei ehitata ju saunahoonet, ütleme, parki, samuti ei kõlba ka turg südalinna, otse teatri kõrvale. Aga näe, nüüd on sellest endisest turuplatsist saanud oivaline väljak, täis varjurikkaid puid ja uhkeid lillepeenraid. Kui palju lilli õitseb sel väljakul! Nöörsirgete kõnniteede ristumiskohtadele on loodud maitsekad lilleklumbid, teede ääred on ribastatud lilledega. Rahvas armastab väga oma kätetööga loodud ilusat väljakut, pinkidel puude vilus puhkab siin alati rahvast. Näib, et trammgi, mis liigub mööda Pärnu maanteed, ei mürise enam nii kõrvulukustavalt.

Elmar istub pingil ja vaatleb hajameelselt inimesi, kes askeldavad tänaval ja väljaku liivaga kaetud kõnniteedel. Siis vaatab ta kella, see näitab pool kuus. Ja

muidugi, praegu tuleb osa rahvast töölt, osa jälle siirdub töökohtadele, sellest see elevus tänavatel. Uh, higiseks võtab lauba, nii tugevasti soendab isegi hiline päike... Elmar pühib rätiga higi ja ta pilk peatub kohal, kus vanasti seisis turuhoone. Nüüd kasvavad sel kohal noored paplid ja kulgeb nöörsirge kõnnitee...

Mingi mälestus tungib äkki Elmari hinge, haarab otse südamest... Ta ei taipa järsku, kust on see ähmane mälestustunne üles kerkinud, mis on tema konkreetseks sisuks. Siis nagu välgusähvatus: turuhoone varemed ja... Salme! Nojaa, nojaa, sellel kohal nägi ta esimest korda Salmet, tutvus temaga täiesti juhuslikult. Juhuslikult? Aga kui see juhus oleks jäänud tulemata, siis poleks ka tänast rõõmu? Ei, ei, see ei saanud olla lihtsalt juhus, selle vastu protesteerib kogu hing. Siin peab olema oma seaduspärasus.

3

See oli ligikaudu kolm aastat tagasi ühel pühapäevasel päeval. Toimus ülelinnaline pühapäevak uue väljaku rajamiseks ja korrastamiseks. Tehase kollektiiv oli saanud tööobjektiks endise turuväljaku.

Traktor oli parajasti turuhoone seina maha vinnanud ja Elmar asus koos teiste taastajatega rususid autodele laadima. Ühe auto juures maadeldi suure ja raske rusupangaga. Seda mürakat tõsteti mitmekesi. Äkki nägi Elmar, et panga kõige raskemal kohal pingutab tõsta noor tüdruk ja vaata, et kivimürakas talle auto servalt veel peale ei kuku, kuna siinsamas seisab kaks noormeest ja vaatavad rahulikult pealt.

Elmar jooksis kähku juurde, viskas tigeda pilgu noormeestele, ning pani õla mürakale alla. Seejuures oli ta vist tütarlapse panga alt ära tõuganud, sest pärast seda, kui kivimürakas oli juba autole tõstetud, astus ta juurde kivitolmustes sinistes tunkedes tütarlaps ja ütles:

«Palun väga, andke seletust!»

«Mille kohta?»

Tütarlaps vaatas imestades Elmarile, kes tundis oma näol kahe roheka silma teravat pilku.

«Mille kohta? Teie käitumise kohta.»

Ja kui Elmar ikka veel teeskles, nagu ei saaks ta millestki aru, küsis tüdruk teravalt:

«Missuguse õigusega te tõukasite mind?»

«Kivimürakas oleks teid võinud lömastada...»

«Teid kivimürakad ei lömasta, ainult mind?!»

«Nojaa, aga mina olen ju mees... ja... tugevam...»

See ei olnud vist hästi öeldud, seda tundis Elmar isegi. Tüdruk aga pahvatas tigedasti naerma.

«Mees ja tugevam? Mees küll, aga et tugevam... Kust need teie rüütellikud tõukamiskombed pärit on? Igatahes meie nõukogude korrast pole neis küll midagi...»

Elmaril oli siis süda täis karanud nende rohekate ja häbematute silmade peale ning ta unustas vabandussõnad, mis ta suust olid juba valmis lipsama. Nende sõnade asemel ütles ta mõtlematult:

«Teie näite olevat üsna kohtlane...»

«Kuidas? Kohtlane?»

«Just nimelt. Oma narride... mõttekäikudega...»

«Ah nii! Tänan teid väga avameelsuse eest! Kui mina olen kohtlane, siis teie olete lihtsalt... jäme ja kasvatamatu... Ja teie mõttekäigud on nähtavasti samasugused... labased.»

Ja tüdruk keeras Elmarile trotslikult selja, kes jäi temale vihase näoga järele vaatama.

«Nnohh, kas vinnas ära?» küsis meister Pehme, kes töötas siinsamas, ja ta kandiline nägu ja lai lõug vappusid naerust. Ta oli sõnelust mõnuga pealt kuulanud.

Kuid töö nõudis oma. Tunni aja pärast tundis Elmar juba tõsist kahetsust oma narri äkilisuse pärast. Aeg-ajalt vaatas ta vasakule, kus töötas tütarlaps sinistes tunkedes. Elmar nägi, kuidas ta agaralt kord labidaga, kord kangiga, kord lihtsalt oma tugevate kätega töötas, sageli tolmupilve kadudes. Ent ta hoidus hoolikalt eemale kohast, kus töötas Elmar. Kust see karuohakas võib olla, mõtles mees. Kunagi varem polnud ta teda oma tehases näinud...

Siis aga ühel õhtupoolikul põrkas Elmar rohekate silmadega kokku otse kontrollputkas. Ta teretas tütarlast viisakalt, tõstis kaabu peast parajale kõrgusele, ja neiu

võttis tervituse vastu. Ainult Elmarile näis, et selle suunurkades liugles väike pilkav muie. Nojaa, olgu siis peale, mõtles Elmar puudutatult, muiaku ja näidaku oma kurja hinge... Ta oli kuulnud väljendusi naiste õelusest, pidas seda ebaõigeks, kuid praegu passis see siia parajasti.

Nii liikus aeg edasi, nad sattusid mõnikord vastamisi ja vahetasid viisakaid, tagasihoidlikke tervitusi. Hiljem ei näinud Elmar enam pilkavaid muigeid tütarlapse suunurkades ja see tegi talle imelikul kombel heameelt. Ta sai teada, et tütarlaps on tehase laboratooriumi vanemlaborant Salme Hange. Elmaril oli mõnikord ka asja tehase laboratooriumi. Vesteldes laboratooriumi juhatajaga pani ta paaril korral tähele, et mõnel hetkel ka rohekad silmad temal peatuma jäid, ent siinsamas nagu hirmunult põgenesid, kui Elmari pilguga vastamisi juhtusid. Ah-haa, mõtles siis Elmar lõbusalt, kui nägi, et tütarlapse silmad olid kadunud pikkade ripsmete taha, või siis mina olen... lihtsalt jäme ja kasvatamatu! Kuid siinsamas hakkas tal endal südametunnistus vaevlema, sest oli ju ta ise teda tol korral esimesena solvanud.

Siis oligi tal kavatsus tekkinud oma rumalat käitumist kuidagi heaks teha. Seda oleks õigupoolest pidanud tegema juba tol õnnetul pühapäeval, ent mingi arusaamatu jonn oli seda tol korral takistanud. Vanasõna ütleb, parem hilja, kui mitte kunagi. Ja Elmar otsustas Salme Hangelt oma inetu käitumise andeks paluda.

Ta teadis, millal töö laboratooriumis lõpeb, nimelt täpselt kell kolmveerand viis. Ühel päeval passis ta seda aega, nägi Hanget läbi kontrollputka minemas ja ruttas talle järele. Tükk aega käis ta tüdruku kannul, ilma et oleks julgenud juurde astuda. Salme Hange, keskmist kasvu, salesäärne ja tugev, kõndis nobedasti tema ees, seljas tumehall sügispalitu ja peas sama karva tagasihoidlik kübar. Siis — see juhtus siinsamas Stalini väljaku läheduses Pärnu maantee asfaltteel — pöördus Hange äkki ja nende pilgud kohtusid. Elmar nägi, kuidas neiu silmad ootamatusest suurenesid ja ta ise hetkeks nagu peatus. Hämmelduses astus Elmar juurde, kergitas kaabut ning haaras ootamatult tütarlapse käe, raputades seda vist liigagi tugevasti. Siis oli Elmar vist

midagi pomisenud, et ka tema pidavat samas suunas minema, ja nad sammusidki vaikides edasi, Hangel silmad jonnakalt kõnnitee asfaldile vajutatud. Viimaks, kui vaikimine oli muutunud juba talumatuks, lausus Elmar piinatud häälel:

«Peate mulle . . . andeks andma . . .»

Salme tõstis silmad hetkeks kõrvalsammuvale mehele ja langetas need uuesti.

«Mida?» küsis ta siis vaikselt.

«Noh, et ma siis . . . nimetasin teid . . .»

«Kohtlaseks?»

«Jah. Mul on väga piinlik oma rumala käitumise pärast. Ma kahetsen väga ja palun . . .»

Elmar muutus näost üha punasemaks, sest tundis, et kõik kukub nii lollisti välja, et ta halvasti väljendab oma mõtteid, et lausedki pudenevad tal suust nagu hakitult . . . Pealegi nägi ta selgesti, et tüdruku rohekates silmades mänglevad lõbusad kättemaksukuradikesed . . .

«Aga mina nimetasin teid ka vist, kui ma ei eksi . . .»

«Jämedaks ja kasvatamatuks . . .»

Hange hakkas lõbusasti naerma, millest Elmar veelgi enam kohmetus.

«Teile on mu sõnad väga hästi meelde jäänud. Nii et olemegi tasa!»

«Ei, ei, mina olen kõiges süüdlane. Tasaolemisest ei maksa rääkidagi . . .» Elmar langetas pilgu ja tunnistas vaikse häälega: «Pidin juba varem teilt tolle lolluse andeks paluma, aga . . . olen juba lapsest saadik nihuke jonnjüri . . .»

Esmakordselt naersid nad mõlemad üheaegselt ja vahesein hakkas pudenema, visalt ja aeglaselt . . .

Nad kõndisid kaua tänavail, kuni viimaks leidsid endid Kadrioru kastanite alt. Siin oli vaikne ja vist pisut saladuslikki. Päike oli juba vajunud mere kohale ja Russalka vari hakkas maanteele ulatuma. Andestamine oli toimunud, mille üle mõlemal oli nähtav heameel. Aga praegu jalutavad nad kahekesi Kadriorus mitte sellepärast, et pärast lepitust on mõlemal hea teineteise kõrval käia, vaikselt vestelda, isegi vaikida. Mitte põrmugi. Ei, nad on siin praegu sellepärast, et

juba hommikul olnud mõlemal kavatsus pärast tööd tunniks või paariks siia jalutama tulla. Nii tunnistasid nad teineteisele, kuigi seejuures mõlemad veidi kohmetusid. Elmar rohkem, Salme natuke vähem.

4

Kui Elmar viimaks koju jõudis, tundis ta, et ta elus on juhtunud midagi väga tähtsat... Ta vaatas peeglisse ja nägi seal meest, kel olid hallid, veidi ümmargused silmad, tömbivõitu nina ja kõrge otsmik. Kuid selle mehe vaade oli täna nii eriskummaline, et Elmar pahvatas naerma ja hüüatas:

«Hee, vanapoiss, oled vist armastama hakanud...»

Nad ei olnud milleski kokku leppinud edaspidise kohta, ei olnud ainsa sõnagagi puudutanud nende edaspidist vahekorda. Nad olid ju lihtsalt Russalka läheduses veel taastataval merekaldal kaua jalutanud ja palju vaikinud. Oli ka üsna veidi vesteldud, üsna veidi ja tagasihoidlikult. Viimaks oli Hange käe ulatanud ja bussiga linna sõitnud, Elmar aga vaikselt läbi pargi kodu poole jalutanud. Tõepoolest, polnud midagi juhtunud.

Kui Elmar oma kahetoalises korteris ringi vaatas, nägi ta kõikjal ainult rohekaid silmi ja ta kõrvus helises Salme Hange veidi merekohinat meenutav madal hääl. Salme Hange! — mõtles ta. — Aga kuidas kõlaks näiteks Salme Pappel? Ega vist viga pole, tõepoolest...

Ta vaatas oma tubasid. Need olid väiksed, üks kümne, teine kaheteistkümne ruutmeetriline. Korterit võttes oli tal kavatsus olnud ema enda juurde perenaiseks tuua, kuid vanem õde, kelle juures ema elas, ei olnud sellega nõus. Nii jäigi ema elama vanema õe lasterikkasse perekonda, Elmar aga elas üksi oma poissmehe-korteris. Pärast Nõukogude Armeest demobiliseerimist oli ema talle öelnud:

«Poeg, võta naine, muidu...»

«Mis muidu?»

«Muidu, noh, jääd vanapoisiks...»

«Mis sel põlvel siis viga?»

«Kus sa sellega,» oli ema hurjutanud, «see põlv ka kellegi asi. Tuleb sokuhais juurde ja vaata, ei saagi enam naist...»

Elmarile meenus nüüd see jutt emaga ja ta puhkes naerma. Veel kord vaatas ta oma tubadele uue pilguga, nagu hinnates, kas saab siin elada noore naisega või tuleb sellest kavatsusest loobuda. Jah, mõtles ta, naist ei võeta vist küll sellepärast, et vanapoisipõlv on sihuke ja nihuke, et sokuhais tuleb külge ja kõik sedasi, vaid ikka sellepärast, et... armastatakse... Vaat nii, kallis emake, oleksidki pidanud oma pojale ütlema. Eks see peaks ju sul omast käest teada olema, kui kadunud taadile läksid... Aga tema — sokuhais, vanapoisi sant elu... Ha-haa...

Ja Elmar naeris natuke selle üle, kuidas vanad inimesed isegi oma lihastele lastele ei söanda rääkida armastusest, niivõrd diskreetne ja habras on see tundmus. Aga ometi sellele vaatamata on ehtne armastus raudkivist kõvem, tulekivist tugevam, nagu ta oli kuulnud oma ema rääkivat armastusest üldse.

Sa peaksid nüüd nägema, kallis emake, missugune su poeg praegu on, õigemini, peaksid nägema ta silmi. Ja sa ütleksid eksimatult, et su poeg on kõrvuni armunud... Noh, küllap sa vist. sooviksid pojale südamest õnne ja kui su poeg tõesti naise kord koju toob, küllap siis kiidaksid ta valiku heaks, tingimata kiidaksid...

Siis aga jäi Elmar keset tuba seisma ja ta nägu muutus kurvaks. Tõepoolest, ta unistab siin nagu karjapoiss laadapäevast, ilma et sellel unistusel kas või kõrrekõksugi all oleks! Nojah, vanapoiss loodab, et kõik see tuleb nagu varrukast. Ta teeb ettepaneku, siis tulevad pulmad ja nõnda edasi... Aga kui Elmar temale paremal juhtumil vaid õhk on, mis siis? Kui tütarlaps teda ei armasta, mis siis? Aga veel võib ju olla ka see, et tal on juba kallim, parem kui Elmar, mis siis? Ja lõpuks võib ta abielus olla, mis siis? Sada varianti ja igale neist võib see neetud «mis siis?» passida!

Kuid ei, see ei või nii olla... Kogu oma hingega tunneb Elmar, et need oletused on võimatud, täiesti võimatud...

Aga mispärast siis võimatud? — heliseb mingi kiuslik hääl. Mis on nendes oletustes võimatut? Põhimõtteliselt ei ole midagi võimatut nendes oletustes, kuid antud juhul on need siiski võimatud, selles on Elmar enam kui kindel... Vaata, et sa ei eksi, vaata, et ei eksi! — manitseb endiselt kiuslik hääl, kuid Elmar ei kuule teda enam, ei taha teda kuulda.

5

Esimesest kohtumisest oli möödunud juba mitu nädalat. August oli suve viimased päevad septembrile ulatanud, uue peremehe kätes hakkasid päevad kahanema, ööd aga pikenema. Elmar nägi Salme Hanget vahetevahel eemalt, tervitas teda peanoogutusega, sai vastuseks midagi tuttavliku naeratuse taolist, vahetas temaga ka paar sõna soodsal juhtumil ja — see oli ka kõik. Tehase töötempo ja ühiskondlikud üritused sõid mõlema aja viimase sekundini. Elmari süda ei andnud aga rahu, eriti muutus ta tülikaks öösiti, kui mees võttis kätte raamatu, et enne und veidi lugeda. Raamatu mustade ridade vahelt hakkasid paistma rohekad silmad, siis kerkis kusagilt kaugusest Russalka kuju, ja varsti nägi ta ennast Salmega mererannas jalutamas...

Hee, vanapoiss, oled omadega sehen, naeratas Elmar endamisi, tarvitades veidrat «sehen», nagu seda kõneldi tema kodukülas Pärnumaal. Ja tõepoolest, kui asi nii, siis vaja ju ometi midagi ette võtta, sest ilma Salme Hangeta ei saanud ta ju ometi enam ei tööl ega ka kodus hingata. Julgemini, vanapoiss, julgemini, manitses ennast Elmar. Kuid kaua aega ei tulnud sellest enesemanitsemisest midagi välja. Viimaks hakkas ta siiski juhust otsima, et Salme Hangele kuidagi märku anda sellest, mis hõõgus tema südames, ütelda temale esialgu kas või mõistu, et armastab üht tütarlast rohekate silmadega, armastab teda nii, nagu pole osanud seda varem ettegi kujutada... Ent niisugune soodus juhus oli visa tulema, veelgi raskem oli seda planeerida.

See oli ühel lõunavaheajal tehase sööklas, kui Elmar

ootamatult nägi Salmet istumas ühe ja sama laua taga Pehmega.

«Näed sa nüüd,» kiitsus kusagil kiuslik hääl, «oled ikka üks sarvekaru ja jahukott, kui isegi niisugune sell nagu see meister on sinust kärmem.»

Elmar pööras neile südametäiega selja ja hakkas ajalehte lugema, kuid nähtavasti sattus talle mingi raske kirjutus, sest juba kolmandat korda püüdis ta üht ja sama lauset lugeda, ilma et sellest midagi aru oleks saanud. Ta püüdis meeleheitlikult unustada selja taga istujaid ja süveneda ajaleheartiklisse. Siis kuulis ta, et keegi nihutab tooli ja istub tema lauda. Tohoo ime, mõtles ta silmi ajalehelt tõstmata, lauad ju täiesti tühjad, mis see ometi siia kipub!

Kui ta aga viimaks silmad tõstis, nägi ta üllatunult, et istuja oli Salme Hange. Neiu nägu näis Elmarile sõbralikuna, kuid selle sõbralikkuse tagant paistis mingi hämmeldus.

Elmar vahtis pärani silmi neiu otsa ja talle näis, et kunagi polnud ta Salmet nii ilusana näinud. Tema heledad paksud juuksed hoidusid Elmarile täiesti mõistmatul kombel kauni ovaalina ümber tahtetugeva näo, andes sellele veidi kooliõpetajaliku ilme. Rohekad silmad tumedate kulmude varjus, ilus nina ja täidlased huuled tõendasid veel kord seda tõde, et Elmari vastas istus väga ilus noor neiu ja vaatas temale otsa veidi murelikkude silmadega.

Vaikuse katkestas Salme:

«Seltsimees Pappel, kas võib teiega mõni sõna juttu ajada?»

Elmari süda vajus tunduvalt madalamale oma alalisest asupaigast. Missugune jahe toon, missugused ametlikud sõnad! Ta pomises midagi hämmastunult ja pani lusika lauale.

«Aga teie sööge edasi, muidu jahtub supp ära . . . Noh? Kui teie ei soovi süüa, siis . . . tulen juba hiljem . . .»

Ei, see väljavaade ei meeldinud Elmarile. Jah, ta sööb meelsasti edasi, Salme aga jutustagu ja tema kuulab. Ja Elmar võttis lusikasse klimbi, loksutas seda seal mõne hetke nagu kaheldes, kas lasta see neetud klimp taldri-

kusse tagasi või siis pista suhu, tõstis aga siis lusika suu juurde ja hakkas otsustavalt sööma. Kuid klimp osutus tohutu suureks ja ajas Elmari suu vist pungi, mis nähtavasti oli väga naljakas, sest Salme Hange pahvatas äkki heledasti naerma.

Elmar tõusis lauast, samuti ka Salme.

«Kuulge, sööge ometi suppki ära,» manitses neiu.

«Ei armasta seda klimbisuppi, juba lapsepõlvest saadik...»

«Jonni pärast? Ütlesite, et olete jonnjüri...»

Elmar vaatas Salmele ja tundis, et tüdruk on talle veelgi armsamaks muutunud.

«Olgu siis peale jonni pärast,» oli Elmar nõus, kui nad söökla st välja astusid. «Ega teie täna kavatse jalutama minna?»

Salme vaatas küsivalt Elmarile ja nägi, et mees oli lausa kohmetunud. Ja tütarlaps vastas pehmelt:

«Täna küll mitte, pole aega. Aga võib-olla teine kord...»

«Nojah, hea küll, siis teine kord, kui aega saab,» jäi Elmar nõusse.

Kui nad kahekesi veidi hiljem tsehhikontoris istusid, ütles Salme Hange:

«Ma pean teile, seltsimees Pappel, teatama tõsisest asjaolust ja nimelt sellest, et teie tsehh toodab praaki... Oodake, seltsimees Pappel, lubage mul lõpuni rääkida... Detail number 62 tuleb teilt ebastabiilsena. Meie laboratoorium kontrollis juba vastuvõetud detaile ja leidis neis kaks ja pool protsenti praaki...»

«Ei või olla... Siin peab mingi arusaamatus olema,» vaidles Elmar jonnakalt vastu. «Meil on ju tehniline kontroll kõigiti korras...»

«Hüva! Kui teie niisugune... jonnjüri olete, lähme laboratooriumi, vaatame järele.»

«Hästi, läki pealegi,» oli Elmar nõus.

«Oma silm on ju kuningas,» ütles Salme.

Laboratooriumis nägi Elmar varsti, et Hangel on õigus. Kohutav sõna «praak» tõrjus temast eemale kõik senised mõtted, see halb uudis üksi vallutas nüüd tsehhijuhataja meeled ja mõtted. Temas tekkis Hange

vastu üheks hetkeks isegi midagi vimma-taolist, et näed sa, sunnik, missuguse pahanduse kaela manas . . . Järgmisel hetkel aga surus Elmar halastamatult puruks selle vimmavagla, sest Hange asemel oleks ta ise täiesti samasuguselt käitunud.

Elmar teadis, et asi sellega ei piirdu, et sellest tuleb juttu mitmel koosolekul ja et Elmar Pappeli nime hakatakse nüüd sõnaga «praak» koos käänama. See kõik oli väga ebameeldiv, kuid kahjuks vältimatu.

Ja tõesti, mõne päeva pärast toimus direktori juhatusel tehase tootmisnõupidamine, ja ettekandega praagi vastu võitlemisest esines mitte keegi muu kui Salme Hange. Ta kritiseeris halastamatult praagitootjaid ja muuhulgas üsna teravasti ka neljanda tsehhi juhatajat Elmar Pappelit. Pappel istus esimestes ridades ja nägi, et kõneleja rohekates silmades loidab sama tõrkjas tuluke, mida ta oli kord näinud ühel ammusel pühapäevakul. Tõsi, Hange ei öelnud oma ettekandes tema kohta midagi põhjendamatult solvavat, nagu seda teevad sageli mõned kõnelejad, et seega kriitikale odavat soola juurde lisada. Ei, seda Salme Hange ei teinud. Kuid tõde ise oli küllaltki valus ja pani Pappeli kihelema, nagu istuks ta kevadiselt õelas sipelgapesas.

Pärast seda tootmisnõupidamist oli Pappelil palju tegemist ja hoolt oma tsehhis, et avastada ja kõrvaldada praagi põhjused. Selle detaili tootmisega tegeles mitu tööpinki ja nagu uurimine näitas, esines praagijuhtumeid ainult kahel tööpingil. Et masinad ei tootnud mitte alati praaki, vaid ainult hooti, siis tuli selle ebastabiilsuse põhjust otsida mitte masinais, vaid töötajais. Need olidki kaks noort poissi, kes olid alles hiljuti asunud sellele tööle ja jäetud meistri poolt järelevalveta. Teistel tööpinkidel, kus töötasid tööstuskoolist tulnud õppinud töölised, oli asi kõigiti korras. Ka praagitootjad ise olid tublid noored, ent neil puudus veel vilumus, kuna neid juhatati ja abistati halvasti. Nüüd istus Elmar iga päev kaua aega nende juures ja juhatas, õpetas noori töötama.

6

Ühel jahedal oktoobrikuu õhtul, kui väljas tibas peent vihma ja kolletanud lehti lendles õhus, astus Elmar laboratooriumi. Oli parajasti kolmveerand viis ja laborandid lõpetasid töö. Elmar astus Salme Hange juurde ja ulatas talle käe, mille neiu naeratades vastu võttis. Ohhoo, imestasid omaette teised laborandid, nende habras ja vaevaltmärgatav sõprus pole siiski lõhki läinud pärast suuri sündmusi praagiga neljandas tsehhis. Jah, nende sõprus ei olnud läinud lõhki, kuigi selles oli tekkinud siiski mingi jahedus... Võib-olla polnud see isegi jahedus, vaid lihtsalt ajutine takistus nende vahekorra arengus.

Elmar oli korduvalt analüüsinud tekkinud olukorda ja leidnud, et jahenemiseks ei peaks olema mitte mingisuguseid põhjusi, absoluutselt mitte mingisuguseid. Ainult... et Elmari enda julgus ja algatusvõime, mida tal niisuguses küsimuses kunagi pole üleliiga olnud, oli nüüd veelgi vähemaks jäänud. Selles oligi nähtavasti kogu küsimuse tuum.

Niisuguse arguse põhjuseks oli omakorda teadmatus, kuidas suhtub Salme Hange temasse nüüd, pärast seda praagilugu. Kas tütarlapse silmis pole Elmari väärtus mitte langenud? See oligi see suur küsimus, mis ta hinge vahetpidamata nagu peene viiliga võttis. Ta arvas küll ka nüüd Salme silmist leidvat mõningaid sooje kiiri ja ripsmete sõbralikke langetusi, kuid sellest oli siiski hullupööra vähe millegi kindlama oletamiseks.

Et jõuda selgusele selles tema «elu- ja surmaküsimuses», otsustas ta, nagu öeldakse, haarata härjal otse sarvist ja juba täna kõigis piinavates küsimustes selgusele jõuda. Jah, nimelt täna, oli Elmar otsustanud, sest täna oli ka mõlemal vaba aega.

Tänavate asfalt oli äsjasadanud vihmast märg. Õel kirdetuul raputas puid ja ulgus traatides. Elmar ja Salme sammusid kõrvuti mööda Narva maanteed ja ka seekord viis nende samm nagu nõiaväel Kadriorgu. Siin oli vähe rahvast. Kastanid olid juba osalt paljad, ainult tammede haljad lehed panid kõige südimalt tuule

rünnakuile vastu. Vaatamata tinahallidele pilvedele ja aeg-ajalt ülevalt langevatele piiskadele oli Kadriorg veel väga ilus oma avarate kõnniteede ja võimsate puukroonidega, mille sügis oli mitmevärviliseks võõbanud. Kuid Elmar ei saanud nautida seda ilu, sest ta süda oli tulvil ärevaid tundmusi, lahendamatute küsimuste piinu.

Salme Hange sammus ta kõrval sama vaikselt ja sõnatult. Aeg-ajalt vaatas ta vargsi kõrvalsammuvale mehele ja naeratas omaette. Ühe niisuguse vargsi saadetud pilgu ja naeratuse püüdis Elmar siiski kinni. Sellest nagu julgust saades jäi ta seisma, haaras neiu käe ja endalegi ootamatult ütles lihtsalt välja selle kõige tähtsama:

«Armastan sind, Salme...»

Neiu ei tõmmanud kätt peost, vaid küsis hetke pärast, silmi tõstmata:

«Oled sa kindel selles?»

«Endas küll, ainult...»

«Ainult?»

«Ainult, kuidas sina sellele vaatad... Eriti pärast seda praagilugu...»

Tüdruk langetas ripsmed, võttis vaikselt Elmari mõlemad käed oma pihkudesse ja surus neid tugevasti. Elmarile näis, et ta rinnas tuli süda toime äkki mingi kukerkuudiga.

«Lähme, istume kusagile...» kogeles ta.

Nad istusid täiesti märjale pingile ja ei pannud seda tähelegi. Nende pähe tilkus puudelt vett ja hiljem hakkas sadama tugevat vihma.

...Siis nad kuivatasid ennast Elmari korteris. Salme õlgadel oli maani ulatuv mehe öömantel, Elmaril seljas kuiv sinel. Nüüd siis viimaks jõudsid nad kõigis küsimustes selgusele ja kokkuleppele. Elmar tundis, kuidas ta süda jälle rahulikult tuksub, sest teda kaua aega närinud teadmatusekoi oli surnuks vajutatud.

Salme vaatas huviga läbi Elmari kahetoalise korteri ja leidis selle olevat üsna sobiva perekonnaeluks. Siiski oli ta naeratades öelnud:

«Hiljem võib see meile kitsaks jääda...»

«Hiljem? Nojah, mh... võib muidugi. Aga siis võtame suurema...»

«Pole kerge saada!»

«Nonoh! Vaata, kui palju uusi elumaju ehitatakse...»

Nii vesteldi sel õhtul ja joodi kuuma teed, mis Salme ise oli Elmari väikses köögis keetnud.

Kahe nädala pärast nad abiellusid. Elmari väike korter oli pulmalisi täis ja ta isegi imestas, et nii palju mahtus siia inimesi. Nende juurde kolis ka Elmari ema Liina. Ta oli öelnud tütre juurest poja juurde kolides:

«Pojal on mind rohkem vaja kui sinul. Temal veel lapsed tulemas, sinul aga kõik käes...»

7

Koju jõudnud ja kaabu nagisse pannud, vaatas Elmar kella: oli juba tublisti üle kuue. Auto tuleb kella kaheksaks, mõtles ta, nii et aega jätkub.

Ema tuli teisest toast ja ütles:

«Tule nüüd siia, poeg. Vaata ise üle oma poja voodi... Alles toodi koju ja ma tegin ta üles. Noh, kuidas meeldib?»

See oli uhke voodi, üleni läikivast niklist ja alumiiniumist, mõlemal pool valge punutud võrk.

«Minu ajal riputati kiik ikka lakke... Nüüd on see vist moest läinud...»

«Kiik rikub lapsi,» vastas Elmar.

Siis tulid õde Marie ja õetütar Helvi, viieteistkümneaastane tüdruk, ja mustajuukseline lüheldane naine Alviine Luutus. Ka auto oli juba peaaegu tund aega varem kohale jõudnud.

Kõik tahtsid tingimata haiglasse sõita, kuid sõiduauto polnud siiski mitte buss ja pealegi tuli Salmele ja pisipojale tingimata koht jätta. Kes mingi hinna eest koju ei tahtnud jääda, oli õetütar Helvi. Ta ninaots muutus silmapilkselt punaseks ja nägu haledaks, kui Marie talle ütles, et jäägu koju ja korraldagu siin asju. Elmaril hakkas millegipärast tüdrukust kahju ja ta otsustas Helvi kaasa võtta, õe ja ema aga koju jätta.

Nii sõidetigi kolmekesi, ta ise istus juhi kõrvale, Luutus Helviga taha.

Auto kihutas kiiresti mööda veel päevasest kuumusest õhkuvaid tänavaid. Elmar ei pannud tähele ei tänavaid ega neil askeldavaid inimesi. Ta mõte oli juba ette jõudnud auto kiirest kihutamisest ning viibis Salme ja oma esimese poja juures. Ta ei olnud oma poega veel õieti näinudki . . . Läbi akna oli Salme kord püüdnud näidata, aga palju sa ikka läbi akna näed!

Temal on poeg! Tähendab, ta on nüüdsest peale isa! Hm! See uudne tundmus, isatundmus, mis temas aegamööda oli kujunenud, valdas kogu ta olemuse just praegusel hetkel, kui ta läks oma esimest poega koju tooma. Selle omapärase tundmuse vastukajana tekkis tal kusagil südamepõhjas heldimus oma naise Salme vastu, kes tema poega oli südame all kandnud ja siis sünnitanud valus ja veres. Siis tuli talle millegipärast meelde Koidula «Ema süda». Imelik, mõtles ta, isa südamest pole vist ükski poeet veel laulu loonud, ja miks? Elmar ei ole veel oma poega õieti näinudki, aga juba praegu tunneb ta, missugune suur ja kindel armastus on ta südames kasvanud selle väikse inimesehakatuse vastu, oma poja vastu.

Siis tuli talle veel meelde, et Salme oli kord öelnud:

«Ma ei ole rahul kahega!»

«Mis kahega?» ei taibanud Elmar.

«Noh, kahe lapsega, nagu sinu kavatsuses seisab. See on ju midagi vanaaegsete prantslaste taolist . . .»

«Miks eeskuju saamiseks nii kaugele minna,» oli Elmar siis naljatoonil vastu vaielnud. «Tühjade hällide juttu räägiti ju meilgi nii aastat viisteistkümmend tagasi.»

«Kas meie peame siis sealt eeskuju võtma?»

«Kes seda räägib? Mina? Esimest korda kuulen. Kui tahad teada minu seisukohta, siis arvan, et sinu rinda passiks imehästi ema-kangelase kuldorden . . .»

Elmar vaatas autoaknast välja. Üle kogu tee oli tõmmatud suur plakat: «Rahu võidab sõja!» Taolisi ja teistsuguse sõnastusega plakateid oli Elmar varemgi näinud ning need ei äratanud temas erilisi tundmusi. Kuid see

plakat, mille alt kiiresti läbi sõideti, riivas täna kuidagi valusalt Elmari südant.

Ta sõidab praegu, mõtleb Elmar, oma esimesele pojale järele, et teda koju tuua, et temast kasvatada uus nõukogude inimene. Palju, väga palju on suurel Nõukogudemaal isasid ja emasid, kes tunnevad esmakordselt seda helget esimese lapse rõõmu! Aga mispoolest teise, kolmanda lapse rõõm on väiksem? Kui palju hoolt ja armastust osutatakse meie maal lastele! Võib õigusega öelda, et õnnelik lapsepõlv on teostunud ainult meie maal, Nõukogude riigis. Ja nüüd lasub kõige selle kohal jälle sõja õudne ähvardus!

Elmari käed tõmbusid rusikasse.

Täna tunneb Elmar kuidagi, et ta neid surma ja verega kauplejaid seal Ameerikas ja Inglismaal veelgi vihasemalt põlgab, sajakordselt rohkem vihkab, nagu oleksid ta isaarmastuse esimesed puhangud lõõtsutanud kohutavaks lõkkeks ta vihkamistule sõjasepitsejate vastu. Ei ja veel kord ei! Sõda ei tohi lasta puhkeda juba nende pärast... Nende pärast, kes esmakordselt maailma ja selle ilu vaatavad oma süütute lapsesilmadega, nende isade ja emade pärast, kes oma südametes kannavad suurt rõõmu, seda rõõmu, millel püsib ja seisab maailma tulevik...

Auto peatus, nad olid haigla juurde jõudnud.

Ärevusest peksva südamega astus Elmar autost ja sammus haigla ukse poole. Helvi käis ta kõrval ja küsis sosinal:

«Onu, vast lubad mul teda kanda? Ega's ma maha pilla...»

Elmar vaatas tüdrukule ja naeratas:

«Ah, juba hirm, et pillad maha!»

Ärevus kadus ja ta astus koos Luutuse ja Helviga haigla suurde ooteruumi.

«Oi, kui ilus on siin!» õhkas Helvi, kui nägi ootesaali valgeid seinu, pehmet mööblit ja ilusaid vaipu põrandal. Ta astus kikivarvul laua juurde ja nuusutas lilli suures vaasis. Siin oli kõikidel laudadel palju mitmevärvilisi lilli. Nõukogudemaa noori kodanikke võetakse vastu lilledega!

Õde lumivalges kitlis astus Elmari ja Luutuse juurde,

ajas nendega mõne sõna juttu, võttis Luutuselt kaasatoodud valge tekikese ja hõljus siis nagu luik eemale.

Neil tuli veidi oodata, sest vaja oli kõik vormistada. Elmar ja Luutus istusid diivanile, Helvi aga käis kikivarvul ühe juurest teise juurde, pärast vahtis maale seintel. Siin istus teisigi ootajaid. Üks Nõukogude Armee major istus diivanil ja liigutas ärevalt jalga. Siis tõusis ta üles, tõmbas taskust sigaretikarbi, kuid pistis selle kohe jälle tagasi.

Kui klaasukse tagant väike, suurte silmade ja mustade juustega naine nähtavale tuli, ja ta kõrval õde vastsündinut kandis, hüppas major nagu vedrust tõmmatuna üles ja ruttas naisele vastu, suur lillekimp käes. Naine lõi korraks käed ümber sõjamehe kaela; nad sammusid välja, mehel laps süles, mida ta hoidis õrnalt nagu habrast vaasi, naine lillekimbuga kõrval.

«Oi, sina viruvalts,» hüüdis äkki Alviine Luutus, «aga kus on meie lilled?»

«Autosse unustasin. Ma toon kähku . . .» ütles Helvi, jooksis välja ja tuli hetke pärast tagasi, kandes süles suurt kimpu valgeid roose. Elmar haaras roosikimbu ja tundis, kuidas mitu teravat okast tungis ta kätesse. Samal hetkel nägi ta läbi klaasukse Salmet astumas helehallis suvekostüümis, milles ta haiglasse oli läinud. Kui Elmar esimese hooga tahtis roosikimbuga läbi klaasukse hüpata, ähvardas teda üks õde nii energiliselt näpuga, et ta ukse ette nagu soolasammas seisma jäi ja alles siis toibus, kui tundis oma näol Salme veidi jahedaid huuli ja põskedel sooje pisaraid . . .

Siis pandi talle poeg kätele. Talle näis, et laps on kerge nagu udusulg. Kohmakalt kangete kätega, mis olid nagu hargid õieli ette sirutatud, hoidis ta poega ja tundis, et ta põlved millegipärast värisevad . . . Ta ei julgenud ennast liigutada, sest oli tundmus, nagu võiks see imekerge olevus, tema poeg, iga ettevaatamatu liigutuse juures õhku tõusta ja ära lennata.

Nende ümber oli ka teisi ootajaid kogunenud. Nad vaatasid mõistvalt muiates noort meest, kes õieli kätel hoidis kohmakalt oma last, ja mõistsid, et see on esimene laps, sest isa ei osanud veel teda õigesti kätelgi hoida.

Salme puhkes korraga vaikselt naerma. Ta vaatas oma rohekate silmadega Elmarit ja ütles:

«Sa hoiad teda vist kogu jõuga, nagu toda... kivimürakat...»

Elmar tõstis oma pilgu lapse näolt naisele ja sosistas:

«Kui ma siis poleks haaranud seda kivimürakat, kes teab, vahest poleks mul täna tulnud ka poega kätel hoida...»

«Lubage, tädi Salme, las ma ise... Ega's ma teda maha pilla...» anus Helvi, ja Salme lubaski. Tüdruk võttis maimukese kuidagi lihtsalt ja loomulikult kätele, surus lapse vastu rinda ja, näe, tal jäi isegi teine käsi vabaks, millega ta tekinurga lapse näolt kaugemale lükkas. Nüüd kummardusid kõik, et veel kord vaadata noore maailmakodaniku nägu. See oli väike ja punane, veidi sarnane vanainimese näoga. Kui ta otsivalt oma pisikese suu avas, nägi Elmar hambutuid igemeid.

Alviine Luutus vaatas lapsele tähelepanelikult, siis sihtis ta oma mustad nirgisilmad hindavalt Elmarile ja kuulutas pidulikult:

«Nagu isa suust kukkunud! Nina ja lõug on isalt...» Siis vaatas ta Salmele sama hindava pilguga ja lõpetas lause: «...aga suu ja silmad on ema omad. Sellest poisist saagu sama tubli Nõukogude kodanik, nagu on ta isa ja ema...»

«Temast peab veelgi tublim tulema,» ütles Salme.

«Tingimata tublim,» toetas Elmar.

Helvi ulatas nüüd lapse uuesti Elmari kätte. Seekord oskas ka Elmar juba last teisiti hoida. Ta surus poja ettevaatlikult, kuid kindlalt vastu rinda ja tundis korraga tuksumist. Tuksus see tema enda süda või tundis ta läbi teki oma noore poja südametukseid? Küllap tuksusid ühtlases rütmis mõlemate südamed ja seda ühinenud tuksumist tundiski õnnelik isa.

1952

AJAPROOV

1

Puhus vinge kirdetuul ja puude okstel kõlises jää, mis pärast hiljutist sula oli sinna tekkinud. Nagu õhuke klaas helkis jääkirmetis mitte üksnes puudel, vaid ka telefonipostidel, lumeredelitel ja põllule jäetud kärbistel. Isegi lumest paistvatel heinakõrtel ja takjavartel oli läikiv klaasülikond seljas.

Hommik oli alles algamas. Lumi sinetas veel põldudel ja mets mustas eemalt sünge seinana. Tee, mida mööda Lembit Kuppar sammus, kuulus kolmanda klassi külavaheteede hulka, mida kunagi lumest ei puhastatud. See oli täis tuisanud ja uppus suurtesse ja väikestesse hangedesse.

Vinge tuul puges riiete alla ja Lembit Kuppar tõmbas koomale oma luitunud ning õhukese sineli hõlmad. Hea oleks praegu astuda joppkasukas: tuul ei võtaks sellest nii kergesti läbi. Sinel, mis Lembitule oli jäänud veel sõja ajast, kaitses halvasti õelate iilide vastu.

On's partorg Vahtra ikka seesama Vahtra või ei ole? Ühenimelisi võib ju paljugi juhtuda. Ta süda aga aimas, et uus valla partorg on nimelt seesama Peeter Vahtra, hea seltsimees ja julge komandör. Lembitu silme ette kerkisid pildid rasketest võitlustest okupantide poolt orjastatud Eestis. Tihtilugu näis, et kodumaa väikestes metsades on võimatu partisanidel tegutseda. Kuid ometi võitles okupantide vastu kümneid tabamatuid partisanisalku, saates ootamatute rünnakutega teise maailma hitlerlasi ja nende käsilasi, lastes õhku sildu, põletades ladusid. Ja raudteel, mida fašistlikud okupandid erilise

hoolega valvasid, jäi sageli liiklus seisma, sest siin-seal lendasid õhku raudteesillad, mürisesid kraavi rongid.

Sakslased mobiliseerisid raudtee ja autoteede kaitseks sundkorras peaaegu kõik meeskodanikud, kuid ka see ei parandanud asja. Need sundkorras postile pandud valvurid ei olnud kuigi kindlad mehed, kui partisanid ootamatult ilmusid. Paljud neist aga läksid kogu relvastusega partisanide poole üle.

Tõsi, nende omakaitselaste hulgas oli ka üsna hea koguke tõelisi vaenlasi-vabatahtlikke, suuremas enamuses kulakud või nende võsud, kaupmeeste ning majaomanike pojad ja muu rämps, kellele nõukogulik elu oli vastuvõtmatu. Neid tuli partisanidel tõsiselt arvestada, sest just need olidki sakslaste truimad verekoerad, kõige kuulekamad timukad. Nemad hoidsidki lihtsaid inimesi alatises hirmus, terroriseerisid elanikkonda, nõudsid talurahvalt röövnorme sisse, jälitasid inimesi iga väiksemagi eksimuse pärast hitlerlaste nn. uue korra vastu.

Vali tuulehoog tahtis Kupparit jalust rabada. Mees tõmbas sinelihõlmad veelgi koomale ja surus talvemütsi sügavamale pähe.

«Tohoo, veli, hakkabki vist tuiskama,» mõtles Lembit, nähes silmapiiril halli tuisumüüri lähenemas. «Ega's ometi selle tühja pärast teed silmist kaotada tohi, vallamajani pole enam tea kui palju maad.»

Hall tuisuvall aina lähenes ja kattis varsti kogu tee. See oli tuisutuulega kihutav tihe lumesadu. Külma võis olla vaevalt viis-kuus pügalat, kuid raevuka tuule tõttu paistis see vanaõeluse endana. Pigistas nagu tangidega nina, krabas kõrvalestadest.

Jah, enam ei meeldi Kupparile säärane ilm. Aga siis, mõni aeg tagasi, oli niisugune ilm aina teretulnud. Ainult tuisu, saju ja pimeduse varjus oli võimalik objektile läheneda, okupantide valvet hävitada ning laengut alla või tuld otsa panna.

. . . Tookord oli nende komandör Peeter Vahtra nagu lumememm uksest sisse vajunud ja partisanidele, kes osalt magasid, osalt aga malet mängisid, lausunud:

«Täpselt kümne minuti pärast asume teele. Kähku riidesse ja relvad üle vaadata!»

Siis liikusid nad pimeduses, mis möirgas nagu tuhat

lõukoera . . . Oli aga ilmakę seekord, pole midagi ütelda! Õhus lendasid terved lumelademed. Lumi oli peenike nagu tolm ja tungis silma, kõrva, krae vahele. Näis, et selles tuisupõrgus on võimatu õiget suunda pidada, on võimatu sinna pääseda, kuhu inimene on kavatsenud minna. Kuid komandör astus kindlalt ees ja ainult aegajalt heitis pilgu käerandmele, kus hiilgas kompassi värisev nõelake.

«Mitte maha jääda! Hoiduda üksteise ligi!» katsus Vahtra tormist üle karjuda ja vaatas selja taha. Näha võis ainult esimest kaht, tagumisi kattis pimedus ja summutas tuisu möirgamine.

«Kuidas on? Võib-olla annad kandami järgmisele?» küsis Vahtra Kupparilt, kes kandis seljas rasket, kolmekümnekilost lõhkekeha.

«Ära muretse, küllap viin kohale,» oli Lembit siis vastanud, sest mingi hinna eest ei tahtnud ta seda rasket kasti kellegi teise kätte anda.

Kolmetunnise käigu järel jõuti objekti piirkonda. Kuigi torm oli selle aja jooksul veidi raugenud, jäi öö endiselt tintmustaks, soodustades partisanide nähtamatut lähenemist raudteesillale. Nad teadsid, et silda tugevasti valvatakse. Sellepärast oli koos teise partisanisalgaga välja töötatud keerukas rünnakuplaan. Kaua aega oli seda plaani koostatud ja kaalutud, raudteesilda igast küljest uuritud, vaenlase valveposte ja nende eluviise luuratud . . .

Mõnisada meetrit sillast eemal võsastikus heitsid valgetes mantlites partisanid lumme puhkama. Vahtra vaatas kella ja ütles vaikselt:

«Aega veel ligi pool tundi. Vaadake, et kangeks ei külmu.»

See oli muidugi asjata öeldud. Kuidas saavad partisanid selle eest hoolitseda, et mitte külmetuda! Nad kõik olid higised, ja esimesed viis minutit näisid lõpmata mõnusatena. Kümne minuti möödumisel aga tundsid mehed, et tuul puurib kasukatest ja sinelitest läbi, et märg ihu jahtub kiiresti. Kuigi põõsad oma raagus okstega veidi varjasid tugevamate tuuleiilide eest, hakkasid meestel peagi hambad suus tantsima. Nad surusid endid üksteisele lähemale ja see soojendas pisut. Kup-

par kontrollis oma kandamit. Kõik oli korras, ainult säde süütenöörile otsa ja õigel ajal käib plahvatus...

Vahtra vaatas uuesti kella. Veel kümme minutit, juhul kui naabrid ei hiline. Nad pidid lähenema teiselt poolt ja ragina lahti lööma, tõmmates seega tähelepanu endale. Vahtra salgal on siis kergem sillale läheneda.

Luurele saadetud partisan tuli roomates tagasi ja teatas, et sillal kõnnib kaks valvurit, kummaski otsas üks. Valvurite mahavõtmiseks eraldati neli meest. Kui esimesel paaril ei õnnestu seda vaikselt teha, avab teine valvurite pihta tule. Selle aja sees paneb Kuppar oma kasti silla alla. Koht on ammugi kindel, mitu korda ju käidud seda salaja vaatamas...

«Noh, aeg on läbi, liigume...»

Tuhkjas lumes roomates läheneti sillale. Valvurite mahavõtjad kadusid oma teed. Vahtra hingeldas Kuppari kõrval. Nad jõudsid sillale juba mõnekümne meetri kaugusele, kui läbi tuisu kajas teiselt poolt silda automaadivalang, sellele järgnes teine ja varsti muutus seal lausa kärinaks. Granaatide plahvatused lämmatasid tuisuiile.

Kuidas on sillal? Kas valvurid on kõrvaldatud? Vahtra pingutas silmi, kuid pimedus ja tuisk takistasid midagi nägemast.

«Ma lähen,» oli Lembit siis kärsitult öelnud. «Ei või enam oodata...»

Vahtra haaras tal varrukast ja ütles:

«Lähed siis, kui annan käsu!»

Lembit jäi paigale, kuigi nii väga oleks tahtnud tormata sinna, kus ähmaselt tumenesid silla kaarjad piirjooned. Aga ta teadis, et komandöril oli õigus. Siis lendas madalas kaares üle nende peade roheline rakett. See oligi signaal.

«Silla juurde!» oli siis Vahtra kähistanud ja mõlemad hüppasid üles ning lähenesid joostes sillale. Kuppar kadus oma kastiga silla alla. Vahtra aga jäi, automaat laskevalmis, teda valvama. Lembit lähenes sillale ja tundis, kuidas süda rinnus kuuldavalt taob. Äkki on silla all veel mõni salavalve või ootamatu traattõke!

Korras! Kuppar asetas lõhkekeha sillajala külge ning pani süütenöörile tule otsa. Siis jooksis ta lõõtsutades

Vahtra juurde. Komandör tõstis käe ja vajutas päästikule. Punane rakett puuris läbi ööpimeduse ja lendas nagu tuline kera üle silla. Joosti kõigest jõust põõsastesse, eemale, eemale... Võimalikult kaugemale!

Tohutu tulesammas lendas õhku ja kärgatus põrutas tuisu tuhandeks ribaks. Silla tükid lendasid huilates ja vingudes vastu taevast. Kui mõni tükk ainult pähe ei kuku! Õnneks seda ei juhtunud, sest mehed olid hingeldades ja lõõtsutades siiski jõudnud ära joosta oma paarsada meetrit.

Jah, see oli tubli operatsioon, ilma ühegi kaotuseta. Sillavahid olid oma kasukates nähtavasti kindlad, et neid ei ähvarda mingi oht. Tulistamise alguses heitsid nad kõhuli silla raudse võrestiku varju ja pöörasid näod sinnapoole, kust kostis tulistamisragin. Punkris istuvad sakslased aga hüppasid välja ja avasid laskekraavist tule ründavate partisanide pihta; Vahtra salga mehed hävitasid valvurid vaikselt ja nad jäidki sillale purustatud kolpadega lamama.

Jah, kui see Vahtra on tõepoolest sama mees! Milline oleks jällenägemise rõõm!

2

Parajasti kui Lembit Kuppar vallamaja eeskojas oma jalgu ja sinelit lumest puhastas, astus täitevkomitee sekretär Kristjan Vimm uksest välja.

«Ah, sina ise, seltsimees Kuppar? Astu aga sisse, Vahtra juba ootab. Oled sa temaga tuttav või?»

«Aga mis siis?» vastas Kuppar küsimusega, sest ta ei sallinud seda angerjat.

«Ei midagi. Aga seltsimees partorg, sa kujuta ette, tunneb sinu vastu suurt huvi. Juba hommikul küsis, kas ma ikka kutse sulle kätte olen saatnud. Noh, said sa siis kutse kätte?»

«Ju vist sain, kui siin olen,» vastas Kuppar ja astus vallamajja. Nüüd oli ta kindel, et uus partorg on ikka seesama Vahtra, seesama... Kuppar jäi vallamaja vastuvõturuumis, kus juba rahvast sumises, hämmeldunult seisma. Seisis ja vahtis ringi, mingi jõud nagu oleks takistanud edasi astumast...

Keegi pani talle käe ootamatult õlale, Lembit pöördus ja nägi, et ta ees seisab Peeter Vahtra. Ühe hetke vaatasid mõlemad vaikides teineteisele, ja Lembit nägi selle silmapilgu jooksul, et Peeter Vahtra oli nagu veelgi mehisemaks muutunud. Ta hallid silmad olid endiselt tähelepanelikud ja teravad.

«Tere siis, Lembit!»

«Tere, Peeter!»

Käsi käes, vaatasid mõlemad teineteist nagu hinnates. Siis ütles Vahtra:

«Astu minu poole. Seal nagu rahulikum.»

Ning ta sammus ees, avas oma kabineti ukse ja laskis Lembitu sisse. See oli väike tuba lihtsa kirjutuslauaga, mille kõrval seinal rippus vändatav telefon. Veel nägi Lembit Vahtra kabinetis klaasustega raamatukappi, seinal Lenini portreed, paari-kolme tooli. See oligi kogu sisustus.

Lembit seisis ja silmitses sügava erutusega Vahtrat, kes näiliselt rahulikult ja ükskõikselt seadis korda oma lauda, asetades mõned vedelevad paberid kaante vahele. Teab ta kõik juba, või ei tea? keerles Lembitu peas ärev mõte. Ja kui teab, kuidas ta siis suhtub temasse? Mis on pärast seda teadmist järele jäänud nende sõprusest? Teab või ei tea? Oh, kuidas sooviks Lembit praegu, et Vahtra veel midagi ei teaks! Et ta ise võiks talle kõik ära jutustada, kõik, mis on olnud, ja ka kõik, mis veel tuleb, hea ja halva . . .

Kui Vahtra oma laua oli korda seadnud, tõstis ta silmad Lembitule ja astus vaikselt paar sammu lähemale. Ja sellest vaikimisest, pisut kohmetust lähemaleastumisest, sellest omapärasest pilgust, mille Vahtra nagu poolkogemata Lembitule heitis, mõistis mees, et partorgile on kõik teada, kõik see, mida Lembit nii väga häbeneb ja kardab . . . See äratundmine surus nagu määratu veskikivi mehe kuidagi kössi, naelutas ta silmad põranda külge . . . Muidugi, nüüd vahib Vahtra teda ilmse põlastuse ja häbitundega, kahetsebki vahest, et kunagi pidas teda, Lembit Kupparit, oma parimaks sõbraks! Ja siia, vallamajja, on Vahtra kutsunud ta vaid selleks, et nüüd otse välja öelda oma põlastus ja kibestumine ja nende sõprusele surmarist peale tõmmata . . .

Kuid olgu nii, nagu olema peab! Argpüks pole Lembit kunagi olnud ja ka oma endisele sõbrale julgeb ta siiski silma vaadata ... Mis oli, see oli, ja pealegi jäi kõik juba minevikku, kindlalt ja lõplikult! Kas see siis ei tähenda midagi! Sellel kõigel on niigi ju rist peal, ja selle risti on tõmmanud Lembit ise, mitte keegi muu ... Ning seda ei tea ju Peeter Vahtra, kindlasti ei tea ta seda!

Ja Lembit tõstis silmad üles ning vaatas hämmeldunult Vahtrale, kes tema ees seisis ja teda tähelepanelikult vaatles. Nagu elektrilöök käis mehest läbi ootamatu rõõmuhoog, sest need polnud mitte külmad ja põlgavad silmad, mis teda vaatlesid, vaid armastavad sõbrasilmad, seda mõistis Lembit kogu südamega, kogu oma vaevatud hingega ... Ta tundis äkki, kuidas midagi rasket nagu oleks tõusnud kurku ja tahtnud hingamist matta, kuidas kuum virvendus nagu saunaleil kusagilt silmile pahvas ...

Nii istusid nad kaua. Viimaks küsis Vahtra:

«Kas hakkame nüüd rääkima, Lembit?»

«Jah, Peeter, ma katsun nüüd rahulikum olla ... Nimeta seda, kuidas tahad, aga ma kartsin, et sa võid mind põlastada ...»

«Põlastada?» imestas Vahtra. «Kuidas sul niisugune mõte võis tekkida? Ma tunnen sind, Lembit, selleks liiga hästi. Kuidas sa seda võisid ometi arvata? Ei, ei, seda mitte! Kõike muud, kulla sõber, ainult mitte seda ...»

«Olen sulle tänulik, Peeter!»

Hetke istusid mehed vaikides, nagu ei oleks neil teineteisele enam midagi öelda. Lembit häbenes oma äsjast tundepuhangut, näppis kuuesiilu ja vahtis maha. Ka Vahtral oli miskipärast raske. Viimaks, et vaikimisest kuidagi üle saada, küsis ta:

«Oota, kui kaua me pole siis teineteist näinud? Neljakümne neljanda aasta veebruarist saadik? See teeb oma aastakese ära, eks ole?»

«Jah, niipalju tuleb küll,» vastas Kuppar ja tõstis pilgu Vahtrale. Nüüd oli tal kergem, ta oli oma kohmetusest kuidagi üle saanud.

«Ja tead sa, kui meie komsomolisekretär Viia Vaa-

riku hiljuti rääkis, et siinkandis elab üks endine partisan Lembit Kuppar, siis olin kindel, et see oled sina . . .»

Lembitu silmad vajusid uuesti põrandale, sest ta aimas ka, mida komsomolisekretär võis tema iseloomustamiseks öelda. Vahtra nähtavasti ei pannud oma sõnade mõju tähele ja jätkas:

«Ei saanud kuidagi ise Alaheedule sisse hüpata. Tead isegi, olen siinkandis uus inimene, askeldusi ja sekeldusi rohkem kui vaja . . . Saatsingi siis sulle selle kirjakese . . .»

Seinal tirises telefon pikalt ja kutsuvalt. Vahtra tõusis, võttis toru ja rääkis kellegagi minutit viis. Aga peagi tuli jälle uus helin. Ja nõnda iga viie, kümne minuti järel.

Viimaks tekkis ometi vaheaeg ja Vahtra lausus:

«Lembit! Ma tean vist sinu kohta nii üldjoontes kõik . . . Mulle paistab, et siin peaks nagu midagi katki olema, kuid ühtlasi usun ka, et seda on võimalik parandada!»

Kuppar vaatas Vahtrale tänulikult otsa. Sõber usub teda, ja see andis julgust, lootust.

«. . . Muidugi ainult siis,» jätkas Vahtra, «kui sa oled endas alal hoidnud selle mehisuse, mis sul oli varemalt ja mida ma oma silmaga olen näinud. Keegi tark inimene on kunagi öelnud: kui inimene kaotab raha, on see väike kaotus — raha võib jälle korjata; kaotab inimene oma au, siis on kaotus raskem, kuid inimene võib toime tulla kangelasteoga ja isegi au on mõnikord tagasi saadud; kui aga inimene kaotab mehisuse — siis on ta kõik kaotanud. Sa oled nähtavasti juba palju kaotanud, ja see on küllaltki kurb . . . Aga ma arvan, et mehisus on sul veel alles. On see nii?»

Kuppar laskis pea norgu ega vastanud.

«Või eksin ma?»

Küsimus tabas Lembitut kui piitsahoop. Mees võpatas, tõstis pea ja Vahtra nägi Kuppari sõstrasilmi, milles helkis mingi tuluke . . .

«Ei, Peeter, sa ei eksi. Ma tean nüüd kindlasti, et võin veel mehine olla.»

«Aga enne ei teadnud?»

«Jah, enne ei teadnud, aga nüüd tean.»

«Ja joomise jätad maha, täiesti?»
«Kas selleks on siis mehisust vaja?»
«Jah, ka selleks on vaja mehisust!» vastas Vahtra teravalt ja vaatas Lembitule silma. «Ja et sa vahepeal viinakuradi võrku sattusid, see näitab, et sul mehisusest vististi puudu tuli, või olid teda hoopiski kaotamas... Ütle, mispärast sa jooma hakkasid? Miks, Lembit?»
Kuppar kahvatus. Ta vaatas korraks laua alt paistvatele Vahtra puhastele säärikutele, siis oma märgadele tanksaabastele.
Kusagilt kerkisid ta ette Malle hallid tõrjuvad silmad... Nende vaade oli külm nagu vihma tibutav sügisene taevas.
«Ma jäin üksinda, Peeter, üksinda nagu hulkuv koer...»
«See ongi põhjus?»
«Jah.»
Jälle helises telefon. Vahtra kõneles kellegagi, kuid ta pilk viibis Lembitul niisuguse ilmega, nagu kaaluks ta: uskuda või mitte uskuda Kuppari poolt toodud põhjendust.
Pärast kõne lõpetamist ütles ta:
«Sa jäid üksinda ja hakkasid sellepärast jooma. Nii tuleb sinu vastusest aru saada? Kas ei saaks seda siiski põhjalikumalt seletada... Sest vaata, Lembit, inimese elus on sageli juhtumeid, kus ta tunneb ennast nagu üksinda. Aga see on mingi haiglane pettekujutlus. Tarvitseb inimesel ainult sellest meeleolust üle saada, ja ta leiab endale seltsimehi ning toetust... Meie ühiskonnas ei saa inimene üksinda jääda...»
Lembit võttis taskust tubakakoti ja küsis:
«Võib-olla lubad ühe suitsu teha?»
«Näe, unustasin hoopis. Pole ma ise kah veel seda ametit maha jätnud.» Ning Vahtra sirutas paberossikarbi üle laua.
«Tead mis, Peeter. Kui sa minust tõesti tahad aru saada, siis ei jätku meil ühest või kahest lausest. Peaksin sulle ära jutustama kõik, mis juhtus tollest päevast alates, kui elu meid nii õnnetult lahku vedas... Ainult siis võib-olla ehk saaksid minust aru. Ma ütlen — võib-

olla, sest tean väga hästi... on olemas asju, millest on endalgi raske aru saada, veel vähem siis teisel inimesel. Praeguses olukorras, kus sul on aega nii napilt, pole mõtet rääkima hakatagi. Vahest teine kord kunagi, kui leiad selleks aega, siis pajatan sulle hinge pealt kõik ära...»

Vahtra jäi mõttesse. Siis tõusis ta, astus Lembitule lähemale, võttis sõbral õlgadest kõvasti kinni ja ütles:

«Muidugi sa tead, sõber, et just sinuga koos olen oma elu kõige raskemad... aga ühtlasi ka kõige toredamad päevad läbi teinud. Seda ei unustata kunagi. Meie sõprus sai sealt alguse, suur ja hea meeste sõprus. Kas arvad, et mina ei elanud raskelt üle sinu kaotust, — olin ju tookord kindel sinu hukkumises... Sa kujuta ette minu rõõmu, kui järsku kuulen su nime, kuid ühtlasi ka seda mõrudust, sest sinu nime lausuti üsna raskete sõnade saatel. Sellepärast tahan sinu kohta kõik teada... kõik, kuuled sa! Ja võimalikult ruttu! On sul täna õhtul aega?»

«Täna õhtul? Jah, muidugi.»

«Aga kus sa niikaua oled?»

«Oh, mul on siin pisut tegemist tarbijate kooperatiivis... Ja mujalgi... Nii et õhtul, kui lubad, astun sisse.»

«Elan siinsamas teisel korral.» Vahtra võttis taskust kella. «Kui sa tuleksid, ütleme, kella üheksa paiku, ajaksime juttu, jooksime teed... Ja ööseks võid minu poole jääda, mul diivan vaba.»

«Oh, kauge mul siis siit kojugi minna.»

«Oma neli kilomeetrit tuleb ära.»

«Tuleb küll, aga mis sest. Omal ajal käisime kolmkümmend ja isegi rohkem ühe ropsuga.»

«Jah, seda küll. Aga nüüd on ajad teised — rännakuid pole ju enam tarvis.»

Lembit Kuppar lahkus, lubades kell üheksa kohal olla. Vahtra jäi mõttesse. Näib, et selles mehes on midagi nagu murdunud, tema hinge mingi mõra tekkinud. Mis on temaga ometi juhtunud? Isegi joomatõve küüsi on ta sattunud! Säärast kalduvust polnud varem küll Lembitu juures märgata. Vastupidi, varem ta põlastas joodikuid, ei sallinud viinavõtmist ega villaseviskamist! Eks olnud

ta juba neil möödunud päevilgi oma julgusele ning mehisusele vaatamata pisut romantik, kes armastas lugeda luuletusi ja romaane, kes unistas rahulikust elust pärast sõda, unistas armastusestki. Noh, muidugi... kas ei nokitud juba salgas Lembitut sellepärast, et ta ei sallinud soolaseid anekdoote, mida partisanid mõnikord vabal ajal üksteisele jutustasid. Need ei meeldinud Kupparile kunagi ja sellepärast ristitigi ta varsti «rüütliks». Kuid see «rüütel», romantik oli operatsioonidel kõige julgem ja kõige kindlam mees. Vast mõni õnnetu armastus mängus? Kuid Lembit ei jutustaks sellest vist mingi hinna eest... Aga siiski...?

Telefon helises pikalt ja tüütavalt.

«Õhtul pean kõik teada saama,» mõtles Vahtra ja võttis kuuldetoru.

3

«Ma peaksin sulle vist veidi jutustama ka oma lapsepõlvest, sest nagu mäletan, pole ma varem sellest rääkinud...» alustas Kuppar õhtul, kui nad söömise olid lõpetanud ja suitsud tossama pannud.

«Ei ole vist küll midagi sinu lapsepõlvest kuulnud,» vastas Vahtra.

«Noh, siis peaks algama isast, keda mul polnud... Vähemalt ise ei ole ma teda kordagi näinud ega tea ta nimegi... Olen sündinud kakskümmend neli aastat tagasi tüdruku lapsena, või nagu siis nimetati — sohilapsena, väljaspool abielu. Mu ema oli elupõline taluteenija ja tõi mu ilmale, kui oli juba tublisti üle kolmekümne. Elasime koos emaga siin ja seal Viljandimaal, vahetasime sageli kohta. Kui sain kaheksa aastaseks, algas ka minul kibe leivateenimise aeg — esiteks karjasena, siis juba muudel talutöödel. Ema jäi haigeks, kui olin üheteistkümne aastane, ja suri. Sellest ajast peale olen olnud täiesti iseseisev ja oma elu eest hoolitseja. Võid isega arvata, missuguseid mälestusi niisugusest lapsepõlvest jääb. Pehmelt öeldes pole need kuigi roosilised... Oli juhus, kus vihane pererahvas kihutas mu südatalvel majast välja, ja küllap ma oleksingi pakase käes kõngenud, kui keegi vaene saunik

poleks minu peale halastanud. See mees saigi mu elupäästjaks ja heategijaks. Kuigi tal oli haige naine ja neli last, võttis ta minu viiendaks. Aga mu iseloom oli juba rikutud, kõik need ülekohtud ja ebavõrdne kohtlemine olid must teinud jonnaka ja pahura poisi. Isegi seal saunaperes tundsin, et oma lapsi peetakse paremaks, nad saavad rohkem osa hellitustest ja armastusest kui mina — sohilaps. Olin neljateistkümne aastane, kui kolkisin ühel ilusal päeval sauniku kaks vanemat poega läbi ja lasksin jalga. Viljandis sain voorimehe juurde ametisse, harjasin hobuseid, puhastasin ja pesin kalesse, vahel istusin isegi pukis ning teenisin peremehele raha. Kuid ega mul voorimehegi juures hästi läinud. Oli teine ihne ja tige vanamees, pidas nelja hobust ja nelja kutsarit. Alatasa süüdistas meid, et me kõrvaldavat teenitud raha. Käis tihtipeale linnas luuramas, et teada saada, kas ikka ta kutsaritel on teenistust või ei ole. Ühel kevadisel päeval, kui vanamees nagu surm peale ajas, et ma olla viis krooni oma tasku pistnud, sülitasin kogu kremplile ja tulin tulema. Hiljem käisin mitmesugustel juhutöödel, küll tänavasillutajana, küll puusepana ehitustöödel, isegi korstnapühkijana olen õnne katsunud . . .»

«Siis peaksid sul ju kõik ametid selged olema,» ütles Vahtra muiates.

«Nojah, eks nii mõnegi asjaga olen enam-vähem tuttav, aga ega's need ole mingid kindlad ametid. Ühe sõnaga, kogu see elu ei rahuldanud mind, aga väljapääsu polnud näha mingisugust. Kui siis 1940. aastal nõukogude võim tuli, olin peaaegu kahekümne aastane ja lõin kõvasti kaasa. Mäletad, Peeter, alguses, pärast juunipööret, loodi rahva omakaitsesalku kaitseliitlaste ja teiste tegelaste vastu . . . Rahvas nimetas meid lihtsalt RO-meesteks. Hiljem astusin miilitsasse. Sel ajal taipasin esmakordselt oma suurimat puudust: mul polnud haridust. Kaks talve olin koos saunamehe lastega koolis käinud, ja see oli ka kõik. Aga nüüd nägin, et koolitarkuse puudumine paneb igasuguse tee edasijõudmiseks kinni.»

«Oleksid võinud õppima hakata!» lausus Vahtra vahele.

«Jah, ka sellele sai mõeldud. Aga siis tuli sõda, ja mu edaspidist elukäiku tead juba isegi. Hävituspataljon, siis partisanisalk... Mäletad, Peeter, salgas ristiti mind varsti «rüütliks», sest mul olla rüütellikud kombed, ja ise olla ma kah eluvõõras unistaja... Nii öeldi mulle mitugi korda... Eks ole imelik, et mina, sohilaps, ilma hariduseta... ja äkki unistab ilusast elust! Tõepoolest eluvõõras! Ja isegi veider, ah?»

«Mnjaa,» ühmas Vahtra mõtlikult. «Eluvõõrast ja veidrat pole selles midagi, kui inimene ilusast elust unistab. Eks püüa me ju kõik selle poole.»

«Aga ütle mulle, Peeter, mispärast minu püüd selle ilusama poole nii silma paistis, et mulle koguni hüüdnimi külge poogiti? Isegi sina nimetasid mind kord romantikuks ja unistajaks.»

«Kuidas seda nüüd ütelda... Arvan, et sinus lõi see vahest rohkem välja kui teistes ja sellepärast paistiski silma.»

«Rohkem kui teistes?»

«Küllap vist.»

Kuppar jäi nüüd omakorda mõtlema. Nad olid mõlemad juba lahti riietunud. Vahtra lamas voodis, kuna Kuppar külitas diivanil sineli all. Laual hingitses põleda väiksemaks keeratud õlilamp.

«Et minus see vahest rohkem välja lõi kui teistes...» lausus Lembit vähese mõtlemise järel ja pööras näo Vahtra poole. «Ma ei ole küll sellele mõelnud, aga praegu näib, et sul on õigus. Jah, minus on vist kaduma läinud unistaja...»

«Unistaja? Noh, sellest poleks kahju. Vaata, sinust võib veel saada kirjanik või luuletaja,» arvas Vahtra.

«Võib saada!» naeris Lembit virilalt. «Ma ei oska ju õieti kirjutadagi!»

«Kirjutamise võib selgeks õppida. Sa oled praegu alles kahekümne nelja aastane. Kui sa neli-viis aastat pühendaksid õppimisele, on sul juba korralik haridus käes,» arvas Vahtra. «Aga alustada võiksid kas või meie õhtukoolist...»

Kuppar tõusis istukile ja jäi veidi imestunult Vahtra otsa vahtima.

«Ütled sa seda... niisama suusoojaks?»

«Mis suusoojaks? Asi on täiesti reaalne.»

«See tähendab, et mina... võiksin saada veel haritud inimeseks?» pahvatas Kuppar närviliselt naerma.

«Usu, Lembit, võid, võid... Kui oleks ainult tahtmist ja suutmist. Muuseas, ütlen sulle... ma ise mõtlen sedasama, kuigi olen sinust tervenisti viis aastat vanem. Mul on küll kuus klassi, aga ausalt öelda pole see veel mingi haridus. Mõtlesin alguses sellest õhtukoolist osa võtta, aga siis nägin — aega ei jätku...»

«Sina, Peeter, oled niisamutigi ilmamaa tark,» lõi Kuppar käega.

Vahtra hakkas naerma.

«Einoh, tõsi,» kõneles Kuppar edasi. «Kui mul oleks niisugune nupp nagu sinul, mis siis viga! Ei oleks ma siis seal rahvamajas jänni jäänud! Küllap oled ikka rohkem kooliharidust saanud kui need kuus klassi... Sa ei taha, kaval vennas, mind lihtsalt ehmatada ja mu lootusi lõhki ajada... Eks ole?»

«Milleks mul sinu ees kometit mängida! Kust ma selle suurema hariduse pidin saama? Tead ju isegi, kuidas klike ajal kooliskäimisega lood olid — kel tüse tengelpung, sellele olid ka gümnaasiumi- või ülikooliuksed pärani, kellel aga seda polnud, pidi rahul olema algkooliga... Mina kui popsi poeg ei võinud rohkemast unistadagi, kus sa sellega! Tõsi, ma olen küll ise võrdlemisi palju lugenud ja natuke oma silmaringi laiendanud, aga see pole ikkagi see...»

Viivuks valitses toas vaikus. Oli vaid kuulda, kuidas lamp ajas laual imepeenikest pininat nagu tüütav sääsk ning akna taga surusid tuulepuhangud nagu patjadega vastu seina.

«Jah, imelik, Peeter,» jätkas Kuppar oma mõtisklemist. «Niikaua kui ma ennast mäletan, olen alati unistanud õppimisest ja... ilusast elust, ühe sõnaga — olen alati olnud romantik. Ma ei oska sulle seletada, aga mulle on alati paistnud, et haritud inimesed oskavad ka ilusasti elada... Eks ole?»

Vahtra naeratas. Suitsu otsa tuld võttes viivitas ta vastusega.

«Tead, Lembit, sinu kujutlustes on veel palju — kui-

das seda nüüd öelda — lihtsameelset ja isegi lapsikut . . .» ütles ta viimaks vaikselt.

«Ütle parem lihtsalt — lollust!»

«Ei, ma arvan, et just nimelt — lihtsameelset. Sest vaata, sa mõtled, et inimeste ilus elu on tingitud haridusest. See ei ole aga õige. Inimeste elu oleneb ühiskonna elujärjest, aga mitte haridusest... Kui ühed elavad teiste töövaevast, mis aitab seal haridus! Meie sinuga kloppisime hitlerlasi — nii harituid kui ka harimatuid, sest nemad pressisid meile peale võõrast ühiskonnakorda. Selles ongi ju peaküsimus, Lembit, ja sellest peaksid sa ometi aru saama . . .»

«Einoh, see on mulle selge... Need olid ju vaenlased, olgu nad siis kui suure haridusega tahes! Aga vaata, Peeter, kui ma näiteks oleksin haritud inimene, kas ma siis poleks osanud paremini ja ilusamini elada? Nojah, ehk oleks nii mõnigi pahandus minu elus tulemata jäänud! Mõistad sa mind, Peeter?»

«Püüan nagu mõista, Lembit, kuigi täiesti ei taipa, kuidas need asjad omavahel nii tihedasti seotud on. Võib-olla saaks mulle mõnigi asi selgemaks, kui sa kõik ära jutustaksid, mis sinuga vahepeal on juhtunud. Arvan, et selles vist suurt romantikat polnud.»

Nagu mõtteid kogudes vaikis Lembit veidi. Siis ütles ta:

«Sul on õigus, romantikat polnud selles küll küünevõrdki. Kui sul kannatust jätkub, eks kuula... Seal Kruusamäe operatsioonis sain ma päris lähedalt automaadivalangust pihta ja pimeduses ning tuisus kaotasin teised silmist. Kaitsesin endiselt oma lõiku, tead, seal maantee sillatruubi juures. Siis nägin äkki, et olen sisse piiratud. Tundsin samuti, et omal jalal ei lähe ma enam kuhugi. Niisiis, mõtlesin, mu asjad on halvad, kuid elusalt ma ei anna end miski hinna eest kätte! Mul oli veel kaks granaati ja nendega otsustasin lõpparve teha nii hitlerlastega kui ka . . . endaga! Teist võimalust mul enam ei olnud. Kuid siis plahvatas miski mu läheduses ja ma kaotasin teadvuse.

Hommik oli juba algamas, kui tulin meelemärkusele. Lamasin kusagil ruumis põrandal maas, mu pea oli mingi räbalaga seotud. Mõistsin, et peale puusahaava

olen ka peast haavatud. See oli siis granaat, mis mu läheduses plahvatas ... Raske janu piinas mind, aga toas polnud ühtegi hingelist. Proovisin tõusta, kuid langesin kohe põrandale tagasi ja kaotasin uuesti teadvuse. Ärkasin sellest, et keegi mind raputas. See oli SS-lase mundris mees. Tema selja taga seisis teine.

«Noh, juba tervis käes, seltsimees! Võib-olla ajaksime veidi juttu, mis?»

Nii algaski mu ülekuulamine, mille jaoks mind oligi nähtavasti siia toodud. Muidugi tavalised küsimused ja konksud, et kui ausalt kõik ära räägid, kingime elu, ja nii edasi. Et ma ühelegi küsimusele sõnagi ei vastanud, said timukad varsti maruvihaseks. Mulle oli see aga ükstapuha. Mõtlesin, et mis siis ikka, kui kord on sedaviisi läinud. Niikuinii teevad peagi otsa peale. Ja tõepoolest, üks neist haaras püstoli, tõmbas padruni rauda ja sisistas:

«Ilmaaegu mässame tühjaga ... Kui ta vastata ei taha, teeme asjad klaariks.»

Teine jälle õpetas:

«Tuleks raibe enne välja tirida, muidu reostab põranda ära.»

Ja nii nad siis lohistasidki mu uksest välja, vedasid paarkümmend sammu majast eemale ja panid puutüve najale lumehange istuma.

«Noh, viimast korda teeme ettepaneku mõistlik olla, muidu ... on su laulukene lauldud ... Missugusest bandiitide salgast oled? Kes on komandör? Kus asub salga baas? Ainult kolmele küsimusele nõuame vastust ... ja siis oled vaba mees ning võid koju minna, noh?»

Oli haruldaselt ilus ja karge hommik ... Tuisk oli vaibunud ja külma võis olla ainult mõni kraad. Õhk oli allikaveest selgem, ida lõõmas nagu suur tulemeri ... Hingasin veel viimast korda seda karget õhku, sest asi oli ju selge: lõpp on käes!

«Noh? Kas keel on suulakke kuivanud, et vastata ei taha! Hea küll, kärva siis!» Ja bandiit tõstis püstoli ...

Ma pöörasin näo päikesetõusu poole. Seal, kusagil kaugel, sinetava metsa tagant, tõusis päikeseserv ja purskas nagu kulda üle looduse. Ja tead sa, Peeter, esimest korda elus nägin imestusega, et lumi mu ümber

oli sama roosa nagu idataevaski... Kuid pauku ei järgnenud. Bandiit, kes hoidis püstolit, virutas mulle jalaga vastu puusahaava. Kaotasin uuesti meelemärkuse.

Kes teab, kui kaua ma seekord teadvuseta olin, sest ärkasin oma endisel kohal toapõrandal. Tähendab, mahalaskmise jant oli korraldatud sihiga mind rääkima panna, tärkas mõte mu vaevatud ajus. Mind piinas närvutav janu, puusas lõhkusid valuhood... Hakkasin vist oigama... Sisse astus keegi vanapoolne naine ja ma palusin temalt juua. Ta tõigi mulle kruusiga vett ja lausus sosinal:

«Joo, joo, õnnetu inimene...!»

Pärisin naiselt, kus ma olen. Ta piilus kartlikult ukse poole ja ütles talu nime, mis asus kilomeetrit kolm eemal öösel rünnatud objektist. Nähtavasti olid hitlerlased mu siia lohistanud, kui nägid, et olen ainult haavatud. Naine läks ja pani ukse vaikselt kinni. Hiljem tuli ta uuesti tagasi ja katsus mu haavu siduda. Eriti paha lugu oli puusaga. Riided lausa nõretasid verest... Naine oli siiski nii tubli, et tõmbas mulle puhta palaka ümber, nii et vere pikapeale seisma pani. Imestasin, et mu piinajaid näha polnud, ja pärisin seda naiselt. Ta vastas, et magavad. Magavad? Ja mu palavikulises peas tärkas kohe põgenemismõte. Kui naine toast lahkus, ajasin enda tooli najal jalule, kuid ei saanud sammugi teha, mitte ühtegi sammu... Paremat jalga nagu poleks üldse olnudki, kuid mitte see polnud kõige tähtsam — ma oleksin kas või roomates ära läinud... Kuid mul, Peeter, polnud enam jõudu, mitte kübetki... Mõistsin, et pääsemist pole, ja jäin pooleldi teadvusetult põrandale lamama. Naine, hea inimene, tõi veel kord külma vett ja see tegi pea nagu selgemaks.

Nii jõudis õhtu kätte ja mu ülekuulajad ilmusid jälle tuppa. Ja ka piinamine algas uue hooga. Missuguseid küsimusi mulle esitati, seda ma enam ei mäleta, ka uued mahalaskmise ähvardused ja jalahoobid on mul juba meelest läinud. Korraks tahtsin neile isegi midagi vastata, aga olin nii otsas, et ei oleks sõnagi suutnud ütelda. Mäletan ainult seda, et nad viimaks tüdinesid ja hakkasid omavahel mingi asja üle aru pidama. Siis ütles üks neist irvitades:

«Pole viga, kallis seltsimees, küll sa seal hakkad rääkima! Lähme!»

Ja mõlemad SS-lased kadusid toast. Ma jäin mõttesse. Küll sa seal hakkad rääkima? Seal? Gestapos? Nähtavasti alles algavad mu kibedad päevad... Õhtul tiriti mind välja ja lükati autosse. Puusahaav tegi meeletut valu ja ma tundsin, kuidas mööda jalga hakkas veri jälle voolama. Kolm relvastatud hitlerlast istusid minuga autosse ja sõit algas. Olin ainult pooleldi meelemärkusel ja mõistsin suure vaevaga seda, mis minu ümber sünnib. Võisime vahest pool tundi sõitnud olla, kui korraga klaasid klirisesid, auto kustutas tuled ning jäi äkki seisma. Mehed hüppasid kähku autost välja ning algas äge ragin. Kuulsin, kuidas kuulid vastu auto keret plaksusid. Tõmbusin kägarasse auto põrandale, kuid mu süda hõiskas... Las tabada mind kuulid — need on omad, kallid kuulid... Ja surmgi nende läbi näis mulle paremana. Kuid omad kuulid ei puudutanud mind. Laskmine lõppes ja natukese aja pärast langes elektrilambi terav kiir autosse.

«Siin veel üks junkur maha löödud,» ütles pimeduses kellegi hääl.

«Võta talt dokumendid!»

«Ohoo, see on veel elus, ainult haavatud.»

«See vend on erariides, näha — mõni nende nuhk. Noh, roni välja, pole siin kedagi...»

«Sõbrad,» ütlesin ma vaevaliselt, sest olin väga nõrk, «olen nõukogude partisan, ja need... olid mind gestaposse viimas. Sattusin haavatuna nende kätte.» — Peeter, ega sa veel maga?»

«Ei, sõber, kuulan su juttu suurima tähelepanuga.»

«Siit algab mu elu jälle otsast peale. Partisanid viisid mu kindlasse kohta ja hakkasid minu haavu ravima. Olin kolm kuud elu ja surma vahel, sest puusahaav lõi mädanema ja oli karta veremürgitust. Peahaav oli kerge ja paranes ruttu, aga puusahaav... Kuid poisid tegid kõik, mis võimalik, et mul hinge sees hoida. Linnast käis isegi arst kaks korda mind ravitsemas ja arvatavasti oli tema abi otsustav. Õnneks oli luu terveks jäänud. Kui Punaarmee Eesti vabastas, olin juba jalul...»

«Kelle juures sa siis ennast põetasid?» küsis Vahtra.

«Ma olin varjul Miina Kriguli juures ja ta tütar... oli mu põetajaks.»

Jutustaja hääletoon oli kuidagi muutunud, nagu oleks tal äkki õhust puudus tulnud, sest viimased sõnad olid sosinani alla vajunud. See sundis Vahtrat terasemalt Lembitu otsa vaatama. Vahtral välgatas mingi aimdus, kuid ta püüdis sellest praegu mitte välja teha.

«Nii et Krigulite juures? Otse Toomas Kalle külje all?»

«Jah, otse külje all... Tema ei võinud seda uneski aimata, muidu oleks mu käsi teisiti käinud.»

«Kuidas sa seal saunapugerikus said siis ennast varjata ja isegi pikemat aega põdeda?» imestas Vahtra.

«Jah, endalgi on vahel imelik mõtelda. Elasin nimelt kogu aeg sauna pööningul. Krigulite kohta polnud fritsudel midagi norida — väimees teenis ju saksa sõjaväes — ja ametimeestest ei käinud keegi kordagi seal. Kalle sulane Oskar aga teadis kõik. Ta tõi isegi Kalle hobusega mulle linnast arsti ukse ette.»

«Ja siiamaani ei tea Kalle sellest midagi?»

«Kus sa sellega... Nüüd ta muidugi teab ja peab seda endale isegi suureks teeneks. Kiitlevat sageli, et tema olla nõukogude partisani elu päästnud, et tema hobusega olla isegi arst kohale toodud...»

«Vana rebane... Aga kes oli selle partisanisalga komandöriks, kes sind päästis?»

«Sa peaksid teadma — Rudolf Malts.»

«Rudolf Malts? Miks ma ei tea, see on ju kuulus «Habemik»!»

«Jah, «Habemik». Habe oli tal tõepoolest vägev nagu viiekümneaastasel vanamehel. Aga mees ise oli ainult kahekümne viiene. Nüüd tead enam-vähem kõik...»

«Jah, Lembit, nüüd tean. Jääb üle ainult veel lahendada üks küsimus — sinu...»

«Sa tahad öelda: minu joomatõve põhjused?»

«Jah.»

«Aga ma juba ütlesin, mis on selle põhjuseks.»

«Et jäid üksinda?»

«Jah.»

«Ei, Lembit, seda ma lihtsalt ei suuda uskuda, sest see pole ju mingi põhjus. Partisanid aitasid sind hädast

välja, su elu päästeti, nõukogude lihtsad inimesed hoolitsesid su eest... Kuidas sa siis üksinda jäid? Mõtle natuke järele — sa ise kah ei usu!»

«Jah, vaata, Peeter, see on tõesti... imelik ja nagu uskumatu,» vastas Lembit piinatult. «Võib-olla ma ei oskagi seda sulle seletada... Aga kui ma juba paranesin ja nägin enda ümber uut elu kihamas, tundsin äkki, et olen kuidagi üksi, kõrvale jäänud sellest uuest elust... Ma ei võinud nii, lihtsalt mitte midagi tehes, elada.»

«Aga sa olid ju rahvamaja juhataja?»

«Olin.»

«Noh, ja kas see polnud siis töö?»

«Oli. Aga ma ei tulnud selle tööga toime, sest rahvamaja juhataja peab olema koolitatud inimene, mina olen aga harimatu. Mis ma seal oskasin teha? Mitte kui midagi.»

Mehed vaikisid. Vahtra mõtles millegi üle, ta silmad vahtisid hindavalt Lembitu nägu, millel heitlesid mingisugused varjud. Siis, nagu oleks ta senistest kahtlustest jagu saanud, sõnas ta otsustavalt:

«Olgu nii... Aga ütle mulle, kuidas sa said põhja minna niisuguse toreda inimese hoolitsuse all, nagu seda on Kriguli tütar Mall? Kuidas see võis juhtuda?»

Lembit võpatas Malle nime juures tugevasti, tõusis istukile ja pööras näo seina poole.

«Lembit, mis sinuga on?» tõusis Vahtra samuti istukile.

«Kust sa seda tead?» kostis Lembit asemelt. «Kes on sulle sellest rääkinud?»

«Mulle ei ole keegi midagi rääkinud ja ma ei tea mitte midagi,» naeratas Vahtra, kuigi oli kusagilt kuulnud mingist enneolematust armuloost seal Alaheedu kandis. Ta ei olnud sellele loole pööranud mingisugust tähelepanu, sest ta polnud oma iseloomult uudishimulik. Pealegi ei osanud ta asja kuidagi siduda oma parima lahingukaaslase Lembit Kuppariga.

«Ja tead sa, kulla Lembit,» jätkas Peeter, püüdes maha suruda muiet nii näol kui ka hääles, «ma ei taha kuidagi segada sinu isiklikesse asjadesse... kuid...»

Lembit ei lasknud tal lauset lõpetada. Ta pöördus

lõkendava näoga Vahtra poole ja lausus murduval toonil:

«Ei, ei... Ma pean sulle kõik jutustama, kõik... Alguses mul ei jätkunud mehisust... Aga nüüd sa ju tead niikuinii kõik, aimad... Ma pean sulle ka selle loo lõpuni jutustama...»

4

Lembit Kuppar vaakus Krigulite sauna pööningul kaua elu ja surma vahel. Oli 1944. aasta veebruari lõpp, kuid öösiti paukus veel pakane ja puhusid jääkülmad põhjatuuled. Raske puusahaav märatses. Temperatuur püsis elu ja surma piiril — neljakümne ühe kraadi piirkonnas.

Miina Krigul käis päeviti Toomas Kalle rehe all linu masindamas. Tütar Mall aga loobus pärast Kuppari sinnatoomist külmetustõve sildi all igasugustest välistöödest ja püüdis päästa temale usaldatud elu. See ei olnud kerge, sest juba nädal aega lamas haavatu meelemärkuseta. Malle silmad muutusid punaseks nii unetutest öödest haige juures kui ka pisaratest, sest noor elu oli kustumas, vaatamata kõigile hoolitsustele ja pingutustele.

Kuipalju oli Mall näinud vaeva, et katusealune, mis oli nüüd muutunud haiglapalatiks, korraldada nõnda, et haige ära ei külmuks. Selleks oli vaja unkad ja räästaalused kinni toppida. Mall kasutas ära kõik majapidamises olevad vahendid: põhu, lambanahad, põrandariided ja isegi osa oma talverõivastest. Nüüd kujutas pööning endast omapärast valget haigetelki, sest Mall oli ka voodi kohale valged linad seadnud, et pilpaprahti asemele ei variseks. Otsaaknale, mis seni oli laudadega kinni löödud, pani Mall saunaaknast võetud klaasigi ette. Saunaaknale, mille teine pool oli juba ennegi õlgede ja kotiriidega kaetud, jäi üksainus klaasruut, mille valgusest keskpäeval piisas pahkliku puupõranda ja nurgas asuva pliidi valgustamiseks, kuna juba paar tundi enne päikese loojangut hall hämarus sauna puges.

See kõik ei teinud ei Miinale ega Mallele muret, sest nad olid harjunud piskuga läbi ajama ja puudust kan-

natama. Muret tegi sauna lakas vaevlev haige. Mall mõistis, et surma raske vari on laskumas inimese peale, kes võitles lihtsate tööinimeste elu ja õnne eest. Sellepärast ei saanud ta rahu kusagil.

«Peaksid n e m a d ometi tulema ja mingi pääsetee näitama!» mõtles Mall ühel õhtul valuliselt, kui oli ettevaatlikult ülevalt alla tulnud. Haige huuled olid palavikust lõhenenud, silmad sügavale auku vajunud, näo loomulik värv läbipaistvaks muutunud.

Kui ema koju tuli, küsis ta tütrelt:

«Kuidas on? Väga halb?»

«Väga . . . halb . . .»

«Vaja linnast arst tuua!» oli ema siis öelnud.

«Arst? On see võimalik, ema?»

Miina vabastas enda suurrätikust, istus Malle juurde ja ütles sosinal:

«Aga nii ta ju sureb . . . Kui minna sellesama Johannese juurde ja talle rääkida, et nii ja nii . . . Kas ta tõesti ära ütleb?»

«Ta võib sakslastele üles anda!»

Miina jäi vait, sest siin ei osanud ta midagi öelda. Johannes Krauss oli mõned aastad tagasi olnud Raeveres jaoskonnaarstiks ja siin kuulsaks saanud kui vaeste inimeste abistaja. Okupantide tulekuga oli ka Krauss kadunud, sest tal oli mõnesuguseid põhjusi karta kohalikke kulakuid, kes ei kiitnud heaks arsti hoiakut juba klikivalitsuse päevil, eriti aga nõukogude korra kehtestamisel. Tõsi küll, Krauss polnud aktiivne nõukogude korra pooldaja, ta rohkem tundis selle vastu huvi, käis meelsasti koosolekutel, mis kutsuti kokku partei poolt, ja aitas kaasa tervishoiuvõrgu ümberkujundamiseks nõukogude korra kohaselt. Sellest oli küllalt, et Kraussi 1941. aasta juulis, kui rinne lähenes Raeverele, juba avalikult ähvardama hakata. Krauss kaduski siis Raeverest, ja kõik arvasid, et ta taganevate punaste vägedega koos ära läks. Alles aasta hiljem saadi teada, et Krauss töötab kusagil maakonnalinna haiglas haavaarsti kohal.

Ema ja tütar ei jõudnudki sel õhtul mingile kindlale otsusele. Kuid elu ise langetas otsuse. Samal ööl tuli kaks partisani oma haavatud seltsimeest vaatama. Kui

nad said kuulda haavatu raskest olukorrast ja oma silmaga nägid palavikust koltunud nägu ning aukuvajunud silmi, ütles maameheriietuses habemik partisan:

«Vaja jalamaid arst tuua. On teil tuttavaid haavaarste?»

Kui ta kuulis Johannes Krausist, muutus tal nägu kohe rõõmsamaks.

«See mees peaks tulema,» ütles ta. «Kust saada aga hobust?»

Hommikul sõitis sama valla talupoeg August Tiibak naabermaakonda arsti järele, sest ta naisel Liispetil olevat mingi raske sisemine tõbi valla pääsenud, mis ei laskvat liigutadagi. Vaeseke aina kisendavat suure valu käes. Et Tiibak otsekohe Krausi korteri üles otsis ja arst arvas mehe isegi ära tundvat, siis sõitis ta meeleldi kaasa. Suur oli aga tema imestus, kui Krootuse metsas Tiibaku rekke tundmatud mehed hüppasid ja arstil silmad kinni sidusid, paludes meest mitte karta, sest üks nõukogude partisanidest vajavat kiiret arstiabi. Krauss vaidles küll silmade kinnisidumisele vastu, kuid lõpuks siiski nõustus.

Kui ta silmad viimaks sidemest vabastati, oli juba pilkane öö. Arst juhatati ruumi, kus ta oma instrumendid valmis pidi seadma. Ta vaatas võõristavalt ringi.

«Teie haige, loodame, on paremas ja puhtamas ruumis kui see siin?» küsis Krauss irooniaga hääles.

Talle vastas habemik partisan:

«Kahjuks peame teile pettumuse valmistama: haige asub veelgi halvemas ruumis . . .»

«Siis ma kahjuks ei saa endale võetud ülesannet täita!»

«See tähendab?»

«Te ütlesite, et haige vajab operatiivset abi. Te saate vist isegi aru, mida tähendab arstlik operatsioon . . . Steriilsus on selles peanõudeks, aga siin ei tule see vist kõne allagi. Kogu üritus muutub aga selle tõttu mõttetuks!»

«Teie eksite, härra arst. Steriilsus jääb ka siin peanõudeks ja meie palume teidki seda mitte unustada . . .»

Selles kõlas midagi, mis lõpetas arsti vastuvaidlused. Ta palus ennast haige juurde viia.

See oli ennekuulmatu operatsioon. All pliidil kees nikeldatud sterilisaator arstiriistadega, kust Mall kaarjate meditsiintangidega vajaliku riista välja õngitses ja ettevaatlikult redelit mööda üles viis. Seal valgustasid operatsioonikohta väiksed elektrilambikesed, mida partisanid käes hoidsid, kuna operatsioonilauaks oli ülestiritud ja pakkudele asetatud uks. Mall, kes kunagi oli läbi teinud sanitaarkursused, oskas Kraussi tublisti abistada ja teenis ära mitu kiitust. Operatsioon ise kestis ligemale tund aega. Kuigi puusaluu ei olnud purunenud, olid kuulid lihastes ja veresoonestikus laastamistööd teinud. See kõik oli vaja kas või üldjoontes korda seada, et siis organism ise teeks lõpliku viimistluse. Asi oligi juba käest ära lastud, mille tagajärjel oli algamas ebaõige kokkukasvamine, kõige hullem asi haavade puhul.

Krauss oli kummargil haige kohal ja püüdis viletsa valgustuse paistel üles leida segipaisatud lihaseid, veresooni ja kõõluseid, neid paigale panna, kokku õmmelda, steriliseerida ... Arst teadis, et tema ees on inimene, kelle okupandid on tunnistanud bandiidiks, kurjategijaks, kes võib-olla võttis isegi osa sellest hulljulgest teost, millest rahvas kõikjal sosistab, nimelt maakonnalinna gestapo õhkulaskmisest. Ta teadis samuti, et niisuguse inimese abistamise eest võib teda surm oodata, kuid see arsti ei häirinud. Oleks ainult rohkem valgust!

«Valgus lähemale!»

Elektrilampide pirnid nihkusid kuulekalt lähemale ja valgustasid paremini valgesse linasse lõigatud operatsiooniakent. Jah, nüüd on parem ... Skalpell leiab osavasti muskulatuuri purustatud koed, vabastab need veremassist, kõrvaldab üleliigse ja siis alustab tööd arstinõel siidniidiga. Selle töö eest võib surm ähvardada!? Tõesti? Aga Kraussi see ei kohuta. Ta on mõistuseinimene ja sellepärast ei saa ta õigustada «uut korda», mille järgi inimese mõistus ja südametunnistus on adapteeritav, «juhtidele» edasiantav. See, mida teeb Adolf Hitler, on inimloomuse vastane, ja ka ühiskonnaseadustega ei sobi see kokku. Ühiskonnaseadused? Kas on üldse olemas niisuguseid kategooriaid? Kommunistid seletavad, et ajaloolise materialismi seadused on alu-

seks ühiskonna arenemisele, et inimeste materiaalne olukord määravat ära ka nende teadvuse... Krauss on seda teooriat huviga jälginud, mõned sellekohased raamatudki läbi lugenud. Kõik paistab olevat huvitav ja vastuvõetav, aga talle näib siiski, et inimvaim ei seisa selles teoorias mitte sellel kõrgusel, millel Krauss on teda harjunud nägema, see on — esimesel kohal. Ta ei saa nõustuda teise kohaga! Vähemalt võrdne peaks nende asend olema, aga ajalooline materialism ütleb selgesõnaliselt, et vaim on sekundaarne. Sellega on Krausil raske harjuda... Goebbelsi ja Rosenbergi ühiskonnateooriatest, mis on kokku klopsitud Adolf Hitleri hüsteerilise «Mein Kampfi» järgi, ei maksa üldse rääkidagi. Krauss on viimastel aastatel püüdnud ka neid lugeda, sellepärast teab ta, et see kõik on selge jamps. Seal nende soperdistes pole isegi elementaarset loogikat... Soo, korras, muidugi — enam-vähem... Nüüd veel peahaavad. See on päris hea, ainult kaks kerget kildu...

Krauss tõstis silmad Mallele, kes hoidis haavatu kätt.

«Pulss?»

«Sada kakskümmend kaks,» vastas Mall vaikselt.

«Pulsi tugevus?»

«Väga nõrk.»

Muidugi. Operatsioon oleks tulnud teha vähemalt nädal aega varem, sest haavatu verekaotus oli nähtavasti väga suur. Oleks hädasti vaja vere analüüsi, aga praegu on see utoopia. Pole viga, seda saab selgitada ka teisel teel. Krauss kummardus opereeritu näo kohale ja tahtis silmalaugu üles tõsta. Kuid haavatu tõstis ise oma habetunud lõua kõrgemale ja avas hetkeks silmad. Taskulaternate valgus oli neile üleliia hele — haige sulges laud, krimpsutades valuliselt nägu. Krauss nägi, et silmade ümber laiusid mustad kuristikud, et läätsed ei olnud suutelised normaalselt reageerima valgusärritusele. Verenälg, kohutav ja surma toov verepuudus... Operatsioon oli vajalik, selles pole mingit kahtlust. Kuid ka see on kindel, et operatsioon üksi ei ole suuteline elu päästma...

Krauss tõstis oma halli pea üles ja vaatas ümberolijatele. Need muidugi arvavad, et asi on korras. Jah, nii

nad arvasid tõepoolest. Habemik laskis oma lambi langeda, sest ta käsi oli väsinud. Ta lausus, püüdes seda teha võimalikult väärikalt:

«Härra doktor, lubage teid südamest tänada ja . . .»

Krauss lõi kärsitult käega ja lõikas seega partisani tänulause pooleks. Kõik jäid küsivalt arsti otsa vaatama ja habemik tõstis uuesti oma lambi üles.

«Jah, mu sõbrad,» ütles arst piirituses niisutatud vatitükiga käsi puhastades. «Operatsioon on läbi, ja ma loodan, et õnnelikult. Kuid sellest on vähe... On vaja teha veel vereülekanne.»

«Vereülekanne?» imestas habemik ja suunas elektrilambi kiirtevihu arsti näole. Krauss tõrjus käega ja partisan laskis lambi alla, pomisedes kohmetunult vabandussõnu.

«Mul on tarvilikud riistad kaasas,» jätkas arst, «kuid vajan vähemalt viissada grammi verd... Seda aga mul ei ole ja ka haiglast poleks ma tilkagi saanud... Iga päev tassitakse neid klopitud sakslasi idarindelt, neile läheb kõik viimseni . . .»

Kui teised niisuguse ootamatuse üle kohmetunult vaikisid, lisas arst juurde:

«Muidugi on see teie asi, aga mina kui arst, kes on kaugel igasugusest poliitikast, hoiatan: ilma vereülekandeta ootab haiget vältimatu hukkumine . . .»

«Mina annan tarviliku vere . . .»

Kõik vaatasid Mallele, kes need sõnad ütles. Naine seisis seal endiselt, hoides arstiriistade anumat käes, kuid ta nägu oli muutunud: suunurkadesse olid tekkinud teravad kurrud ja laubale kokku jooksnud kaks järsku kortsu.

«Mina annan tarviliku vere ja arvan, et minu veregrupp sobib,» kordas Mall.

Krauss vaatas samuti naisele, siis teistele, nagu öeldes: näete, missugune tubli naine, ma märkasin seda juba kohe.

«Hästi... Teie veregrupp võib tõepoolest olla seesama, mis haavatul . . .» ütles Krauss. «Kuid ma kardan üht — annus on teie kui doonori jaoks liiga suur. Sada viiskümmend kuni kakssada grammi, see on paras. Aga nelisada või viissada . . .»

«Mina olen samuti nõus!» sõnas noor partisan ja pilgutas oma heledaid ripsmeid. «Kui mina annan nii grammi kolmsada, siis saaksimegi...»

Krauss tõstis vaigistavalt käe ja lausus:

«Oodake, kullakesed! Ettepanekud on ju vastuvõetavad, aga kas teie vererühmad haavatu omaga ka ühtuvad, selles on küsimus... Sellepärast tuleb praegu kohe teha ühtumisproov... Palun siia, nüüd palun teid (Krauss tõstis silmad Mallele), olge nii lahke ja valmistage nende mõlemate käed ette vereproovi võtmiseks. Ma panen seni katseklaasid korda.»

Vereprooviks võeti paar tilka verd mõlemalt partisanilt, samuti ka Mallelt. Igaühelt võetud veri ühendati eri katseklaasis haavatu verega ja siis lisas Krauss sinna tilgakese jodoformi.

«Hm... näete nüüd,» ütles Krauss katseklaase vaadates. «Paistab, et väljavaated on kehvemad, kui arvasime... Vaadake, preili,» pöördus Krauss Malle poole, «näete, siin on teie probiirklaas ja siin on nende omad... Teie klaas on selge, tähendab, haavatu verelibled aglutinogeen ja seerumi aglutiniin satuvad teie vereliblede ja seerumi samade ainestega ühte ja kokkuliimumist ei toimu. Teie veregrupp on järelikult sama mis haavatulgi. Hoopis teine lugu on aga siin...»

Krauss tõstis valguse kätte teised katseklaasid punakaspruuni vedelikuga.

«Näete, mis siin on toimunud... Vere punalibled on hunnikutesse aglutineerunud ja kogu ulatuses hüübinud. Jah, kullakesed,» pöördus arst partisanide poole, «teie verd ei saa kahjuks tarvitada, see tapaks haavatu jalamaid...»

Partisanid kuulasid arsti tarka teaduslikku seletust ja vaatasid tumma küsimusega teineteise otsa, milles väljendus nii imestus kui ka varjatud kahtlus.

«Nii et jääb üle ainus võimalus — võtta ülekandeks üksnes teie verd, preili... Mind häirib ainult annuse suurus, see on pisut liig...»

«Alustame vereülekannet!» ütles Mall kindlalt ja hakkas käist üles käärima.

Algas uus operatsioon. Mall pidi laskuma haavatu kõrvale, sest vereülekanne tuli teostada otseselt ühest

organismist teise. Kaks tundi kestis see protseduur. Korduvalt tehti pause, kontrolliti südame tegevust nii haigel kui ka Mallel, kelle ihust voolas tilkhaaval välja väga suur hulk verd. Krauss nägi, et doonori silmalaud hakkavad korraga kinni vajuma. Siin tuli nuuskpiiritusel oma mõju näidata, ja siis jätkati.

Kui vereülekanne lõppes, olid kõik peaaegu kokku varisemas. Habemikul hiilgasid näos suured higipiisad, nagu oleks ta äsja saunalavalt alla astunud, noorem oli kahvatu nagu lubjatud sein. Mall oli samuti muutunud kaameks, tema nina oli äkki läinud tunduvalt teravamaks ja nähtavasti suutis ta ennast vaid tahtejõu pingutusega püsti hoida. Ainult Krauss oli lihtsalt väsinud, mis juhtus alati pärast pikemaid operatsioone. Pole ju millegi üle imestada, sest viiskümmend kuus aastakest annavad end lõpuks tunda.

Oli juba hommikueelne öö ja kaugelt kostis kukelaulu. Miina Krigul, kes kogu aeg oli istunud ja aegajalt puid pliidi alla pistnud, vahetevahel aga väljas kuulamas käinud, kas ümberringi on ikka vaikne, tundis väsimust kõigis luudes-liikmetes. Peale selle tundis ta hirmu kõige pärast, mis viimasel ajal oli ta elusse sisse tunginud. Oh, ega ta seda hirmu tunne niivõrd enda, kuivõrd Malle ja ta pisipoja Sulevi pärast. Kui sakslased ja nende käsikud sellest kuidagi teada saavad... Eriti see Toomas Kalle, kes on praegu vallavanema-härra...

Väljast kostis mingisuguseid kahtlasi hääli. Miina sööstis välja, unustades oma surmaväsimuse. Seal oli endiselt vaikne. Kui aga naine läks lauta hobust vaatama, astus sealt ootamatult välja keegi mees. Miina jalad muutusid äkki nõrgaks ja ta tahtis esimese hooga tagasi joosta, kuid mees hüüdis teda tasakesi. See oli noor partisan, kes oli juba alla tulnud hobust korraldama.

Varsti tulid ka teised ülevalt alla ja Johannes Krauss sõitis minema. Enne lahkumist vaatas ta veel kord tähelepanelikult Miina otsa ja ütles:

«Kas teate, proua, ma mäletan teid veel... Te olete Miina Krigul? Eks ole? See tähendab, et asun Toomas Kalle maa-alal...»

Ja hämmeldunud partisanide poole pöördudes lisas väikse muigega:
«See tähendab seda, et silmade kinnisidumine on kaotanud oma mõtte... Eks ole?»

5

Johannes Krauss käis veel kord Krigulite saunas. Seekord toodi arst kohale päise päeva ajal Toomas Kalle hobusega ja toojaks oli Kivikangru sulane Oskar, keda Mall usaldas ja kes oli asjasse pühendatud. Toomas Kalle teada toodi arst Miina Kriguli raskesti nikastatud jalga korda seadma.

Oli märtsi lõpp ja päevad juba kevadiselt pikenemas. Katusealune oli päikesest hele, kui Johannes Krauss redelit mööda üles ronis. Lembit võttis arsti vastu nagu vana tuttav, kuigi mäletas ta nägu väga ähmaselt. Kui Krauss haavadest niidiotsi välja nokitses ja rebenenud kohti joodiga määris, ei tundnud Lembit peaaegu üldse valu, nii suur oli ta rõõm, nõnda tugev elutung.

«Noh, noormees,» ütles arst, kui oli oma töö lõpetanud, «algul ei tundnud ma teid äragi, nii on teie ilme muutunud... Paremuse poole muidugi, paremuse poole... Ja ütlen teile otse — oma elu ja tervise eest olete tänuvõlglane sellele noorele naisele, vist Mall on ta nimi... Noh, te ju teate, kellest ma räägin. Muidugi, teid oleks vaja jalamaid haiglasse paigutada...»

Krauss jäi peatuma, sest nägi äkki Lembitu tõrkjaks muutunud nägu. Ta taipas ka selle põhjust ja ütles kähku:

«Palun, ärge mõistke mind vööriti... Tean, et see on antud olukorras võimatu... Tean ka seda, et paranete siingi, sest näete, kui palju on siin praegu päikest... Ja teil on niisugune hea hoolitseja — ma mõtlen jälle seda ennastsalgavat naist, kelle veri teie elu päästis...»

Sel hetkel tuli ka Mall üles ja vestlus katkes. Arst oli vanade heade kommetega mees, kes armastas daamidele komplimente ütelda, kuid siin rikkus ta seda kommet ja ei julgenud kuidagi Malle kuuldes teda kiita. Üksnes tema silmad väljendasid austust ning imetlust

ja ainult naise eemal olles võis ta Lembitule seda ka sõnades väljendada.

Nüüd algas Lembit Kuppari tervise järsk paranemine. Aprilli lõpul oli asi juba niikaugele jõudnud, et ta ühel ilusal ööl ülevalt alla tuli ja tund aega sauna seina ääres pingikesel istus. Ta vaatas selget taevast, siretavaid tähti ja jäi mõttesse. Mall, poolkasukas õlgadele tõmmatud, istus siinsamas ja oli samuti mõttes ning vaikis.

«Õhk muutub jahedaks, Lembit,» sosistas Mall. «Lähme üles.»

«Veel viis minutit,» anus Lembit. «Ma ei ole ju nii kaua taevast ega tähti näinud . . .» näitas mees käega üles, kus tähed üha heledamalt helkima lõid.

Veel tund või rohkemgi istus Lembit sel õhtul all ja ronis Malle abil oma pessa alles siis, kui ülevalt mäelt hakkas äkki kellegi samme kostma. Keegi tuli sauna poole. Oli kuulda, kuidas kruus jalgade all krudises. Tulija oli Oskar Naarits ja ta tõi halva sõnumi: Kivikangrule olevat kaks sakslast öömajale tulnud. Hommikul oodatavat veelgi uusi. Toomas Kalle naiseõde Milli öelnud Oskarile, et tahetavat ette võtta mingi tähtis haarang, — missugune täpsemalt, seda ei teadnud praegu keegi.

Miina ja Mall tundsid esmakordselt tõsist hirmu. Pärast lühikest nõupidamist otsustas Lembit igaks juhuks saunast lahkuda. Aga kuhu? Jalgsi ei suuda ta vist kilomeetritki ära käia. Hobusega minema sõita? Ohtlik igast küljest. Kaua mõeldi ja kaaluti. Siis leidis Oskar Naarits väljapääsu, mis oma leidlikkuse ja ka julguse poolest oli ennekuulmatu: ta tegi Lembit Kupparile ettepaneku kolida mõneks ajaks elama Toomas Kalle uue sauna pööningule.

«Oled sa hull peast!» hüüdis Miina seda kuuldes. «Vana Toomas leiab Lembitu sealt kohe üles . . . Ja mis siis saab?»

«Noh, siis saab seesama, mis sellestki saunast leidmise puhul,» vastas Lembit naeratades. Oskaril oli oma ettepaneku kaitseks kõige tugevam argument, mida ükski kriitika ei rabanud: kui tuleb mingi läbiotsimine või haarang, siis jääb Kalle saun sellest kindlasti välja.

Raskem oli lugu sinna minekuga, et seda keegi ei silmaks. Ka sellest saadi üle, sest parajasti töötas saunas puskariajamise aparaat ja viinakeetjaks oli sulane Oskar. Pealegi oli saun nüüd soe ja samuti ka pööning.

Lugu lõppes sellega, et Lembit veel samal ööl sinna kolis, kuna Mall ja ema senise «pesa» laiali kandsid, et läbiotsimise puhul jälgi ei oleks. Mõne päeva möödudes selgus aga, et sakslaste tuleku eesmärk oli teine: nad pummeldasid paar päeva Toomas Kalle kulul ja kurameerisid vallavanema naise ja selle õega. Oli ju Alaheedu vaikne ning ilus nurgake ja miks ei pidanud siis saksa ohvitserid Kalle külalislahkust kasutama, sest ka sakslased tunnevad vanasõna: käsi peseb kätt... Lugu lõppes sellega, et ohvitserid ja neid kaitsvad sõdurid neljandal päeval Kivikangrult lahkusid.

Veel paaril korral tekkis kahtlasi momente ja Lembit kasutas Kalle sauna kindla ning ohutu varjupaigana. Ärevaid päevi elati üle augusti teisel poolel, kui hitlerlaste sõjamasin hinge vaakus ja Eestimaal viibivad okupandid olid sattunud hiiglakotti, mis iga päevaga üha koomale tõmbus. Mida lähemale nihkus rinne, seda ohtlikumaks muutus Kuppari olukord, sest kõik kohad olid täis taganevaid hitlerlasi. Eriti raevutsesid, tundes oma võimutsemise lõpupäevi, nende eestlastest kannupoisid. Nad panid toime rea veriseid arveteõiendusi rahulike inimeste kallal ainuüksi sellepärast, et need kuidagi olid väljendanud oma heameelt verise Hitleri peatse varisemise üle.

Ühel niisugusel päeval sammusid Lembit ja Mall Krootuse põlismetsa tihnikus. Eelmisel hommikul, kui lahingupragin juba Raeverele lähenes, olid nad Alaheedult raske südamega lahkunud, jättes väikse Sulevi Miina hoolde. Kuigi see oli Mallele raske, ei saanud ta teisiti talitada. Kepi najal kõndivat ja nõrka Lembitut ei võinud ta üksi jätta, sest siis ei täidaks Mall oma kohustust n e n d e vastu. Mitu päeva oli Lembit pööningul partisanide ilmumist oodanud, sest ta tahtis väga koos nendega jälle võitlusse minna. Partisanid aga ei tulnud, nähtavasti olid ka neil praegu kibedad päevad... Siis otsustas Lembit neid ise otsima minna, ja

kui Mall väljendas kindlat otsust kaasa tulla, oli mees selle varjamatu rõõmuga vastu võtnud.

Õhtupoolik lõõmas veel kuumust, seda oli tunda isegi metsa sügavuses. Nad liikusid põhja suunas, selja tagant kostis üsna selgesti lahingukärinat. Lembit käis veel vaevaliselt, astudes tugines ta kogu kehaga Malle käsivarrele ja okslikule kadakakepile.

«Olen ikka viletsaks jäänud...» naeratas mees ja jäi seisma, et rätikuga otsaesiselt higi pühkida.

«Puhkame veidi,» ütles Mall.

Nad istusid kõrge männi alla kuivale samblale. Vasakul, metsavahelisel teel, liikusid põgenikud. Sõjamöll oli kodukohtadest välja põrutanud tuhandeid inimesi. Nad liikusid metsa sügavusse varjule, vedades endaga kaasa kõige tähtsamat vara — hobust, lehmi, viljakotte... Koorma otsas istusid lapsed ja vahtisid suurte hirmunud silmadega sinnapoole, kust kostis lakkamatu mürin ja taevasse tõusid põlevate hoonete suitsusambad... Põgenikud olid enamuses elatanud inimesed — habemikud taadid ja laiades seelikutes kortsulised eided. Oli ka noori naisi, kes kandsid süles imikuid. Nende nutetud silmadest võis näha rasket muret ja leina, hirmu oma mehe või venna saatuse pärast, kes on seal plahvatuste ning tulekahjude keerises, või siis varjab ennast sakslaste sundmobilisatsiooni eest kusagil padrikus. Teede ääres ja ka kaugemal metsa all istusid vaevatud inimesed ning hammustasid kaasavõetud leiba ja liha. Siinsamas lüpsti lehmi ja väiksed lapsed seisid ootavalt kruusidega läheduses, sest soe piim maitseb alati hästi, eriti aga väikemeestele, kelle südameis ei saa kurbus ja lein kuigi kaua püsida.

Mis sest, et seal taga põlevad majad ja pauguvad kahurid! See on isegi põnev... Ja siinsamas, vaigulõhnase männimetsa all tekivad peagi vallatud mängud, sest lapsi on palju ja kõigil neil hakkab varsti igav niisama istuda ning isa-ema murelikku nägu vahtida... Näe, siin tormab võsastikust välja kolm uljast poissi, puumõõgad käes; nad vehivad nendega kõigest jõust, rabades põrmu nähtamatut vaenlast. Kuid ei, see vaenlane on siiski olemas: eemal põõsas lamab kaks sama-

sugust kaheksa-üheksa-aastast jõnglast, puupüssid peos, ja tulistavad ägedasti kallaletungijaid. Lahing käib seal kaugemal, aga lahing käib ka siin, vaikse metsa all.

6

Nad tulid tagasi Alaheedule augusti lõpul, kui hitlerlaste jõugud olid juba kaugele põhja poole aetud. Võõristades vaatasid nad tuttavaid maju, metsatukki ja teid, nagu oleks siit eemal oldud mitmeid aastaid. Aga ometi lahkusid nad siit veidi rohkem kui nädal tagasi.

Selle nädalaga olid toimunud suured muutused. Hitlerlik okupatsioon oli lõppenud, nõukogude kord uuesti taastatud. Sõjamöll oli Alaheedult õnnelikult üle jooksnud, hävitades ainult kaks elumaja ja mõned rehehooned. Inimesed hakkasid metsadest tagasi tulema, maanteedel liikusid sageli pikad killavoorid sõjapõgenikke lehmade, sigade ja viljakottidega.

Suur muutus oli tekkinud ka neis endis. Nende päevade ja ööde jooksul, mil Lembit viibis koos Mallega, magades sageli ühes ja samas põhuhunnikus või küünipealsel, süües ühest ja samast kaasavõetud katlakesest, olid nende hinged kuidagi kokku kasvanud ning lähedasteks saanud. Lembit oli viimaste päevade jooksul esmakordselt tähele pannud, kui ilusad on Malle pikad kaarjad ripsmed ta tumehallide silmade ümber . . . Imestusega taipas ta, et Mall on ilus naine, isegi selles määrdunud ja tolmunud riietuses . . . Ja imelik, esmakordselt oli ta hakanud ka Malle häbenema. Põdemise pikkadel kuudel, kui Mall oli ainuke inimene (üksnes ajuti hoolitses haige eest ka Miina), kes haiget ravis ja ühtlasi ka koristas, ei tundnud ta mingisugust häbi . . . Kuid siis ei näinud ta ka Malle pikki ripsmeid ja ilusaid käsi . . .

Malles tekkinud muutus oli pisut teistsugune. Kui nad ühel jahedal ööl magasid koos kuuseokstest kokkupandud telgis ja kui vinge tuul hakkas enne hommikut osmikust läbi lõõtsuma, kattis Mall Lembitu oma mantliga nagu väikse lapse kinni ja jäi ise sinna juurde valvama. Nii istuski ta hommikuni ja vaatles hämaruses

magava Lembitu nägu. Noores valvavas naises tekkis tahe see suur laps sülle võtta ja teda kiigutada.

Kui Lembit hommikul silmad avas ja Malle istumas nägi, küsis ta:

«Miks sa ei maga? On's midagi kahtlast?»

Ei, kahtlast ei olnud midagi, tal läks lihtsalt uni ära ... Jah, ta pani mantli tekile lisaks, sest jahe tuul hakkas puhuma, aga Lembitu tervist tuleb hoida ...

Naine märkas ka seda omapärast muutust, mis oli tekkimas Lembitus. Kord tabas ta mehe hetkel, kui see Malle tähelepanelikult silmitses. Esialgu ei pööranud ta sellele tähelepanu, hiljem aga jäi mõtlema. Kui nad pärast pikemat rännakut ühes raiesmikus kändudel istusid ja jalgu puhkasid, leidis ta jällegi Lembitu teda kuidagi imeliku ja kuuma mehepilguga vahtimas ...

«Mis sa mind sedasi vahid?» oli Mall lihtsalt küsinud.

Lembit aga sattus segadusse ja küsis omakorda:

«Kas ma vahin sind siis teisiti kui alati?»

«Jah, vahid.»

«Kuidas ma siis vahin?»

Mall ei osanud sellele vastata ning pööras näo kõrvale. Sest ajast tundis ta selgesti, et Lembitu ja tema suhted on kuidagi muutunud. Mall mäletas ka, et see polnud mingi himutsev ja ablas pilk, millega häbematud mehed naisi mõõdavad. See oli kirg, mis leekis Lembitu silmist. Mall nägi, et Lembit ei oska seda kirge varjata, et see voolab ta silmist nagu elav vesi allikast.

Mõne aja pärast nägi Mall jälle, et Lembitu silmad on tema külge kinni jäänud. Mall poleks teadnud vastatagi, kas see tärganud kirg talle meeldib või ei meeldi. Ühest küljest oli see meeldiv, et sind armastatakse, austatakse ... See tunne on omane igale naisele. Kuid teisest küljest tekitas see temas hirmu, sest omast elust teadis ta, et niisugune tundepuhang on suuteline segi lööma ka kõige selgemaid vahekordi.

Lembitu silmad rääkisid selget keelt, kuid ta suu jäi lukku. Ei jätkunud julgust sõnadega väljendada seda, millest jutustasid silmad. Ühel öösel nägi ta und. Ta astus julgelt Malle juurde ja ütles:

«Tead, Mall, missugused mõtted mul täna pähe kerkisid?»

«Ei oska veel mõtteid lugeda.»
«Meie sinuga oleme juba korduvalt inimeste ees noore abielupaarina esinenud...»
«See oli ju su enda ettepanek.»
«Seda küll, et mitte kahtlust äratada. Aga nüüd ma mõtlesin: mis oleks, kui meie selleks tõepoolest saaksime?»
«Räägid rumalust...»
«Miks see rumalus peaks olema?»
«Väga lihtsal põhjusel: ma olen abielus.»
Kuid see ei ole ju mingi takistus, sest Joosep, Malle mees, oli läinud saksa sõjaväkke ja seega kõik sillad põletanud. Võib-olla on ta ammugi seal oma palga kätte saanud. Pealegi oli Mall ta kui joodiku juba varem minema kihutanud. Kuid Mallel oli varuks palju raskem argument, mis kõik Lembitu väited pidi puruks lööma.
«Ma olen sinust tervenisti kuus aastat vanem, mõtle sellele...»
Kuid Lembitule ei tulnud ka see mingi üllatusena. Ta lõi selle ettekäände ühe ropsuga puruks. Kui palju on elus nähtud paare, kus naine on mehest vanem! Armastus on ikkagi kõige tähtsam, nemad aga ju armastavad teineteist...
Kui Lembit ärkas, mõtles ta kaua unes toimunud kõneluse üle. See oli nii tore ja loogiline, et kas või korda ka ilmsi. Ilmsi aga oli Lembit arg ja saamatu, ta ei julgenud kuidagi Mallega oma armastusest juttu alustada, kuigi oli ennast juba tuhat korda argpüksiks ja tolaks nimetanud...
Ema Miina võttis neid vastu rõõmupisaratega. Kõik oli korras, Raevere kandis löödud ainult väike lahing. Igaks juhuks oli Miina koos väikse Suleviga pool päeva, kui lahinguragin üsna lähedale oli jõudnud ja mürsud sahiseva suminaga kusagil peakohal lennanud, Toomas Kalle suures kartulikeldris varjul istunud.
Raeveres algas uus elu. Valla täitevkomitee esimeheks määrati talupoeg Kustas Puurand. Okupatsiooni ajal likvideeritud nõukogude maareform astus jõusse, uusmaasaajad said kätte oma endised krundid. Ka Miina Krigulile teatati, et on nüüdsest peale jälle uusmaasaaja õigustes. Toomas Kalle, kes nädalapäevad redus oli,

ilmus samuti nähtavale. Kui ta teada sai, et tema saunas oli nõukogude partisan ennast varjanud, jutustas ta lugu igal pool nagu oma isiklikku vägitegu. Selle kõla ulatus isegi maakonda. Seda aga oligi Kallele vaja. Ta väljendas nüüd igati oma lojaalsust nõukogude võimule, käis tihti vallakomitees Puuranna jutul, viis mitmetele korvisopis «meelehead», sest «ajad on ju rasked ja tublisid inimesi peab ikka toetama». Kui Kallele öeldi, et niisugune heategevus võib ta majapidamise laostada, leidis ta jalamaid vastuse:

«Ei saa praegu külmalt teiste häda pealt vaadata, kallis seltsimees, ei saa... Ja kas ei tuksu mul siis inimese süda rinnus? Kas ma olukorrast aru ei saa? Kõigil meil on raske, mis sest rääkida... Teen nõnda, nagu mu südametunnistus käsib...»

Pisut imelik oli see Kalle südametunnistus, mis käskis meelehead viia mitte kõigile, kellel oli raske, vaid ainult teatud inimestele. Täitevkomitee esimees Kustas Puurand ja sekretär Kristjan Vimm olid esimesed selles nimestikus. Kui tuli uus kooperatiivi juhataja, tuli ka teda südametunnistuse käsul toetada, postiosakonna ülemaga oli sama lugu. Ka valla miilits kuulus Kalle heategevuse mõjupiirkonda. Niisugune «agar» tegevus avaldas varsti mõju ka Kalle isiklikule saatusele. Kui Ministrite Nõukogu määrusega okupantide sabarakkude krundid vähendati viie hektarini, jäi Toomas Kalle sellest nimekirjast välja, sest «tema oli ju varjanud nõukogude partisani». Ja Toomas Kallega koos jäi samast nimestikust välja rida teisigi sulaselgeid hallparuneid.

Kellega aga Toomas Kallel kuidagimoodi ei vedanud, oli «tema enda poolt varjatud» nõukogude partisan Lembit Kuppar. Varsti pärast redust tulekut astus Toomas Kalle ühel õhtul alla Krigulite poole. Et Krigulid parajasti einet võtsid, kutsus Miina ka külalise lauda. Kalle viskas halli jopi seljast ja vajuski pakutud toolile, pannes ühtlasi lauale pooletoobise pudeli puskarit ja ilmatu käntsaka suitsusinki. Miina silmad lõid korraks särama, kuid kustusid kohe, kui ta nägi Malle ja Lembitu karme nägusid.

«Kallid sõbrad,» pajatas Kalle ja ta roosa nägu lausa hiilgas varjamatust rõõmust. «Tulin täna vaatama, kui-

das elavad mu kõige kallimad naabrid... Kuidas on sinu tervis, armas Lembit Kuppar? Loodame, et kõige parem, kõige parem... Mnjahh, võtkem siis, mis jumal meile on andnud...»

Ta valas Miina poolt kiiruga lauale toodud klaasidesse viina, tõstis siis enda oma uljalt üles, sundides ka teisi sedasama tegema. Lembit võttis poolenisti täidetud klaasi, vaatas seda vastu valget ja küsis:

«Aga kelle või mille terviseks?»

«Kuidas kelle või mille terviseks?» imestas Kalle. «Ikka sinu terviseks, kallis partisan, kallis kangelane...» Ja ta tahtis Lembituga kokku lüüa. Lembit aga tõmbas klaasi eest ära, nii et Kalle klaas õhus pika tühja kaare läbi jooksis ja viimaks jälle omaniku ette lauale tagasi jõudis. Kalle suu jäi imestusest ja ootamatusest lahti.

«Oota pisut,» ütles Lembit. «Enne teeme väikse paranduse. Kõigepealt, mis ajast saadik on minu tervis sulle nõnda tähtsaks saanud?»

«No ikka alati on ta tähtis olnud, kulla naabrimees...» Ja jälle tahtis ta klaase kokku lüüa, kuid uuesti kordus endine lugu. See tõmbas mehe harja juba punetama.

«Kuule, kallis partisan, mis sa mängid! Võib-olla sa ei tahagi minuga kokku lüüa?»

«Seda oleksid pidanud kohe küsima.»

«No-noh...»

«Muidugi. Sest kuula, mis ma sulle ütlen, Toomas Kalle. Jah, mina olen nõukogude partisan ja olin varjul sinu läheduses... Oota, Toomas Kalle, ära sega vahele! Meie näeme teineteist küll sagedasti, aga tõsist juttu saame harva ajada... Sellepärast kuula siis, et meie vahekorrad selgeks saaksid. Kõigepealt — vasta, Toomas Kalle, milleks sa tulid täna siia, tirisid kaasa selle viinapudeli ja singiviiluka?»

«Kuidas milleks?» nihutas Kalle ennast toolil. «Ikka selleks, kulla rahvas, et oma kalleid sõpru austada...»

«Valetad, Toomas Kalle...» hüüdis nüüd Mall vahele.

«Valetad!» kordas Lembit, «sa tulid meid ära ostma... vaat, milleks sa täna siia tulid...»

«Ära ostma? Mis te nüüd, kulla inimesed! Kas selle natukesega saab siis kedagi ära osta?!»

«Käsirahaks piisab küll,» naeris Lembit mõrudalt ja tõstis singitüki käele, nagu seda kaaludes. «Siin on oma kaks kilo julgesti, praegu on see kallis kaup... Ja see siin (ta võttis viinapudeli pihku) on ka midagi väärt... Eks ole?»

Toomas Kallel hakkas järsku palav. Nägu muutus higiseks ja üha punasemaks. Viimaks tõmbas ta suure ruudulise taskurätiku välja ja hakkas nägu kuivatama. Aeg-ajalt vaatas ta nagu abiotsivalt Miina otsa, kes samuti näost punetas ja kohmetunult laua alla vahtis.

«Ütle nüüd sina, Miina,» pöörduski Toomas naise poole, «kas ei ole tema kõne ülekohtune?»

Emal oli tõepoolest piinlik, sest Kalle oli ju siiski peremees, kelle juures Miina oli juba üle kümne aasta tööd murdnud ja ka leiba saanud, teiseks — Kalle oli praegu siin külaline, aga külalistega on Miina alati harjunud hästi ümber käima.

«Kuulge, lapsed,» ütles ema viimaks silmi tõstmata, «ei ole vist täna õige aeg ja koht niisuguseid jutte rääkida...»

Lembit naeris tigedalt.

«Ei ole õige aeg ja koht? Mis sina sellest arvad, Mall?»

«Ema eksib...»

Nüüd võttis Kalle äkki teise kursi. Ta pani viinaklaasi lauale, pöördus kogu kehaga Lembitu poole ja ütles:

«Hea küll, kallis sõber... Olen täitsa nõus, selgitame siis küsimuse ära... Sa ütled, et see on vist midagi nii altkäemaksu-taolist?»

Aga kui Lembit midagi ei vastanud, jõi ta klaasi tühjaks, hammustas leiba ja sinki peale ning, suutäit mäludes, jätkas:

«Aga kuhu jäävad teie kommunistliku moraali järgi kingitused? Ah? Ütleme, sõbral on sünnipäev ja ma tahan temale väikse kingituse teha... Kas seda siis ei tohi? On see nõukogude korra juures keelatud?»

«Täna ei ole minu teada mingit sünnipäeva,» ütles Mall.

«Aga on,» peaaegu hõiskas Kalle oma peenikese kitsehäälega. «Täna täpselt kuu aega tagasi vabastati Raevere saksa okupantide ikkest ja sündis noor nõukogude võim! Kas pole nii?»

«Tõsijutt!» hüüdis Lembit ja tõusis üles, «täna sai tõepoolest kuu aega täis...»

«Noh, näete nüüd...» rõõmustus Kalle ja valas oma klaasi uuesti viina täis. Kuid ta rõõm kadus, kui ta vaatas Lembitule, kes tema ees püsti seisis. Siis ütles aga Mall, kes oli ka üles tõusnud:

«Mitte sinuga, Toomas Kalle, okupantide sabarakk, ei taha meie seda päeva pühitseda... See oleks reostamine — kulakuga koos nõukogude võimu ülistada. Võta oma pudel, võta oma sink ja astu siit minema...»

«Enne, kui pole hilja!» lisas Lembit ähvardavalt.

Kuidas Kalle Krigulite juurest minema sai, seda ei oskaks ta isegi jutustada. Ta mäletas ainult, et viinapudel talle tasku topiti, singiviilukas kaenla alla pisteti ning osa viina lihtsalt üle ukse järele visati... Nii häbistatuna tuli Toomas Kallel, Raevere valla põlisperemehel, oma sauniku maa-alalt kiiruga taganeda. Kivikangru väravas vaatas ta korraks tagasi ja ähvardas rusikaga, sest midagi muud tal seekord tõesti üle ei jäänud.

«Oleks pidanud õigel ajal selle ussipesa hävitama...» sisistas ta siis poolkuuldavalt ja kadus värava taha.

7

Algul hakkas Lembit töötama Raevere rahvamaja juhatajana, oli asutatava kommunistlike noorte organisatsiooni üks juhtivaid jõude, elas aga endiselt Alaheedul Krigulite pool, kuigi Vaarika oli talle teinud ettepaneku valla keskusse kolida. Lembit aga ei saanud kuidagi otsustada oma äraminekut Krigulite poolt — selle kehva saunaga sidusid teda mingid väga tähtsad, elulised niidid. Pikad ja rasked kuud sauna pööningul, mille jooksul ta kõik katuselaastud oli selgeks õppinud ja täpselt teadis, missugusest urkast või praost missuguse kaare tuul hakkab sisse lõõtsuma... See muidugi sidus,

muutis selle maja talle lähedaseks. Kuid Lembit ei salanud endale, et kõige tugevamaks jõuks, mis teda siin kinni hoidis, oli Mall, armastus selle naise vastu...

Lembit polnud enam niivõrd kogenematu poisike, et ta ei oleks osanud kujutleda, mida tähendab kedagi naist armastada... Ta oli oma lühikese eluea jooksul näinud peamiselt armastuse varjukülgi, elanud ka ise üle paar nooruslikku armumist... Kuid kõike seda ei saanud kaugeltki võrrelda sellega, mida ta tundis Malle vastu. Teda hakkas raskesti rõhuma asjaolu, et ta kuidagi ei osanud ega julgenud alustada ammukavatsetud juttu Mallega ja tuua sellega selgust nende vahekorda. Seda selgust oli aga hädasti vaja.

Ta muutus kinniseks ja süngeks. Õhtuti, kui Malle polnud kodus, võis Lembit tundide kaupa istuda ja lambi tuld vahtida, ilma et ta oleks tähelegi pannud, et see juba ammu suitseb ja on kogu toa raske tahmaga täitnud. Tuli aga Mall koju, muutus Lembitu tuju järsult. Ta jutustas meelsasti vallas kuuldud uudistest, rahvamaja tööst. Siis vestles ta lõbusat juttu väikse Suleviga, kellele ta pool tundi tagasi mingit tähelepanu ei pööranud kuigi laps korduvalt tema poole pöördus.

Mall nägi Lembitu kannatust, ta armastavaid silmi, nägi ka mehe argust. Oli tõepoolest vaja nende vahekorras selgusele jõuda. Nad polnud teineteisele sõnagi rääkinud sellest, mis mõlemale oli teada, kuid ometi muutus see iga päevaga suuremaks, raskemaks... Mall otsustas tava rikkuda ja esimesena armastusest juttu alustada. Ega temalgi seda julgust niisugustes asjades üleliia olnud, aga teist pääseteed ei olnud.

Ühel õhtul sammusid nad koos rahvamaja poole, kus pidi toimuma koosolek ja kinoetendus. Mõlemad astusid vaikselt ja mõlemal oli ilmselt raske seda vaikust taluda. Siis ütles Mall:

«Lembit, ma tahan sinult midagi küsida...»

«Ma kuulen.»

«Ütle, on sul midagi mulle öelda, mida sa aga... ei söanda öelda?»

Lembit vaikis.

«Või ma ehk eksisin?»

«Ei, Mall, sa ei eksinud... Ma ei julgenud, sest olen... argpüks!»

Astuti tükk maad vaikides. Siis ütles Mall jälle:

«Vaata, Lembit, see, mida sa ei julge öelda, on võimatu... Sellepärast vist ka sinu argus...»

«Miks võimatu?»

Mall ei teadnud, kuidas sellele vastata. Ta otsis tükk aega sõnu.

«Vaata, see on võimatu sellepärast, et ma pole sinu sarnane...»

«Pole minu sarnane?»

«Nojah, olen abielus, sinust palju vanem...» jättis Mall nüüd mõistukõne. Lembitule tuli meelde unenägu ja nüüd sai ta ka julgusel kuidagi sarvist kinni. Ta hakkas Malle argumente ükshaaval ümber lükkama, just samuti, nagu oli seda teinud unenäos. Viimaks, kui Mall oma seisukohast ei loobunud, hüüdis Lembit kibestunult:

«Sa lihtsalt ei armasta mind, Mall, vaat milles asi seisab...»

Ja kui naine kohe seda oletust ümber ei lükanud, ütles mees, hääl täis teravat valu:

«Ja mina, sõge, arvasin sinu silmis nägevat midagi samasugust... Kui pime võib olla inimene... Ja kui lihtne on ometi iga keerukaski küsimus!»

Ta lõi lootusetult käega ja tormas suurte sammudega minema, nagu oleks tahtnud Malle sinnapaika jätta... Kui ta sammu kümme oli sedaviisi läinud, jäi ta häbelikult seisma ja ootas naist järele.

«Anna andeks, Mall... Ma ei pannud enda tormamist tähelegi...»

«Lembit,» ütles Mall vaikselt, «ärgem tehkem kohe otsust, see oleks ebaõige... See, mis sa minu silmis nägid, ei olnud mitte tühi tuulehoog, mis üle metsa puhub ja ainult kohiseb... Ei, see on midagi rohkem...»

Lembit jäi seisma ja ta silmist viskus hele säde naisele.

«Kuid sul pole õigus, kui sa ennist ütlesid, et iga keerukas küsimus on lihtne... Vastupidi, iga lihtne küsimus on keerukas... Ära vaidle vastu, Lembit, sa kuula,

mis sulle räägivad vanemad inimesed...» Siin oli juba tunda veidi naljahõngu ja sellega oli ka üle saadud raskemast poolest. Nüüd võttis vestlus lahtisema ja kergema ilme.

Tagasiteel seda teemat enam ei puudutatud, kuid Mall pani tähele, et Lembitu kõnes kõlas uuesti nukruse vaikne hääl. Ja ta sai aru, et küsimus on niisugune, mida lihtsa vestluse teel lahendada ei saa.

Ühel õhtupoolikul, kui Lembitut veel polnud, ütles Miina Krigul tütrele:

«Vaatan teid, ja süda hakkab verd tilkuma...»

«Mispärast, ema?»

«Nagu sa ise ei teaks...»

«Tõepoolest ei tea, ema.»

Ja Mall pööras oma silmad sukanõelumiselt emale. Kuid raske on ema eest varjata teesklemist, sest juba lapsest saadik tunneb ta ära kõik su konksud ja vigurid.

«Ära nüüd mängi lolli... Just nagu mul silmi ei ole... Ja ütle, mis on Lembitul viga? Noor ja terve mees, sinu pärast nagu arust ära...»

Mall ohkas.

«Ah, ema, jäta see... Ma ei taha mõne aasta pärast, kui Lembit endale noorema leiab, olla mahajäetud naise olukorras. Kas sa sellest aru ei saa, ema? Ma olen ju temast kuus aastat vanem, mul on laps teise mehega... Mõistad sa seda?»

Miina mõistis, miks ei mõistnud. Kuid nii kergesti alla anda ta ka ei saanud, sest tütre õnn oli talle südamelähedane. Nad seletasid ja vaidlesid seni, kuni Lembit rahvamajast tagasi tuli. Tal oli ilmselt hea meel, et Mall seekord kodus oli. Kui Sulev talle rõõmsalt vastu jooksis, võttis Lembit taskust peotäie kompvekke ja ulatas poisile. Oi seda rõõmukilkamist ja jutuvada, mis nüüd hämaras saunakambris kõik nurgad täitis! Raske oli praegusel ajal suhkruga, kompvekkidest ei maksnud rääkidagi. Mall vaatas tumenenud silmadega, kuidas Lembit tema pojaga mängis, vaatas tükk aega, väristas siis pead, nagu midagi pealetükkivat eemale tõrjudes, ja läks uksest välja. Lembit ei pannud Suleviga mängides seda muutust Malle olekus tähelegi, Miina aga, kes

seda nägi, läks tasakesi tütrele järele. Ta leidis Malle lauda seina najal nutmast...

«Ära nuta, tütreke,» silitas Miina nuuksuva tütre õlgu. «Ei maksa asjaga rutata, Malleke... Las ta praegu olla nii, nagu ta on, anname aega elul küpseda...»

Ja Miina viis tütre tuppa tagasi, kus Lembitul ja Sulevil oli parajasti käsil vallatu ning lõbus peitemäng.

Siis aga korraga lendas kogu see rahulik elu kukerkuuti. Ühel õhtul astus Lembit uksest sisse vaarudes ja seintest kinni hoides. Mall, kes avas ukse, kohkus poolsurnuks, sest poisi nägu oli kahvatu nagu lubi ja pisut porinegi. Haaranud Lembitul kaenla alt kinni, aitas Mall tal üle kõrge lävepaku sisse astuda, sest tulija jalad ei tahtnud meest enam kuidagi kanda.

«Lembitule on kallale tungitud, ta on haavatud...» vilksas Mallel kohutav mõte peast läbi. Siis aga tundis ta mehe suust rasket puskarilõhna.

«Sa oled joobnud, Lembit?»

«Jah, ma olen joobnud... Aga mis sest? Kas ma ei tohi siis juua?» lällas mees vastikult. Mall pöördus temast tülgastusega eemale.

«Minu elu on niikuinii läbi,» kõneles mees pehmel keelel edasi, istudes kummargil toolil. «Mina ei saa enam kedagi teist armastada... Mõistad? Sinu veri on andnud mulle elu tagasi... Jah, elu, ja ilma sinuta, mõistad, ma ei saa enam olla... Ah, see on hirmus, et sa mind ei salli, ei armasta... Mall, halasta mu peale, halasta...»

Ja Lembit sirutas käed Malle poole, kuna ta silmadest nirisesid joobnud mehe pisarad. See oli raske pilt oma mõttetuse ja traagilisusega... Mallel hakkas ääretult hale, vaadates seda noort inimest, kes vaevles tõsises hingehädas, ilma et selles saaks kuidagi aidata. Ta tõusis ja astus Lembitu juurde, kes tema ümbert kinni haaras ja oma näo ta seelikusse peitis. Mall silitas mehe pehmeid juukseid, paitas ta tõmblevaid õlgu ja lõpuks suudles teda laubale. Ja ta enda silmist nirisesid vaiksed pisarad...

Nagu joobnud inimesel kunagi, hakkas Lembitu südametunnistus vaevama. Et see südametunnistus oli aga seekord kange viinaauru all, siis hakkas mees

andeks paluma kõiki tehtud ja tegemata jäänud patte. Kui Mall need kõik oli andeks andnud, püüdis Lembit põhjalikumalt seletada oma armastust, ja kui sellestki midagi välja ei tulnud, hakkas uuesti Malle süüdistama südametuses ja muudes pattudes... Viimaks uinus ta magama, Malle käsi peos ja õnnelik joobnud naeratus huultel.

Joomine hakkas nüüd kaunis tihti korduma. Mall kuulis, et Lembit oli kuidagi saanud tuttavaks Leopold Karuga, kes omal ajal oli olnud Joosepi, Malle mehe sõber. See Leopold Karu oli kunagi Malle endale tahtnud, kuid et ta loomu poolest oli toores ning jäme inimene, seejuures veel täielik sopajoodik, siis jooksid ta üritused kõik liivale. Koos Joosepiga oli ka Leopold Raeverest kadunud, nüüd oli ta aga välja ujunud ja juba miilitsamehe mundris. Küllap ta jutustab Lembitule viinatopsi taga kõiki olnud ja olematuid lugusid Mallest, luiskab sinna juurde igasugust soppa... Ja tõepoolest, ühel õhtul, kui Lembit jälle joobnuna koju jõudis ja Mall teda südamevalu ning ahastusega voodisse asetas, ütles Lembit äkki saladuslikult:

«Tead sa, ma peksin täna Leopoldi läbi... Ta kelkis, et olevat sind kunagi omanud ja võivat ka praegugi...»

See jutt lõi Malle päris tummaks. Ja nüüd otsustas ta Alaheedult lahkuda, et kogu see keerdsõlm korraga läbi raiuda. Ta läheb oma tädi juurde naabervalda, teeb selle talus mõne aja tööd ja vaatab, kuidas edasi olla. Nii ei või see enam minna.

Kui Lembit järgmisel päeval koju tuli, andis Miina talle, endal pisarad silmis, edasi Malle kirja. Kohmetunud kätega avas mees ümbriku, luges kirja läbi ja jäi sügavasse mõttesse. Kiri oli järgmine:

Kallis Lembit!

Kui sa selle kirja kätte saad, olen ma juba sinust kaugel. Teen seda südamevaluga, aga mul ei ole teist teed. Loodan, et minu äraolek ka sinule kainestavalt mõjub ja sa hakkad mõistma, miks ma ei saa sinu tahtmise järgi olla, kuigi mu süda... (Siin oli kolm viimast sõna hoolikalt maha kriipsutatud.) Kui sa oled

kõik rahulikult järele mõelnud ja oskad juba teisiti käituda kui seni, teata sellest minu emale ... Võib-olla tulen siis jälle tagasi.

Mall.

Kaks päeva pärast seda käis Lembit ringi murtult ja masendatult, kolmandal aga läks Krigulite juurest ära ja asus Leopold Karu juurde elama. Siitpeale läks Lembitu elu järsult allamäge, sest ta uus sõber osutus parandamatuks joodikuks. Kommunistlikust noorsooühingust heideti Lembit välja detsembri keskpaiku, kui ta koos Leopoldiga oli joobnult rahvamajja ilmunud ja seal skandaalitsenud. Meeletus viinauimas oli Lembit komsomoli sekretäri Viia Vaarikut jämedate sõnadega solvanud, ja juba järgmisel päeval heitsid kommunistlikud noored ta organisatsioonist välja. Sama asja pärast vallandati ta ka rahvamaja juhataja kohalt.

Inimesed hakkasid Lembit Kupparit pidama põhjaläinud inimeseks, sopajoodikuks. Kõik ümbruskonna puskarikeetjad tundsid teda, ja et valla miilitsaks oli Leopold Karu, kelle ülesandeks oli ka puskariajamise vastu võidelda, siis polnud neil viinast kunagi puudus. Leopold Karu seadis puskariajajatele kindla naturaalmaksu — kolm liitrit igalt «laarilt», mis ei pidanud palju olema. Viina oli kahel sõbral rohkem, kui nad jõudsid ära juua, sellepärast hakkas Leopold seda maakonnalinna turule transportima, millega ta ühel ilusal päeval sisse kukkus.

Leopold Karu vahistamine ja kohtu alla andmine mõjus Lembitusse nagu pikselöök. Ta muutus korraga kaineks ja hakkas üle pika aja jälle oma elu üle järele mõtlema. Mall oli nüüd jäänud kusagile kaugele, ja see isegi soodustas tema valusat enesepiitsutamist.

Ta kutsuti maakonnalinna prokuratuuri ülekuulamisele. Siin sai ta ka esmakordselt teada, kes oli ta sõber Leopold Karu — avantürist ja päevavaras, sakslaste truu käsik ja nuhk. Miilitsaks oli ta saanud vale ning pettuse teel, ja seda kohta kasutas ta agaralt oma isiklikes huvides. Kibedus ja tülgastustunne enese vastu vaevasid Lembitu hinge nüüd päeval ja öösel. Ei olnud enam halvustavaid sõnu, mida ta endale poleks öelnud,

kõige karmimad karistused arvas ta enda jaoks olevat nõrgad ja mitteküllaldased.

Nõnda ennast hukka mõistes ja piinates elas ta juba nädal aega väikses toakeses vallamaja lähedal asuvas majas. Et see maja aga kuulus ühiskondlike üürimajade hulka, siis tegi täitevkomitee sekretär Vimm ühel tuisusel päeval ettepaneku ruum vabastada, sest uus miilits jõudvat järgmisel päeval kohale.

Sama päeva õhtul, kui tuisutuul raputas saunakatust nagu vana kotti ja katsus logisevat akent kõigi raamidega eest ära tõmmata, kuulis Miina Krigul, et keegi lõgistab ukse kallal. Pärast Malle lahkumist elas Miina vaikselt koos väikse Suleviga. Välised tööd olid lõppenud, kevad veel kaugel. Sisemisi töid aga niisugusel pisimajandil nagu Kriguli uusmaasaaja-koht veel polnud. Sellepärast oli neil päevil peamiseks tööks varrastevälgutamine ja toidukeetmine.

Kui Miina ukse avas, astus sealt sisse Lembit Kuppar ja istus väsinult pingile. Sulev tundis ta kohe ära ja jooksis rõõmukisaga mehe juurde. Ka Lembitu sissevajunud silmadesse tekkis rõõmuärevus ja ta käed hakkasid masinlikult mööda taskuid kobama nagu vanasti, kui ta tuli vallast ja tõi midagi Sulevile kostiks. Seekord olid taskud tühjad ja Sulev jäi pettunult vaikseks. Hetke pärast aga unustas poiss niisuguse tühiasja nagu kompvekid, sest onu Lembit ise on parem igasugusest kompvekist.

«Onu Lembit, hakkame mängima...»

«Mida?»

«Sina oled hobu, mina — latsanik...»

«Hästi... Mina olen hobu, sina ratsanik...»

Nii jäigi Lembit Krigulite poole ja viitis aega peamiselt väikse Suleviga mängides. Ta hakkas jälle oma südamerahu tagasi saama, ja kui ühel varahommikul Mall uksest sisse astus, oli Lembit see, kes silmi alla löömata naisel tugevasti kätt pigistas ja varjamatu rõõmuga sõnas:

«Sa siis tulid ikka!»

«Jah, tulin, Lembit... Kui su kirja kätte sain, hakkasin kohe tulema.»

«Sa siis usud veel mind?»

Mall vaatas tähelepanelikult Lembitule otsa ega vastanud. Mõne aja pärast, kui nad mõlemad istusid laua juures ja teineteist silmitsesid, ütles ta:

«Küll sa oled muutunud selle paari kuuga...»

Lembit lõi silmad maha.

«Jah, mul oli väga raske...»

«Tead, Lembit, minul polnud kergem... Kui ma kuulda sain, kuidas sa elad ja oled seal oma uue sõbra juures, kuidas sa ennast tapad ja hävitad, tundsin, nagu hävineksin ise koos sinuga...»

«Siiski, Mall... Ka seekord oled sina see, kes mind päästab, ma ei taha öelda — hukatusest, vaid on vististi täpsem, kui öelda — hukatuslikust teest...»

«Ei taipa kuidagi...»

«Vaata, kui sa Alaheedult ära läksid, siis mõistsin ma, et seda teed sa minu pärast... Õigemini — minu halva käitumise pärast. Aga minu halb käitumine oli omakorda tingitud minu... noh, ütleme — tundmusest sinu vastu. Nii. Ma tundsin ennast hüljatuna, minu tundmus sinu vastu näis mulle olevat porisse tallatud... Ei, ära vaidle vastu, Mall, sest nüüd ma tean, et see polnud õige. Aga siis, kui ma pärast sinu äraminekut selle Leopoldi juurde elama asusin, olin ma kindlal arvamisel, et süüdlane oled sina, õige inimene aga mina...»

«Võib-olla arvad ka praegu nii?»

«Ei, Mall, praegu ma ei arva nii. Seda pidi ka minu kiri tõendama...»

«Kirjas just sellest juttu ei ole...»

«Aga see-eest on seal juttu sellest, et need mahakriipsutatud sõnad su kirjas päästsid mu tollest hukatuslikust teest. Usu mind, Mall, see oli tõesti nii, nagu räägin. Ühel raskel päeval, kui arvasin, et nüüd on kõik kadunud, võtsin su kirja ja lugesin seda uuesti... Ja tead sa, alles siis märkasin ma neid mahakriipsutatud sõnu. Varem ma neid üldsegi ei näinud... Ja siis arvasin taipavat ka nende mõtet, mis mu südame kiiremini tuksuma pani...»

«Mahakriipsutatud sõnad ei tähenda ju midagi,» ütles Mall ja lõi silmad maha.

«Need mahakriipsutatud sõnad aga päästsid mu see-

kord kõige otsesemas mõttes... Tead sa, nad äratasid mu tapetud lootused ellu.»

«Siis hakkab ju kõik uuesti otsast peale,» hüüdis Mall hirmunult. «Ja mul tuleb jälle ära sõita!»

Nüüd hakkas Lembit naerma, sest ta oli naise sõnades ja pilgus tabanud lõbusa teesklemise.

«Sul on õigus,» ütles ta, «kõik hakkab uuesti otsast peale, nagu igal hommikul jälle algab uus päev. Kuid see on siiski teistsugune algamine, Mall. Mina olen sind mõistma hakanud, see on kõige tähtsam... Usud sa mind?»

«Sellest sa kirjutad ka kirjas... Ja see lause tõigi mind koju tagasi.»

«Nii et sa siis usud mind?» kordas Lembit oma küsimust.

«Jah, usun,» vastas Mall vaikselt, «aga tahaksin siiski sinult endalt pikemalt kuulda, milles sa mind mõistma oled hakanud...»

«Kui seda lühidalt ütelda, siis, nagu ma nüüd asja mõistan, olen ma jagu saanud ühest oma vaenlasest — enesearmastusest...»

«Enesearmastusest? Miks nii keerukalt?» imestas Mall.

«Mul on vähe haridust, sellepärast vist tulebki pisut keerukalt välja,» nõustus Lembit. «Aga ma püüan lihtsamalt... Varem arvasin ma, et inimese tundmused on igaühe isiklik asi, et armastus, vihkamine, sõprus on sügavalt isiklikud nähtused. Nii. Sellepärast näiteks ei osanud ma kunagi arvestada vastaspoole seisukohti...»

«Vastaspool olen nähtavasti mina?» naeratas Mall.

«Nojah, vaata, mul on raske, ma ei oska hästi oma mõtteid väljendada... Mitte vastaspool, aga noh, kuidas seda öelda...»

«Ütle lihtsalt — teise inimese seisukohti...»

«Olgu siis nii. Vaata, seda ma nimetangi enesearmastuseks.»

«Liiga ränk sõna niisuguse väikse patu jaoks.»

«See on küllaltki vastik patt — arvestada ainult ennast, olla pime teise suhtes... Nüüd, Mall, arvan ma, et olen sellest patust lahti saamas, vähemalt selles suunas liikumas... Usud sa mind, Mall?»

«Katsun uskuda, Lembit. Et mu usk sinusse kokku ei variseks, selleks on vaja aega. Aeg aga nõuab kannatust ja pikka meelt, nagu räägib vanarahvas. Aja jooksul selgub ka meie vahekord, Lembit, mõistad sa mind? Ma usun nüüd sind ja palun ka sind ennast — usu mind ja ära rutta otsusega... Ainult kergemeelsed inimesed teevad kõik kiiresti ja räpakalt.»

Ja Lembit jäigi ootama. Ta oskas oma tahtejõu koguda ühte rusikasse ja südamerahutuse maha suruda isegi Malle juuresolekul. Neil polnud kindlaks määratud mingisuguseid tähtaegu, ajaproov oli vaba igasugustest piiridest. Nende vahel oli tekkinud vaikne kokkulepe: kui nende armastus kannatab välja ajaproovi, siis jäägu ta elama ja ühendagu nad täielikult...

*

Oli vististi juba hommik kätte jõudnud, kui Lembit oma jutustamise lõpetas, sest kusagil laulsid kuked, seina taga hakkas tuul mühistama ja all oli kuulda käimist ning kobistamist. Seal alustas vallamaja koristaja Liisa Vaarika oma tööpäeva.

«Ja sa arvad, et sinu armastus Mall Kriguli vastu kannatab selle ajaproovi välja?» küsis Vahtra.

«Arvan küll, Peeter.»

«Aga kui tema tunded sinu vastu seda proovi välja ei kannata, mis siis?»

«Ma ei oska sulle praegu ütelda, mis siis saab. Üks on ainult kindel: jooma ma sellepärast ei hakka ja teda kiusama ka mitte!»

«Usun, et see on õige otsus. Sa oled jälle enda leidnud, Lembit. Nüüd aga pead endale veel töö leidma, siis, arvan, teed selle... ajaproovi läbi...»

«See on õige. Aga missuguse töö? Anna mulle nõu!»

Vahtra mõtles hetke. Siis tõusis ta äkki istukile.

«Tahad mulle appi tulla?»

«Sulle appi?»

«Jah, mulle appi... See ei ole kerge töö, aga noh, kas oleme siis kunagi otsinud neid kergeid ameteid? Tule appi, Lembit, paneme siin Raeveres nõukogude elu korda...»

Lembit oli ka küünarnukile tõusnud ja ütles:

«Tuleksin küll . . . Ma ei karda mingisuguseid raskusi, ainult kui sa seda tõesti tahad!»

Vahtra kuulatas tähelepanelikult, sest ta arvas Kuppari hääles kuulvat varjamatut rõõmu, kuid ühtlasi ka mingit kahtlusevarju. Kustutades suitsuotsa taldrikul, mis täitis tuhatoosi aset, ütles ta:

«Kui ma teen sulle niisuguse ettepaneku, küllap ma siis ka tahan. Selles võid kindel olla. Kui sa ainult ise tahad, Lembit?»

«Ma tahan, Peeter, kogu hingest tahan . . . Ja olgu see mulle siis teiseks ajaprooviks, nüüd juba . . . sinu poolt!»

«Olgu minugipärast,» vastas Vahtra mõtlikult. «Aga see on ka raske proov. Sa võtad enda kätte Ülenurme külanõukogu, hakkad esimeheks . . . Raske koht, ei saa salata . . . Seal peremehetsevad veel kulakud, leidub bandiitegi . . . Oled selle prooviga nõus?»

«Olen nõus, Peeter.»

«Siis on kõik korras ja hästi . . . Oi, kuidas me sinuga tööle hakkame, Lembit! Aga nüüd sulle esimene korraldus: teki alla ja magama! Katsume kas või paar tunnikestki tukkuda . . .»

Ja Vahtra puhus tule ära.

1950—1954

USALDUSMEES

Olime noored ja ühtlasi ka verivärsked agitaatorid. Minu sünnipäev möödus alles hiljuti, kuna mu sõbra ja kaasõpilase Mikk Tuuliku oma peab paari kuu pärast tulema. Minu sünnipäev oli kaheksateistkümnes, tema oma samuti. Õpime ühes ja samas klassis, täpsemalt öeldes — pedagoogilise instituudi esimesel kursusel. Kui meie üliõpilaselu hästi edeneb, lõpetame nelja aasta pärast instituudi ja siis on meist saanud niinimetatud maa sool — nõukogude noorsoo kasvatajad ja õpetajad. Siit on selge ka see, et töötame ühes ja samas agitaatorite brigaadis ning käime ühtede ja samade valijate juures. Algul oli meil pisut hirm selle uue ja harjumatu töö pärast, kuid juba mõne päeva pärast hakkas see meeldimagi. Peamiseks töövormiks kujunes korterites käimine, tutvumine valijatega ja nendega vestlemine. Peaaegu igal õhtul pärast õppetööd käisime Mikuga kahekesi valijate juures. Kahekesi käia oli päris mugav: kui üks jäi kimbatusse — aga esialgu juhtus seda sagedasti —, siis aitas teine hädast välja.

Meil tekkis uues ametis rida häid ja huvitavaid tutvusi. Oli aga ka palju askeldusi ja mitmesuguseid asjaajamisi, sest valijad väljendasid ka rahulolematust ja esitasid õiglasi kaebusi. Ja mis agitaator sa oled, kui ei taha valijat abistada! Nii ajas Mikk ligi kaks nädalat ühe vanema naisterahva pensioniasja. Vanainimesel puudusid mõned vajalikud dokumendid, mida pensionimäärajad väga nõudsid. Mikk käis selles asjas isegi Sotsiaalkindlustuse Ministeeriumiski ära ja oleks vist ministrigi juurde jutule jõudnud, kuid asi lahenes lõpuks ilma selleta. Tore poiss on see Mikk, seda tahaksin siin alla kriipsutada, — ei tema tee midagi pooli-

kult! Mul endal tuli ühe läbitilkuva katusega terve nädal maadelda, enne kui sellele paik peale pandi. Veendusime selles, et agitaator ei pea mitte üksnes seletama, vaid ka organiseerima. Ühe sõnaga — muutusime aegamööda vilunud agitaatoriteks.

Ühel kehval ja hilisel õhtupoolikul, kui taevast sadas lund ja vihma segamini, koputasime ühe korteri ukse taga, kuhu me varem kordagi polnud sisse pääsenud. Seekord meil vedas. Ukse avas vanaldane naine, näos loendamatult palju lõbusaid kortse, mille keskelt puuris meid kaks väikest silma nagu naaskliotsa.

«Mis teil nii hilja südant valutab, noormehed?» küsis ta, ja meile näis esialgu, et pilgates. Seletasime oma asja ära, ja ennäe — meid lastigi lahkesti sisse. See oli kahetoaline korter. Tagatoast kostis lõõtsmooniku helisid. Varsti astuski sealt välja lüheldane jässakas vanamees, lõõtsmoonik, millest ta aeg-ajalt mõne lõbusa viisi välja nõidus, rihmaga üle õla ja käsi klahvidel. Samuti nagu ta teinepoolgi, suhtus vanamees meisse lahkelt ja vastutulelikult, palus kohe istuma ja hakkas meie õppimise ja elu kohta üht-teist pärima. Vestlus oligi märkamatult alguse saanud, ilma et meil Mikuga oleks vaja olnud teha mingisuguseid jõupingutusi.

Siis pärisime juba meie, et miks korter oli olnud paar nädalat suletud. Tuli välja, et vanamees oli koos eidega kolm nädalat Pärnus puhanud, siis veel nädala samas linnas poja juures viibinud ja et peremees ise töötas tööjõureservide kooli juhatajana.

Siis hakkas ta meile juba tõsisemaid küsimusi esitama. Neid tuli igasuguste probleemide ja alade kohta, peamiselt muidugi poliitilist laadi, et kuidas on praegu olukord Prantsusmaal, mida mõtleb Ameerika president oma Valges Majas, miks maja nimetatakse valgeks ja nii edasi. Koos Mikuga püüdsime südilt vastata kõigile küsimustele, püüdsime lõpuks seletada ka valimismäärustikku, mille tundmisega — omavahel öelda — tahtsime vanamehe ees hiilata, kuid määrustikku tundis ta siiski meist paremini! Perenaine, kes osutus toredaks ja lahkeks inimeseks, tõi teekannu lauale ja istus ka ise meie juurde. Ühe sõnaga, see õhtu Laasmaade juures (nii oli pererahva perekonnanimi) kujunes meile vägagi

huvitavaks. Pärast seda, kui meie olime oma arvates kõik esitatud küsimused hiilgavalt lahendanud, küsis äkki Tõnis Laasmaa:

«Kui nüüd jutustaksite ka pisut meie saadikukandidaadist, siis oleks ju päris tore... Eks? Või ei ole sihukest soovi?»

Einoh, miks mitte, meie võime ka temast jutustada... Tõsi küll, meie teadmised ei ole küll eriti hiilgavad, aga küllap suudavad nad siiski rahuldada vanainimeste uudishimu. Saadikukandidaadiks meie valimisringkonnas oli esitatud Mihkel Teras, vana põline metallitööline, kes kodanlikul ajal pikemat aega oli vanglas istunud ja nüüd töötas meie pealinna tuntud masinaehitustehase direktorina. Meie jutustasime, Laasmaad kuulasid ja, nagu meile näis — tähelepanelikult. Kuulanud ära meie teadmised saadikukandidaadi kohta, kõigutas Tõnis Laasmaa pead ja tõmbas lõõtsmoonikust välja tuntud loo, ning laulis ise kaasa:

Kusta, Kusta, anna piitsa
oma valgel' hobusel'...

Siis vaatas ta meile kuidagi lõbusalt oma hallide puhmaskulmude alt ja ütles:

«Mitte midagi, kallid sõbrad, ei tea teie oma saadikukandidaadist, mitte midagi... Mnjaa, see on kurb, väga kurb... Teie pole vist teda üldse näinudki? Väga kurb küll!»

Tunnistasime häbelikult üles, et tõepoolest pole me veel saadikukandidaati oma ihusilmaga näinud... Kus me teda võisimegi näha, kui kohtumiskoosolekuid veel pole olnud.

«Noh, vaadake nüüd... Koosolekuid pole olnud? Kas see on siis mingi vabandus! Rumalus! Nagu mujalt ei saakski andmeid tema kohta... See elulooke, mida meile siin jutustasite, on ju nagu tikutuli elektrilambiga võrreldes... Näete, vaadake siia!»

Ja ta tõmbas tõepoolest tiku põlema ning asetas selle kõrvuti sajavatise elektripirniga, mis siinsamas kiirgas. Loomulikult oli tiku tuhm ja kollane leek vilets ja mannetu pirni kiirgamises. Meil mõlematel hakkas pisut kõhe ja ma nägin, kuidas mu sõbra kõrvalestad hakkasid tasapisi hõõguma.

«Näete nüüd isegi,» kustutas peremees tiku, «aga Mihkel Terase elulugu on sama hele ja kiirgav nagu see elektrivalgus... Teie aga tulete oma tikutulega... Ja valijatele on tarvis kätte viia see õige elulugu, mõistate! Seda aga on vaja endal tunda, mu noored sõbrad...»

Siis vaatas ta kella ja lausus:

«Vaadake, noormehed, praegu on aeg hiline ja ma tahan, otse öelda, pisut nagu magada. Jah, sihuke soov mul on... Kui teil selle vastu midagi pole, paluksin homme õhtul, samal ajal... Ma jutustaksin teile pikemalt meie saadikukandidaadist, sest, võite vist isegi arvata, et tunnen teda veidi rohkem... Jutustaksin ühtteist ta eluloost...»

See oli vast uudis! Ja meie arvasime, et vanad olid kuulanud minu ja Miku jutustust saadikukandidaadi kohta suurima huviga, imetledes meie põhjalikke teadmisi. Säh sulle!

«Võib-olla kutsuda teisigi agitaatoreid kuulama? See oleks ju väga õpetlik...» küsisin ma.

«Ei, ei,» tõrjus Laasmaa meie ettepaneku tagasi, «ma jutustaksin esialgu ainult teile, ainult teile...»

*

On vist pikematagi arusaadav, et järgmisel õhtul olime juba varakult kohal. Tõnist ennast polnudki veel kodus. Perenaine Juuli ütles meile:

«Palun, kullakesed, veidi oodata, tal vist täna parteikoosolek...»

Kuid oodata meil ei tulnudki, sest uksekell helises ja peremees astus sisse, raputas mütsi puhtaks ja pühkis ka habemest lund.

«On aga ilmake,» sõnas ta meid tervitades, «kogu maailm on nagu suur lumekott, ei saa silmi ega suud lahti...»

«Tuua sulle süüa?» küsis perenaine.

«Pole vaja, memm, käisin täna sööklas... Seal sõingi! Aga näe — habeme on kõvasti täis tuisanud...»

Varsti oli peremehe habe lumest puhas. Ta tõi tagatoast oma lõõtsmooniku välja, mängis sellel nähtava

mõnutundega paar lugu, pani siis pilli kõrvale ja pöördus meie poole.

«Nüüd siis, noored sõbrad,» algas Tõnis Laasmaa, «kuulake, kui on tahtmist, minu juttu meie saadikukandidaadist. See, millest ma tahan jutustada, sündis nii aastat kolmkümmend või enamgi tagasi vanas kodanlikus Eestis. Seltsimees Mihkel Teras oli sel ajal endastki mõista veel noor mees, tal polnud veel kolmekümmet aastatki. Teenides endale leiba lihttöölisena oli ta sageli tööta nagu suur osa töölisi tolleaegses Eestis. Tööpuudus, viletsus, halastamatu kurnamine — see oli Mihkel Terase elukooliks, tõsi küll, raskeks ja painajalikuks, kuid siiski suureks elukooliks. See kujundas temast klassiteadliku võitleja, kommunisti. Teile on vist teada, et seltsimees Teras on üle kümne aasta istunud kodanliku Eesti vanglais. Vist teate seda?»

«Seda teame küll!» vastasime nagu ühest suust.

«Tore, et teate, aga mida see tähendab, kui ainult ütelda: istus nii ja nii palju, kümme aastat, viisteist aastat? Aah? Inimene on kõige häbematumal kombel paljaks röövitud, temalt on ära võetud ta elu kõige paremad aastad, need aastad, mis kunagi tagasi ei tule, ja mida keegi, keegi ei saa talle enam tagasi anda... Vaadake, sõbrad, seda mõnikord ei mõisteta... Nüüd pühendavad noored oma paremad aastad õppimiseks, mõistuse avardamiseks, ja mis võib olla sellest ilusamat, paremat! Nõukogude võim, teadus, koolid... Minu ja Terase noorpõlves võisime sellest ainult unistada, jah, ainult unistada! Ja muidugi võidelda nende unistuste eest...»

Kusagile meile nähtamatusse kaugusse oma puhmaskulmude alt vahtides kõneles Tõnis Laasmaa vaikselt ja meie kuulsime ta hääles mingit rasket metallikõla:

«Ainult kui mõelda neile... vere ja kulla kummardajatele... Kuidas nad askeldavad ja kerivad verist sõjavõrku nagu mürgiämblikud, ss-saatanad... Aga oodaku nad, kord saab ka nende lõõg täis, saab täis, mu noored sõbrad, tõmmatakse suukorvid pähe nagu hulludele koertele, tingimata...»

Peremees tõmbas käega üle näo ja vaatas siis nagu imestades meile.

«Tobra, ma vist kaldusin pisut kõrvale... Aga ärge pahandage, noored sõbrad... Teile vaadates kerkis kusagilt hämarusest mu enda noorusaeg ja veel kord hakkas kobrutama hingeviha nende marukoerte vastu, kes on tõstmas kätt inimeste tuleviku ja õnne vastu, kes ripuvad ajaloojalgade küljes nagu veskikivid... Kuid ma ütlen teile, uskuge mind, nende viirastuslikud plaanid on liivale ehitatud, sest ajalugu ei lähe tagasi, vaid ainult edasi. See töö, mille on ära teinud niisugused inimesed nagu Mihkel Teras ja tuhanded temasugused kogu maailmas, ei lähe ja ei võigi minna kaotsi, selles on kogu küsimus! Mõistate seda, mu noored sõbrad? See suur revolutsiooniline töö on kandnud vilja, kogu maailm on selle tulemusel võtnud uue jume, on tekkinud uued jõud, mis lõppude lõpuks lömastavad kõik mürgiämblikud ja rebivad puruks nende võrgud... Seltsimees Mihkel Teras, meie saadikukandidaat, on kogu oma elu pühendanud selleks, et hävitada ja maha matta see vana elukord, mida nimetatakse kapitalismiks...»

Nagu kinoekraanil jooksid meie vaimusilmade eest mööda Mihkel Terase elu- ja võitlusaastad kodanlikus Eestis. Töö põrandaaluses parteirühmas, tööliste streigivõitlus kurnajate vastu. Trükikoja asutamine, lendlehed, põrandaalune «Kommunist», võitlus provokaatoritega. Viktor Kingissepp õpetab noort Terast konspiratsioonikunstis. Mihkel Teras parteirühma juhina. Parteikongressid ja nõupidamised. Vangla ja kaitsepolitsei. Eesti töörahva relvastatud ülestõus esimesel detsembril, selle ebaõnnestumine. Sügav põrandaalune elu ja võitluse jätkamine...

Meie kuulasime hinge kinni pidades ja nägime, kuidas Tõnise nägu tõmbus pilve, mille tõttu see oleks nagu lühemaks jäänud.

«...See oli pärast esimese detsembri ülestõusu. Ja juhtus nii, et seltsimees Terase truu ja ustav sõber, kellega koos ta varjas ennast sügaval põranda all, sattus ootamatult politsei küüsi... Mis aga tähendas sattuda politsei küüsi sel ajal? See tähendas, mu noored sõbrad, kindlat surma, sest sõjakohtud ei tundnud halastust ja tegid surmaotsuse igaühe kohta, keda kas või kaudseltki

võis kuidagi siduda töörahva ülestõusuga... Mingeid pääsemislootusi ei võinud olla inimesel, kes ennast pealegi veel ametivõimude eest varjas! See seltsimees, kes sattus juhtumisi politsei pihku, oli tagaotsitav ja kaitsepolitsei poolt ammu juba mahalastavate nimekirja pandud, kohus oleks olnud ainult vormitäitmise komöödiaks. Oht oli tohutult suur, kuid Mihkel Teras, kes kogu seda kurba lugu oli oma silmaga pealt näinud, ei löönud kohkuma!

...Oli juba õhtupoolik kätte jõudnud, kui tabatud põrandaalust, kes teeskles mõistmatut ja veidi tohmakat maameest, viis kaks politseinikku raudteejaama, et sealt edasi pealinna küüditada. Enne seda oli teda kolm tundi tagajärjetult üle kuulatud ja siis käed raudu pandud, et vältida võimalikku põgenemiskatset. See kõik sündis ühes väikses maakonnalinnas Lõuna-Eestis jaanuarikuu külmal päeval. Raudteejaamani oli paar kilomeetrit. Politseinikud kiirustavad, sest ilm lööb tuisule ja õhtu ligineb. Nad sunnivad vahistatut nobedamini astuma, tõugates teda rusikatega selga ja vandudes. Äkki ilmub ühe linnaäärse tänava nurga tagant välja kaks meest, nad on nähtavasti tubli auru all, sest kõiguvad jalgadel ja jorisevad midagi laulda... Politseinikke nähes jäävad nad neid jõllitama, mõned pilkavad sõnad tulevad «võmmide» aadressil kuuldavale. Esialgu ei pööra konvoi tülitajatele suuremat tähelepanu, sest peaasi oli siiski vahistatuga õigel ajal kohale jõuda. Kuid joodikud on seekord kuidagi eriliselt agarad, tuigerdavad kaasa ja aina norivad...

«Eh-hee, võmmid, vereimejad, kur-radid... Keda te seal jälle võlla tassite, tii-imukad?»

See oli juba liig mis liig! Tülitajad tuleb tingimata soolaputkasse toimetada. Politseinikud vaatasid ringi. Linn oli lõppemas ja ühtki korravalvurit polnud näha. Üks jääkamakas lendas politseinikule valusasti vastu selga. Ahaa, või nii, mu kullakesed, siis näitame ka meie, kes oleme! Ja jäätükiga tabatud mundrimees kargas vihase jäärana meestele kallale, jagades neile ohtralt hoope. Ka püstol oli tal varsti peos. Esimene võmm aga sammub südilt edasi, siis jääb koos vangiga teekäänakule ootama. Eespool algab madal kuusevõsastik ja

nii üksinda oleks nagu kõhe vangi saata, kurat sa neid kommuniste tead... Politseinik vaatab kartlikult ringi ja surub käe tugevamini püstolipärale. Kaaslast aga pole ikka veel näha... Oli tal nüüd vaja jääda nende joodikutega jahmerdama! Siis aga ilmubki ta tihenevast hämarikust.

«Noh, said nende lurjustega hakkama?» pärib esimene võmm rõõmsalt, sest mees on oma hirmust jagu saanud. Küsitav mühatab midagi vastuseks ja teekond jätkub. Kuid imelik, nagu oleksid mürgeldajad teisel võmmil võhma välja võtnud, ta venib, kipub ühtesoodu maha jääma... Aga ilm on juba pime mis pime. Viimaks sõnab esimene pahaselt:

«Palun kiiremini astuda, härra Marjapuu!» See oli vist liialt ametliku tooniga öeldud, ja politseinik, nähtavasti aukraadilt vanem, lisab pehmemalt: «Näed sa, päris öö on käes...»

Härra Marjapuu aga vaikib. See teeb esimesel südame uuesti täis ja ta käratab:

«Kas oled jalutuks jäänud? Press peale, muidu jääme rongile hiljaks ja...»

«Pole kusagile pressida, aega on küll ja küll!» vastab nüüd härra Marjapuu, millest aga esimene politseinik nagu soolasammas seisma tardub, sest, tule jumal appi, niisugust häält pole ta kunagi kuulnud härra Marjapuu suust! Samal hetkel näeb ta pimeduses helkivat püstolirauda ja kuuleb peaaegu sosinal lausutud sõnu:

«Üks piiksatus ja sa oled... Käeraudade võtmed! Kähku!»

...Ja teate, sõbrad, vangist oleks nagu välgulöök läbi ropsatanud, sest «härra Marjapuu» oli ju Mihkel Teras ise... Jaamas oodati muidugi politseinikke ja vahistatut kaua. Võmmid leiti alles järgmisel hommikul, üks linna äärest kõrvalisest aiast, teine vaksali tee kõrvalt võsastikust kinniseotult ja topised suus. Mihkel Teras aga oma päästetud seltsimehega kadus nagu vits vette, neid ei leitudki...»

«Aga kes oli see päästetud seltsimees?» küsis Mikk põnevusest läikivate silmadega, kui Tõnis Laasmaa oli oma jutustuse lõpetanud.

«Ah see seltsimees? Vaat nime ei mäleta mitte enam...» lõi jutustaja endale sõrmedega vastu otsmikku ja jäi hetkeks nagu mõtlema. «Ei mäleta tõepoolest,» ohkas ta siis, haaras toolilt lõõtsmooniku ja tõi sellest hoogsa marsi kuuldavale. Kui lugu oli lõppenud, vaatas ta meile kuidagi süüdlaslikult ja lausus vaikselt:

«See oli nii ammu ja ka mälu on, näete, veidi töntsimaks jäänud... Seltsimees Teras jutustas ise mulle selle loo, nimetas ka selle seltsimehe nime, aga, näh, meelest täitsa kadunud... Aga pole viga, eks seda või ju ta enda käest küsida.»

Kuid ma siiski nägin, kuidas vanamehe silmist hüppas välja kaval säde ja kustus tihedates kulmupuhmastes. Rohkem meie seekord midagi teada ei saanud, kuigi meie uudishimu oli suur. Tahtsime, maksku mis maksab, teada saada meie saadikukandidaadi ustava sõbra nime. Sellepärast otsustasimegi Mihkel Terase enda jutule pääseda. Paar õhtut püüdsime teda tagajärjetult, kuid siis saime jutule. Ta võttis meid vastu oma töökabinetis, kus suur kirjutuslaud oli täis igasuguseid masinamudeleid. Neid oli veel kapis, kapi otsas, seintel oli aga palju mitmesuguste masinate fotosid ja jooniseid.

Saadikukandidaat Mihkel Teras oli tugeva kondiga mees, umbes viiekümne viie või kuue aastane, hallikaks muutuvate juustega, kuid üsna tumedate ja paksude vurrudega. Ta oli Tõnis Laasmaast märksa pikem ja kahtlematult ka noorem. Seltsimees Teras kuulas tähelepanelikult ära meie jutu ning hakkas naerma:

«Või nii ütleski see minu usaldusmees, et mälu olevat töntsiks jäänud?!»

«Teie usaldusmees?»

«Nojah, Tõnis Laasmaa on valitud minu usaldusmeheks. Tõsi, see toimus paar päeva tagasi, nii et teie võite veel mitte teada...»

Sel momendil helistati direktorile ja ta nägu tõmbus kohe lõbusatesse naerukortsudesse.

«Janoh, astugu kohe sisse, kohe praegu. Nii!»

Hetke pärast avaneski uks ja sisse astus... Tõnis Laasmaa. Meid nähes jäi mees imestunult seisma ja ta paksud kulmupuhmad tõusid nagu linnud kõrgele ning valkjad vurrud liikusid nagu kassil.

«Vaata, vaata, või minu noored sõbrad ise kah siin! Noh, see on ju päris tore ... Nüüd lepime kokku sinu esimese kohtumiskoosoleku asjus ja siis nemad,» ta näitas käega meie poole, «hoolitsevad juba selle eest, et seal ka valijaid võimalikult rohkem oleks ...»

Kohtumiskoosoleku aja ja koha täpsustasime kiiresti. Siis naeratas seltsimees Teras ja ütles Laasmaale:

«Pean sulle, kulla usaldusmees, etteheite tegema.»

«Etteheite? Hm, noh, lase tulla ...»

«Sa oled oma noortele sõpradele minust nähtavasti midagi olematut jutustanud ja näed sa ... nüüd ei saa nende hinged kuidagi rahu ...»

Usaldusmees vaatas meile naeratades ja ütles:

«Nojah, sedasi küll, et rääkisin, aga mitte midagi olematut, vaid ainult sula tõtt ... Sest mõtle ise, Mihkel, nad jutustavad sinust oma valijatele nagu mõnest puupinust ...»

«Puupinust?» ajas Teras silmad suureks. «Kuidas siis nii?»

«Nojah, et nii pikk ja nii lai, ja et niipalju on temas kasepuid ja niipalju kuusepuid ... Et meie saadikukandidaat sündis sel ja sel aastal, seal ja seal ning et siis ta tegi seda ja seda ... Nagu mõõdaksid sind meetriga. Vaat, nii nad jutustavadki sinust oma valijatele ...»

«Nagu puupinust ... mõõdavad meetriga ...» osatas Teras, vaatas korraks meie kohmetunud nägudele ja puhkes naerma. Tõnis Laasmaa naeris samuti ning viimaks püüdsime meiegi veidi kaasa naeratada, aga sellest ei tulnud küll suuremat välja. Kõige imelikum oli see, et tundsime ennast milleski nagu süüdlastena, aga milles — sellele ei osanud vastata.

«Jah, seltsimees Teras, ma ei saanud tookord vastata ühele küsimusele,» lausus viimaks Laasmaa ja vaatas meile oma puhmaskulmude alt.

«Et kes oli see pääsenud seltsimees!» jätkas Teras Laasmaa lauset ja jäi korraga kuidagi tõsiseks.

«Seesama jah ... Mõtlesime, et vahest sina mäletad tolle seltsimehe nime,» kinnitas Laasmaa ja vaatas kuidagi abitult Terasele. Kabinetti oli tekkinud vaikus, keegi ei lausunud sõnagi. Teras tõusis viimaks laua tagant aeglaselt püsti, vaatas kordamööda Laasmaale

ja meile, nagu millegi üle aru pidades, ning ütles siis vaikselt:

«Lepime täna kokku ühes küsimuses: jätame ka praegu veel selle asja lahtiseks, nõnda on parem... Ülehomme on esimene kohtumine valijatega, siis teeme kõik klaariks, eks ole? Aga nüüd oleks mul oma usaldusmehega mõnede asjade üle veidi rääkimist. Nägemiseni, noored sõbrad!»

Lahkusime pisut nukralt, kuid üldjoontes heas meeleolus, sest olime ju saadikukandidaadiga isiklikult juttu ajanud.

*

Kohtumiskoosolek oli täies hoos. Usaldusmees Tõnis Laasmaa kõneles hoogsalt saadikukandidaat Mihkel Terasest, kes siinsamas laua taga istus ja omaette midagi pliiatsiga paberile sirgeldas. Nagu näha, oli tal veidi piinlik, sest sel õhtul räägiti liiga palju temast ja ta polnud sellega nähtavasti harjunud. Kui kõneleja Mihkel Terase elukäiku kirjeldas, polnud suures saalis isegi inimeste hingamist kuulda, näis, nagu oleksid kõik mingil imejõul äkki soolasammasteks muutunud. Ja ainult jutustuse lõppedes käis üle saali nagu mingi ärkamiskahin. Siis tõusis üks noorevõitu naine üles ja küsis:

«Kas kõneleja ei ütleks ka midagi rohkemat selle inimese kohta, kelle seltsimees Teras surmasuust päästis!»

Tõnis Laasmaa tõstis korraks oma kulmupõõsad kõrgemale, maigutas suud ja vaatas nagu abiotsivalt saadikukandidaadile. Mihkel Teras tõstis pea, pani pliiatsi rahulikult lauale. Siis tõusis ta laua taga püsti ja, vaadanud korraks üle saali oma tähelepanelikkude ja sõbralike silmadega, ütles selge häälega, iga sõna rõhutades:

«Timukate käest pääsenu on minu usaldusmees, seltsimees Tõnis Laasmaa!»

Rahvas vastas sellele lausele, mida nii saalis olijad kui ka meie, kaks noort agitaatorit, olime hinge kinni pidades oodanud, müriseva aplausiga.

1954

ARMASTUSE JÄLGEDEL

See oli 1950. aasta ühel oktoobri lõpupoolsel pühapäeval, kui «Helge Tuleviku» kolhoosi mehed ja naised olid kokku tulnud Suurenurme rahvamajja üldkoosolekule, et teha esimesi kokkuvõtteid aastasest ühistööst ja arutada ka pakitsevaid päevamuresid. Et kolhoos oli alles verivärske, siis oli ka neid päevamuresid küllalt ja koosolek venis pikale.

Kolhoosi esimees Jaan Ratassepp võis olla umbes neljakümnene mees. Vaatamata sellele, et ta oli veel võrdlemisi noor, hiilgas mehe pealagi elektrivalguses nagu kõrvitsakülg suvepäikeses. Ta seisis laua taga ja vastas pärast aruannet kümnetele küsimustele, mis esitati kolhoosnikute poolt. Neid küsimusi oli igasuguseid, nii heatahtlikke kui ka veidi mürgiseid. Esimees ei kartnud ettekande pärast. Ta oli seda ette valmistanud mitme unetu öö vältel, seisukohad ja tulemused igast küljest läbi kaalunud ja mõelnud, nagu see oli ka kohane niisugusele soliidsele mehele. Eluaegse põllumehena, kes oli alati unistanud korralikust talukohast ja ometi polnud kunagi jõudnud seda endale saada, vaid pidanud leppima ainult rendikohaga, armastas ta kirglikult seda liivaküllast ja savirohket maad, mis on meil iseloomulik kagupoolsele Eestile.

Pärast sõja lõppu oli talle tehtud ettepanek jääda Nõukogude Armee kaadrikoosseisu. Teda taheti isegi ohvitseride kooli saata, sest Ratassepp oli olnud tubli sõjamees. Kuid Ratassepp oli parteibüroos vastanud kindlalt, et ta süda ihkab põllumeheameti järele ja et ta tahab, kui selleks tuleb aeg, hakata kolhoosielu organiseerima uuel, nõukogulikul sünnimaal. Siis saabus aeg

ja Jaan Ratassepp võttis heameelega vastu kolhoosi esimehe ameti. Nüüd uskus ta, et see jonnakas muld, mis kasvatas vilja ainult visa ja ennasttapva tööga, on sattunud uute peremeeste kätesse, kes on lahti mõistatanud tema maa-aluse jonni ja sundinud teda kas või vastu tahtmist andma senisest suuremat saaki. Vähemalt esimene aasta ühistööd ei jätnud halba muljet: ühiselt haritud ja hästi väetatud põllud andsid head saaki... Ettekannet ei olnud raske koostada, kuigi selleks kulus palju uneaega. Mis sellest, ega's Jaan Ratassepp pole mõni unekott!

Aga need küsimused! Neid oli Ratassepp siiski kartnud, kuigi ei pidanud ennast argpüksiks. Oleksid kõik esitatud küsimused olnud oma loomult lihtsad ja selged, nagu see paistab sageli sõnadest, millest see küsimus koosneb, siis oleks ju asi lihtne. Kuid tegelikult polnud see siiski nii. Sageli oli esitatud küsimuse taga hoopis midagi muud kui selle sõnastusest võis välja lugeda ja siis pidi esimees ka nii vastama, et küsija oleks saanud vastuse mitte esitatud küsimuse vormi, vaid sisu järgi. See võttis pea huugama ja pani esimehe sageli taskurätiga oma kiilaspead kuivatama... Ooh, raske on vastata inimeste küsimustele! Sest mitte iga kord ei oska sa taibata neid salavedrusid ja -konkse, mis selle küsimuse on inimese hingest välja visanud.

Näiteks küsimus: «Miks Laitse Liis hoolitseb halvasti tema kätte usaldatud lehmade eest?» Selle küsimuse esitas punasejuukseline Liis Sooaluste, neljakümneaastane vesiste silmadega naine, kelle pere andis kõige viimasena avalduse kolhoosi astumiseks ja kes ise tahtis viienda brigaadi karjatalitajaks saada, sest tema raskemaks küsimuseks oli kolme lehma üleandmine kolhoosi ühislauta, mis ajutiselt asetseski Sooaluste talu enda avaras laudas. Ta mees Kaarel Sooaluste, kes istus siinsamas naise kõrval, oli küll oma naist varrukast tõmmanud, et mis sa, rumal inimene, mässad, aga jonnakas naine oli juba oma küsimuse kiledal häälel esitanud. Kuidas sa, hing, nüüd vastad sellele lihtsale küsimusele, kui on teada, et see teine Liis, Laitse Liis, kes kogu oma elu on teisi orjanud, hoolitses kolhoosi loomade eest paremini kui keegi teine, sest tal polnud leh-

malaudas mingisuguseid «isiklikke huvisid». Tõsi, Liis Laitse oli möödunud talvel kõvasti tülli läinud Liis Sooalustega, kes töötas samas laudas karjatalitajana, kuid iseäralist hoolitsust üles näidanud ainult «oma» lehmade vastu. Kui esimene Liis kord teise Liisi oli tabanud sellelt, et see teiste loomade eest jõusööta «oma» lehmade ette kogus, tekkis äge tüli, milles õigus ja tõde olid muidugi Liis Laitse poolel. Liis Sooaluste tuli siis teisele tööle üle viia, kuid siitpeale ei võinud ta Laitset «silma otsaski sallida». Ja siin ongi see salavedru, mis selle küsimuse oli üles visanud, sest loomad on alles mõne nädala laudas ja veidi vara oleks rääkida kellegi heast või halvast tööst. Ja Jaan Ratassepp vastab sellele küsimusele nii nagu vaja. Ta ütleb, et siin võivad vastata need karjatalitajad, kes Liis Laitsega viiendas brigaadis töötavad. Ja tõepoolest tõusevad kohe kusagil tagumises pingis üles kaks naist ja hakkavad kärarikkalt Liis Sooaluste aadressil kurje sõnu laduma, tuletades talle meelde «oma» lehmade eest hoolitsemist teiste loomade arvel, tema kalduvust keelepeksule ja teisigi patte ja patukesi. Kära on suur, kuid vastus küsimusele on antud ja see vastus on ainuõige. Liis Sooaluste jääb punetades vait ja ta vasak silm hakkab tugevamini vett jooksma. Ta ei taha enam ei küsida ega ka neile lõkarditele vastata.

Jaan Ratassepp muigab ja asub teise küsimuse juurde. See on juba hoopis keerukam. Värdi Suislepp küsib «auväärt esimehelt», kunas tehakse lõpp põllubrigadiir Mart Suislepa omavolitsemisele, kes olevat temalt, Värdi Suislepalt, vähemalt kakskümmend seitse ja pool tööpäeva kas enda arvele kirjutanud või siis lihtsalt nahka pannud. Jaa, see on hoopis keerukam küsimus, sest Värdi ja Mart Suislepad on lihased vennad, kuid teineteisele ka kõige kurjemad verivaenlased. Oo, nende vaenu ajalugu ulatub kaugele, väga kaugele... Uus inimpõlv on jõudnud selle vaenu tekkimisest saadik üles kasvada, kuid vaen ei ole kadunud kahe venna vahel. Ka praegune küsimus on ilmselt sellesama ürgse vaenu sünnitis, selles on Jaan Ratassepp enam kui surmkindel... Kunagi lootis Ratassepp sellele, et kaks venda, kes aastakümnete kestel olid maalapi pärast

vihaselt kiselnud, nüüd kolhoosis ära lepivad, sest tüliobjekt oli ju iseenesest ära langenud. Kuid seni pole veel märgata vaenu vaibumist kahe venna vahel. Võib-olla sünnib see hiljem, kui uus elukord juba kindlalt sisse juurdub ja inimesed ümber kasvatab, aegamööda nende küürad ja kõverikud maha silub. Võib-olla... Aga esialgu ja väga kaua aja vältel jäävad vanalt ühiskonnalt saadud sünnimärgid vist küll kauaks ajaks meile jalgu ja hakkavad meie tööd vägagi tublisti takistama...

Jaan Ratassepp vastab tagasihoidlikult, et kirjutas küsimuse oma taskuraamatusse ja teeb revisjonikomisjonile ülesandeks asja järele vaadata. Ta lisab veel juurde, et ei taha isiklikult kuidagi uskuda, et Mart Suislepp, keda kõik tunnevad ausa ja eeskujuliku töömehena, võiks niisuguse halva asjaga toime tulla. Ka koosolekuruumis on kuulda selle küsimuse puhul mingit tumedat kõminat, kuid keegi otseselt sõna ei võta, isegi Mart Suislepp, kes istub siinsamas. Ta ainult sügab pisut ärritatult oma paksu, juba hõbedaga segatud habet ja vahib maha. Ta ei ole kõnemees nagu ta vend Värdi ja sellepärast ei taha ta isegi enda kaitseks välja astuda. Las tõepoolest see revisjonikomisjon ka seekord otsustab, kas ta on oma venna suhtes olnud õiglane või mitte. Värdi konksud ja nükked on ju kõigile teada, see vana Marti enam ei ärrita. Halvem lugu on sellega, et Värdi laimab kaudselt ka tema tütart Vilmat, kes on kolhoosi arvepidajaks. See on juba tõepoolest halb... Aga las see revisjonikomisjon selgitab... Vilma Suisleppa pole koosolekul, ta arvestab parajasti tööpäevadele antava avansi võimalusi, kuid vaevalt võtaks temagi koosolekul avalikult sõna... Tütar on läinud isasse, ta kannataks vaikselt ja veidi isekaltki solvamise ära ning paluks Jaan Ratasseppa teda töölt vabastada, mis aga ei tuleks kõne allagi, sest mida teeks esimees ilma Vilma Suislepata!

Koosolek läheb edasi libedamini ja kui kõik küsimused on vastatud, võetakse vastu juba aegsasti ettevalmistatud otsus. Läbirääkimisi kui erilist koosoleku osa ei olegi, sest need toimuvad koosolekul küsimustele vastamise ajal. Siinkandis on kujunenud kombeks mitte

vahet teha küsimuste ja läbirääkimiste vahel. Juba küsimused ise esitatakse sõnavõtu kujul ja sõnavõtu ajal esitatakse küsimusi, millele keegi peab vastama ... Kui Jaan Ratassepp algul tahtis koosolekuid läbi viia kindla korra alusel, kus küsimused ja neile vastamine oleks omal kohal, läbirääkimised aga omal, sattus ta kohe raskustesse ja kindlast koosolekukorrast ei tulnud lihtsalt midagi välja. Koosoleku juhataja pakkumisel ei tahtnud keegi üldse sõna võtta, sest keegi polnud harjunud oma mõtteid ametlikus õhkkonnas, ja mis kõige hullem — ühe sõõmuga väljendama. Kui aga loobuti reglementeerimisest, pääsesid kõigil keelepaelad valla. Jaan Ratassepp oli arvamisel, et küllap edaspidi õpetab ta inimesed ka korra kohaselt koosolekuid pidama, nüüd aga tuli leppida sellega, et mõni «kõneleja» võttis oma lihtsa mõtte väljendamiseks kümme korda sõna, ja koosoleku juhatajalt üldse luba küsimata.

*

Jaan Ratassepale meenus õhtul vennaste Suisleppade lugu ja ta püüdis meelde tuletada selle loo üksikasju. Jah, tõepoolest, vendade-vahelise vaenu ajalugu oli nii pikk, et imesta kohe, kuidas see pole neid ükskord ära tüüdanud... Jaan Ratassepp oli vist aastat viisteist vana, kui algas see kummaline Kuhja perepoegade romaan, nagu seda lugu siinkandis nimetati.

Kuni 1932. aastani oli Kuhja talus kõik korras. Vana peremees Joonas Suislepp haris põldu oma kahe poja Värdi ja Mardiga. Kogu talu maa-ala oli kolmkümmend kaks hektarit suur ja mõisnikult ostetud juba ammu möödunud sajandi lõpul Joonas Suislepa vanaisa poolt. Sellest ajast peale oli talu alati tervena üle läinud vanemale pojale, kes siis kogu eluaja oli tasunud oma vendadele ja õdedele pärandusosi. Ja ometi sellele vaatamata oli talu korralik ja toitis ausalt oma töömehi. Joonas Suislepp oli kuuskümmend kaks aastat vana, ta õed ja vennad olid kõik surnud, nii et talu sissetulekutest polnud enam vaja kellelegi maksta. Ka naine oli tal juba aastat viis tagasi läinud mulla alla. Nii töötasid nad kolmekesi — isa ja kaks poega: Värdi — kolme-

kümne-aastane, lühike ja jässakas nagu pajuront, ja Mart — kolmekümne kahene, oma vennast tublisti pikem ja sihvakam. Naisperest oli talus ainult vana, ligi seitsmekümnene vanapiiga Leena, kes Joonasele tuli kaugelt sugulaseks. Tema tegi ära kõik kodused tööd, nagu karjatalitamine, toiduvalmistamine ja üldse kogu elujärje korrashoidmine. Tõsi, Leena muutus üha vanemaks ja nõrgemaks ning kodustel töödel tuli teda aidata. Selleks oli kõige osavam lühike Värdi ja sageli jäi ta koduseid töid toimetama: lüpsis lehmi, talitas sigu ja keetis oivaliselt toitu sel ajal, kui Leena ravis voodis oma jooksvatõvehoogu.

Siis oli äkki kõik üleöö teiseks muutunud. Ühel hommikul leiti isa surnuna oma voodist ja nüüd tuletasid vennad kurvalt meelde, et eelmisel õhtul oli isa kaevanud valu üle südame piirkonnas ja seljas ning oli teinud enne magamaheitmist ära «kanged tropid». Seda oli ka varem juhtunud ja vennad ei osanud sellele erilist tähelepanu pöörata. Nagu näha, ei aidanud «tropid» seekord surmahaiguse vastu . . .

See juhtus sügisel lõikuse ajal. Isa maeti nagu kord ja kohus Suurenurme kirikusurnuaeda ning vennad asusid jälle oma tavaliste tööde ja toimetuste juurde. Isa polnud jätnud mingisugust testamenti.

«Kas peab siis nüüd minema?» oli Värdi küsinud oma vennalt järgmisel õhtul pärast isa matuseid.

«Minema? Kuhu siis?» oli Mart vastu ümahtanud.

«Noh, seaduse järgi kuulub talu sinule. Mina võin loota ainult pärandus osale sularahas.»

«Vanamehel ju testamenti polnud,» oli siis Mart öelnud, «ja nii peaksime olema mõlemad võrdsed peremehed . . . Ma arvan, et laseme nii edasi nagu senigi.»

Sellega oli ka Värdi nõus olnud:

«Laseme siis peale nii edasi.»

Ja nad olidki niisamuti edasi lasknud. Isa surm ei andnud ennast suuremat tunda, sest oli ju vanamees olnud viimasel ajal haiglane ja poegadel tuli teha peaaegu kogu töö. Ainult nüüd sai Värdi harvem kodus olla vana Leenat abistamas, niipalju oli ikkagi isa kätest puudujääki tunda.

Ka sel aastal koristati vili ja peksti õigeaegselt, kuid sissetulek talult kippus vägisi vähenema, sest maailmas kolas majanduskriis ja kaubandus välismaaga kippus kiduraks jääma. Turuhinnad aga kõikusid olenevalt välismaa konjunktuurist. Ainult fašistlik Saksamaa ostis heameelega vilja, võid, liha ja muid põllundussaadusi, kuid maksmisega oldi seal kitsi ja hinnad vajusid üha madalamale ja madalamale.

Selle asjaoluga tuli leppida, siin polnud midagi parata. Ja vennad leppisidki väiksemate sissetulekutega, sest oli ju nende isa korduvalt rääkinud, et need maailmaasjad kipuvad järjest tagurpidi minema, et ainult minevikus, sel ajal kui Joonas ise veel poisike oli, olevat olnud teistsugused päevad, parem elujärg.

Samal hilissügisel tabas vendi veel teine löök: pärast lühikest haigust suri Leena. Nüüd jäid nad ainult kahekesi kogu talu peale. Esialgu hakkas Värdi jälle perenaisetöid tegema, kuid see avaldas halvavat mõju kogu talu elule, sest Mart üksi ei jõudnud põllutööga toime tulla. Talve ajasid nad kuidagi kahekesi läbi, aga kevadel tuli abiline võtta, ilma selleta polnud mõeldav talu edasine korrapärane majandamine.

Aprillis tuligi neile uus inimene — kahekümne kuue aastane matsakas piiga, kelle nimeks oli naljakalt kõlav Viine. Piiga oli tugevate käte ja jalgadega ning võimsate puusadega. Ta oli pärit Krootuse vallast ja oli ühe haamri alla sattunud väiketalupidaja vanim tütar. Õige nimi oli tal Alviine Rumm, aga hüüti lihtsalt Viineks.

Ega võinud öelda, et nad halva inimese oleksid tallu saanud. Mõlemad vennad nägid heameelega, kuidas Viine tugevad käsivarred ja jalasääred aina välkusid talu õuel ja laudas. Töö kartis seda naist nagu tuld ja ei jäänud kunagi tegemata. Peale nende heade omaduste oli Viinel ka mõni halb külg, mis alles hiljem aegamööda avalikuks tuli.

Mõni aeg pärast Viine töölehakkamist — see võis olla juba juuni keskpaiku — ilmus ühel pühapäeval tallu külaline, mingi viksitud peenikeste vuntsidega kergats mehike, kelle nimigi oli kergatslik — Harri. Kuna mõlemal vennal, nii Värdil kui ka Mardil, olid korralikud habemed, näis neile paljaksaetud lõua ja

viksitud vuntsidega Harri kohe vastikuna, mingi untsakana. Viine seletas, et mees olevat ta kauge sugulane ja tulnud vaatama, kuidas tal uues kohas käsi käib.

Kuid see kauge sugulane käitus Kuhjal vägagi kummaliselt. Ta kolas mööda talu nagu oma inimene, istus kutsumata söögilauda ja nõudis viina. Kui Mart siis viinapudeli lauale tõi, sest mungad nad kahekesi ju ei olnud ja pühapäeval veidi võtta seda kärakat, kui kiilikas kõrbeb, ei pidanud nad mingiks patuks, oli Harri esimene, kes oma klaasi kohe täis valas ja teisi ootamata ära viskas. See oli Kuhja talu kommete kohaselt juba täiesti viisakusevastane.

Harri jäi juba esimeste pitside järel pehmeks. Vendades tugevnes veelgi arvamine, et nad näevad enda ees tavalist kergatsit. Ja kui mees teatas, et ta põllutööd ei tee, sest süda ei vea maa ja sõnniku poole, ja et ta elatab ennast singerite, s. o. õmblusmasinate järelmaksu peale müümisest, oli neile veel kord selge, et sellest mehest võib ainult halba oodata. Kuid nad ei väljendanud seda esialgu millegagi, vaid jäid äraootavale seisukohale.

«Vaatame, mida see silguniisk siit otsib!» oli Värdi pärast lõunat aias öelnud. «Küll on aga meie Viinel ka sugulane!»

«Sugulane! Ilus sugulane!» oli sellele Mart pilkavalt vastanud.

«Ah, sa arvad, et põlegi sugulane?»

«Arvan küll, et see on Viine väljamõeldis. Et asja oleks kergem varjata.»

«Aga kes ta siis on?» küsis Värdi.

«Kes ta siis on? Kes muud kui tavaline seelikukergitaja . . .»

Värdi oli jäänud juhmilt venna otsa vahtima. Või nii siis on asi, et Viine on oma kavaleri siia vedanud. Mõlemad vennad olid põlised vanapoisid ja üsna rangete elukommetega mehed. Ei nad sallinud ehalkäimisi ega tüdrukute akende all hulkumisi. Nad ei tegelnud ise sellega ega sallinud seda ka teiste juures. Juba endisel ajal, kui neil mõnel aastal ka tüdrukut peeti, valvati hoolega ta kombelisuse järele. Ja kui kord oli neile

sattunud niisugune teenija, kes poisse oma aidalakas vastu võttis, oli ta ka järgmisel päeval saanud lõpuarve.

«Noh, siis tuleb see Viine minema saata,» arvas Värdi.

«Jah, tuleb vist küll,» oli ka Mart nõus, «aga vaatame veel pisut, äkki on siiski ainult sugulane...»

Ja vennad otsustasid veel oodata ja vaadata.

Kuid õhtuks läks Harri minema. Ta kergitas viisakalt oma luitunud õlgkaabut, vaatas Viinele kuidagi vilksamisi ja läks. Vennad ohkasid kergendustundega, sest antsakas osutus Viinele tõepoolest vaid sugulaseks ja nüüd langes ära uue teenija otsimismure. Ja pagan sa neid läbi näed, võtad uue, aga saad halvema kui senise. Viine töökus oli mõlemale vennale meeldima hakanud.

Siis aga rabas vendi imelik sündmus. See võis olla nii paar päeva pärast Harri lahkumist. Koidu ajal, kui Mart parajasti rõõmsalt hirnahtavat hobust välja tõi, et minna kesa kündma, kuulis ta aida tagant mingit müra, nagu oleks keegi robinal mööda aidaseina alla kukkunud.

Esimeseks mõtteks Mardi peas oli: vargad on aidas! Kuid siinsamas heitis ta selle mõtte endast kaugele, sest Viine magas ju aidalakas. Mis see võis küll tähendada? Ja Mart oli üle punutud tara hüpanud ja aida taha jooksnud. Kuid ta oli seda vist liiga aeglaselt teinud, sest nägi hommikuses hämarikus selgesti, kuidas mingi tume kogu karjamaa lepikusse kadus. Aida juurest sinna oli oma sada sammu, ja selle maa-ala täitis kartulipõld... Nii et inimene pidi jõudma selle ajaga kartulimaa läbi joosta.

Mart oli nagu soolasammas seisma jäänud ega olnud osanud midagi ette võtta. Selle ajaga oli tume kogu juba põõsastikku kadunud, kuid Mart oleks võinud oma hingeõnnistuse juures vanduda, et kogul oli peas luitunud õlgkaabu...

«Tähendab, kõik oli pettus!...» mõtles Mart ja tundis, kuidas äkiline vihapurse ta kõri kinni nööris. Ilma enesele aru andmata tormas ta redelit mööda aidalakka ja jäi viimasel redelipulgal jahmunult peatuma: lakk

oli tühi. Viinet ei olnud mitte kusagil, ei lakas ega ka aidas... Kui ta uimaseks lööduna redelilt alla ronis, nägi ta, kuidas Viine, sinine undruk kõrgele keeratud, kaevu juurest veepangedega maja poole sammus...

Tüdruk tervitas Marti, mille peale see vastuseks midagi arusaamatut ümahtas.

«Peremees otsib vist aidast midagi?» küsis Viine ja pani pange maha.

«Ah, ei kedagi,» lõi Mart käega, «mulle paistis, et keegi hüppas meie aidalakast alla ja silkas lepikusse.»

Tüdruk jäi nagu jahmunult seisma. Mart vaatas tähelepanelikult Viinele ja nägi, et tüdruk on oma pruuni näonaha ja täidlaste huultega kena. Viimaks sai Viine sõnad suust:

«See ei või olla, peremees. Mina magan ju lakas ja ma oleksin tingimata kuulnud, kui keegi oleks kusagil liikunud. Mitte kedagi pole olnud, see on mingi arusaamatus...»

Ja nüüd hakkas ka Mart uskuma, et see pidi mingi arusaamatus olema, sest ei võinud ju Viine valetada, pilgutamata oma sinakaid silmi...

«Küllap vist oligi arusaamatus,» jäi Mart nõusse. «Nähtavasti mõni hulkur, kes siin passis midagi. Homme vaja koer aida juurde ketti panna, mis ta ikka seal rehe all põõnab...»

Nii seekord jäigi.

Kui Värdi välja tuli, jutustas Mart talle kogu selle loo ja mõlemad läksid siiski veel kord aida taha vaatama. Kui see kõik nii oli, nagu Mart jutustas, pidid ometi jäljed kartulimaal olema. Ja nad leidsid tõesti jäljed, mis läksid noorte roheliste kartulipealsete vahelt üle vagude. Need olid paljaste jalgade jäljed ja üsna väiksed. Mõlemad jäid arvamisele, et mõni karjapoiss oli nende talu juures käinud ja siis hobuse hirnahtust kuuldes põgenema pannud.

«Aga valkjas, luitunud kaabu?» mõtles Mart. Kuid ka karjapoisil võis säärane peakate olla, ega's neid kaabusid ole ainult ühel inimesel. Kahtlus aga jäi kõigele vaatamata Mardi südamesse.

Nii oli jälle paar nädalat mööda läinud, ilma et midagi kahtlast oleks võidud tähele panna. Kartulimaal

polnud jälgi ja koer, kes aida juurde oli ketti pandud, magas öösiti vaikselt või haukus ainult vastuseks teistele koertele.

*

Ühel palaval pühapäevasel päeval leidis Mart äkki Harri Kuhja talu karjamaal sellesama lepiku taga põõnamas. Mart oli nimelt läinud karjamaa tara parandama, mille lehm oli eelmisel päeval katki ajanud, ja tagasi tulles leidiski Harri ühe põõsa alt. Mees magas päikesepaistel, pea põõsa vilus. Siinsamas ta kõrval lamas luitunud kaabu. Kui ta tükk aega lamavat meest oli vahtinud, avas see silmad ja tõusis istukile. Näinud siis, et teda ei vaatle keegi muu kui Kuhja Mart, tõusis ta üles ja ulatas käe.

«Näh, peremees ise,» lausus Harri kõige süütuma ilmega. «Pidin just teile sisse astuma, aga näh... istusin siis siia neid maasikaid võtma ja olingi magama uinunud... Päike soe ja muru pehme... Ehh, ilus on see ilmaeluke siiski, eks ole, peremees?!»

Mart sai aru, et mees oli pisut jommis, aga ei teinud sellest välja.

«Noh, astume siis sisse,» ütles ta ja tundis, kuidas tal vimm selle kelmi vastu kasvab. Kui Mart külalisega õuele jõudis, tuli toast parajasti Viine välja ja lõi käsi imestades kokku:

«Näed sa, keda üle hulga aja jälle näha saab... Harri ise kohe siin.»

«Jah, oli asja siiakanti,» vastas mees, «ja mõtlesin, et astun õige oma sõpru vaatama. Noh, saingi teie karjamaale ja näen, et prisked maasikad ühe kännujuurika ümber... Hakkasin teisi nosima ja olingi magama jäänud.»

«Püstijalu kohe magama või?» naeris Viine ja välgatas kelmikalt oma sinakaid silmi.

«Mis sa nüüd ikka, Viineke,» vastas mees samuti lõõpivalt, «ainult hobused magavad püstijalu. Ma ikka enne istusin maha ja siis uinusingi.»

Muidu läks sel pühapäeval nagu varemaltki. Päev otsa kõneles Harri iseteadvalt ja käis talus ringi nagu peremees, sinatas Värdit ja Marti, kiitis Viine töökust.

«Teie olete küll kullatüki majja saanud,» kõneles ta ja silus pöidlaküünega oma viksitud vurrusid. «Ta on ju otse pöörane töö peale. Niisugune naine kuluks ära perenaiseks, vaat mis.»

Ja Harri vaatas oma jultunud silmadega mõlemale vennale otsa.

«Ehh, teie olete ju põhimõttelised poissmehed,» lõi Harri käega, «selle unustasin hoopis ära. Õige kah, mina olen samasugune poissmees. Ega hätta ei jää kunagi, seda pole karta. Et minusugune mees kuivale jääks, ei seda ole,» kiitles mees, sest oli juba päris pehme.

Mõlemad vennad vaatasid Harrit nagu mõnda imelooma ja mõtlesid omaette, et seesuguse kelmi juures hoia silmad lahti, muidu veab naha koos kõrvadega minema.

Õhtul aga jättis Harri jälle kõigiga hüvasti, kergitas oma luitunud kaabut ja ütles, et koju, sinna Krootuse valda minnes, tulevat tal ära käia kümme ilusat kilomeetrit.

Kuid vennad osutusid seekord kavalamaks kui Harri. Hommikupoole ööd, umbes kella nelja paiku, pisut enne päikesetõusu, hiilis Mart aida nurga taha ja peitis enda vaikselt hundimarjapõõsasse. Värdi aga läks aita ja hakkas seal kolistama. Ta nihutas redelit, vandus kuuldavalt, et kuhu need rangid olevat jäänud, mis eile sadulsepalt toodud. Need olid siinsamas aidas, kuid see vandumine oli ette kavatsetud. Miski robises teispool aita ja samas kostis sealt ägedat sõimu ja rabelust. Seekord said vennad Harri kätte ja andsid talle aida taga üsna mehise keretäie. Kui Harri viimaks paluma hakkas, käratas Mart:

«Kao nüüd jalamaid, masuurikas, ja kui veel kord sinu konte siin näen, saad, vaat sellest, laengu haavleid kerre.» Ja Mart kõigutas ähvardavalt kaheraudset, mis tal oli kaasa võetud. Mees ei lasknud ennast rohkem paluda, vaid pani palja jalu, poolsaapad näpus, üle kartulipõllu võsastikku.

Kui vennad aida tagant üle aia õuele ronisid, nägid nad, et Viine istus aidauksel ja naeratas vaikselt oma-

ette. See hämmastas mõlemaid vendi ja nad jäid nagu kaks soolasammast tüdrukut vahtima.

Kuid siis kadus naeratus Viine näolt. Ta tõusis üles, astus vendade juurde ja ütles:

«Kas pean siis nüüd minema hakkama?»

Värdi jahmus. Just nii oli ta küsinud Mardilt pärast isa surma. Tüdruk pani tähele, kuidas Värdi nõksatas ja näost pisut muutus, ning jäi talle suurte silmadega otsa vaatama. Ja Värdi nägi, et Viine sinakatesse silmadesse tungis mingisugune soe helk ja see helk pani korraga Värdi südame valuliselt tuikama. Selles oli midagi niisugust, mida Värdi polnud kunagi tundnud, midagi kutsuvat, kuid ühtlasi ka tundmatult kohutavat. Värdi pööras silmad maha, et mitte lõpuni ära uppuda Viine sinakate silmade sügavusse.

Mart raputas endast nagu nägematud paelad, mis olid teda senini kangestuses hoidnud, ning ütles:

«Sa ennist naersid selle üle? Oli sul siis heameel, et Harriga nii ümber käisime?»

Nüüd kustus korraga Viine silmades see sügav helk, millega ta Värdi oli pannud tarretuma, ja ta ütles:

«Sellele narrile oli seda hädasti vaja... Nagu vari luuras mu järel.»

«Miks sa teda siis ära ei ajanud?» küsis Mart süngelt.

«Kas ta mind's kuulab,» vastas Viine, «ta ju ähvardas mind isegi noaga.»

«Noaga?»

«Nujah, et kui iitsad, või kära teed, et siis...»

Ja Viine lõi silmad maha, kuid Värdi märkas neis siiski kelmikat tulesädet ja mõistis, et tüdruk valetab, valetab kõige häbematumal kombel...

Kuid Mart näis tüdrukut uskuvat. Ta ütles nagu millegi üle mõeldes:

«Kui nii, siis jää aga edasi. Aga seda untsakat ära lase enam ligi.»

«Mul põle teda vaja,» vastas Viine otsustavalt ja vaatas korraks Värdile.

Sellega lõppeski seekordne vahejuhtum.

Õhtul aga leidis Värdi Viine istumas õunaaia nurgas pingil. Ta polnud enam nii reibas kui päeval. Kui Värdi ta juurde astus, kohkus tüdruk ja tõusis üles, et ära

minna. Värdi aga haaras tüdruku ümbert kinni, vaatas talle alt üles näkku, sest oli tüdrukust lühem, ning ütles:

«Milleks sulle see untsakas? Kas see ka mõni mees?»

Tüdruk ei püüdnud ennast vallandada Värdi haardest, vaid jäi mehele otsa vaatama. See lisas tuld juurde ja Värdi surus tüdruku pingile istuma. Kuidas see asi edasi läks ja mida ta tüdrukule suveõhtu videvikus rääkis, selle kohta polnud Värdil hiljem selget ettekujutust, kuid mõni hetk hiljem tundis ta tüdruku tugevaid käsi enda ümber. Ja Viine vetruvaid huuli tundis ta enda huultel ning ta kuuma keha lähedust...

Samal ööl, kui Mart oli juba norskama jäänud, ronis Värdi voodist, läks õue ning, avanud haagistamata aidaukse, ronis vaikselt lakka. Alles hommiku eel tuli Värdi tagasi tuppa, uimane rõõmust ja väsinud ootamatust õnnest. Ta mõtles samas, et on vaja teise tuppa magama kolida, sest muidu võib asi avalikuks tulla.

Nii oli see vahekord kestnud üle kuu aja. Värdi magas nüüd teises toas ja miski ei takistanud teda öösiti Viine juurde aidalakka hiilimast. See oli õnnelik aeg Värdi elus ja ta kasvas südamega üha rohkem ja rohkem tüdruku külge.

*

Ühel õhtul ütles Mart ootamatult:

«Pole hea, Värdi, et sa sedaviisi...»

«Kuidas sedaviisi?» küsis Värdi, et ehmatusest toibuda, sest teadis väga hästi, millele Mart vihjas.

«Noh, et sa sedaviisi Viinega... Rahvas hakkab ju rääkima, et sellepärast seda Harrit kloppisimegi.»

Värdi mõistis, et see pole tõesti hea. Ta polnud mõelnud ka sellele, millega asi võib lõppeda, ta oli lihtsalt ilma igasuguse mõtlemise ja kaalumiseta nautinud oma õnne.

«Sa tahad võib-olla Viinega abielluda?» küsis Mart ja vaatas kuidagi takseerivalt Värdile.

See oli välk selgest taevast. Niisugust küsimust polnud Värdi kunagi endale seadnud. Ta kohmetus koledasti ja vastas:

«Mis abielluja mina's olen! Pole mul midagi, ei maja ega maad . . . Sina võiksid niisugustele asjadele mõelda, oled ju peremees . . .»

Värdi oli lootnud, et Mart vastab: noh, pool maad on ju sinu, maja ka, kui tahad, abiellu . . . Kuid Mart oli näo pahaselt ära pööranud ja öelnud:

«Nojah, ära siis enam Viinet tülita!»

Ja oligi nohisedes eemale läinud. Värdi aga oli oma pool tundi soolasambana samal paigal seisnud. Ära tülita Viinet. Aga siis tuleb see Harri ju tagasi! Ei, seda ei pea siiski sündima, see on lausa võimatu. Värdi ei võinud endale enam ettegi kujutada, et Viine juurde aidalakka võib minna keegi muu peale tema enda, seda enam see untsakas. Ei, ei — see on võimatu. Ta peab sellest siiski Viinega rääkima, tingimata. See ongi suur viga olnud, et nad nende möödunud ööde jooksul polnud peaaegu millestki rääkinud, vaid ainult vaikides, mõtlemata tulevikule, maitsnud oma õnne.

Esmakordselt hakkas Värdis kerkima vimm oma venna vastu. Ära tülita Viinet! Kerge öelda — ära tülita, kuid Värdi tunneb kogu oma sisemusega, et need on lihtsalt rumalad ja täiesti mõttetud sõnad . . . Need on sõnad, mis tahavad murda Värdi elu, kõik selle uue, mis oli nii ootamatult sündinud ja kogu maailma äkki teiseks muutnud, sootuks teiseks . . . Kui Viine talle päeval oma sinakatest silmadest nagu kapaga värskendavat allikavett kallab, siis tunneb Värdi, kuidas käed kärmemini käivad ja hinges mingi sügav rahu aset võtab. Selle kõik tahab Mart temalt ära võtta, keelu alla panna! Ei kunagi, mitte kunagi pole Värdi sellega nõus.

Kui aga Värdi hilja õhtul nagu harilikult aidauksele lähenes ja seda lükkas, oli see kinni.

«Võti on väljaspool ees!» kostis Mardi hääl pimedusest ja alles nüüd nägi Värdi, et ta vend istub siinsamas. Ja ta ei istunud üksi, tema kõrval istus veel keegi ja see keegi polnud muu kui Viine.

«On sul aita asja või?» küsis Mart uuesti.

«Ah, ega sellega kiiret ole, tahtsin pisut kaeru hobustele viia, homme ju raske tööpäev ees . . .» valetas Värdi ja tundis ennast väga halvasti. Ta keeras ringi,

läks hooletult vilistades tuppa ja heitis vihast värisedes voodi. Kuid uinuda ta ei suutnud, sest need kaks istusid vist ikka veel aida lävel edasi, vähemalt Mardi tuppatulekut polnud veel kuulda. Ta vähkres voodis tund või paar, kuulatas hinge kinni pidades ja rebis tekinurka.

Siis kuulis Värdi, kuidas Mart kõrvaltuppa astus, riidest lahti võttis ja voodisse heitis. Kuid Värdil, kes nüüd jalamaid rahunes, ei tulnud ikkagi veel und. Ta pöörles ühelt küljelt teisele ja kui kuulis Mardi toast norinat, tõusis hääletult ja hiilis palja jalu vaikselt välja. Ta oli juba varem uksehingede eest hoolitsenud, nii et nende poolt polnud karta reetmist.

Jälle seisis ta aidaukse taga. Käega kobades tundis ta, et võtit polnud enam väljaspool. Kuid uks ei andnud tõukamisele järele, kui tugevasti ka Värdi suruda ei proovinud. Mis see's pidi tähendama? Ega's ta pea ometi katuseunkast sisse pugema, sealt, kus Harri oli tavaliselt ennast alla poetanud? Kuhjal oli omapärane ait, suur ja avar. Nagu elutoalgi, oli aida ees vöörus, kust redel lakka käis, siis tuli veel teine uks, mis juba aita viis ja see oli tavaliselt lukustamata.

Siis hakkas Värdi tasakesi hüüdma:

«Viine, hõi, tee uks lahti! Kuuled sa...»

Kuid sellele ei tulnud mingit vastust. On alles narr olukord... Kas Viine ongi lakas, võib-olla on ta mujale magama läinud? Kuid ei, see ei ole võimalik, sest võti on seespool uksel ees. Veel kord hõikas Värdi, nüüd juba kõvemini, kuid vastus jäi tulemata.

Solvunult ja tigedana läks Värdi tuppa tagasi, heitis voodisse ja jäi viimaks magama. Järgmisel päeval ei saanud Värdi Viinega sõnagi vahetada, kuid õhtul kordus seesama: teda ei lastud aita. Kolmandal samuti. Ja alles nelja päeva pärast sai Värdi tüdruku kätte, kui see õunaaias rohtu niitis.

«Miks sa mind enam sisse ei lase?» küsis Värdi otseselt. «Kas sa kurdiks oled jäänud või, et ei kuule?»

«Kuulen küll, miks ei kuule,» vastas tüdruk edasi niites.

See vastus rabas Värdit oma ootamatusega, sest seda ta polnud siiski oodanud.

«Kuuled, aga sisse ei lase?» ütles Värdi ja tundis, et tal miski nagu kurku tõuseb. «Mis see's tähendab?»

«Ah, mis see tähendab?» vastas nüüd Viine küsimusega ja jäi seisma, tugev käsi vikatilöel. «See tähendab seda, et ma abiellun Mardiga ... Ja pole nagu sünnis sind sisse lasta.»

Viine vaade oli selge ja ta sinakate silmade helk oli aus ja otsekohene. Värdi tundis, kuidas tal külmajudinad korraks üle selja käisid.

«Abiellud Mardiga?» küsis ta ja jättis suu imestusest ammuli. See oli vist naljakas, sest Viine puhkes naerma.

«Mis selles siis imelikku on? Inimesed ikka ju abielluvad.»

Nüüd sai Värdi juba pisut toibuda ja neelatas, sest mingi kibe tükk kippus vägisi kurku tõusma. Kuid seda tükki polnud kerge alla neelata, sest alt tulid uued ja suuremad tükid esimesele järele.

«Abiellud Mardiga,» kordas nüüd Värdi uuesti, kuid seekord juba kähinal. «Kuidas siis nii? Aga mina? Kas ma pole sulle mitte kui midagi?»

Nüüd lõi Viine silmad maha.

«Jah, Värdi, arvasin küll, et oled midagi ... Ja arvasin, et ka mina olen sulle midagi ... Aga see oli siiski eksitus. Ma abiellun Mardiga ja nüüd peaksid sa kõigest aru saama.»

«On see's juba kindel?» küsis Värdi nagu uppuja, kes ta läheduses vees ujuvast viimasest õlekõrrest on kinni haaranud.

«Jah, see on täiesti kindel,» vastas tüdruk ja hakkas uuesti niitma.

Värdi vaatas sõnatult, kuidas vikat tüdruku tugevates kätes rohtu nagu habemenoaga lõikas, kuidas Viine võimsad puusad niitmise taktis liikusid. Tuline tükk tungis kurku ja lõi Värdi silmad sädemeid täis. Ta astus sammu lähemale ja hüüdis:

«Viine!»

Tüdruk jäigi seisma ja pöördus mehe poole ja nüüd nägi Värdi selle sinakates silmades mingit kalki läiget.

«Mis? Ma ju ütlesin ... Ja abielluda sa minuga ka ei tahtnud, aga Mart tahab ...»

«Ei tahtnud abielluda? Kes sulle seda ütles?»

«Mart ütles.»

Värdi jäi soolasambana ja sõnatult seisma, sest see oli ju tõsi: ta oli tõepoolest Mardile öelnud, et mis abielluja ta siis on... Et aga Mart oli seda nii alatult ära kasutanud, sellele ei võinud Värdi üldse mõeldagi... Nii siis... Ta vahtis totralt tüdrukule järele, kes oli Värdi sinnasamasse jätnud ja, vikat õlal, rehealuse taha kadunud.

Kuidas Värdi aiast ära tuli, seda ta ei mäletanud hästi. Aga õuel kohtas ta Marti, kes oli viimase heinakoormaga õue sõitnud. Nagu poleks midagi juhtunud, viskasid nad selle koorma koos rehealuse pööningule. Kui koorem juba lõpetatud ja higi otsmikult pühitud, küsis Värdi, endal nägu virilalt viltu:

«Mart, on see õigus, et sa abiellud Viinega?»

Mart vaatas korraks Värdi moondunud nägu ja vastas:

«On küll. Temast peaks saama tubli naine.»

«Aga Harri?»

«Harri? Noh, ega ta enam oma jalga siia tõsta.»

Värdi tahtis küsida nüüd: aga mina? kuid ei söandanud, sest arvas nägevat venna pilgus mingit metalli. Ta neelatas korra, sest jälle kippusid mingisugused tükid kõrri, ning küsis:

«Kunas siis pulmad on?»

«Arvan, et sügisel pärast lõikust.»

«Noh, siis mina lähen küll siit minema,» ütles nüüd Värdi otsustavalt.

«Lähed minema? Ja mis ma saan sinna parata?» vastas vend rahulikult.

Ja sellega nendevaheline jutt seekord lõppeski.

Aga järgmise päeva hommikul, kui nad kõik kolmekesi heina olid kokku võtmas, ütles Värdi, kui ta vennaga oli nelja silma alla jäänud:

«Mart, sa tead, et mul on Viinele rohkem õigust kui sinul?»

«Mispoolest sul seda õigust siis rohkem on?» oli Mart rahulikult hanguvarrele toetudes küsinud.

«Sa tead ise, mispoolest. Mul oleks imelik seda asja sulle lausa suu sisse öelda.»

«Einoh, ütle aga peale. Ah sa arvad, et oled seal aida-

peal käinud, sellepärast... Kuid see ei anna veel sulle mingit õigust.»

«Aga ma võin ju ise abielluda,» hüüdis Värdi. «Mina armastan Viinet ja tema mind... Kas sa seda siis ei mõista? Sina ju teda ei armasta.»

«Mõistan küll, miks ei mõista,» vastas Mart rahulikult, piip suunurgas ja pilk Viinel, kes heinasao ümbert riisus, «aga sa ise ju ütlesid ära naisevõtmisest, kui ma sulle sellest nimetasin... Ja et sa teda armastad, ka see võib õigus olla. Aga tüdruk läheb sellele, kellele ta tahab minna... Ja Viine tahab minule tulla.»

«Aga ta on kuulunud teistele, Mart...»

Mart võttis piibu suust, sülgas kõrvale kõrrestikule ja, vaadanud Värdile kuidagi pilkavalt otsa, vastas:

«Kuulunud teistele? Sa, Värdi, räägid ka nagu mõni poisike. Endal aga kolmkümmend aastat turjal ja habe ees nagu sokul. Mis sest, et on kuulunud, aga nüüd änam ei kuulu.»

«Aga võib-olla kuulub veel,» hüüdis Värdi vihaga.

«Ei, änam ei kuulu.»

«Oled sa selles nii kindel?»

«Jah, olen.»

Kui õhtuks see osa heinamaad oli juba puhtaks veetud ja nad kolmekesi vankril koju sõitsid, ütles Värdi kibestunult:

«Tead sa, Mart, homme lähen minema. Nii et anna mulle veidi raha, sul ju seda on.»

Viine pöördus vankril ja vaatas pikalt Värdile otsa. Mees ei saanud aru, oli selles sinetavas pilgus etteheide või kahjurõõm. Kuid tüdruk ei öelnud midagi ja vaatas uuesti kõrvale.

«Pole muidugi hea, et sa nii... päeva pealt lähed. Koristamine alles ees. Aga kui sa teisiti ei saa, noh, siis tead isegi, kõigest on ju osa sinu. Sellest pean ma ausalt kinni.»

Kuid Värdi ei saanud enam teisiti. Ta võttis järgmisel päeval kogu raha, mis aasta jooksul oli talus kogutud, ja sõitis ära. Kaua aega ei olnud teada, kus elas ja mis tegi Värdi Suislepp. Alles aasta pärast sai Mart teada, et vend olevat läinud metsatöödele ja elavat üksikult kusagil alevis üürikorteris.

Sügisel abiellus Mart Viinega ja Kuhjale tulid ka Viine vanemad — ligi kuuekümne-aastane Mihkel Rumm ja temast veidi noorem naine Mari. Nende oma talu oli oksjonihaamri all võõraste kätte läinud. Järelejäänud kribu-krabu toodi ühel vankripäral Kuhjale. Järgmisel kevadel sündis Viinel poeg Ülo ja Mart oli väga uhke oma esimesele pojale. Siis sündis tütar Vilma.

Nii oli see kestnud 1940. aastani, kui tuli nõukogude kord. Nüüd ilmus korraga Värdi kohale ja, näinud Viinet, kes oli kolmanda lapsega rase, hakkas vaikselt hambaid kiristama.

Möödunud aastate jooksul oli Värdi tublisti muutunud. Ta ei kandnud enam habet nagu siis, kui elas veel Kuhjal, vaid oli lõua puhtaks raseerinud ja nina all võis tal näha hoolikalt viksitud pruune vurre. Kuidagi tuletas ta nüüd meelde Harrit, seda untsantsakat. Kui ta Viinet oli kaua ja vaikselt vahtinud, küsis ta:

«Noh, kas oled nüüd õnnelik oma Mardiga?»

«Jah, Värdi, olen küll. Ta hoiab mind väga.»

«Kas mina poleks sind hoidnud?»

Viine vaatas Värdile kuidagi ehmunult otsa ja vastas:

«Võib-olla. Ära tuleta, Värdi, meelde seda, mis on läinud... Ma ei taha seda kuulata.»

Äiapapa ja -mamma olid väga lahked väimehe venna vastu, keda nad esmakordselt nägid. Nad imestasid, et miks niisugune tubli mees oli venna talust ära läinud, sest nad ei aimanud õiget põhjust. Kui nad seda Värdile ütlesid, kiristas see vaid hambaid. See pani vanad vaikselt imestama ja alles siis taipasid nad uduselt õiget põhjust, kui Värdi pärast napsivõtmist oli öelnud:

«Jah, ma oleksin ju võinud ka jääda,» ja näidates sõrmega seitsme-aastasele Ülole, kes siinsamas midagi puupulkadest meisterdas, «aga siis oleks Ülo minu poeg pidanud olema.»

Mari tõstis oma silmad Värdile ja ütles:

«Kuidas ta siis sinu poeg oleks saanud olla? Püha Jeesus, sa ajad päris sõgedat juttu.»

«Vaat, sellepärast ma läksingi ära, et ei saanud,» oli Värdi selle peale öelnud.

*

Värdi Suislepp hakkas uusmaasaajaks. Mardi nõusolekul eraldati talust, milles oli kaks hektarit maad üle kolmekümne, kaksteistkümmend hektarit Värdile. Ta sai veel hobuse, lehma ja vajaliku inventari. Mart ei keelanud midagi, mida Värdi soovis, sest oli ju see nende ühine talu, ja oli ju Värdi ta lihane vend.

Kuid Värdi ei tahtnud elada nende ühises majas. Ka selle vastu ei vaielnud Mart ja paari kuu jooksul lõidki nad 1940. aasta sügisel üles mõnesaja sammu kaugusel vanast elamust uue väikse kahetoalise maja ning väikse loomalauda. Ja nii sai Värdist jälle põllumees. Kuid sellest ajast peale hakkas vendade vahele aegamööda ja märkamatult siginema vihavaen. Asi hakkas sellest, et Mart ei olnud nõus Värdile niidumasinat loovutama, sest Värdi maatükk oli väiksem. Ta võis ju niidumasinat igal ajal saada, kui aga tahtis. Kuid sellega polnud jälle Värdi nõus ja sellest sai esimene tüliõun. Siis käis Värdi esimest korda venna peale kaebamas, mis aga tagajärgi ei andnud. Teist korda tekkis tüli juba tõsisema asja pärast — Värdi oli üles kündnud umbes pool hektarit Mardi põldu, mis kupitsate järgi oli kindlasti Mardi oma. Selle üle oli Mart põhimõtteliselt vihastanud ja tulnud Värdi juurde asja õiendama. Siin alles oli Värdi oma õiget nägu näidanud.

«Käi minema siit, kuradi vereimeja,» karjus ta venna peale. «Sa oled mu paljaks röövinud ja nüüd hakkad maad tasapisi tagasi võtma. Käi minema, või muidu löön su maha nagu koerapoja . . .»

Mart oli püüdnud rahulikult asja selgitada, mis aga venna viha oli veelgi suuremaks lõõtsutanud. Siis oli ta sülitanud ja sellele maale käega löönud. Aga vaen vendade vahel kasvas aastast aastasse. Isegi siis, kui Värdi oli abiellunud ühe noorevõitu lesega ja see ühes endaga ka võõraspoja majja oli toonud, ei kadunud Värdi viha venna vastu. Igasuguste abinõudega püüdis ta vennale kahju teha, selleks polnud pühad mingid vahendid. Näis, et ta endine armastus Viine vastu oli nüüd muutunud vihkamiseks, sest ka vennanaine ei saanud temalt armu.

Siis tuli okupatsioon. Hitlerlased räuskasid kõikjal, nende käsilased olid ametis röövimiste ja mõrvadega.

Uusmaasaajaid kõrvetati nende veel ülesehitamata kodudest tulise rauaga välja. Värdi aga jäi oma kohale, sest Mart ei pidanud teda uusmaasaajaks. Esialgu oli Värdi muutunud veidi vaiksemaks, kuid ta vimm venna vastu oli ainult tuha alla pugenud.

Varsti hakkas Värdi jälle endist joont hoidma, käis vallas uute võimumeeste ees oma venna peale kaebamas, nõudis kogu talu endale. Kuid ka seekord olid vist argumendid põhjendamatud, sest vallavalitsuse sekretär Vimm oli talle öelnud:

«Niimoodi, Värdi, ei saa sa seda talu kunagi endale. Aga vaat, kui sul oleksid poliitilised põhjused, siis oleks teine asi.»

«Mihukesed need poliitilised põhjused siis võiksid olla?» oli Värdi küsinud.

«Noh, ütleme, et su vend sõbrutses punastega, hoidis kommunistide poole...»

«Ja mis siis Mardiga juhtuks?»

Vimm oli naeratanud ja käsi laotanud:

«Ju sa isegi tead, mis siis juhtub. Aga talu saaks siis tervenisti sulle.»

See jutt oli Värdi mõtlema pannud. Ta oli siis tundnud isegi pisut jälestust, sest nii madalale ta polnud siiski langenud, et oma venda lausa valega hukatusse saata. Pealegi ei tegelnud ju Mart kunagi poliitikaga.

Pärast okupantide väljakihutamist olid vennad, nagu kõrvalt võis arvata, omavahel ära leppinud. Kuid see ainult näis nii. Eraomanduse instinkt oli mõlemad muutnud äärmiselt väiklasteks. Kui esialgu seda väiklust näitas üles peamiselt Värdi, siis aja jooksul oli see nakatanud ka Marti, kes muidu oli oma vennast arukam ja tasakaalukam.

See pool hektarit, mis Värdi oli juba neli aastat tagasi enda kätte haaranud, ei andnud nüüd enam rahu ka Mardile. Kuidas siis nii, mõtles Mart raskelt ja valuliselt, juba mitmendat aastat koristab Värdi sellelt poolelt hektarilt vilja, ilma et tal oleks mingisugust õigust.

Ta oli kord isegi Viinele öelnud:

«Mis sa arvad selle maa kohta?»

«Missuguse maa kohta?»

«Noh, ikka selle, mille Värdi juba neli aastat tagasi endale näkkas.»

«Tahad sa siis selle lapi pärast kohtusse minna?»

«Aga miks mitte? See on ju minu maa, seaduslikult minu maa... Ja see on hea maa, missugune rukis seal kasvab... Oma kuuskümmend puuda vilja teeb see iga aasta ära.»

See juhtus just samal sügisel, kui okupantide päkaalused olid juba kõrvetavalt tulised. Nad tormasid ülepeakaela põhja poole, röövides talusid ja põletades vilja. Kui ühel septembrihommikul lahingumüra oli kaugenenud ja Mart koos oma perekonnaga suurest kartulikeldrist välja pugenud, nägid nad, et eemal põllul põlesid Mardi rukkihakid. Nad jõudsid küll päästa osa viljast, kuid pooled hakid olid siiski maha põlenud.

Värdil oli aga rukis veel lõikamata ja varises põllul, sest mees oli küüti saadetud ja naine kusagil redus. Siis oligi Mart otsustanud oma poolelt hektarilt, mille Värdi oli ära näpanud, rukki maha võtta ja omastada. Ja juba samal õhtupoolikul võtsid nad oma poolelt hektarilt rukki maha ja vedasid kohe rehe alla.

Kolme päeva pärast oli Värdi koju jõudnud ja kohe näinud, et vend on sellelt osa tema rukkist ära lõiganud. Ta hing kargas koledasti täis ja esimeses vihas tormas mees kohe Kuhjale, kuid venda polnud õnneks kodus. Viinet nähes oli Värdi aga oma viha unustanud. Ta istus vaikselt ja vahtis üksisilmi naist, kes oma kolmandat pesamuna rinnaga toitis. Ta vahtis ja vahtis oma vennanaist ning mehe silmis lõi lõkkele pehme helk. Ent siis kustus see ja Värdile meenus, mille pärast ta oli siia tulnud.

«Teil on siin röövlipesa,» oli Värdi siis kobrutades hüüdnud. «Päise päeva ajal käite naabreid puhtaks röövimas.»

«Värdi,» vastas talle Viine, «asjata pruugid sa siin minu ees oma suud. Parem oleks, kui te sellest Mardiga omavahel räägiksite ja üldse selle neetud maaküsimuse ära lahendaksite...»

Värdi oli siis korraks Viinele vaadanud, ta suunurgad just nagu tuksatasid, siis pööras ta ringi ja läks.

Paari nädala pärast oli asi kohtus ja kohus langetas

otsuse Värdi kasuks, sest külv oli ju siiski tema poolt teostatud. Mardi väidet, et naaber olevat ta maa omavoliliselt täis külvanud, ei võetud arvesse. Mart kaebas edasi ja kogu sügise jooksul käisid vennad usinasti kohut. Siis hakkas neil käima igasuguseid ametimehi, kes uurisid dokumente, mõõtsid maad, vaidlesid omavahel ja toetasid kord Marti, kord jälle Värdit. Kuid lõppude lõpuks oli tõde ja õigus jalule seatud ja maalapp tunnistati Mardi krunti kuuluvaks. Ka sellekohased kupitsad pandi jälle üles.

Järgmisel kevadel juhtus veelgi imelikum asi.

Mart oli külvanud maa-alale, mis oli nüüd tema omandus, kaera. Kui aga kuu aja pärast oras ilmus, oli see haruldaselt paks ja omapärane: roheliste kaeraoraste hulgas tungles veel mingi pisut punakam taim. Mart tunnistas ja tunnistas seda ning avastas, et see on oder. Mullu oli sellel kohal rukis kasvanud, nii et otra ei võinud siia kuidagi saada. Ja tal kihvatas pähe mõte, et selle tembu on teinud Värdi.

Ja tõepoolest oli ka Värdi varsti siinsamas, vaatas ja takseeris põldu, ning nähes eemalt Marti, karjus:

«Sina, kurat, oled mu põllule kaera külvanud!»

Nüüd oli Mardil küsimus selge. Ta astus vennale juurde ja küsis:

«Kas see on siis ikka sinu põld?»

«Jah, see on ikka minu põld, aga sina oled ta täis külvanud, minu odra peale veel kaera külvanud.»

«Sina siis valitsuse otsust ei tunnista?»

«Mis kuradi valitsuse otsust? Äähh! ostsid paar ametnikku üles ja siis — valitsuse otsus? Sülitan su valitsuse otsusele, vaat mis!»

Nad seisid nagu kuked vastamisi ja mõõtsid teineteist põlevate silmadega. Kakluseks asi ei läinud, kuid nüüd kaebas juba Mart oma venna kohtusse. Kuni kohtuasjad arenesid, kasvas põllulapil üles lopsakas segavili — oder ja kaer segamini. Seni kui Mart oli arutanud, mis selle hullu viljaga peale hakata, oligi Värdi selle ühel ööl haljastoiduna maha niitnud ja ära vedanud. Kohtuasi tuli ette alles hilissügisel ja jäi tagajärjetuks, sest keegi ei suutnud selgeks teha, kelle maa see pidi olema ja kes mida on külvanud. Eelmisel sügi-

sel valla maaosakonna poolt tehtud akt oli jäänud maakonnas vormistamata ja seega ei omanudki seaduslikku jõudu. Kohus märkis oma otsuses, et maakonna täitevkomitee peaks maavalduse kahe venna vahel klaariks tegema.

Kuid maakonnalinnas oldi juba täiesti tüdinenud vendade Suisleppade tüliküsimustest, eriti aga nooremast, Värdist, kes igas asutuses oli käinud oma venna peale kaebamas.

Kui Värdi Suislepp kuulis, et Raeveresse on tulnud uus täitevkomitee esimees, kammis ta oma habet (nüüd kasvatas ta seda jälle), pani puhtama särgi selga ja läks valda. Enne oli ta öelnud oma Annale:

«Lähen uue esimehe jutule, muidu jõuab Mart ette. Aga mina pean ikka ees olema.»

Anna ei pooldanud nii sügavat ja visa tüli oma mehe venna vastu ja oli mitu korda püüdnud vendi lepitada. Aga kord oli ta kuulnud oma kõrvaga, kuidas Viine oli pärast järjekordset tülitsemist öelnud:

«Käivad nagu kaks padakonna ja krooksuvad!»

See oli Annale nagu noaga südamesse lõiganud ja sest ajast peale võttis ta aktiivselt osa oma mehe urgitsustest. Ka seekord ütles ta:

«Nojah, eks sa siis käi ära ja nõua, et niisugune riiukukk mujale saadetaks. Ta võiks ka mujal endale talu võtta, nüüd on ju vaba maad igal pool...»

Värdi rakendaski hobuse vankri ette ja sõitis vallamaja juurde. Kui ta juba valla keskusse oli jõudmas, kappas temast mööda oma valgel Rosinantel uusmaasaaja Jüri Jordan, tuntud naljahammas ja vembumees. Tundnud ära Värdi, lõi Jüri oma kontsad hobuse küljekontide vahele ja peatus.

«Tere ka, Värdi,» ütles Jüri käriseva häälega. «Kas lähed Mardile jälle uusi plaastreid panema?»

«Oli niisamuti asja,» vastas Värdi ja naeris. «Ah, sa arvad siis, et Mardile vaja nii...»

«Nojah, just nii... Pane aga plaastreid hea paksu sinepiga, muidu Mart ei aevastagi sellele... Kas tead, Värdi,» ütles Jordan, ronis hobuselt maha ja istus Värdi juurde vankrile, «ma ei saa ühest asjast aru. Justkui kaklete seal juba mitu head aastat, aga tolku pole sest

midagi. Olete ka kuradima mehed, jürate nii omaette teineteist, näpistate niisama, aga et keegi otsustaks ka korraliku lahingu maha lüüa, vaat seda teist asja ei ole...»

«Aga mis sina siis teeksid?» küsis Värdi.

«Ah mina või? Noh, mina üldse ei kakleks, aga kui just peaks löömaks minema, siis ma ka lööksin nii, et karvanuustakud lendaksid.»

«Kellel need karvanuustakud siis lendaksid? Võibolla et sul endal?»

«Kas või mul endal. See on ükstaspuha, aga kaklus olgu nagu Plevna all türklastega. Aga mis sina teed, Värdi? Sina susid tasakesi.»

«Kudas mina siis susin, see Mardi mood,» vaidles Värdi vastu.

«Ooh, Värdike, seda võid sa sellele uuele esimehele hambasse puhuda, tema vast esialgu ehk usub. Aga minule ära sa tule haige hamba peale kükitama. No-noh, ära siis kohe põlema karga, kui tõtt kuuled,» hüüdis Jordan ja nihutas ennast vankris ääre poole, sest Värdi silmad olid äkki verd täis valgunud ja ta oli piitsa pihku haaranud.

«Mis sa siis ajad lora,» oli Värdi selle peale urisenud. Jordan oli veidi aega vait, sest samas tempos edasi minna näis talle ohtlikuna. Ta võttis taskust tubakakoti ja ajalehepaberi ning pakkus seda ka Värdile. Mõlemad mehed keerasid plotskid näkku.

Siis hakkas Jordan jälle rääkima.

«Vaata, sõber Värdi, meie vaatame pealt seda jahmerdamist, mis on sinu ja Mardi vahel, ning mõtleme — olete ikka ühed nahksed mehed ja ise veel vennad. Kisute karvu ja käite kohut selle maalapi pärast...»

«Aga ju sa ise ka oled kohut käinud,» ütles Värdi, «ja ka sellesama maalapi pärast.»

«Noh, mul on iseasi,» poetas Jordan plotskit imedes ja tõmbas suitsu läkastades kõrisse. Kui ta oli oma kõri jälle lahti köhinud, ütles ta: «See on iseasi, sest vaata, see, kellega mina protsessin, on ju naaber ja minu verivaenlane. Ja ta tahtis mu heinamaad käest ära naksata... Aga sina maadled ju oma lihase vennaga ja see

on väga narr, noh, hoopis näotu. Vend Mart sul nagu igati korralik mees . . .»

Värdi peatas hobuse kinni ja ütles Jordanile:

«Noh, roni maha! Ja aja oma lora sellele valgele setukale, oma Rosinantele!»

Jordan roniski kähku oma setukale selga ja kappas varsti Värdist mööda. Pööranud oma sassis lõusta Värdi poole, ütles ta:

«Narr mees oled, Värdi, üks kuradima narr.»

Ja siis vajutas ta kontsad Rosinantele küljekontide vahele ning kappas edasi, tolmupilve enda järele jättes.

*

Siis loodi siinkandis kolhoos, millele pandi nimeks «Helge Tulevik». Mõlemad vennad astusid üksmeelselt kolhoosi ja esialgu näis, et vaenutulekahju hakkab nüüdsest peale raugema. Põllumaa läks ju jäägitult kolhoosi maafondi, selle hulgas ka see saatuslik pool hektarit, see tüliõun . . . Nii arvasid inimesed ja nii arvas ka Jaan Ratassepp. Kuid kõik nad eksisid. Siin pole ka midagi imestada, sest eksimine on ju inimlik. Nad kõik olid unustanud vendade vaenu tõelise põhjuse ja pidasid selleks maalappi, seda poolt hektarit . . . Nad olid unustanud, et selle vaenu põhjuseks oli suur, määratu suur valu, mis üks inimene oli kunagi sünnitanud teisele, mille tagajärjel oli ühe südamesse tekkinud kinnikasvamata haav, mis isegi nüüd, mitmekümne aasta pärast, endiselt valutas ja verd tilkus . . . Selles oli põhiküsimus!

Esialgu elasid vennad kolhoosis tõepoolest väliselt nagu lepitatult. Mart Suislepp sai põllubrigadiiriks, kuna ta oli asjatundja mees ja tundis ka agronoomilist kirjandust. Värdi Suislepp hakkas tööle põllutöölisena samas brigaadis. Anna ja Viine lõid samuti kaasa suvel põllutöödel, sügisel ja talvel aga laudas ja mujal vajalike toimetuste juures.

Siis aga lõi vana vimm varsti uuesti välja. Kui imelik see ka ei olnud, aga isegi uutes tingimustes, kus näiliselt pidid olema kadunud selle omapärase ja aastaid kestnud vaenu materiaalsed alused, ei kadunud viha-

vaen vendade vahel, vaid võttis endale, kui seda nii võiks väljendada, uued vormid. Selle uuevormilise vaenu õhutajaks ja kandjaks jäi ka nüüd noorem vend Värdi Suislepp. Nüüd ta enam ei saanud vennaga maadelda mingi maalapi või siis piiripeenra pärast, nagu Pearu ja Andres Tammsaare romaanis, sest olukord oli muutunud. Ent hea tahtmise puhul võib ka kaevust kuradeid leida, räägib Jüri Jordan, siitkandi tuntud vembumees ja «mõttetark». Ja Värdi Suislepp hakkas varsti neid kuradeid leidma oma venna kaevust otse kohutaval hulgal.

Asi algas juba mõni kuu pärast esimesi ühistööpäevi noores kolhoosis. Värdi Suislepp tuli ühel kevadisel päeval, kui esimene ühiskülv oli täies hoos, Jaan Ratassepa jutule. Esimees oli kõik brigaadid läbi käinud ja rahuldustundega näinud, et ühistöö läheb täie hooga ja ladusalt. Ta oli sel õhtupoolikul väsinult kolhoosi kontorisse astunud ja kavatsenud pisut jalgu puhata, sest oli ju ühe brigaadi juurest teise juurde vantsides oma kuus-seitse kilomeetrit maha käinud (esimees ei raatsinud selleks hobust kasutada, sest siis oleks pidanud ühe neist põllutöödelt ära võtma!). Peale selle eesmärgi kavatses ta veel vallaga pisut vestelda (telefon seati sisse alles paar päeva tagasi) traktorijaamast traktori saamise kohta, samuti ka agronoomilise kirjanduse kohta, mida eriti nüüd oli hädasti vaja.

Kolhoosi kontorist leidis Jaan Ratassepp eest aga Värdi Suislepa, kes millegi üle Vilma Suislepaga ägedasti vaidles. Esimees nägi, et Vilma põski katsid punased laigud. Tähendab, tüliküsimus pidi olema terav, kui juba niisugune inimene, nagu seda on Vilma Suislepp, on tasakaalust välja läinud . . .

«Noh, mis siin's lahti on? Ja miks sina, Värdi Suislepp, oled oma brigaadist ära karanud? Praegu kiire aeg, kes sinu asemel siis külvab?» päris Ratassepp mütsi varna riputades ja laubalt rätikuga higi kuivatades.

«Külvaku või vanasaatan ise . . . Mis see minu asi on!»

«Kuidas nii?» imestas esimees.

«Just nii,» vastas Värdi ja tõmbas oma piipu nii, et see vingus peenikeselt. «Vaat seda ütlesin ka oma kal-

lile vennatütrele, et kui ta isa on sehuke siga, siis külvaku kas või vanasaatan ise, aga Värdi Suislepp enam külvimasinale ei istu... Sedasi!»

«Milles asi?» pöördus Ratassepp Vilma poole.

Tüdruk hakkas jutustama, et Värdi tulnud oma normipäevade asjus õiendama, sest brigadiir tegevat tema arvates talle ülekohut ja tahtvat tema kui külvaja tööd arvestada sama grupi järgi nagu hobuseajaja töödki, mis aga ei või õige olla.

«Miks ta's õige pole,» kargas nüüd Värdi üles ja astus Ratassepale, kes laua taha oli istunud, lähemale. «Ma ise oma silmaga nägin paberilt, et minu nime taha oli Mart pannud number nelja, mõistad sa! See on ju neljas rühm, hobuseajajate rühm... Aga mina olen külvaja, kuulun seitsmendasse rühma, kur-rat ja põr-rgu! Kui nii, siis sõitku kõik seenele...»

«E noh, ole nüüd ikka mees...» püüdis Ratassepp Värdit rahustada, «siin on mingi eksitus ja õhtuks lahendame selle ilusasti ära... Sina kuulud ju oma töö järgi kahtlemata seitsmenda rühma alla, siin pole mingit kahtlust, ja oma töö eest saad ilusasti kaks normipäeva... Mine nüüd, kallis mees, kohe jälle tööle, muidu jääb su norm tegemata ja...»

Värdi aga oli juba mütsi kahmanud ja vandudes kadunud. Tööle ta enam ei läinudki ja Mart pani teise mehe Värdi asemel külvama. Õhtul selgus, et Mart oli selle päeva arvestuslehele pannud Värdi nime järele pliiatsiga number seitsme, ent mees oli seda miskipärast neljaks pidanud.

See esimene kokkupõrge ei jäänud viimaseks. Juhatus oli tahtnud Värdi üle viia muule tööle, sest kolhoosis oli igasugust tööd, kuid mees ei võtnud seda kuuldagi, vaid tahtis edasi töötada Mart Suislepa põllundusbrigaadis. Ja ega ta polnud halb töömees, see Värdi Suislepp. Ei, ka kõige raskemad tööd edenesid ta käes hästi, kuid ikka ja igas asjas tekkis tal lahkarvamusi ja kokkupõrkeid brigadiiriga. Kõige imelikum selles asjas oli see, et Värdi ei armastanud kunagi tüliküsimust lahendada kohapeal. Selleks ei jätkunud tal kannatust ega pikka meelt. Nagu äikeseprahvatus lõi Värdi jalamaid põlema, kui millegagi polnud rahul, kohutavate

sajatuste ja vandesõnade saatel pistis mees kohe minema, jättes ülesanded ja kogu töö sinnapaika, plagas esimeses tuhinas kolhoosikontorisse ning kukkus seal algul käratsema oma vennatütre Vilmaga, nagu oleks tema kogu kurja ja ülekohtu juur. Kuid imelik asi: pragades ja käratsedes oma vennatütrega jäi ta ise seejuures sageli pärani silmi tüdruku otsa vahtima, ning aegamööda vaibus Värdi raevuhoog. Ta istus kontoris juba vaikselt ja vahtis oma vennatütart, kes oli nagu ema suust kukkunud ja haruldaselt sarnanes noorele Viinele, nagu see oli aastat kakskümmend tagasi... Needsamad sinakalt helkivad silmad ja täidlased huuled, täpselt samasugused rasked kollakad juuksepalmikud... Ainult nina oli tüdrukul veidi suurem, see oli vist Mardi oma...

«Mis sa mind vahid nii,» pahandas niisugusel juhtumil Vilma, «sõimad näo täis ja nüüd veel vahid nagu öökull siin... Mine parem siit minema!»

Kuid Värdi ei läinud minema, ta isegi ei pahandanud enam Vilma üle, vaid istus ja vahtis aina tüdrukut.

«Küll oled sa, Vilma, oma ema nägu...»

«Mis sellest siis, et olen... Kelle nägu ma siis pean olema?»

Kuid Värdi nagu poleks kuulnudki neid sõnu, ta aina vahtis ja vahtis oma vennatütart. Ja ta silme ette kerkisid kauged mälestused sellest naisest, noorest Viinest, kelle kätte Värdi oli igaveseks jätnud oma hella südame ja kelle käest ta siiamaani pole seda kätte saanud. See päris Viine oli ise nüüd kaotanud palju oma endistest joontest ja ainult suure pingutusega võis Värdi temas ära tunda oma kunagise südamevõluja, kuid Vilma... Kui Värdi jälle järjekordselt kolhoosikontoris oma venna «ülekohtu» pärast raevutses ja vennatütrega isa pattude pärast pragas, siis oleks ta nagu uuesti läbi elanud oma kauge armastuse traagilised sündmused, nagu oleks ta uuesti vihaselt võidelnud oma elu ja õnne eest! Ja Vilma karmid sõnad ja etteheited igavese ja tüütava kisklemise pärast oleksid nagu noore Viine südametud laused, millega see kunagi oli purustanud Värdi unelmad ja unistused. See oli enda südamehaavade raske ja valurikas üleskratsimine,

kuid iga kord pärast niisugust kärarikast ja inetut mürgeldamist sammus Värdi vaikselt ja rahunenud hingega kodu poole, sest ta oli jälle käinud oma kadunud armastuse jälgi taga ajamas, mis mehe südames ikka veel helendasid kustumatu rajateena...

Jah, Jaan Ratassepp aimas kogu selle asja tõelisi põhjusi ja aina imestas selle üle, kuidas inimeste vahekordadesse võivad põimuda niisugused keerukad ja raskesti arvestatavad motiivid. Kuid tegelikus elus tuleb neid siiski arvestada, sest elu on elu ja teda tuleb ehitada ja edasi viia nende inimestega, kes elavad ja töötavad meie ajal ja koos meiega. Ja nende inimeste hingi tuleb samuti arvestada...

1950—1955

LÕHUTUD ELUD

Virve ruttab poodi. Ema käskis tuua palju mitmesugust kaupa, sest täna oli tal tähtis päev — «rahalaev» jõudis kohale. Virve isalt tuli üle hulga aja suurem rahasaadetis. Hommikul vara oli postiljon toonud rahakaardi. Kui ema seda unise näoga ning kortsunud triibulises pidžaamas oli vaadanud, lõid äkki ta pleekinud silmad särama ja ta hüüdis Virvele, kes köögis juba oma vanematele kohvi keetis:

«Tule siia, Virve! Näed sa, võimud on sinu lurjuse tabanud ja teda natuke pealt koorinud. Loe, palju siin on, mu silmad on veel unised. Noh, kui palju?»

«Kaks tuhat nelisada rubla,» luges Virve.

«Kui palju?» küsis nüüd omakorda Maks, Virve järjekordne uus «isa», kes magas sirmi taga.

«Kaks tuhat nelisada rubla,» ütles nüüd Virve heledama häälega, nägu sirmi poole pöörates.

«Hea küll, mine nüüd ja tee kohvile jalad alla,» saadeti Virve uuesti kööki.

Siis läks postiljon minema, ema, Maks ja Virve jõid kohvi ning nüüd ruttabki Virve kandekotiga poodi kaupa tooma. Kaupade nimestik on Virvel põlletaskus ja juba kodus vaatas tüdruk selle läbi. Jah, seal oli palju igasugust kraami, ega see lihtsalt peas seisagi. Ja raha on ka tal praegu nelisada rubla, selle eest saab mõndagi.

Hommikune linn on veel vaikne. Maikuu jahe hommik. Puude lehed on helerohelised ja lõhnavad tugevasti. Kuigi autod juba saalivad mööda tänavaid ja tossutavad oma bensiinihaisu, lööb sellest ometi läbi kevadine lehtede lõhn, võib-olla ka mulla ja lehtede

lõhn segamini. Virve ninasõõrmed laienevad, sest see kevadine lõhn paneb südame kiiremini tuksuma.

Virve istus pingile. Ta pea kohal kahistas oma noori lehti suur vahtrapuu. Lehed lõhnasid väga toredasti ja peaaegu sugugi polnud tunda bensiini lõhna. Oli nii hea ja vaikne olla. Tüdruk sirutas oma kõhnad jalad välja ja liigutas varbaid kollastes kulunud kingades. Oleks vaja uusi kingi — neil on kontsad viltu ja tallad ka viimasel veerandil. Nüüd on see ometi võimalik, sest Virve isa, keda kodus alati lurjuseks nimetati, saatis raha. Nojah, see võeti talt küll, nagu ema seletab, kohtukorras, aga kui isa just poleks tahtnud anda, ega siis ka kohtukorras seda temalt poleks kätte saadud. Küllap isa ikka tahtis ise natuke raha temale, Virvele, saata ja sellepärast laskiski kohtutäituril selle sisse võtta. Nii mõtles Virve ja nii oli hea mõtelda oma isast, sellest «lurjusest». Ja talle näis, et see «lurjus», tema isa, kelle nimeks on August Sirel ja keda ta oli näinud ainult paaril korral oma elu jooksul, ei olnudki nii halb inimene, kui ta korraga nõnda palju raha saatis. Ja küllap on ta vist emastki parem, ju nad sellepärast vist kümme aastat tagasi, siis kui Virve oli vaid nelja aastane ja sellest ajast suurt midagi ei mäleta, lahkugi läksid.

See oli vist aastat neli-viis tagasi, kui Virve käis algkooli kolmandas klassis. Ühel päeval koju tulles leidis ta kodunt võõra, habetunud mehe — see oli Virve isa August Sirel. Virve algul ei tundnud oma isa, sest aasta tagasi, kui tüdruk teda viimati oli näinud, puudus isal habe. Kuid ta tundis oma isa siiski ära ja ulatas talle häbelikult käe.

Nad olid vist emaga millegi üle pahandanud, sest emal olid punased laigud põskedel ja kaelgi oli üleni suurte punaste laikudega kaetud. See juhtus alati siis, nii jutustasid Virve tähelepanekud, kui ema millegi üle ennast väga ärritas. Kui Virve koju ilmus, jäi jutt nagu pooleli, aga varsti puhkes see jälle uue hooga ja mõlemad pooled unustasid tüdruku olemasolu, kes istus veidi kaugemal ja kuulas hoolega. Ta oli harjunud pealtkuulaja olema juba maast-madalast saadik, sest kogu pere elas ühes toas ja raske oli nähtavasti arves-

tada Virve olemasolu. Ka nüüd unustati Virve täielikult.

«Nii et meie kooselust ei tule enam midagi välja?» oli siis Virve isa küsinud.

«Ei ole sügavat mõtet sellel värgil,» oli ema vastanud ja sigareti süüdanud. Virve oli sellega harjunud, et toas suitsetati. Ka Virve isa pani suitsu ette.

«Tead, Amalie,» pöördus isa uuesti ema poole, «ma oleksin nõus sulle isegi kõik andeks andma, ja teeksin seda just tema pärast (isa näitas siin käega Virvele), et tema niigi õnnetut elu mitte rohkem lõhkuda... Aga sa peaksid siis oma elukombeid muutma ja kõigepealt selle veiderdaja minema saatma...»

Virve oli nende sõnade juures mõtlema jäänud, sest jutt oli siin Magnus Veidermaast, restorani kokast, kes oli sel ajal Virve uueks isaks.

«On sul ka tahtmist üht ja sama plaati kümme korda leierdada,» oli siis Virve ema ärritatult hüüdnud. «Kas sa ei mõista, et olen sinust selle kümne aasta jooksul võõrdunud... Ja üldse, mis sa minust tahad? Kas sa ei saa mu hinge rahule jätta? Meie elu on niikuinii lõhutud, mis sa ta kallal enam urgitsed!»

Virve mäletab, et ema oli, nagu korduvalt varemgi, ka seekord hakanud märatsema ja valimatute sõnadega Augustit sõimama. Siis oli habetunud mees vaikselt tõusnud ja hakanud mantlit selga tõmbama. Ka ema oli üles tõusnud.

«Kooselu? Sinu teenistusega? Ha-haa... Ja sinu igavalt tüütava moraali ja mentaliteediga? Oled nagu varemgi igavene naljatilk...»

August oli selle peale siis õlgu kehitanud ja lausunud:

«Minu teenistus on niisugune, et äraelamiseks jätkub... Prassimiseks ja joomiseks muidugi ei piisa... Ja selles ongi see meie elu tragöödia. Aga mis puutub mentaliteedisse, siis...»

Ema aga ei lasknud isal lauset lõpetada, vaid oli jälle pistnud lõugama ja hakanud seda «lurjust» igasuguste sõnadega materdama. August Sirel oli korraks Virve juurde astunud ja tüdruku pead silitanud ning siis lahkunud.

Ja sestsaadik ei olegi Virve enam oma tõelist isa näinud. Tõsi, iga kuu oli post toonud paar-kolmsada rubla, mille vähesuse kohta ema oli alati halbu sõnu öelnud. Siis aga ei toonud post enam midagi. See oli kestnud pikemat aega kuni tänase päevani, kui post nüüd suurema summa kohale tõi.

Vahepeal oli ema restorani koka minema kihutanud, võtnud selle asemele ühe demobiliseeritud ohvitseri. Kuid ka see «isa» ei püsinud Virvel kuigi kaua. Aasta tagasi oli sellele antud hundipass ja silmapiirile ilmuski praegune «isa» — Maks Kutter, vesiste silmade ja punaka lõuahabemega vanahärra, kes elatas ennast tõlketööga. Ema oli jälle löönud õitsema, ta lokkis ja mukkis ennast nüüd ülepäeviti, käis juuksuriärides, moeateljeedes ja jalanõudekauplustes, sest Maks Kutter oli rikas vanamees, nagu ema seda korduvalt kinnitas, ja patt oleks, kui ta kogu oma varandusega kord minema paneks. Et ta aga kord siiski «minema paneb», seda teadis Virve kindlasti, sest ema rääkis sellest korduvalt oma sõbrannadele, kelleks olid peamiselt kaks: pikk ja pirtsakas Luise ja lobamokk, napsisõber ning matsakas Matilde, noor lesk ja itsitaja. Neile jutustas ema kõik oma südamesaladused ja et sellest kõigest ka Virve ees saladust ei tehtud, siis oli tüdruk kõigega kursis.

Juba maast-madalast teadis Virve, et ta ema, kelle nimi on Amalie Sirel, on õnnetu inimene. Oma isa-ema ainsa tütrena oli Amalie väga hellitatud juba lapsest saadik, sest vanaisa ja vanaema olid ometi ühed rikkad inimesed — neil oli olnud omaenda äri. Seda maagilist sõna «äri» lausuti kuidagi poolsosinal ja ainult oma sõprade ja sõbrannade keskel. Virve teadis, et see «äri» läks luhta koos nõukogude korra tulekuga ja et vanaisa ei jõudnud seda lööki välja kannatada ja suri, kuna vanaema lõpetab praegu ühe vanatädi juures oma elupäevi.

Jah, kuidas siis seda nõukogude korda manati, arutati, sõimati ja igasuguste vägisõnadega mustati! Eriti veel siis, kui oldi napsi võetud. Ja napsi võeti üsna tihti, sest ema närvid olid läbi ja arst olevat soovitanud sagedamini võtta väike annus alkoholi.

Aga ema sai õnnetuks just Virve pärisisa, selle «lurjuse» August Sireli tõttu, kes oli ta 1941. aastal endale naiseks kosinud. Ema jutust selgus, et August Sirel oli olnud tol ajal ühe natsionaliseeritud vabriku eesotsas, nii-öelda uue võimu tõusev täht, ja et vanaisa koos vanaemaga olid oma tütrele kõvasti soovitanud just niisuguse inimesega abielluda. Virvel on veel praegugi meeles üks vestlus sellel teemal. See oli üsna hiljuti, nii aasta või poolteist tagasi, just enne Maks Kutteri päevavalgele ilmumist, kui ema materiaalne olukord oli väga täbar. Isegi korteriüür oli tol korral mitu kuud tasumata. Siis olidki ühel õhtul mõlemad sõbrannad, nii pikk Luise kui ka matsakas Matilde, õhtul külla tulnud, kolm pudelit veini ja pakikese sakusmenti kaasa toonud, ja siis oli ka Virve esmakordselt üksikasjalisemalt kuulnud ema minevikulugusid.

Asi algas nõnda. Kui ema, Luise ja Matilde olid pudeli portveini ära joonud, ütles Matilde edevalt itsitades:

«Kuule, Amalie, sa ütle nüüd otse ära, mispärast sa läksid sellele Sirelile . . .»

«Tunnista üles, et karjääri pärast!» toetas seda juttu ka Luise ja tõmbas oma pika ninaga korraks õhku.

Ema oli juba pehmeke, seda märkas isegi Virve, kes diivaninurgas kössutades luges Mayne Reid'i romaani. Et aga jutt kaldus huvitavale teemale, siis pani Virve raamatu kõrvale ja ajas kõrvad kikki.

«Mis siin tunnistada,» vastas ema. «Kõik on ju sulaselge, nii lollisti selge . . . Ah, ei taha selle elu peale sülitadagi, aga mis sa ikka teed, ajad ju sihukesed koledad, et hakka või nutma . . .»

«Noh, jutusta,» norisid sõbrannad. «Meie oleme huvitatud sinu Augustist . . . See pidi küll olema üks vahva romaan.»

«Irvitate, saatanad,» ütles ema ja jõi klaasi portveini ära, «aga olgu, jutustan, kui just tahate . . . Muidugi läksin Sirelile karjääri pärast, aga süüdi selles polegi mina, kui teada tahate saada, vaid auväärt vanemad, minu papa ja mamma, need poemehed . . . Nemad kaapisidki kusagilt üles selle August Sireli, natsionaliseeritud vabriku direktori, ja kus kangesti minule sokutama . . .

Et uue võimu direktor, tulevane minister ja nii edasi. Vaat, ühel päeval siis tutvusingi selle mühakaga minu vanemate pool. Vaatan — poisil põle just vigagi, mehine näolapp, tugevad käed ja jalad . . .»

«Ih-hii, ih-hii,» itsitas Matilde. «Või tugevad käed ja jalad . . .»

«Küllap tal oli ikka kõik tugev,» lisas Luise juurde ja tõmbas oma pika nina teisele poole kõveraks. Virve pani tähele, et kui Luise naerab, siis ta nina kooldub kõveraks kord paremale, kord pahemale poole. See olenes sellest, missuguse suupoolega ta parajasti naeris.

«Ärge itsitage, saatanad, asi on küllaltki kurb . . . Noh, eks ma siis arvanudki, et olen omadega mäel, kui sellele Sirelile lähen . . . Vanad ka muudkui viilivad, et mine ja mine sellele Sirelile, et ega siis meie poodigi puudutata . . . Mul oli paremaidki kavalere, aga kõik nad olid siis uue võimu ajal kahtlased, paar neist oli juba väljagi saadetud. Olin siis oma vananeva isa-ema ainuke ja nii ära hellitatud, et ei tahtnud kõrt kõrre peale liigutada . . . Ja ega ma praegugi midagi teha taha, nii on mind jumal loonud ja nii on mind kasvatatud. Vanad aga pressivad ja värske direktorgi on nii sisse võetud, et hoia piip ja pigimüts . . .»

«Hi-hii . . .» naeris Matilde, «nii et tuli hoida piipu ja pigimütsi, ih-hii-hii . . .»

«Noh, see pidi olema üks lõbus amet,» kommenteeris Luise ja ta ninaots liikus nüüd vasakule.

«Eks ma siis viimaks andnudki järele, mis sa hing ikka ära teed niisugusel raskel ajal . . . Oli küll kahju nii mõnestki kenast poisist, aga mis sa teed . . . Vaat, nii oligi — lõime maha tugevad pulmad, August tuli isegi kirikusse laulatama, mille eest sai seal oma meeste käest vastu kuplit, aga direktori kohale jäi . . . Siit see algaski. Issand, kui loll võib olla üks meesterahvas, eriti selle uue võimu ajal. Ei ta tahtnud teada mu minevikku, ei uurinud, kas olen üldse neitsi või ei ole . . . Aga eks see olnudki parem — polnud mul vaja talle midagi välja mõelda ega üles tunnistada . . .»

Jälle itsitasid sõbrannad, eriti aga Matilde. Ta paljastas oma väiksed rotihambad ja naeris nii, et ta rasvased rinnad nagu suured kuhilad üles ja alla võppusid:

«Nii et tunnistada midagi ei tulnudki, ih-hii...»

«Küllap sul ikka neid patukesi hingekesel oli vist üsna priskesti...»

Ema tõstis siis silmad taeva poole ja ütles õõnsalt:

«Ah sa armas taevas küll, kellel meist siis neid patukesi ka poleks, igaühel paar-kolm või enamgi rasket pattu hingel. Aga tema ei tundnud selle vastu mingit huvi. Ja kas teate, siit algaski see tüli ots. Kuidas nii, mõtlesin, August ei kadestagi mind, teda ei huvita, kas olen enne teda kellelegi kuulunud või pole... Tohoo, pergel, ta siis mind ei armasta... Ah nii, mõtlesin, niisugune ongi sinu armastus! Ja pealegi, mingit suurt palka, nagu klikiaegsed direktorid, ta ka ei saanud. Auto oli, aga mina ei tohtinud sellega sugugi sõita... Ja kui ma siis ühel ilusal päeval ühe oma endise kavaleriga üleaisa ära tegin ja õhtul talle selle ette ladusin, jäi mees küll tõsiseks, aga ühtegi halba sõna ei öelnud... Kuradi jääkott oli see mees, aga mitte inimene... Mis teda põlema ajas, oli see, kui hakkasin südametäiega seda uut korda vanduma. Vaat siis lõi mees välku ja sülitas tuld, aga mulle tegi see ainult nalja... Hiljem võeti vanadelt ikka see poelogu ära, pangasummad läksid ka kaduma ja vaat siis ei tahtnud ka vanad enam mu Augustit näha ega kuulda... Noh, jäin kuidagi rasedaks ja just sõja esimesel päeval sünnitasin oma esimese ja ainsa tütre...»

Tekkis vaikus. Virve mõtles ema sõnade üle ja püüdis neid mõista, kuid paljud asjad jäid talle siiski tumedaks. Ta taipas, et isa ja ema polnud teineteisega rahul ning see tegi ta südame nukraks. Viimane kohtamine näitas Virvele küllaltki selgesti, et isa oli hea inimene. Aga missugune inimene on ema? On ta ka hea inimene või on ta halb?

«Siis tuli sõda. August läks ja kadus mitmeks aastaks... Ja kui ta ükskord ilmus, olin juba suure minevikuga naine, okupatsioonipäevil tugevasti kompromiteeritud, nagu ta ise ütles... Kuid ta tahtis siiski minuga elada, mina aga ei saanud ja ei tahtnudki, sest olin juba kogenenum ja mul olidki käes juba paremad otsad... Nii on lugu minu romaaniga. Ja teate, mis mind Augustiga lahku ajas. Arvate, et sellepärast, et

ta oli jääkott . . . Aga mitte põrmugi. Minu pärast olgu mees jääkott või mõni muu kott, kui ta aga naisele loob niisuguse elu, millest see on kord unistanud . . . siis on kõik korras. Minu unistuseks on alati olnud ilus, muretu elu, milles mina ise olen kõige keskus, tsentrum . . . Ja vaat, seda just ei suutnudki August Sirel mulle anda, kuigi algul näis, et küllap suudab. Aga ma tahtsin elu, kus on palju raha, kus pole mingit tööd ega muret . . . Ühesõnaga, mind oli kasvatatud ainult paradiisis elamiseks, mida aga maa peal ei olnud ja ei saanudki olla. Ma unistasin juba noore plikana sellest, et muutun kord elu tsentrumiks, mind imetletakse, mu väiksemgi käsk täidetakse silmapilkselt ja karvapealt — olen kõigist üle nii ilult kui ka võimult . . . Jah, nii ma mõtlesin ja sellest ma unistasin. Ja seda lubasid mulle ka minu vanemad, sest äri tõi neile siiski kenakese summa sisse ja ka pangas oli üle kümne tuhande krooni . . .»

«Oh sa issand, siis oli üsna priskesti,» oigas Matilde.

«Ja-jaa-jaa,» noogutas Luise.

«Ja kõik see läks vett vedama, kõik, kõik . . . Ja mehelegi läksin sellele, kelle süü pärast kogu see õnnetus oli toimunud, mõistate, missugune hirmus olukord . . . Ja siis, kui mu isalt võeti äri ja kui ta ise nädala pärast rabandusse suri ja kui meil enam polnud ei äri ega ka kapitali pangas, siis kargaski korraga mu hing täis ja ma ütlesin oma Augustile — kao meie juurest! Noh, ta oli, nagu ütlesin, üks jääkott, ei teinud sellest suuremat väljagi ja kadus alles siis, kui sakslased olid juba Ülemiste jaama hõivanud . . .»

Sel ajal ei osanud Virve veel otsustada, kas ta ema oli halb või hea inimene. Nüüd aga, kui Virve oli jõudnud otsusele, et ta isa, see «lurjus», August Sirel, on siiski hea inimene, hakkas temas tärkama mõte, et ema on halb inimene . . .

Halb inimene? Aga mispärast siis? Noh, kas või sellepärast, et kui ta sai isalt nii suure summa raha, oleks ta pidanud tema vastu kas või tänulikki olema. Aga ema ainult irvitab isa üle, nimetab teda ikka lurjuseks. Ja võib-olla ka sellepärast on ema halb inimene, et saatis Virve väga suure summa eest igasugust kaupa

ostma, aga ei mõelnud sugugi Virve saabastele, mis on kõige viletsamas olukorras. Jah, see Maks Kutter, kes täna on eriti vastik, selle eest ema hoolitseb nagu mõne kassipoja eest, aga Virve ei tule talle sugugi meelde. Küllap ema on vist siiski üks halb inimene ...

Aga siis meenub Virvele aeg, kui ta mõned aastad tagasi oli haige. Ema istus siis ööd läbi voodi juures ja nuttis, sest Virvel oli kopsupõletik. Kui ema nii nuttis, siis oli tal temast ju kahju. Tähendab, ta polegi nii väga halb ... Oh, kui raske on otsustada küsimust, kas ema on hea või halb inimene!

Virve tõusis pingilt, et minna kõigepealt armeenia viinapoodi ja osta sealt paar pudelit veini ja pudel viietärnist konjakit (Maks Kutter armastab viieaastast konjakit), siis osta veel juustu, võid ja musta kalamarja, siis veel ...

Keegi pani Virvele käe õlale. Tüdruk kohkus.

«Tere, Virve, kuhu's minek?»

Virve vahtis hirmunult suure mehe tuttavasse, kuid siiski tundmatusse näkku. Kes see võis olla?

«Ei tunne mind ära?»

«Isa!»

Midagi sooja lõi Virvele näkku, sest nüüd tundis ta selgesti, et isa on väga hea inimene.

Nad istusid uuesti pingile. Päike oli juba kõrgel, pilved olid täiesti kadunud. Meretuul puhus puude ladvus ja ülalt sadas vahtra õisi — väikseid rohekasvalkjaid õiemügarikke. Nüüd vaatas Virve juba julgesti isale otsa ja imestas oma julguse üle. Isal oli seljas korralik sinine mantel, peas tumehall kaabu. Nägu oli tal puhas, habemest polnud jälgegi.

«Vaata, tütar, tulin nüüd sinule järele. Olen kaua seda asja korraldanud, aga vaata, kui kaua on see kõik veninud. Sa oled juba suur — saad aru, sellepärast ütlen sulle, et su isal pole mitte elus alati vedanud. Olin sõjas, seal sain kõvasti pihta — kaotasin jala.»

Virve vaatas imestades isale, sest tal olid ju mõlemad jalad alles. Kuid nüüd märkas ta isa käes keppi. Isa nähtavasti mõistis tütre imestust, sest ütles:

«Mul see vasak jalg on protees ... Aga see ei tähenda midagi, sellega saab isegi tantsida ... Aga nüüd, tüt-

reke, tahan sulle veidi pikemalt endast jutustada, oled juba suur ja saad kõigest aru. Tahad sa mind kuulata?»

«Tahan, isa, väga tahan.»

«Sul on praegu aega, eks ole?»

«Jah, isa. Kooli lähen õhtupoolikul.»

«Nii et aega on (isa vaatas kella) tervenisti viis tundi.»

«Jah, isa, aega on küllalt.»

August Sirel vaatas tütart, kes veidi kohmetult ta kõrval istus ja üksluiselt «jah, isa» kordas. Ta nägi, et tüdruk võõrastab teda veel ja oma väikeste kõhnade sõrmedega näpib pruuni, juba tugevasti kulunud mantli serva. Ja miks ei peaks laps teda võõrastama, kui mitme aasta järel näeb vilksamisi oma isa, keda siis ema mitu päeva tagantjärele mustab ja manab. Kuid nüüd on sellel lõpp. Tütar peab kõik teada saama ja siis otsustama, kas ta tahab edasi elada oma ema juures või siis . . .

Sirel vaatas veel korraks tütrele, ta väiksele tedretähnilisele ninale ja tundis, kuidas mingi tükk hakkas suruma ta kõri. Siis sai ta sellest võitu ja alustas jutustamist.

August Sirel jutustas tütrele vaikselt oma elust. Vahel peatus ta hetkeks, nagu kaaludes seda, kas Virve, kes tähelepanelikult kuulas, ka kõigest aru saab. Ta tundis kuidagi vaistuliselt, et tütar mõistab teda, kuigi oli veel laps. Sirel taipas ka, et see laps on näinud ja kuulnud sedagi, mida ta poleks pidanud nägema ega kuulma. Väiksed teravad kurrud lapse suunurkades, kulunud riietus ja viltu kantud riidest jalanõud surusid ta südant valusalt. Jah, lapse eest on halvasti hoolitsetud ja suur osa süüst on ka temal, August Sirelil.

Ta jutustas tütrele üksikasjaliselt ka oma kaheaastasest vangisolekust. See oli imelik lugu. Töötades nahavabrikus tsehhijuhatajana ei osanud ta läbi näha ebaausaid inimesi, kes kuulusid vargajõuku ja varastasid valmisnahku. Ta usaldas liialt inimesi ja sellepärast tuli tal vastutust kanda. Nüüd on kõik korras, ta töötab endisel kohal ja tahab tütrekest enda juurde. Võib-olla tuleb isegi kohtusse minna, sest Virve ema on väga halb inimene.

Ema on halb inimene? Nüüd ütles seda isagi. Aga kui tema ütles, siis on see õige, seda usub nüüd Virve kindlasti.

«Kas tuled siis minu juurde elama?»

«Jah, tulen, isa,» vastab Virve, «aga mis me sellega teeme?»

Ja ta ulatab isale nimestiku ja nelisada rubla raha. Isa loeb nimestikku ja ta kulm tõmbub kortsu.

«Tead mis, tütar. Toiduained ostame ära ja saadame su emale. Viina ja veini jätame ostmata, samuti ka lipsud ja sokid sellele sinu . . . võõrasisale. Paki ja raha saadame ekspressiga koju ja ka sinu kirja lisame juurde. Hiljem toome sinu riided ja koolitarbed ära. Oled nõus?»

«Olen nõus, isa!» vastab Virve ja haarab esmakordselt elus isa käe, surub seda tugevasti.

1956

Humoreske

KOLMEKESI

Neid oli kolm poisijõnglast, kolm väikest väänkaela. Kõige vanem neist oli üheteistkümne-aastane Siim, kellel polnud kunagi kusagil rahu. Tema päevitunud näolapil keerles kaks tillukest silma nagu elavhõbedakuulikest, ja miski ei jäänud nende eest varjule. Metsas leidis ta alati linnupesi sealt, kust teised seda arvatagi ei teadnud. Samuti töötas kiirelt ta rahutu aju — iga minut võis ta midagi uut välja mõelda, olgu see siis koerustükk või mingi muu, sageli ka mõistlik ettevõte.

Ta sõbrad ehk niinimetatud alamad olid temast nooremad ja sellega ka teise järgu tähtsusega isiksused. Kui mingisugust järjekordset plaani sepitseti, siis kuulas Siim küll ka Kusta ja Jütsi arvamusi ja seisukohti, kuid et ta neid ka kunagi oleks arvestanud — seda ei mäletanud keegi. Ja ega sest ka häda olnud — nad said omavahel hästi läbi, nii ülem kui ka tema kaks alamat.

Nad olid karjased, võõra talu karjased. Siimul polnud vanemaid. Ta ise teadis tõendada, et neid kunagi üldse pole olnudki, millega ta alamad ka päri olid. Kusta ja Jüts olid vennad ja kahe peale kokku oli neil ikkagi üks ema, millega nad kord Siimu ees olid veidi kiidelnud. Kuid Siim oli selle peale vanamehe moodi läbi hammaste sülitanud ja põlglikult lausunud:

«Kahe mehe peale üks tilluke ema, ja nemad, vasikaunenäod, veel uhkustavad. Mis see ema on teile andnud? Ainult võõraste juurde karja pannud. Ja mis ta ise teeb? Hulgub niisamuti ringi ega viitsi tööd teha. Teda vaja ennast karja panna, las katsub, kas on hea . . .»

Sestsaadik ei tuletanud Kustat-Jütsi enam kunagi ema meelde.

Karjas käisid nad alati raudtee-äärses metsas. Siin said nende karjad kokku, siin haudusid nad ka igasuguste koerustükkide plaane.

Neil oli omapärane elu, erinev üldisest külaelust. Külas olid nad päeva ajal harva, seepärast nad õieti ei teadnudki, missugust elu elab küla. Hommikust õhtuni karjas käies harjusid nad pikapeale oma kitsa ringkonnaga, mille koosseisu kuulusid üksteistkümmend lehma, kuus mullikat, Jütsi peremehe silmaklappidega härg Tõnu ja veel kuusteistkümmend lammast. Peale selle muidugi nad ise kolmekesi. Ja see oligi nende ringkond, milles keerles nende elu varahommikust hilisõhtuni.

Täiskasvanute poolt laste jaoks loodud seadusi muutsid nad oma huvide seisukohalt. Siimul olid olemas eri punktid selle kohta, mida endale tohib lubada ja mida ei tohi. Esimeses punktis oli öeldud kindlasõnaliselt, et võib suitsetada, kui on tubakat. Kui aga tubakat ei ole, siis on suitsetamine kõvasti keelatud. Teiseks punktiks oli see, et sõimata võis, esiteks, seal, kus keegi ei kuule, ja, teiseks, võis tingimata avalikult sõimata «kapitalismi verekoeri ja imperialismi haikalasid». Neid sõnu oli Siim kuulnud ühest kõnest talurahva koosolekul ja nüüd olid need tal meeles nagu ükskordüks. Teadis ka, et neid «imperialismi haikalasid» oli külaski, nagu kaupmees Tindipoti Toomas, köster Tinasilma Karla ja veel mõned teised. Ja neid mehi võis ometi sõimata, sest nemad on nõukogude korra vastased. Neid mehi sõimabki Siim alati, kui aga jaole saab.

*

Oli selge suvine õhtupoolik. Päike helkis raudteerööbastel hõbedana ja Siimu kollastel juustel kullana. Siim istus rööpal ja mõtles. Kusta Jütsiga olid karja kokku ajamas. Mööda raudteed tuli teevaht. Siimu nähes ütles vaht sõbralikult:

«Noh, vennas, mida sa siin konutad?»

«Ma ei konuta, vaid istun.»

«Noh, istu pealegi. Aga miks sul täna niisugune hapu nägu peas on? Oled peksa saanud või oled haige?»

«Haige olen,» vastas Siim ükskõikselt.

«Mis sul siis viga?»

«Ristluud käivad ringi...»
«Kuule, poiss,» vihastus vaht, «kellega sa haugud?»
«Kelle muuga kui sinuga...»
Vaht sülitas ja astus edasi. Ei selle saatanaga saa kõnelda. Ühe sõna ütled, saad kümme vastu. Eemalt hüüdis veel:
«Kuuled sa, poisiroju, vaata et rongi alla ei jää... Näed, rong tuleb...»
Rong läks vuhina ja kolinaga Siimust mööda. Kuid sellegipärast jõudis Siim masinistile ja aknast väljavahtijatele rusikaid näidata. Ühele vagunile katsus ta koguni pihta sülitada, kuid see ei õnnestunud kange tuule tõttu, mis sülje kõrvale viis.
Äkki tundis Siim endale midagi pähe nätsatavat. Nägi viimase vaguni platvormil naerva poisijõmmi nägu. Siis vajus rong kiiresti kaugusesse. Siim krahmas mütsi peast ja vaatas seda — oligi mingisugune märg plekk küljes. Maas nägi ta pooleni näritud kurki.
Siim kargas vihast põlema. Või siis nii! See irvitav roju viskas Siimule kurgiga pähe, ilma et Siim talle saaks kättegi tasuda. Viha tõusis kurku ja pani meelekohad tuksuma. Niisugust asja polnud Siimuga varem kunagi juhtunud... Kunagi pole veel Siim solvamist kätte tasumata jätnud... Ja ka seekord ei jäta ta seda. Haa, see poisilurjus peab veel nägema, kes on Siim ja kuidas ta oma vaenlasi kohtleb. Oodaku veidi, siis näevad kõik...
Välgukiirusega hakkas Siim tasumisplaani hauduma. Ta toob suure raudkangi, võtab rööpad lahti, laseb rongi otsekohe kraavi. Ta kujutas endale ette, kuidas rong kraavi sõidab ja sinna rahulikult seisma jääb. Siis kui rong juba kraavis seisab, ronib Siim veduri korstna otsa ja kõneleb, et tema on see mees, kes on rongi kraavi lasknud. Kõik muidugi kiidavad teda, et ta on tubli poiss, ja masinist võtab ta koguni enda juurde veduri peale. Aga selle poisi, kes talle kurgiga pähe viskas, selle sihvuki viskab Siim sõidu pealt otsekohe jõkke. Las upub, kellel niisugusest ahvist kahju!
Kuid siin tuli Siimule meelde, et rongiõnnetuse juures võib palju inimesi surma saada. Vähemalt oli ta seda ajalehtedest lugenud. Kuid inimesi tappa Siim ei

tahtnud. Sellepärast see plaan ei kõlba. Vaja uus välja mõtelda, uus ja veelgi parem.

Silmapilgu pärast oligi teine plaan valmis. Ja seekord ilma inimeste hukkumiseta. Ainult selle poisi notib ta tingimata maha, sellele Siim ei halasta. Plaani sisu oli järgmine: Siim võiab enne rongi tulekut rööpad kahekümne sülla pikkuselt rasvaga, mille tagajärjel veduri rattad hakkavad libisema ning lõpuks jääb kogu rong seisma. Siis tormab Siim tagumise vaguni platvormile, lööb selle lurjuse vemblaga maha ja alles siis lubab ta rööbastele liiva raputada, et rong võiks uuesti edasi sõita. Et rong libedatel rööbastel edasi ei saa, sellest oli Siim ühest vanaaegsest jutukesest lugenud. Nimelt pidas seal üks mees niimoodi rongi kinni, mis kuristikku pidi lendama, ja päästis sellega paljude elud.

Niisiis — plaan oli valmis. Oli vaja ainult hakata seda teostama. Vajaliku rasva panevad nad kolme peale kokku ja juba homme õhtul viivad selle uhke plaani täide.

Kusta ja Jüts tulidki. Neile seletas Siim lühidalt ära nii sündmuse kui ka tasumisplaani. Järgmiseks päevaks lubas igaüks vähemalt kaks naela rasva hankida ja kaasa tuua. Siim pidas kõige paremaks searasva ja soovitas kõigepealt seda muretseda. Süllapuu, millega kakskümmend sülda tuleb ära mõõta, lubas Siim ise valmistada. Nii jäigi asi sel õhtul.

*

Kuusteistkümmend sülda rööpaid oli juba rasvane, kui rasvast äkki puudus kätte tuli.

«Võia ettevaatlikumalt, aga kakskümmend sülda peab tingimata rasvaseks saama. Mitte tolligi vähem. Muidu ei jää rong seisma,» seletas Siim otsaesiselt higi pühkides.

«Otsas viimane kui raas!» kuulutas Kusta ähkides. «Vist on juba kakskümmend sülda ka täis. Tule, Siim, ja mõõda õige ära...»

Siim mõõtis süllapuuga võitud rööpad hoolikalt üle ja kuulutas rõhutud häälel:

«Kõigest üheksateist... Kas ma sulle ei ütelnud, et

võia ettevaatlikult,» tükkis Siim nüüd Kustale kallale. «Annan sulle nii, et su ema kodus aevastab...»

Kuid Kusta oli juba võsastikus, sest ta teadis, et Siim oma lubadused ka kohe täidab. Võsastikust seletas ta:

«Ma määrisin küll õrnalt, aga näed, noh, ei jätkunud...»

«Ah, või sa hakkad veel õiendama...»

Kusta kadus kohe põõsastesse, kuigi Siim teda taga ajama ei läinud. Kuid siin tuli äkki Jüts appi:

«Mul on leivakotis veel pool heeringat. Ehk võib sellega määrida, heeringarasv on ka libe...»

Kus häda kibe, seal hea nõu ligi. Hakatigi viimast sülda heeringaga hõõruma. Heeringast jäi ainult paljas roots järele, kui päike loojenema hakkas ja metsa tagant läheneva rongi vile kuuldus. Siim haaras kiiresti maast pika nuia, mille ta tänaseks kodust, kus tal oli igat sorti nuie kogutud, oli toonud. Ta seisis sellega koha peale, kuhu viimase vaguni arvas seisma jäävat, et siit kergem oleks sellele lontrusele kallale minna...

Rong venis musta ussina metsapadrikust ja ligines ähkides poistele. Nüüd oli ka Kusta kartuse unustanud ja ta seisis põlevi silmi, pikk vemmal käes, Siimu kõrval.

Siimu süda tuksus kiiresti. Täna saab eilne hoop tasutud. Kurgi eest maksab see loru vägagi kallist hinda. Kui külapoisid sellest pärast teada saavad, siis on nende imestus suur. Ja muidugi — kohe pärima, et kuidas see asi oli. Aga tema jutustab täpselt, kuidas rongi kinni pidas, kuidas poisilurjuse uimaseks lõi ja kuidas siis masinistiga veduril sõitis...

Tuul lõi äkilise hooga vastu silmi, kui vedur Siimust mööda tormas, näe, nüüd jõudis ta rasvatud koha peale, nüüd... Nüüd hakkavad tal rattad libisema ja ta jääb seisma... Nüüd...

Kuid Siimu jahmatuseks kadus rong sama ruttu kui oli ilmunud. Ei kõssanudki rasvase koha peal, ei aevastanudki, nagu inimesed vahest teevad, kui kärbsed ninna ronivad.

Kivistunult seisis Siim, hoides ikka veel nuia löögivalmis käes ja vahtis liikumatute silmadega kaduvat

rongi. Nii kestis see mõne hetke. Siis pääsesid tal keelepaelad lahti.

«Sina, Jüts kurrat, rikkusid kogu supi ära oma heeringaraipega... Kas tead ka, mis selle eest tehakse? Ei tea. Noh, ma ütlen — maha lüüakse... Ja siinsamas...»

Ent Jütsil olid sama viledad jalad nagu Kustalgi. Ainult süllapikkune nui lendas talle vuhisedes võsastikku järele, nagu oleks Jüts olnud see poiss, kes Siimule kurgiga pähe viskas.

1927

SÕIT PUUSÄRGIS

Kohtulaua ette astus lüheldane vanamees, kelle habe tuletas meelde vana, kulunud põrandaharja. Karvad olid selles igasse kaarde laiali karanud, sellepärast oli lõug tükati isegi paljas. See oli Jüri Sangavars Raevere vallast, ameti poolest puusepp.

«Jutustage, kuidas asi oli,» küsis kohtunik pärast vormilisi küsimusi.

Jüri Sangavars pilgutas silmi, liigutas habemekarvu ja aevastas siis rängasti.

«Aptsihh! Oeh, sa kurihing, aptsihh! Näh, mädanu, nina võtnud tolmu täis.»

«Palun, jutustage sellest, mida teilt küsitakse.»

«Nojah, ma ju pidingi, aga näh, tolm pani nina kihelema. Vaadake, kohtuärr, see oli mineva kuu esimesel pühabal, mu vanaeit Katrin ütles, et mine, kuring, ometi rätsepa juurde ja too oma püksid ää, et see Uuripuru kroogib neid juba kolmat kuud, et sul endal, näh, kuring, häbi üelda, mihuksed püksid jalas . . .»

«Palun rohkem asjaoludele lähemale. Vastake küsimustele. Kui kaugele teie pidite sõitma?»

«Näh, kuring, see teeb ära oma kuuskümmend kilomeetrit, sinna Kurikaneemele, seal mul see väimees rätsep Jaan Uuripuru, tema, kuring, pidi mu püksid valmis tegema ja . . .»

«Kuskohal teie autole istusite?»

Vanamees mõtles vähe, püüdis oma habet siledamaks tõmmata, kuid karvad jäid endiselt turri.

«Kuule, eks see olnud peaaegu meie Kukevere kohal, kui nägin, et üks krusa litsub ligemale . . . Ma muidugi tõstsin käe üles, ja krusa, näh, jäigi seisma. Seesamane

sohver, kui kuulis, et ma, näh, Kurikaneemele tahan sõita, ütles: maksa kohe kümme ruublit siia, siis roni, kuring, sinna taha kasti ...»

«Ja teie maksite kümme rubla?»

«Aga kudas siis teisiti?» imestas vanamees. «Ega's ta, kuring, ilma selleta poleks mul mitte lasknud sinna kasti ronida, nojah, selge ...»

«Teie, kodanik Siiman, tõendate,» pöördus kohtunik autojuhi poole, «et saite kodanik Jüri Sangavarrelt kümme rubla ...»

«Ta andis mulle viis rubla,» sõnas autojuht mornilt.

«Nojah, selge, viis ruublit,» sõnas vanamees, «viis pidi saama, näh, Kurikaneemel, see on ju sedasi küll ...»

«Jutustage edasi, ainult otseselt küsimuse kohta käivaid üksikasju.»

«Nojah, siis ma ronisingi, näh, sinna krusale peale, sinna kasti ... Krusa litsus kohe minema ... Nojah, selge. Korraga näen, et seal krusa kastis on üks valge kirst, kuring ... Mõtlen, kae kurja, sohver veab surnukeha, et mis ta, näh, seda kohe ei ütelnud, ma ei oleks siis seia peale mitte roninud ... Ja raha ka juba mastud, kos sa enam ... Aga mis sa, kuring, nüüd teed! Südame võttis küll nigu vedelaks, aga midagi ... Istusin nii umbes natike aega, siis kuulen, et kirstus keski koliseb sehes ... Näh, vaja ju siis vaadata, mis seal koliseb, on see pealuu või mis: taob endal veel pea katki, selge ... Tõstangi, näh, kaase kõrgemale, kirst tühi, laaste täis, üks puujupp kargab sees, kui krusa põrutab. Noh, selge, aga mina mõtlesin — sohver veab surnukeha ...»

«Palun natuke lühemalt.»

«Kuule, eks ma siis püüa, näh, lühemalt ... Ega ma, kulla kohtuärr, nii väga pika jutuga olegi. Mu vanaeit, Katrin, näh, kui see hakkab ketrama, siis võib küll hobune halliks minna, enne kui jutt, näh, lõpeb, aga mina olen lühikese jutuga. Nojah, selge ...»

«Palun asjast jutustada ...»

«Nojah, eks ma siis, jah, nägingi oma silmaga, et kirst on sehest tühi ... Mõtlen, küllap see sohver kaupleb kirstudega ... Näh, tundsingi äkki, et tuul, kuring,

tõmbab ja tõmbab, tõmbab ja tõmbab, ikka seda kananahka ihule ... Enne kui arvasin, et surnukeha kirstus koliseb, lõi naha päris soojaks, kuring, aga näe, nüüd hakkas külm ... Kuule, siis see mõte tuligi, kohtuärr, seesama ikke, et seal kirstus oleks justku mehine tuulevari, et kui ronida, kuring, sinna sisse ... Sõita veel üle neljakümne kilomeetri ... Eks ma siis ronisingi sinna kirstu sisse, nojah, selge ...»

«Kas kedagi oli veel autos, kui puusärki ronisite?» küsis kohtunik.

«Kuule, mitte kedagi ei olnud. Olin ihuüksi. Nojah, kui ma sisse ronisin ja laastudele pikutasin, mõtlesin, et kuring, seda kaast ei tohi ju päris kinni tõmmata, et näh, ei pääse siis luhvti sisse ... Paningi ühe pulga ääre vahele, et kaas kinni ei põruks või nii ...»

«Pidage,» ütles kohtunik, ja vanamees jäi talle ehmunult otsa vahtima, habemetutt nuustikuna kikkis. «Kodanik Siiman, kui teie Sangavarre peale võtsite, kas lubasite temal puusärki tuulevarjuks kasutada?»

«Ei lubanud. Mul ei tulnud mõttessegi, et vanamees võib puusärki pugeda.»

«Kuhu teie seda puusärki viisite?»

«Mul Kurikaneemel suri onunaine ja onu palus Pärnust puusärgi osta. Seda ma tegingi.»

«Kodanik Sangavars, missuguse õigusega teie puusärki ronisite?»

Sangavars oli natuke aega üllatunult vait ja vahtis silmi pilgutades kohtuniku otsa. Nähtavasti tuli talle küsimus ootamatult ja ta aimas selles mingit kurja konksu. Siis haaras ta oma habeme pihku, muljus seda natuke, teise käega sügas kuklas püstiseisvaid kahle, kergitas pükse ja ütles:

«Nojah, missuguse õigusega? Aga ma, kuring, maksin sohvrile kümme rubla ...»

«Viis,» parandas kohtunik.

«Nojah, viis, kuring, selge ... Eks ma selle raha eest võisin krusa kastis olla igal pool ... Kaubas, näh, ei olnud sõnagi, et kirstu sisse ei tohi minna ... Kas ei ole nii, kohtuärr?»

Ja Jüri Sangavars vaatas võidurõõmsalt kohtuniku otsa.

«Jutustage, palun, edasi.»

«Nojah, edasi, miks ei või, selge ... Seal sehes, see tähendab — kirstus, oli ike päris mehine tuulevari ... Aga kaase serva vahelt tõmbas kangesti tuult sisse, otse kõrvaauku nagu naaskliga, aga mul kurapoolne kõrv ei salli seda ... Tõmbasin, näh, selle pulga siis välja, sest kirstu laudade vahele oli see va loru puusepp, näh, suured praod jätnud ja sealt tuli luhvti paras jagu ... Ma ise, kuring, ka tunnen seda puutööd, olen ka puusepp ja tisler ja peenike mööblisepp, aga see kirst, kuring, oli küll ühe lorujaagupi tehtud, vaata et koost ära ei lagune ...»

«Palun, jutustage asja kohta, ärge kalduge kõrvale,» tähendas kohtunik.

«Kuule nüüd, kohtuärr, kus ma siis sain kõrvale kalduda, kui olin juba kirstus sehes, nojah, selge ... Ja kui pulga ära tõmbasin, vajus see kaas, näh, klõmdi! kinni ... Vaat nii olingi kirstus sehes ... Imelik, mõtlen, kui nüüd mu Katrin seda teaks, et tema Jüri, kuring, sõidab kirstus, eh-hee, küll saaks nalja ... Ta mul sihuke krobeline ja vintske eit, ega ta risti ette löö ... Nojah, ega's minagi, näh, künas pole kasvanud, ju ma vahel nii vintis peaga teen oma mutiga nalja ... Ütleme, kui karvupidi oleme koos olnud, lähen ennast, näh, uputama või naljapärast tahan räästasse tuld torgata ... Oh sa mu meie, siis Katrinil, kuring, vesi ahjus, seob mind ohjadega ja kutsub, kuring, naabrid appi ... Ja kus siis on tal nimesid minu kohta, ike — vana sarvik ja peletis, peeltsepuul ja nabakadunaatsar ... Imesta kohe, kudas minu Katrin oskab oma lõuapuud keerutada ... Ei mina, näh, tema vastu saa, selge ...»

«Kuulge, teie kaldute jälle kõrvale, jutustage, kuidas asi edasi läks ...»

«Nojah, edasi, selge ... Kirstus sehes hakkasin mõtlema oma elukäigu üle ... Noh, mõtlesin igasugumaid mõtteid ... Oli ju, näh, pime ja tuul ei puhunud ... Vaat, kuring, nii olingi magama jäänud ... Näen parajasti üht marudat und, et kuidas ma jälle räästasse tuld süütan, ja et Katrin seob mind, ja teate, millega? Kust teie, näh, siis võite teada, sest und nägin ju mina, selge ... Et Katrin, kuring, seob mind verivorstiga ...»

«Missuguse verivorstiga?» jahmatab kohtunik.
«Kuule, ike nendega, mis tehakse jõulu paiku... Et olid just jõulud ja mutt tegi verivorsti...»
«Kuulge, Sangavars, teie räägite jälle kõrvalistest asjadest... Jutustage asja käigust...»
«Kuule nüüd, kohtuärr, see unenägu on just asja käigu sehes.»
«Unenägu ei kuulu siia, see asjakäiku ei mõjutanud.»
«Ei, nojah, kohtuärr, kudas siis ei mõjutanud? Mõjutas ike ja veel kudas... Kui ta, mait, see Katrin ike, mind verivorstiga poleks kimbutanud, ei ma, kurihing, siis kirstust poleks välja karanud — ja niisuguse maailmamaa mühinaga... Aga Katrin, see minu mutt, seob ja seob mind ühe ilmatu suure ja sitke vorstiga ja, kuring, tahab kangesti kõri kinni krookida... Katrin, kuring, karjun unes, pood nii oma nabakadunaatsari ära. Aga tema, kurask, kedagi, muudkui aga tõmbab vorstisilmust kõri ümber koomale...»
«Pidage, Sangavars! Ütelge, kodanik Siiman, keda te vahepeal auto peale võtsite?»
«Vahepeal istusid Kobraste kohal peale üks vanaeit, kes sõitis Kurikaneemele oma tütre juurde, ja kaks Eesti Rahvuskorpuse sõdurit, kes ka sõitsid Kurikaneemele puhkusele,» vastas autojuht.
«Kas teie siis vaatasite, mida teeb endine reisija?»
«Ei vaadanud, sest et ma kabiinist välja ei roninud.»
«Ja teie ei ütelnud ka, et seal keegi juba ees on?»
«Ei. Arvasin, et nad pidid vanameest ise nägema.»
«Kodanik Sangavars, palun edasi jutustada. Aga ärge kalduge kõrvale.»
Jüri Sangavars vaatas autojuhti kurjade silmadega ega kuulnud, mida räägib kohtunik. Kui kohtunik oma sõnu kordas, ütles vanamees:
«Ei, nojah, see sohver on vana masuurikas, näost näha... Ärge, kohtuärr, näh, uskuge tema juttu, et ta ei teadnud või nii, et kas ma olen tuulevarjus kirstus... Tal on selja taga klaas ja ta, kuring, vahtis sealt mitu korda... Ta tahab mind, ausat vanameest, süüdlaseks teha oma krutsikute eest...»
«Palun, jutustage sellest, kuidas teie puusärgist välja tulite.»

«Nojah, selge, seda võib küll, aga ärge uskuge seda sohvrit, tal nihuke kelm nägu. Nojah, kui mu Katrin mind verivorstiga poos ja ma karjusin, et ära nüüd, näh, oma nabakadunaatsarit nii rängalt poo, ja kui mul hing lõpuks päris kinni jäi, kargasin istukile ja põrutasin, kuring, oma nina ja otsaesise vastu kirstu kaast. Pime oli nagu põrgus ja algul, näh, mitte ei saanud tolku, kuhu kuramuse kohta olin kukkunud... Siis torkas mulle, näh, pähe, et küllap olen kirstus, aga luhvt oli nii paks, et hingamise pressis kohe päris kinni... Kuule, siis hakkasin viimases hingehädas ennast välja vajutama, aga kaas, ausõna, nagu tinutatud... Viimaks panin põlved ja käed korraga käiku, pingutasin, et püksid kärisesid, näh, üks serv tõusiski vähe üles... Nojah, et kaks meest istuvad korraga kaase otsas ja küllap, näh, nad olidki kõik praod kinni pressind, mis see lorujaagup kirstu oli jätnud... Hüüan siis meestele, et ronige, maidad, pealt, et mis te, lorud, peal istute, tapate inimest... Nojah, nad kadusidki kähku ära, olid, näh, päris mõistlikud mehed kohe... Siis, kuring, kruvisin pea muidugi prao vahelt välja, sest hingamine, kulla kohtuärr, oli täiesti mokas, kohe mustad tsõõrid kargasid silmade ees...»

Ja Sangavars näitas, kuidas ta välja ronis: suu lahti nagu kalal, silmad pungis, habemekarvad igasse kanti laiali.

«Miks teie siis niisuguse lõustaga välja ronisite, kas teie ei saanud vaikselt, hoiatusega välja tulla?»

«Kuule, kohtuärr, kui teid ka, kuring, mutt verivorstiga oleks poonud, küllap teie nägu oleks veelgi hullem olnud...»

«Ärge ajage lora, jutustage edasi!»

«Nojah, kuring, sain paar korda suud maigutada ja mahvi värsket luhvti tõmmata, kui need kaks sõjameest mauhti üle krusa serva täie käigu pealt kraavi põrutasid. Üks neist virutas sohvri klaasi kontsaga sisse. Tohoo, kuring, mis jamps see siis on, mõtlen, mis tuli siis neile takku kargas... Korraga kuulen sehukest imelist kõõksumist, nagu oleks kana kaelapidi ukse vahele jäänud... Vaatan, Jessuse poeg, peeltsepuul ja nabakadunaatsar, krusa kasti nurgas istub minu

languke, minu väimehe Uuripuru ema Leenake. Silmad näh, nagu kanamunad teisel peas, suu pärani... just nagu oleks teda, aga mitte mind Katrin verivorstiga poonud... Hüüan talle — Leenake, languke, kuring, mis sa jõllitad, tule aita oma sugulane kirstust välja! Aga kus tema, näh, rapsas korraga kämmaldega õhku ja vajus pikali. Kulla kohtuärr, teate, ma ehmatasin nii sandisti, et kah hirmust, näh, selili kirstu tagasi kukkusin. Noh, siis sohver pani oma krusa seisma, mina ronisin kirstust päriselt välja ja kargasin Leenakesele juurde, aga tema, kuring, vait nagu kott... Küll ma teda raputasin ja tuuseldasin ja pärisin, et kust ta, näh, siia sattus, aga tema, kadunuke, mitte üht sõna...»

«Kodanik Siiman, jutustage, kuidas asi edasi areneb!»

Jüri Sangavars maigutas suud ja pilgutas silmi. Oli näha, et ta tahtis väga nutta.

«See on teada kõigile, mis siin enam jutustada,» ütles Siiman mornilt.

«Teie olete kohtu ees, peate jutustama.»

«Leena Uuripuru suri silmapilkselt südamerabandusse, kui Sangavars puusärgist pea välja pistis, kuna seersandid Ilves ja Karu autost väljahüppamisel vigastada said: Ilves murdis jalaluu, Karu vigastas õla ja murdis kaks roiet. See on kõik. Selles on süüdi ainult see hull vanamees.»

«Palun, jätke süü selgitamine kohtu otsustada. Kodanik Ilves, miks teie siis käigu pealt maha hüppasite? Kuidas teie äkki nii kartlikuks muutusite?»

Ilves tõusis kepi najal püsti, läks näost roosaks ja ütles:

«Austatud kohus! Meie Karuga oleme läbi teinud kõik lahingud, oleme fašiste kloppinud, surmasuus olnud, kuid see vanamees kohutas meid koledasti. Arvasime, et surnu tõusis ellu.»

«Ja mis sellest, niisuguseid juhtumeid võib ka olla.»

«Võib küll,» kogeles Ilves, «aga nii ootamata... Ja pealegi hüppas Karu ees autost välja, mina aga pikemalt mõtlemata järele...»

Kui kohus pärast vaheaega autojuht Siimani üheks aastaks tingimisi kinni mõistis ebaseadusliku reisijate sõidutamise pärast, kuna Jüri Sangavars õigeks mõis-

teti, särasid vanamehe silmad nagu hõberahad. Ta vaatas võidutsedes ringi ja ütles lahkuvale autojuhile Siimanile:

«Näh, oled sa, kuring, üks masuurikas küll, aga sisse kukkusid. Kossa sellega — mind, näh, sisse vedada. Kui sa sohver oled, siis pead ise oma passasiiride eest vastutama, kuring . . . Aga langukesest-kadunukesest on kahju, oli teine tore eit, aga näe, nõrga peaga: plaks ja läbi . . . Kus minu Katrin, ei see poleks kohkunud . . . Küllap ta oleks oma peeltsepuulile valanud nihukese obaduse, et — kae kurja, vanameherisu, või enne surma sõidab puusärgis ringi . . . Ja-jah, selge . . .»

1945

TRAAVEL

Linna täitevkomitee esimehe kabinetti astus sisse tüse lüheldast kasvu meeskodanik. Ta kandis lühikeseks lõigatud punakaid vurrusid, kuldraamides näpitsprille ja seljas musta pintsakut, mis oma lõikelt ja pikkuselt tuletas meelde sabakuube. Ta pöördus galantselt kummardudes laua taga istuva tütarlapse poole:

«Minu nimi on Peeter Saarmasaba. Mul on vaja tingimata kokku saada linnapeaga, här... seltsimees Kummitsaga. Kas teie ei kannaks ette ja paluks mulle audientsi, ainult kümneks minutiks... Ma palun väga.»

Sekretär tõstis oma pikad ripsmed üles. Saarmasaba kummardus sügavamalt ja naeratas, paljastades oma peenikesed hambad.

«Aga mis asjus teie soovite kõnelda esimehega?»

«Vaadake, preili, see on tähtis küsimus, mille pean linnapeale ette kandma. Olge nõnda lahked ja teatage: Peeter Saarmasaba palub audientsi väga tähtsas küsimuses.»

«Meil on niisugune kord, et pean teie palve sisu teadma, sest mitte kõiki küsimusi ei lahenda esimees isiklikult.»

«Uskuge mind, minu küsimuse võib ainult linnapea isiklikult lahendada, teie osakonnad on siin võimetud.»

«Hea küll, ma kannan ette,» nõustus näitsik ja kadus esimehe kabinetti. Seltsimees Kummits, N. linna täitevkomitee esimees, sõitles kedagi parajasti telefoni teel:

«Mis sa teed, inimene! On sul ka pea otsas, või ei ole, ütle mulle! Kuidas? Ikka on? Aga ma kahtlen väga. Võta jalamaid see neetud toru maha! Mis? Ah, mis teha ahjudega? Ahi viska jalamaid välja! Ehita korralik ahi

ja lase suits korstnasse, aga mitte aknast välja. Kuidas? Keskküte? Ei jätku kütet keskküttele? Noh, kallis sõber, tee kuidas tahad, aga homme olgu see toru aknaaugust kadunud. Selge!»

Ja esimees riputas kuuldetoru konksu otsa.

Sekretär kannab ette, et keegi Peeter Saarmasaba palub audientsi tähtsas küsimuses ainult kümneks minutiks. Sel hetkel heliseb jälle telefon.

«Hallo, kuulen. Jah, tervist, tervist. Kuidas? Tahad suitsutorud aknast välja lasta? No kas sa siis ei tea, et see on kategooriliselt keelatud? Mis? Minu asetäitja Koppelmaa on lubanud? Ei või olla, ma kontrollin. Nägemiseni.»

Riputanud kuuldetoru, ütleb esimees sekretärile:

«Noh, laske see Saarmasaba siis sisse. Kas ta teile ei ütelnud, mis küsimuses ta vastuvõttu soovib?»

«Ei, see olevat üks väga tähtis küsimus.»

«Noh, laske sisse, vaatame.»

Peeter Saarmasaba ilmus uksest juba kaugelt kummardades ja pintsakuhõlmu kahe käega kõrvale tõstes.

«Palun istuge. Millega võin teile kasulik olla?» küsis Kummits.

«Tänan väga!» kummardas Saarmasaba uuesti ja istus leentoolile, pintsaku saba ettevaatlikult üles tõstes. Siis köhatas ta vaevaltkuuldavalt ja ütles:

«Vaadake, kallis linnapea, mul on üks isevärki palve. Ma tahaksin, et teie isiklikult annaksite minu hobusele välja passi.»

«Teie hobusele passi?» kordas Kummits üllatunult. «Kuid, kallis inimene, selleks on meil ju alumisel korral kommunaalosakond, kus ka hobustele passe antakse.»

«See on ju kõik õige, mida ütlesite,» sõnas külastaja leentoolis kummardusi tehes, «selles see iseärasus seisabki, et ma palun nimelt teid isiklikult minu hobusele pass välja anda.»

Kui Kummits üllatusest ikkagi ei osanud midagi ütelda, seletas Saarmasaba:

«Vaadake, auväärt linnapea, — teie lubate ennast nii nimetada — minu hobune ei ole mõni lihtne sälg, vaid traavel, mõistate? Ta nimi on Halifax. Tal on neli au-

hinda. Kuid ta on juba kaheteistkümne aastane ja loomulikult ei suuda ta hipodroomil enam noortega võistelda. Loodan, et te mind mõistate. Ei kõlba ju tal lihtsalt põldu künda või, ütleme, sõnnikut vedada, või isegi kahurit või miinipildujat . . .»

«Lubage, kodanik Nirgisaba . . .»

«Saarmasaba, palun.»

«Kodanik Saarmasaba . . . Aga ma ei mõista siiski, mispärast mina pean teie traavlile passi andma, seda võib siiski teha kommunaalosakond . . .»

Saarmasaba tõusis üles, astus vaikselt üle suure vaiba esimehe juurde, puudutas teda nagu kass vaikselt varrukast ja ütles saladuslikult:

«Kallis linnapea, aga kui meie asja nii teeme, et mu Halifax pärast teie isikliku allkirjaga passi omamist jääks ka ühtlasi teie kasutada . . .»

«Minu kasutada? Aga milleks on mul traavlit vaja?» imestas Kummits.

«Noh, mitte just niivõrd traavlit, kuivõrd üht ilusat, hästi kasvatatud ja arukat hobust, kes teid igal hommikul tööle toob, teie abikaasat ja armsaid lapsi sõidutab, pühapäeviti teid linna taha toimetab . . . Nii, kallis linnapea, on minu ettepanek . . .»

Kummits jäi mõtlema. Siis küsis ta:

«Kuulge, aga ma ei oska ju ratsa sõita?»

«Oh ei, seda pole vajagi,» naeratas Saarmasaba, «mul on Halifaxi jaoks oivaline kaless, lakitud, kummrehvidel . . .»

Sel ajal helises telefon. Kõneles partei maakonnakomitee sekretär Tammepuu.

«Hallo! Sina, Kummits? Tervist! Ma kuulsin su sekretärilt, et praegu olevat su juures härra Saarmasaba ja nähtavasti kaupleb sulle oma traavlit.»

«On küll, aga kust sina seda tead?» jahmus Kummits.

«Vaata, vennas, aja see masuurikas oma kabinetist jalamaid minema . . .»

«Hm, nojaa . . .» ümises Kummits ja vaatas üle laua Saarmasaba, kes näis ametis olevat oma uuriketiga.

«Vaata, see mees on endine klikiaegne hipodroomi omanik,» seletas Tammepuu, «tal oli kolm-neli traavlit veel järele jäänud ja ta püüdis nende arvel ka nõu-

kogude korra juures tööta elada. Kuid enamik neist on tal juba läinud, osalt sõjaväkke, osalt transporttrusti. Tal on praegu veel üks endine kaunis vana traavel, mis talle seaduse kohaselt jäi nagu voorimehele. Kuid mees ei taha lihtsa voorimehe olukorraga rahul olla, tahab külge kleepuda nõukogude võimu silmapaistvaile esindajaile. Okupatsiooni ajal vedas ta oma traavliga kohalikku vüürerit, nüüd oled vist sina tal võrgus . . .»

«Hm, nojaa, asi ei ole hoopiski niikaugel,» ümises Kummits, «aga kust sina seda asja kõike tead?»

«Kuule, ta ju käis oma traavlit mulle pakkumas. Nõudis kõrget palka ja erivarustust endale ja hobusele. Saatsin uksest välja. Soovitan ka sinul sama teha. Las hakkab kasulikku tööd tegema. Noh, nägemiseni!»

Kui Kummits toru riputas, tõusis ka Saarmasaba üles ja ütles:

«Kahju küll, et asi nii läks. Head aega!»

«Kuulge, ma ei ole ju veel midagi ütelnud,» imestas Kummits, «kust teie selle võtate?»

Saarmasaba vurrud tõusid, väiksed hambad ilmusid nähtavale. Ta naeris, hoides käes oma kulunud kaabut:

«Eeh-he-hee, ma ju sain aru... teie kõnelesite Tammepuuga ja tema teatas teile oma eitava seisukoha minu suhtes. Loomulikult, et pärast seda teie mind ei võta. Oleks ma teilt passi enne kätte saanud, siis oleks teine jutt olnud. Head aega! Loodame paremate aegade peale!»

Ja enne kui Kummits midagi jõudis ütelda, oli Saarmasaba kabinetist lahkunud.

Möödus mõni nädal ja Kummits oli selle vahejuhtumi juba täielikult unustanud.

Ühel ilusal puhkepäeval jalutas Kummits linna taga mererannal, nautis päikest ja karget mereõhku. Linlasi oli sinna kogunenud kaunikesti. Korraga käis suvitajate hulgast mingi kahin läbi. Keegi hüüdis:

«Hoidke alt, ülemus sõidab!»

«See vist linnavana ise, ega Saarmasaba väiksemat kala ei tunnista,» hüüdis keegi naine heledalt.

Kuid Kummits tunti siinsamas ära ja nüüd vaadeldi

huvi ja ärevusega lähenevat halli traavlit läikiva kalessiga. Kes see võiks olla, kui linnapea on siin?

Kui kaless tolmu keerutades mööda kihutas, nägi üllatunud Kummits, et pukis juhib sõitu tõesti Saarmasaba, näpitsprillid ninal, huuled väikeste punakate vurrudega tähtsalt torus ees, kuna aga «tõllas» istus rahulikult Kummitsa abi Koppelmaa oma noore naisega. Nad näisid olevat nii õnnelikud kui see iganes võimalik võib olla. Ja millise võiduröömuga Saarmasaba ohje hoidis — nagu jumal istus ta pukis, juhtides oma traavli hoogsat sammu.

«Näh, linnapea abi ise õnge näkanud,» ütles keegi kahjurõõmsalt.

Kummitsa tuju oli rikutud. Ta läks pahaselt koju ja järgmisel päeval tegi Koppelmaale suure skandaali: vallandas Saarmasaba kogu oma halli traavliga, mis Koppelmaa oli täitevkomiteele palganud, andis oma abile valju noomituse. Koppelmaa seisis punase näoga esimehe kabinetis.

Kummits oli vihane:

«Inimene, on sul pea otsas või ei ole? Ah, on ikka? Aga ma arvan, et ei ole. Mõtle ise, palkad vana tegelinski nõukogude asutusse, ja milleks — oma isiklikuks lõbuks. Sa kuula, mis rahvas räägib. Aga rahvas, kui sa selle kuradi traavliga kihutad, ütleb, et vaat — enne see Saarmasaba elas oma traavlitest, kooris rahvast ja nüüd nõukogude korra ajal teeb sedasama. Ja räägib veel, et vaat, Koppelmaa oli enne oma inimene, töötava rahva hulgast, aga nüüd, kui valiti etteotsa, siis on tõusik — sõidab oma traavliga ringi, sõbrutseb endise vereimejaga ... Vaat, mis rahvas räägib ...»

Koppelmaa seisis nagu koolipoiss, kes on kurja teinud. Siis ütles ta häbenedes:

«Ega's mina nii väga, aga mu abikaasa juhtus sel ajal kabinetis olema, ajas mulle nagu uni peale: et võta Saarmasaba endale kutsariks, et autot sul niikuinii ei ole, et kus on tore sõita oma traavliga, saab inimeste ees uhkustada ...»

«Su naisel vaja ka mõistus kohale seada — või uhkustada! Kas sa siis selle traavli ära ostsid?» küsis Kummits.

«Ei ostnud,» vastas Koppelmaa, «aga ma palkasin ta täitevkomitee teenistusse...»

«Ja hobuse passile kirjutasid ka alla?»

«Jah, kirjutasin...»

«Missugust palka sa talle maksad?»

«Panin ta ajutiselt osakonnajuhataja palgale, meil ju kõiki osakonnajuhatajaid niikuinii ei ole...»

See ajas Kummitsa maruvihaseks:

«Inimene, on sul pea otsas või ei ole? Ma arvan, et oled oma pea kusagile ära kaotanud. Jalamaid kihutad selle masuurika siit viie kilomeetri kaugusele... Selge? Või, kurat, osakonnajuhatajaks palkasid niisuguse sõnni!»

Koppelmaa kadus esimehe kabinetist, punane nagu äsjakeedetud vähk. Kodus tekkis noorel abielupaaril esimene tõsine riid. Naine nuttis ja ringutas käsi:

«Kui ma sulle tulin, lubasid mulle tähed taevast, aga nüüd? Mitte midagi... Saarmasaba, selle kena mehe kihutasid minema... Millega me nüüd sõidame?!»

«Sa, Kaarin, pead aru saama, et Saarmasaba on klikiaegne tegelinski, nii räägib Kummits...»

«Sõida põrgu oma Kummitsaga... See on jäme, harimatu mats... Ma arvasin, et sina targem oled, nüüd näen, et olete kõik ühesugused... tohmanid. Ei teil ole ettekujutust, kuidas kultuurselt ja peenelt peab elama. Ja kas sa ei ole vastutav töötaja, kas sul ei ole õigust paremini elada kui teistel?»

Nii viilis Kaarin meest mitu päeva järjest. Siis lõpetati viilimine, kuid vähemalt kaks nädalat ei rääkinud noor naine oma mehega ühtki sõna. Kuid pikapeale harjus ta selle raske kaotusega ja elu läks endist rada.

Ühel suve lõpupoolsel ilusal päeval sõitis Kummits koos oma perekonna ja Koppelmaadega jälle mereranda. Seekord oli transportvahendiks väike hall auto, mis oli äsja remondist tulnud. Sihtkohta jõudnud, jäi ta seisma. Kui autost välja astuti, nägid kõik, et keegi kihutab neile järele. See oli hobuveok, mis kihutas mööda asfaltteed maksimaalse kiirusega.

«Jumal, see on Saarmasaba oma traavliga!» hüüdis korraga Kaarin, kes, käsi silmil, oli tunnistanud lähenejat.

«Tõepoolest, paistab Saarmasaba traavli laadi,» ümahtas ka Kummits.

Kui sõiduk kohale jõudis ja neist mööda kihutas, nägid kõik, kuidas Saarmasaba, kuldprillide värisedes ninal, huuled punakate vurrudega trotslikult torus, uhkelt pukis istus, kuna kalessis istus kohaliku ehitustrusti juhataja Krohvel oma abikaasa ja kahe lapsega. Nähes Kummitsat ja Koppelmaad tõstis ta uhkesti kaabut, nagu tahaks sellega ütelda, et vaata, olen niikaugele jõudnud, sõidan oma traavliga.

Seltskond oli tükk aega sõnatu.

Siis ütles Kummits:

«On ikka vintske mees see Saarmasaba. Aja ta uksest välja, ronib jälle aknast sisse. Nüüd on ta siis Krohvelile oma haagi sisse löönud . . .»

Kaarin aga viilis põõsa taga oma meest:

«Näed nüüd, Krohvel sõidab traavliga, aga sina sõida oma ülemuse armust selle vana loksuga . . . Olete ikka kõik kokku ühed tohmanid . . .»

Pühapäevatuju oli just nagu vähe rikutud, vähemalt Koppelmaal ja Kaarinil.

1946

KITSAMAS JA LAIEMAS MÕTTES

Artelli «Tõrretünn» kontor. Esikus istub habemik valvur ja joob teed. Tagatoast on kuulda kõva kõnelemist. Uksest astub sisse kodanik.

«Kas ei saaks kõnelda direktoriga?»

«Ei saa,» vastab valvur ja rüüpab kruusist teed.

«Miks?»

«Juba kolmat päeva kestab koosolek . . . Dis-kuss-kussi-joon . . .» saab valvur raske sõna suust välja ja rüüpab jälle tähtsa näoga teed.

«Diskussioon? Mille üle?»

Valvur paneb kruusi kõrvale, sügab vurre ja ütleb tähtsalt:

«Hirmus tähtis küsimus . . . Ei tea, kas teie, kodanik, sellest üldse arugi saate. Aga hea küll, võtke, sellel paberil on kirjutatud, mille üle seal dis-kus-kussi-joon jookseb.»

Kodanik loeb paberilt: «Artelli «Tõrretünn» juhatuse koosolek. Päevakorras küsimus: «Tõrre erinemine tünnist kitsamas ja laiemas mõttes ning selle mõju artelli toodangule».»

Tükk aega vahib kodanik jahmunult valvuri otsa.

«Mis selle üle siis vaielda?» ütleb ta viimaks.

«Äh!» lööb valvur käega ja valab kannust uue kruusitäie. «Või mina seda tean, aga näe, juba kolmat päeva tõmmatakse . . . Kitsama mõtte mehed löövad praegu laiema mõtte mehi, aga eile oli vastupidi — siis said kitsama mõtte mehed kitli peale. Teate, kodanik, ärge minge sinna tagatuppa, saate mõlema poole käest. Nad on nagu marutõbised . . .»

Siis helises telefon. Tagatoast hüppas välja direktor, näost punane ja kohevil juustega. Ta haaras telefonitoru.

«Mis? Kuidas? Tünnilaudade koorem... lumme kinni jäänud? Kas kitsamas või laiemas mõttes? Ah ei saa aru? Ma küsin, kas on lumes kinni kitsamas või laiemas mõttes? Mis? Tee oli kitsas? Ma ei küsi seda...»

Direktor pöördub valvuri poole:

«Kuule, Mooses, kuula sina, mis seal räägitakse, minu pea ei jaga...»

Valvur võtab toru.

«Aljoo, mis juhtus? Ah, kes räägib... Mina, Mooses. Nojah, mina, valvur... Vaata, direktori pea ei jaga... Et mis mõttes? Noh, ei jaga ei kitsamas ega laiemas mõttes... Nojah, mis siin naerda...»

«Küsi, mis seal juhtus,» ütleb direktor.

«Aljoo, aljoo... Kuule, mis teil seal juhtus? Ah nii... Kus kohas see koorem siis on?... Ah, Türi kandis... Sain aru küll... Vaja auto appi saata? Saab tehtud... Hea küll.»

Mooses riputab toru hargile ja ütleb direktorile:

«Tuleb, seesamane, veoauto kohale saata. Andke, palun, korraldus.»

«Ole hea mees, anna see korraldus ise... Ütle — direktor käskis. Näed sa...» siin haaras direktor mõlema käega oma peast kinni, «mul pole sekunditki aega, vaja minna diskussioonile... Kurat võtaks, ikka kitsamas mõttes, ikka kitsamas... Aga pagan sa tead, võib-olla siiski ka laiemas... Mh? Võib-olla. Aga siiski, kurat võtaks...»

Ja direktor tormab tagatuppa.

Kodanik ja valvur vaatavad teineteise otsa.

«Oli teil siis ka asja direktori juurde?»

«Pisut nagu oli,» vastab kodanik ja süütab uue suitsu.

«Eks räägi mulle ära. Näed isegi — olen nagu direktori asetäitja ja parem käsi... Ajan ehk ka sinu asja jutti. Mis?»

Kodanik mõtleb veidi ja ütleb siis otsustavalt:

«Vaata, seltsimees Mooses, kui sa minu asja jutti ajad, siis võid küll direktori parema käe kohustest lahti saada...»

Valvur jääb vaikselt külalist silmitsema. Siis küsib ta ilmselt kahtlustades:

«Tahad minu asemele valvuriks tulla?»

«Ei taha,» naerab külaline.

«Ei taha? Aga mis sa siin passid? Kuule, näita oma tokument ette... Noh! Käivad siin, hm, igasugused kahtlased iisikud...»

Külaline naerab edasi.

«On mul siis kahtlase i i s i k u nägu?»

«Ära itsita midagi, näita pass siia... Muidu kutsun miilitsa...»

Külaline ulatab Moosesele dokumendi. Valvur loeb ja jääb kodanikule veidi kohkunud ilmega otsa vahtima.

«Te... Te olete Rein Velleste, meie artelli lihtliige! Jumalime, kallis seltsimees, esimest korda näen ometi artelli lihtliiget...»

«Kas varem pole tõesti näinud?»

«Ei, kus sa sellega! Vaata, kallis seltsimees Velleste, töötan siin juba kaks aastat, aga seda asja pole veel olnud, et üks artelli lihtliige ka siia sisse astuks. Aina ülemused käivad siin direktori jutul, aina ülemused. Arvasin kord isegi, et meie artellil polegi lihtliikmeid, et on puhas ülemuste artell... Et ühed ülemused teevad tünne, teised tõrsi, kolmandad ajavad vitsu peale, neljandad veavad materjali... Siis aga kuulsin, et on ivake ka lihtliikmeid ja et nemad artelli töö just ära teevadki. Aga ütle, kallis seltsimees lihtliige, mida me siis nüüd tegema hakkame?»

«Vaata, seltsimees Mooses,» vastab artelli lihtliige seltsimees Velleste, «sa oled artelli direktori paremaks käeks, ole nüüd veidike aega artelli lihtliikme paremaks käeks. Nõus?»

Valvur sügab nähtava heameelega oma rebasekarva habet ja peaaegu hõiskab:

«Nõus, seltsimees lihtliige, nõus... Teen kõik, mis teie kõrgeausus käsib!» Ta tõstab käegi kõrgemale, nagu tahaks siinsamas lihtliikmele au avaldada. «Ja tead, seltsimees lihtliige, kui paneksime õige kõik ülemused tööle, mis?»

«Täitsa õige mõte, seltsimees Mooses.»

«Nii kitsamas kui ka laiemas mõttes?»

«Täiesti nõus. Vaata, seltsimees Mooses, meil oli täna artelli liikmete erakorraline koosolek ja seal arutati (Velleste võtab taskust protokolli) küsimust, kuidas artelli toodangut tõsta. Juhatusel ja teistel ülemustel ei olnud aega koosolekust osa võtta, sest neil käib kibe diskussioon. Sellepärast arutati küsimus läbi ilma ülemuseta ja otsuski võeti vastu. Näed, siin on protokoll ja selles on kirjutatud: artelli «Tõrretünn» juhatus koos kõigi teiste ülemustega tööle saata, otsuse täideviijaks valida Rein Velleste. Nii olengi siin. Seltsimees Mooses, artelli «Tõrretünn» direktori parem käsi, mine nüüd selle dokumendiga sinna sisse, lõpeta diskussioon ja aja need laiema ja kitsama mõtte mehed kõik tööle, tünne ja tõrsi tegema. Ütle, et seda käsib artelli lihtliige Rein Velleste üldkoosoleku otsuse põhjal...»

Seltsimees Mooses lööb käe kõrva äärde ja peaaegu raporteerib:

«Just nii, seltsimees lihtliige, kõik tööle ajada!»

Ta lööb tagatoa ukse pärani ja hüüab häälega, mis tuleks nagu tünni ja tõrre põhjast korraga:

«Artelli lihtliige Rein Velleste... koosoleku otsuse põhjal... käskis didkuss-kussi-jooni jalamaid lõpetada... kõik mehed ja naised tööle saata... nii kitsamas kui ka laiemas mõttes...»

Tagatoast kostuv lärm lõigatakse nagu noaga läbi. Saabub vaikus nii kitsamas kui ka laiemas mõttes.

1956

LOODUSÕNNETUS

See oli võrdlemisi noor mees, lameda blaseerunud näo ja kollakate vurrudega. Ta töötas rajoonihaiglas sanitarina.

Kui ma teda esimest korda nägin, jäi mu pilk tahtmatult peatuma ta kohevil vurrudel ja naiselikult rõõsal näolapil. Küllap vist märkas mees minu pilku, sest varsti astuski ta mu juurde mingil vetruval kõnnakul ja lausus:

«Saagem tuttavaks — tunnustamata geenius Jakob Mändmets juunior. See päris Jakob Mändmets oli minu kauge sugulane... Temal vedas paremini, sest tema kirjutas proosat, mina aga värsse, ainult värsse... Selles ongi minu õnnetus...»

«Miks siis õnnetus?» pärisin veidi imestunult.

Jakob Mändmets vaarus mulle lähemale ja kartlikult ümberringi piiludes sosistas:

«Vaadake, see on pikk lugu, aga ma sõnastaksin lühidalt: ei trükita...»

«Ei trükita?»

«Ei trükita... Ja teate, suhtutakse kuidagi üleolevalt ja mittetunnustavalt, ei arvestata minu talendi omapära. Oleks proosa, nagu minu sugulasel seenioril, noh, siis läheks, tingimusteta läheks... Aga minu talent ei kannata proosat, tema konstruktsioon on peenema koega... Ja vaadake, ei lähe...»

Siis käsutati see «peene» konstruktsiooniga talent mingile tööle. Natukese aja pärast astus ta jälle mu juurde ja õhkas:

«Nõutakse seda sotsialistlikku realismi, aga kust ma seda võtan? Näete ju, missuguses karu-urkas ma elan ja

loon oma teoseid... Kui kuidagi saaks siit ära, sinna linna atmosfääri... Aga mul ei ole seal protežeed, mõistate — ei ole protežeed...»

Järgmisel päeval seletas ta mulle oma luuletehnikast.

«Minu tehnika aluseks on inversioon, mis tähendab eesti keeles — tagurpidi lugemine. Ainult inversioon teeb igasuguse proosa luuleks. Näiteks lause — must peni haugub maja ees — on ilmselt proosa. Aga kui ütleme sedasama teaduslikust seisukohast lähtudes inverdeeritult — ees maja haugub peni must — siis, tunnete isegi, on see juba selge luule. Mis on teinud selle jämeda proosa õrnaks luuleks? Inversioon ehk tagurpidi lugemine. Eks ole lihtne ja ühtlasi ka sügav mõte? Minule kuulub avastus, et kogu luuletehnika on rajatud sellele inversioonile. Vaadake, nüüd lähevad ka riimid ladusalt...»

Ja luuletaja deklameeris õõnsa häälega:

Ees maja haugub peni must
ja sabaga taob vastu ust...

Kuulates Jakob Mändmets juuniori tuli mulle miskipärast meelde kusagilt kuuldud ütlus: «On olemas kahte sorti lolle — lihtsalt lollid ja parandamatud lollid. Lihtsalt lollidest saab asja — neid tuleb õpetada, parandamatu loll on aga loodusõnnetus...»

1948

KILDSÕNA

Toimetaja Pihelgas silub pöidlaseljaga tähtsalt oma vurruhakatusi. Tema ees istub autor — keeleõpetaja Põldmari, keskealine kulunud pealaega mees. Ta keeleõpiku käsikiri lebabki Pihelga ees laual. Pärast viieteistkümnendat retsenseerimist on autor oma käsikirja kõigiti kohendanud, retsensendi nõuetele kohandanud ja jutustabki nüüd toimetajale oma muredest:

«Teonimesid olen ma kaheksal korral ühest lahtrist teise nihutanud ... Nüüd on nad jälle nimisõnade juures ... Viieteistkümnest retsensioonist nõudis kuus teonimede paigutamist tegusõnade rubriiki, viis — nimisõnade juurde, kaks — omaette alaliigi moodustamist ... Kaks retsensenti nõudsid üldse niisuguse prahi väljaheitmist grammatikast ...»

Autor tõstis silmad Pihelgale, kes oli oma udemete nokitsemise lõpetanud ja kriipseldas nüüd pliiatsiga midagi blokki. Pärast ootavat pausi jätkas ta:

«Tegusõna definitsiooni olen kaksteistkümmend korda parandanud ... Kuuel korral tuli vanad formuleeringud taastada, siis jälle maha tõmmata ... Eehh, mis siin ikka, kildsõna olen nagu palli käsikirja ühest servast teise veeretanud, määrsõna piire kümneid kordi venitanud ja kärpinud ...»

Pihelgas lõpetas mingi torni sehkendamise, vaatas autorile, kes miskipärast oma taskurätti sõrmede vahel mudis, ja ütles autoriteetse häälega:

«Nojaah, seda küll ... Aga kõige selle tulemusel on teie käsikiri ju tunduvalt parem, kui see oli ...»

«Kolm aastat tagasi ...» ütles autor.

«Nojaah, seda küll ... Kolm aastat tagasi ... Siis oli

ta teil veel üsna toores kraam, nüüd on ju paa-alju küpsem...»

Kui toimetaja aga nägi, et autor sel puhul oleks nagu vaikselt ohanud, lisas ta veelgi autoriteetsemalt juurde:

«Nojaah, meie ju teame... Kollektiivsus ja kollegiaalsus. Üks pea on tark, aga viisteistkümmend pead on ju paa-alju targemad...»

Nad arutasid käsikirja uuesti läbi viimase, viieteistkümnenda retsensiooni valguses ja toimetaja Pihelgas leidis, et autor on kõik retsensendi seisukohad arvesse võtnud.

Siis jäi ta äkki mõttesse.

«Nojaah, seda küll... Aga kus need kildsõnad lõplikult peaksid olema, määrsõna ees või järel?» küsis ta autorilt.

«Siin on igal retsensendil oma seisukoht... Viisteistkümmend varianti...»

Pihelgas mõtles pisut, võttis siis telefoni ja valis numbri.

«Tere päevast! Siin Pihelgas... Kuidas? Nojaa, toimetusest ikka... Kuulge, mul on teile ettepanek kirjutada üks retsensioon ühe käsikirja kohta... Pole aega? Tuleb leida, kallis seltsimees, tähtis kohustus... Rahvas ootab raamatuid, aga meie... Käsikiri pole suur... grammatika. Nojaa, seda küll... Teie ei ole keeleteadlane? A-aah, see pole oluline, grammatikat ju olete kunagi ometi õppinud? Ha-haa, no näete nüüd... Lugege kas või kildsõna osa hästi läbi... Ah mis see kildsõna on? Noh, telefoni teel pole sellest hea rääkida, seletan kaaskirjas... Kahe kuu pärast? Hüva, nõus. Homme saate käsikirja... Nägemiseni!»

Kui autor toimetajaga hüvasti jättis, ütles Pihelgas vägagi autoriteetselt:

«Kõik oleneb tööstiilist, seltsimees Põldmari... See peab õige olema, siis on ka tulemusi...»

Seltsimees Põldmari aga vaatas kuidagi kurvalt toimetaja värskeid vurruhakatusi ja ei lausunud midagi.

1954

SEITSE ESSU

Mu sõber Andreas Habe õppis vene keelt ühe eraviisil hangitud keeleõpetaja juures.

Sain temaga kokku Toomemäel, kus ta mornilt kuulsate varemete läheduses istus. Ta ei vastanud minu terele, vaid pistis käe nukralt pihku ja jättis sinna, kuni ma selle ettevaatlikult omaniku sülle tagasi tõstsin.

Mu sõber Andreas Habe oli just tulnud vene keele tunnist.

«Hirmus!» õhkas ta jutustades, «ei mina sellest vene keelest jagu saa. Sa mõtle ometi, kuidas venelased ise sassi ei lähe! Üks ja sama sõna tähendab neil kümmet asja!»

«Ei ole seda veel kuulnud...»

«Noh, kuula siis: eesti keeles tähendab s u t t üht sihukest kala, seda saab osta kalapoest või ise kinni võtta, küpsetada ja süüa! Ja kõik. Jah, veel s u t t-s u t t tähendab — sutike ehk natike... Aga vene keeles, kuula! On sul tegemist kohtuga, öeldakse kohe poidomm s u t t! Hakkab kõhunahk sügelema, öeldakse jälle — s u t t! Hakkab pimedas hirm, ütlen puhtas vene keeles: kakoi s u t t! Räägid mingi asja või küsimuse tuumast, tule jumal appi, — jälle s u t t! Oled sa ameti poolest tsirkuses kloun, lühemalt — tsirkusetola, siis oled sa vene keeles s u t t karohhovõi! See «karohh» tähendab midagi oa või herne taolist, va Tara Peep, see mu õpetaja, ei teadnud isegi. Ja edasi, kui midagi on natuke, siis muidugi s u t t! Aga see on vist eesti keelest võetud, sest võib ka nii ütelda, nagu eesti keeles: s u t t - s u t t!

Siis lisas ta saladuslikult juurde: «See kõik on sellepärast, et vene keeles on seitse essu.»

Kui ma mõni aeg hiljem oma sõbraga kohtusin, oli Andreas Habe juba rõõmsam. Ta oli Tara Peebu maha jätnud ja õppis nüüd kursustel. Andreas ajas huuled torusse, susises ja vusises nagu vana vedur.

«Vaata, nüüd ma saan juba nendest suttidest aru, kuuled isegi: šutt — see on tsirkusetola, aga žutj — see on, kui hirm naha alla poeb. Aga nüüd on jälle teised mured. Kuula — *kossaa*, see on ju vikat, aga seesama *kossaa* on ühtlasi ka tütarlapse juuksepalmik! Ja veel tähendab seesamane *kossaa* — söögu teda susi — kitsast maariba või neeme meres. Kuidas sa, hing, küll aru saad, on juttu vikatist, juuksepalmikust või neemest!

1949

PEEGEL JA SUHKRUSAI

Ei mäleta, kui vana siis olin, aga vist nii nelja-viiene, kui kord avastasin peegli imepärased omadused. Olin muidugi ka varem peeglit näinud ja iseenda porist ja vesist ninagi seal uurinud, aga seekord avastasin siiski esmakordselt, nagu juba ütlesin, peegli imepärased omadused.

Asi juhtus nii. Ema andis mulle suhkrusaia, üheainsa saia. Et ta neid oli rohkem ostnud, seda teadsin oma kogemuse järgi, ja et ta mulle neid rohkem ei anna kui üheainsa — ka see oli mulle teada. Võib-olla, et ta homme annab veel ühe, aga täna pidin leppima sellega, mis mul juba peos oli.

Istusin ja vaatlesin õma suhkruglasuuriga kaetud saia ja kavatsesin talle siinsamas hambad sisse lüüa. Äkki nägin ennast peeglis ja seal veel üht... suhkrusaia. Et ma ennast nägin, see mind ei hämmastanud, sest olin seda, nagu juba mainisin, ka varem üle elanud. Aga suhkrusaia nägin peeglis esmakordselt ja see pani mind miskipärast imestama.

Uurisin hoolikalt seda saia, mis mu peegliteisik peos hoidis, ja pidin endale tunnistama, et see ei erinenud millegi poolest sellest, mida ise peos pidasin. See oli täiesti samasugune. Tähendab, tegin oma esimese loogilise mõttekäigu, on olemas kaks saia: see, mida hoian käes, ja see, mis paistab peeglist.

Nihutasin oma saia peeglile lähemale ja see teine sai tuli ka lähemale. Viimaks olid nad kõrvuti. Uurisin veel kord hoolega — täiesti ühesugused, võta või jäta. Paningi oma saia peegli ette — nii nad lebasidki teineteise kõrval.

Ma jäin mõtlema. See tähendab, et minus oli alguse saanud mingisugune peaaju tegevus, millest hiljem nähtavasti kasvas välja päris-mõtlemine. Aga juba seekord olid minu mõttekäigud täiesti materialistlikud: minus tekkis palav soov see peeglisai kätte saada, sest siis, mõtlesin ma, on mul ju kaks saia. Kaks saia! Nägin ju oma silmaga — see teine sai oli olemas. Samuti nagu see esimenegi. Ja nad olid seal nii ilusasti teineteise kõrval.

Kui ma aga käe peeglist paistva saia järele sirutasin, põrkas see vastu minu teisiku kätt: nagu kiuste torkas see oma käe nagu kaitseks ette, kui tahtsin saia haarata. Riivatu! Ta ei taha seda teist saia mulle loovutada! Vaatasin kurjalt oma teisikule, see vaatas täpselt samuti vastu. Sügasin sõrmeotsaga oma ninaalust, see seal tegi samuti. Hm! Kui seda teisikut seal poleks, siis oleks ju ka see teine sai minu. Jah, kui seda teisikut seal peeglis poleks! Tundsin endas vimma tõusvat peeglist põrnitseva poisi vastu.

Liigutasin kätt võimalikult vargsi ja aeglaselt, hoolikalt silmas pidades oma teisikut. Kuid see oli samuti valvas, tegi sedasama ja iga kord, kui mu harali sõrmed jõudsid peegli juurde, olid ka tema sõrmed seal... Tõepoolest riivatu!

Siis katsusin oma peegliteisikut tüssata. Tegin näo, nagu tahaksin hoopis mujale minna ja astusin hiiliva sammuga kõrvale. Mu teisik tegi sedasama ja kadus peeglist. Sai aga lebas ilusasti minu saia kõrval.

Noh, nüüd peaks paras aeg olema... Tegin käega äkilise krapsava liigutuse peeglisaia suunas ja... lõin sõrmed valusasti ära vastu oma teisiku kätt, mis samuti nurga tagant välja kargas.

Kaval on ta, oi kui kaval, mõtlesin ma ja puhusin põrutatud sõrmedele. Aga hea küll, oota sa! Küllap katsun veelgi kavalam olla. Pealegi tundsin, kuidas mus kasvas viha ja otsustusvõime... Ja siis sündiski see, mis hiljem mulle palju pahandust tegi: ma haarasin aknalt puust süstiku, hiilisin peegli nurga taha ja hinge kinni pidades ning veidi ettepoole kummardudes lõin süstiku terava otsa kõigest jõust peeglisaiasse... Plärts, klirr! Mu enda sai lendas kopsatades põrandale, kuna

peeglisaia asemel lamasid põrandal punase vööbaga kaetud klaasikillud... Vaatasin peeglisse. Sealt paistis oksaauguga valge tagalaud, kõrgemal aga purunenud klaasi terav hambuline äär. Teine sai, minu julgete kavatsuste eesmärk, oli jäljetult kadunud. Meel muutus äkki kurvaks, sõjakas tuju oli kadunud ja ma puhkesin kibedasti nutma.

Siis tulid pahandused. Püüdsin emale asja sisu seletada, kuid tulemusi see ei andnud. Kui uus peegel osteti, riputati see seinale hoopis kõrgemale ja sestsaadik pole ma enam kunagi peeglis suhkrusaia näinud.

1956

KURI NAINE

Kirjanik Alfred Tallermaa istus minu ees pehmes tugitoolis, suitsetas sigaretti ja jutustas:

«See Kirjanike Liit on lausa rämps... Ei ole seal üldse mingit korda. Sekretär Rebu on veltveebel, aina räuskab ja kamandab, lausa kaikamees... Juhatuseliikmed on tolad ja andetused. Ainuke targem mees on Ants Pendel, aga ka tema on viimasel ajal nässuks muutunud, lausa memmeks läinud... Praegu on seal Paabeli segadus, issanda laadaplats, ühtegi korralikku inimest pole seal üldse olemaski...»

«Kas sa siiski ei liialda?»

«Liialdan? Hahaa, aga mitte põrmugi!»

«Võib-olla on su liialdamistuhin sellepärast, et sind, hm, joomise pärast liidust välja heideti...»

Tallermaa nägu tõmbus punaseks, mehel hakkas nähtavasti veidi piinlik. Kuid ta sai sellest ahvikiirusega üle.

«See otsus on juba ammu muudetud.»

«Kunas siis?»

«Aga kohe, pärast seda kui see totrus tehti. Moskva komisjon muutis selle ära kui põhjendamatu ja lolli otsuse... Sa mäletad ühte ammust näidendit «Põrunud aru õnnistus»? Vaat, see otsus võis ka tulla ainult põrunud arust... Jah, vennas, juba ammu on see muudetud ja nüüd olen jälle täiesti au sees... Kirjastusega sõlmisin värske lepingu ja kümnendal, s. o. nädala pärast, on mul oma viis tuhat ruublit peo peal...»

«Mis leping see siis on?»

«Sa ei teagi? No küll oled elust maha jäänud! Minu noorsooromaan on nüüd katuse all, käsikiri on juba toi-

metuses, kuussada lehekülge... Jah, tegemist oli küll, aga see tuleb ka üks, ma ütleksin, enneolematu šedöövr!»

«Selle šedöövri kohta on sul minu teada olnud juba mitu lepingut ja rahadki on ette võetud?»

«Seda küll, aga mis see tähendab! Suured asjad pole kunagi lihtsalt maailma tekkinud, ega's romaani kirjutamine pole käkitegu... Näe, Tolstoi kirjutas kakskümmend aastat ja üldse...» lõi Tallermaa käega, andes seega märku, et nähtavasti ei maksa pärleid sigade ette loopida. Siis raputas ta oma halliks minevaid juukseid, vaatas mulle kuidagi piinatult otsa ja ütles:

«Vaata, mul oli sinu juurde ka asja... Näed sa, veli, naine ajas mu kodunt minema, tõsijutt. Et kui raha ei too, siis oma nägu ära näita. Hull lugu, nädala pärast on mul viis tuhat taskus, aga praegu on nii, et neetu... Kuule, on sul raha? Anna mulle üks tuhat rubla! Siis olen omadega väljas. Nädala pärast toon ilusasti tagasi, ausõna!»

Tuhandet mul Tallermaale anda ei olnud, aga ta oli rahul ka vähemaga, sest naine ei olnud seekord kindlat summat määranud, ütelnud ainult, et olgu olla — tulgu ainult rahaga tagasi ja asi vask. Kui kirjanik minu juurest saja viiekümne rublaga ära läks, ütles mulle mu naine:

«Asjata andsid niisugusele lakardile, see on sama hea kui mahaviskamine. Ma ei oleks sihukesele punast krossigi andnud!»

Mu küljeluul oli tuline õigus. Kõik, mis Tallermaa rääkis, osutus täielikuks bluffiks. Kirjastus ei kavatsenudki mehega mingit lepingut sõlmida, vaid tundis rohkem muret selle pärast, kuidas Tallermaalt vanu võlgu sisse kasseerida. See oli aga sama võimatu, kui sinepiga teed magusaks teha. Ka mingit Moskva komisjoni pole kunagi olnud ja otsus Tallermaa väljaheitmisest oli endiselt jõus.

Paari kuu pärast astus Tallermaa ootamatult minu töökabinetti, teretas tuttavlikult ja istus ettepanekut ootamata pehmesse tugitooli. Ka sigareti süütas ta luba küsimata põlema. Siis päris üht-teist töö ja tervise kohta. Üle laua tundsin, et mehe suust lehkab viina-

auru. Tõmmanud ahnelt ära poole sigaretti, küsis mees järsku:

«Kas sul raha on?»

«Oled jälle plinder?» vastasin küsimusega, tarvitades miskipärast vastikut argoosõna.

«Jah, olen jälle plinder ... Vaata, veli, naine ajas mu välja, et kui raha ei too, siis ära ...»

«Su praegusel naisel on alati üks ja sama võte?»

«Jah, küllap vist!» naeris Tallermaa virilalt. «Ega need endisedki jumal teab kui targad olnud, aga praegu on mul naiseks tõepoolest väga piiratud mõistusega inimene. Ja tead sa, täna on ta püstihull! Anna mulle kas või sada rublagi ... Saan varsti Kultuuriministeeriumist stsenaariumi eest neli tuhat rubla, toon sulle jalamaid ära ... Einoh, tõepoolest toon ära, ära sa jumala pärast mõtle, et ma valetan ... Ausõna, noh! Kas ma kunagi olen sulle valetanud?!»

«Aga kuidas sul kirjastusega lood on? Sealt pidid ju romaani eest viis tuhat rubla saama?»

Tallermaa nägu tõmbus jälle roosaks, tähendab — veel on mehel kübeke südametunnistust. Ent rahunemine tuli kiiresti.

«Tjah, selle kirjastusega juhtus väike äpardus: seekord polnud raha ... Aga varsti tuleb ka sealt!»

Minu süda hakkas aegamööda täis saama.

«Pole sul mingit lepingutki nendega, kust see raha siis tuleb! Mis sa valetad!»

Tallermaa hakkas naerma ja tõmbas suitsu kõrisse. Kui ta kõri oli puhtaks köhinud ja silmist pisarad kuivatanud, lausus sigaretilt tuhka maha puhudes ja lihtsat ning lõbusat selli teeseldes:

«Nojah, käisid kontrollimas ... Muidugi, Koosen ütles sulle, et lepingut pole, kuidas siis teisiti ... Koosen ei tea ju seda, et mul on direktoriga džentelmenlik kokkulepe, see on ju sama mis lepingki, eks ole? Tead sa, veli, minu ümber on ju niisugune hull kumu, et avalikult nad ei julge ... Siiski nad usuvad mind, ega's kirjastuses sihukesi sulisid ja kaabakaid ole nagu seal kirjanike hulgas ...»

«Aga Moskva komisjon? Selle sa ometi luiskasid ette? Otsus sinu väljaheitmise kohta on jõus!»

Nüüd ei liikunud Tallermaa näos ükski lihas.

«Kes sulle seda ütles? Kas Rebu?»

«Kas see pole ükskõik?»

«Neil on häbi öelda, et otsus on muudetud... Ausõna, tahad, toon sulle ärakirja? Ei, mispärast ärakirja, ma toon sulle ehtsa otsuse, see on mul olemas. Ausõna, ma pole ju sulle kunagi valetanud... Aga anna mulle nüüd raha, muidu on hull lugu, naine ei lase...»

Et meest naise käest päästa, pakkusin talle kolmkümmend rubla, sest rohkem raha polnud mul tõepoolest kaasas. Tallermaa vaatas rahale ja ohkas. Siis nõudis ta, et ma otsiksin oma taskud hoolikamalt läbi, vahest leidub seal veel raha. Kui ma taskud nagu röövli püstolisuu ees olin läbi puistanud, läks Tallermaa minema, lubades võla mõne päeva pärast ära tuua.

Sellest on juba mitu kuud mööda läinud, aga Tallermaad pole näha. Et ta varsti peab silmapiirile ilmuma, selles pole kahtlust, sest nii stsenaariumil kui ka noorsooromaanil on ühed ja samad põhiomadused: neid pole üldse olemas ja sellepärast ei saa nad ka Tallermaale mingisuguseid sissetulekuid tuua. Kuid nendel olematutel teostel on ka oma väärtus: kirjanik Tallermaale on nad nagu mingiks põhikapitaliks hulgaarvuliste laenuoperatsioonide sooritamisel. Teatud ajani, nagu näha, võib see müstiline kapital kanda isegi korralikku protsenti, kuid siis kipub see mõju kaotama. Sellepärast tuleb seda värskendada. Seda Tallermaa ka teeb. Enne oli noorsooromaan, nüüd stsenaarium. Mis edasi tuleb, seda näeme tulevikus.

1955

HITLERI KIIVER

Ühel suvisel päeval, õigemini suvise päeva õhtupoolikul, kuulis Endel Sakkeus, Kirbla külanõukogu esimees, otsekohe oma ametiruumide läheduses mingit imelikku loodushäält. Läbi lahtise akna oli kuulda, kuidas seletamatu kummaline kohin tõusis ja vajus, nagu oleks rahesadu üle katuse käinud.

«Mis see võiks küll olla?» mõtles Sakkeus ja vaatas korraks taevasse, kus polnud seekord ainsatki pilvekest.

Jälle käis võimas kohin üle taevalaotuse ja nüüd arvas Sakkeuse terav kõrv kuulvat selles kohinas jämedaid rõkatusi ja peenikesi kiljatusi. Siis oleks selles kahinas nagu noor kana kaagutama hakanud, leivaraas kõris, läkastab ja kaagutab, läkastab ja kaagutab . . . Nii võis kiljuda ainult külanõukogu koristaja Mai, lõbus neljakümne-aastane naine.

«Hm . . . Mille üle seal siis sedaviisi . . .?» mõtles Sakkeus, tõmbas selga pintsaku, mis palavuse pärast tooliõrrel rippus, ja astus õue.

Seal nägi ta inimesi kobaras seismas Hilda Kirepi ümber, kes midagi õhinal jutustas. Naise jutustust katkestasid vahetevahel puhkevad kärsitud hüüded ja lärm.

Sakkeus astus juurde ja nägi, et siinsamas seisis vanker hobusega, vankris aga istus Hilda mees Juhan, «Võidukevade» kolhoosi tallimees, kes oma erakordselt külma rahulikkusega oli kõikjal tuntud. Ka nüüd istus mees vankris kivinenud ilmega nagu egiptuse kivikuju ega teinud kogu maailmast üldse väljagi. Kuid Juhan ei istunud vankris mitte üksi, vaid ta kõrval kõhmitses

kükitada veel üks kinniseotud peaga imelik inimene. Mis Sakkeusele kõigepealt silma hakkas, oli selle inimese seotud pea, mis oli kuidagi liialt suur. Näis, et selle väikse inimese pea oli paistetusest paisunud vähemalt viiekordseks.

Kui Sakkeus rahvasummast vankri juurde oli trüginud, lausus keegi rahva hulgast:

«Ega siin muu nõu enam aita, tuleb setileeniga lahti lõigata!»

Hilda Kirep tundis tulijas ära külanõukogu esimehe, astus kiiresti juurde ning haaras Sakkeuse käe:

«Seltsimees Sakkeus, kulla inimene... Olge teiegi nõnda hea ja aidake mind, vaest inimest... Kas näete, missugune õnnetus: poisil see raibe peas nagu tinutatud...»

Sakkeus vaatas arusaamatuses kord Hilda Kirepit, kord poissi, kes vankril istus ja kellel oli see r a i b e peas nagu tinutatud... Ta ei taibanud veel midagi.

«Millest teie räägite?» küsis Sakkeus Hilda Kirepilt.

«Ju ikka sellest potist, mis poisil peas...»

«Potist? Missugusest potist?» ei mõistnud Sakkeus. Tal hakkas piinlik, sellepärast ütles ta naisele:

«Jutustage, palun, algusest peale, kuidas see juhtus...»

Hilda Kirep hakkaski jutustama.

«See asi juhtus eile õhtupoolikul seal meie kandis... Tulin sealt neljanda brigaadi ristikupõllult ja hakkasime Juhaniga nagu lõunat sööma. Tangusupp ja praetud kartulid puha valmis, pane või kohe lauale... Lapsed ka kõik lauas, Miina ja Kusti... Ja vaata, seda Entsi ei ole, ei ole ja kõik... Küsin siis, et kus see poisikõrend peaks hulkuma, et kaua's me ootame! Ütlengi Miinale: mine, otsi poiss üles... Aga tüdruk sehuke imelik, keerutab silmi, ei taha mitte minna... Kusti vahib samuti nurka ja nohiseb... Mõtlen, et asi pole õige, kui keegi minna ei taha...»

Kuulajad puhkesid naerma ja endine hääl lausus rahva hulgast:

«Häda ajab härja kaevu ja poisi potti...»

Nali aga ei meeldinud nähtavasti Hilda Kirepile, sest naine heitis tõrksa pealiigutusega silmile langenud

juuksekahlu kõrvale, puuris heledad silmad naljategija käharasse habemesse ja kähvatas kurjalt:

«Kuule sina, Peeter Tõltsas, kas sul pole häbi teise häda üle irvitada... Küllap satud ise kunagi potti, annaks seda sulle jumal, siis näed... kui tore seal on olla!»

«Ei tema potti karda, võtab setileeniga kohe maha...» nokkis keegi.

«Muidugi võtan,» vastas temale Tõltsas, «see on kord sülitada!»

«Viimaks tuuaksegi siis Ents tuppa... Sa maailmaime, ehmatas meid lausa surnuks — pott teisel üle kõrvade peas, ise karjub ja rebib seda potti nii mis hirmus kohe... Noh, meie vanamehega istume, suud lahti, ja tangusupp jahtub laual, sest mitte ei mõista, kuda see pott sellele poisile pähe kargas... Siis Miina ja Kusti jutustavadki meile, et hakanud, sigudikud, seda Iitlerit mängima...»

«Hitlerit mängima?» imestas Sakkeus. «Mis mäng see niisugune siis on?»

«Kust minagi seda tean, aga on vist sedasi, et ühed on siis vassistid ja teised — punased soldatid... Nojah, Kusti jutustas, et nad olevat sedasi mänginud ja väikse Entsi pannud selleks sarvikuks, noh, selleks Iitleriks... Ja et siis sel Iitleril peab peas olema üks kiiver...»

Jutustaja peatus, nuuskas rätikusse oma vesiseks muutunud nina ja jätkas siis vaiksema häälega, silmad häbelikult maas:

«Ja panidki siis poisile selle poti pähe, et see olevat kiiver...»

Tõltsa Peeter, kes oli vahepeal lähemale tulnud, poetas jutu hulka:

«Jah, panid vaesekesele pähe siis selle kõige narrima poti...»

Hilda pöördus hääle poole:

«Nujah, selle kõige narrima... Oleks ma seda hingestki võinud aimata, oleks kuramuse kas või ära peitnud. Aga see Kusti, matart raipele vaja, oligi poti voodi alt võtnud ja Entsile andnud, et mine, ole siis see Iitler...»

Asi läks põnevaks. Nüüd hakkas ka Sakkeus sünd-

muse sisu taipama ja mõistis, miks kaks noort näitsikut eemal jõuetult oigasid ja naerust valutavaid kõhtusid kätega kinni hoidsid. Kogu tõsiduse juures oli lugu siiski väga naljakas. Naine jutustas edasi:

«Eks nad, maidad, läinudki siis selle Iitleriga lahingut pidama ja Kusti — matart talle vaja — oligi siis vana kolbitsaga selle kiivri pihta virutanud... Ja pott muidugi lipsti üle kõrvade...»

Nooremad turtsatasid üksmeelselt, kuna vanemad murelikult päid kõigutasid. Sakkeus jäi nüüd seda õnnetut Entsi vaatama, kellele saatus oli niisuguse kurja nalja valmistanud. Poiss oli umbes seitsme aastane, ta kitsad õlad maailmatu suure pea all paistsid kõhnad ja mannetud.

Sakkeus vabastas poisi pea rätikust. Selle alt ilmuski nähtavale suur, kõigile tuttav sinise glasuuri ja väljapööratud äärtega pott, mille sinine kõrv oli poisil kukla taga. Poti valge ääre alt paistsid elavad naaskelsilmad, kuid ainult sel ajal, kui väike Hendrik oma pea tugevasti kuklasse kallutas.

Ta isa, Juhan Kirep, istus endiselt sõnatult ja niisuguse külma rahuga vankris, et näis: mingu ümberringi kõik põlema, ka siis ei liiguta ta oma konte siit vankrist. Ta popsis jäise ilmega oma piipu ja keeras korraks vaid pead, et vaadata, kuidas pojal rätikut poti ümbert võetakse.

«Sa taevane jumal,» kõneles Hilda Kirep edasi, «küll meie kahekesi Juhaniga sikutasime, aga tõmba või pea otsast, mitte ei taha tulla... No nii kõvasti, raibe, pähe löödud, et ei saa vist enam eluilmaski peast ära... Mu vaene Hendrik, nii väike teine... Ja nüüd sihuke õnnetus...»

Naine peatus ja hakkas põllenurgaga silmi kuivatama. Siis silitas ta oma poja mannetuid õlgu ning jätkas:

«Kutsusin siis kolhoosi sepa Rõika kohale, et ole sina nüüd mees ja aita, võta see põrguline poisi peast ära... Rõigas vaatas, proovis ja ütles mulle, et kulla perenaine, ei oska siin midagi teha, et kui pott kännu otsas oleks, siis tuleks ta peitli ja haamrilopsuga ära, aga et all on elava inimese pea... Nii rääkis meie kol-

hoosi sepp Rõigas ja ütles, et tuleb poisiga linna minna, et seal võtavad sellesamasega . . . mis ta nüüd oligi . . .»

«Setileeniga . . .» ütles Peeter Tõltsas sõbralikult.

«Nujah, setileeniga . . . Et sellega võtavad poti peast ära.»

Viimaks hakkasid inimesed tõsiselt arutama, kuidas leida lahendust keerukas olukorras, see on — kuidas seda neetud potti lapse peast kätte saada. Peeter Tõltsas kaitses oma «setileeni»-teooriat, väites, et sellega on võimalik isegi raudteerööpaid pooleks lõigata, nagu oleksid need kõige pehmemast puust. Talle vaieldi vastu, et atsetüleeni leegi temperatuur olevat üle kahe ja poole tuhande kraadi ja et niisugune kuumus võib potis olevale poisi peale üsna halba mõju avaldada. Esineti mitmesuguste oletuste ja teooriatega, kuid kõigil neil oli üks puudus: nad ei olnud praktilised.

Sakkeus seisis vankri juures ja mõtles samuti sellesama küsimuse üle. Ta mõistis, et asi on küllaltki tõsine, sest väike Ents ei võinud ju väga kauaks jääda selle peavarju alla. Ja pidi niisugune uskumatu asi juhtuma just kibedal tööajal, kui heinamaa ootas töömehi! Kuid parata polnud siin midagi. Juhtub teinekord elus nii, et parajasti passivad kokku kõik õnnetust toovad asjaolud. Oleks pott pisut suurem või poisi pea väiksem olnud, oleks see kentsakas pahandus jäänud tulemata. Nüüd aga oli vaja leida pääsetee, kuid missugune? Proovida veel kord potti sikutada? See ei annaks tulemusi. Saata Kirepid poisiga Tartu? See on vist siiski kõige reaalsem, sest õhtusele rongile jõuavad nad veel kahtlemata.

Seal astus Hilda Kirep Sakkeuse juurde.

«Paluks teilt, kulla esimees, ühte paberit kaasa, et siis seal Tartus oleks hea näidata . . .»

Sakkeus naeratas, sest teadis siitkandi inimeste nõrkust igasuguste «paprite» vastu. Kui kusagile sõideti mingeid asju õiendama, siis pidi tingimata hästi palju neid «papreid» igas taskus olema. Hilda Kirep vist taipas külanõukogu esimehe mõttekäiku, sest lisas siinsamas juurde:

«Mul on küll kolhoosist paber kaasas, aga teie kirjaga on nagu julgem . . .»

«Aga kas teie meie jaoskonna arstipunktis olete käinud?» küsis Sakkeus, kellele äkki mõte tekkis, et võibolla leitakse seal mingi abinõu.

«Ei ole käinud ... Aga võime kohe ära käia, kui seda on vaja.»

Nii otsustatigi.

Kirepid pöörasid hobuse ringi ja sõitsid jaoskonna arstipunkti, mis asus siit poole kilomeetri kaugusel.

Sündmuse niisuguse käiguga ei olnud sugugi rahul Peeter Tõltsas, kes oli tulnud alevikku oma põllumajandusmaksu õiendama ja sel kombel saanud osa huvitavast sündmusest. Tema meele tegi pisut nukraks asjaolu, et tema «setileeni»-juttu keegi tõsiselt ei võtnud. Ja ta hüüdis Kirepitele järele:

«Asjata viidate sinnaminekuga aega... Ei neil ole seal setileeni ega kedagi... Parem pange otsekohe Tartu poole minema ... Seal igasuguseid rauavabrikuid ja parajaid meistreid...»

Kuid Kirepid ei kuulnud enam Peetri etteheidet, vaid sõitsid vankri kolisedes maanteele. Hilda oli väiksele Hendrikule jälle valge räti pähe sidunud, sest nii, lahtiselt oli vist pisut näotu sõita.

Sakkeus läks tagasi oma ametiruumi ja hakkas jutulesoovijaid vastu võtma. Vesteldes inimestega nende muredest ja rõõmudest kerkis mitu korda tahtmatult ta silme ette väike kõhetu kogu suure sinise potiga peas. Ei tea, kas seal arstipunktis leitakse mingit rohtu või ei leita, mõtles Sakkeus. Või tuleb neil Tartu sõita, siis annab ta neile kirja kaasa, mida Hilda Kirep nii väga igatses.

Tunni aja pärast helises telefon ja Sakkeusele teatati, et väike Hendrik on «kiivrist» vabastatud ja et õnnelikud Kirepid on koju sõitnud.

Kuid õnnelikud Kirepid ei sõitnud otse koju, vaid tulid koos väikse ulja Hendrikuga Sakkeust tänama. Sakkeus vestles parajasti kohaliku kooperaatori Vestmanniga, kui Kirepid sisse astusid — ees Hilda väikse Entsiga käekõrval, selle taga Juhan, sünge nagu unest äratatud karu. Sakkeus ja Vestmann vaatasid Hendriku pea asjalikult üle ja nägid, et see oli kõigiti terve

ja korras, ainult kõrvade pealt oli nahk veidi kriimustatud ja kõrvad ise punased ja paistes.

«Kuidas seal sellega siis toime saadi?» küsis Sakkeus.

«Tänan teid selle kuldse nõuande eest,» ütles Hilda ja raputas Sakkeuse kätt. «Kui mitte teie, siis oleks pidanud küll linna sõitma... Siin aga natuke määrisid poisi pead ühe õliga, keerutasid ja keerutasid seda potti ja tuligi, põrguline, ära... Oh seda rõõmu küll! Rebis ivake küll kõrva, aga see kasvab tal juba homme kinni... Näete, kriimustused on joodiga üle tõmmatud, Ents vingus küll veidi, aga mis see tähendab...»

«Noh, Hendrik, kas hakkad veel sõda mängima?» küsis Sakkeus ja silitas poisi pleekinud juuksekahle, mis olid alles hiljuti asunud imeliku peakatte sees. Hendrik vaatas kusagile kõrvale ja ei vastanud midagi.

«Ents, ütle ometi midagi, kui onu küsib...» käskis ema.

«Hakkan küll,» vastas nüüd Hendrik.

«Aga nüüd küll ilma potita?» küsis Sakkeus.

«Ei, potiga,» ütles Hendrik ootamatult häälega, milles oli tunda läbimõeldud kindlust, «aga poti panen nüüd Kustile pähe...»

«Vaata mul krantsi, kellele matart vaja, või kohe Kustile pähe,» kukkus nüüd Hilda kurjustama, sest niisugust asja ei oodanud ta oma väikselt ja hästikasvatatud Entsilt. «Sa taevane Jessas, ma löön selle kuramuse poti nüüd täiesti puruks...» kurjustas ta edasi. «Või kohe Kustile pähe, oh sa luupaenakas sehuke...»

Kaua kurjustas ema oma õnnelikult pääsenud pojaga, kes haudus oma väikses peas jubedaid kättemaksuplaane.

1953

SISUKORD

Jutustusi

Humoreske

Хуго Ангервакс
ИСПЫТАНИЕ ВРЕМЕНЕМ
На эстонском языке
Оформление В. Варе
Эстонское Государственное Издательство,
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

•

Toimetaja E. Priidel
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja O. Kasemets
Korrektorid M. Amon ja S. Aron

Ladumisele antud 27. IV 1957. Trükkimisele antud 29. VII 1957. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 20. Formaadile 60×92 kohaldatud trük.poognaid 16,4. Arvutuspoognaid 15,73. Trükiarv 7000. MB-00165. Tellimise nr. 4258. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tän. 2.

Hind rbl. 6.85

7—3